

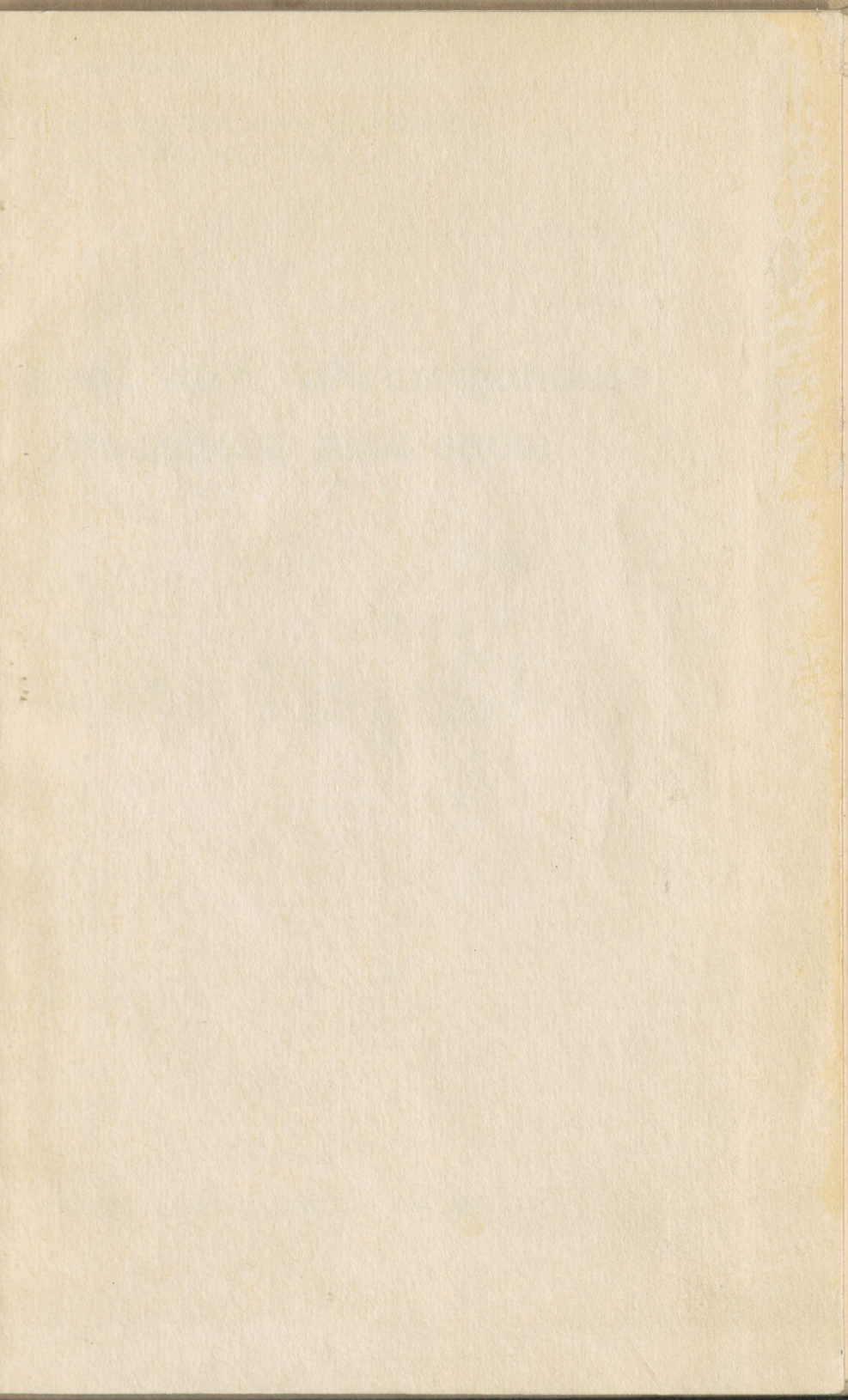

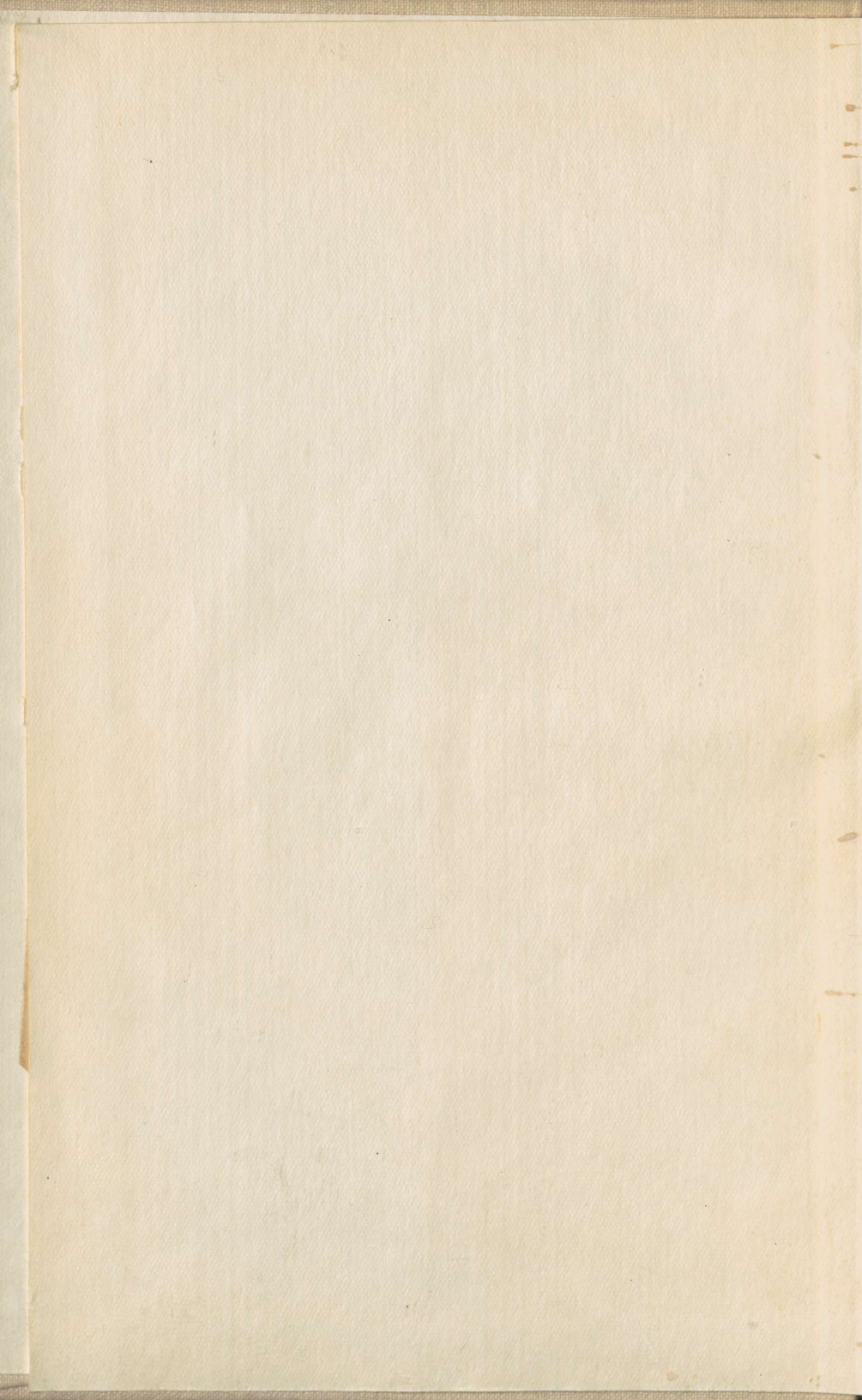
esti NSV

rahvamajanduse

aktuaalseid

probleeme

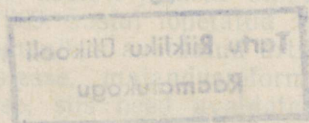

A-30801,,

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
MAJANDUSE INSTITUUT

Eesti NSV rahvamajanduse aktuaalseid probleeme

20755

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» TALLINN 1970

33N(E)

E 21

Toimetuse kolleegium:
majandusteaduse doktor E. Vint, majandusteaduse kandidaat
K. Habicht, geograafiateaduse kandidaat V. Tarmisto

Kujundanud S. Liiberg

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

77568

Eessõna

Käesoleva kogumiku koostasid Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi teaduslikud töötajad. See hõlmab kolme suurt küsimusteringi. Tootmise territoriaalne organiseerimine, vabariigi rahvamajanduse modelleerimine ja ehituse efektiivsuse küsimused on viimaste aastate jooksul olnud mitmete instituudi sektorite tööplaanis. 1969. aastal lõpetatud sellekohased uurimistööd olidki aluseks kogumikus avaldatud artiklitele. (Mis puutub tööstusökonoomikaalastesse, majandusreformi juurutamist analüüsivatesse artiklitesse, siis need avaldatakse omaette kogumikus.)

Seoses majandusreformi elluviimisega ning üleminekuga rahvamajanduse juhtimisele tootmisharuprintsiibil omandavad järjest suurema tähtsuse majanduse kompleksse arendamise probleemid. See tähendab, et tuleb senisest rohkem tähelepanu pöörata ka majanduse territoriaalse organiseerimise küsimustele.

Uurimuses «Mõningatest tootmise territoriaalse organiseerimise tulemustest ja ülesannetest Eesti NSV-s» analüüsitakse vabariigi tööstuse arendamise ning paigutamise probleeme järgmistest aspektidest: maavarade kasutamine; tööjõuressursside rakendamine ühiskondlikus tootmises; tööstuse territoriaalne kontsentreerimine ja hajutamine; elanikkonna materiaalse heaolulise; linna ja maa oluliste erinevuste likvideerimise tulemused.

Uurimuses näidatakse, et vabariigi rahvamajanduse ratsionaalsemaks territoriaalseks organiseerimiseks on küllalt palju võimalusi, ja seda eeskätt tööstuse territoriaalsete mikroproportsioonide osas. See saab võimalikuks tööstuse optimaalse territoriaalse tsentraliseerimise ja kontsentreerimisega ning asulate võrgu rekonstrueerimisega. Samuti on võimalik muuta vabariigi territoriaalset tootmiskompleksi märksa ratsionaalsemaks maavarade mitmekülgsema kasutamise, tootmissfääri ja mittetootmis-

sfääri arendamise territoriaalse proportsiooni täiustamise ning linna ja maa oluliste erinevuste järkjärgulise likvideerimise teel.

NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumi otsuste täitmisel tugenes vabariigi põllumajanduse materiaalne baas ja saavutati märkimisväärsed tulemused kolhoosi- ja sovhoositootmise arendamisel. Põllumajanduse tootmistaseme tõstmiseks rakendatud abinõude ja nende tulemuste selgitamisele vabariigis on pühendatud pikem artikkel «Põllumajandusliku tootmise kasvutempo pärast NLKP Keskkomitee 1965. a. märtsipleenumit ning tootmise territoriaalne paiknemine vabariigi kolhoosides ja riiklikes põllumajandusettevõtetes». Artiklis käsitletakse administratiivrajoonide ja piirkondade lõikes põllumajandusliku tootmise majanduslikke ja looduslikke erinevusi, materiaalse baasi tugevdamist, taime- ja loomakasvatussaaduste tootmistaset, spetsialiseerimise süvendamist, majandusliku efektiivsuse näitajaid.

Vabariigi rahvamajanduse arengusuundade kavandamise vastutussikkus ja keerukus nõuab mitmete erinevate lähenemisviiside ja meetodite kasutamist. Tänapäeval on planeerimise matemaatilised meetodid saavutanud küllaldase küpsusastme, mistõttu nad on kujunenud üheks arengusuundade kompleksse uurimise vahendiks. Vabariigi rahvamajandust on tarvis matemaatiliselt kirjeldada, samuti välja töötada selleks vajalikud algandmed. Käesolevas kogumikus avaldatud kolmes artiklis «Vabariigi rahvamajanduse modelleerimisest», «Eesti NSV tootmise struktuuri analüüs» ja «Eesti NSV majanduslike sidemete arenguprobleeme» esitatakse vabariigi rahvamajanduse matemaatilise kirjeldamise üldisi põhimõtteid ja vastavaid modelleerimise kogemusi, analüüsitakse arvutustulemusi ning vabariigi väliskaubavahetuse struktuuri probleeme.

Rahvamajanduse plaanipärasel arenemisel on oluline koht ehitustegevusel, kuivõrd sellest sõltub põhifondide laiendatud taastootmise materiaalse baasi loomine. Samal ajal ei ole ehitus Eesti NSV-s suutnud temale rahvamajandusplaaniga pandud ülesandeid alati täita. Artiklis «Ehituse efektiivsusest» analüüsitakse tegureid, mis on takistanud ehituse efektiivsuse tõusu, ja uuritakse nende kõrvaldamise olulisemaid suundi. Üheks niisuguseks suunaks on ka Majanduse Instituudis tehtavad uurimistööd, mille eesmärgiks on luua raalide ja majandusmatemaatiliste meetodite kasutamisel rajaneva ehituse perspektiivse planeerimise süsteem.

Toimetuse kolleegium

Mõningatest tootmise territoriaalse organiseerimise tulemustest ja ülesannetest Eesti NSV-s

V. TARMISTO

Tootmise ratsionaalne territoriaalne organiseerimine taotleb teatavasti sellist ettevõtete paigutust, mis võimaldab minimaalsete kuludega toota vajalikku toodangut ja toimetada seda tarbijale. Seejuures tuleb arvesse võtta nii ühekordseid kui ka jooksvaid kulutusi, s. o. kõiki kulutusi. Peale selle peab ettevõtete paigutus tagama nii looduslike kui ka tööjõuresursside otstarbeka kasutamise ning looma võimalikult võrdsed tingimused majanduse ja kultuuri arendamiseks ning elanikkonna heaoluks kogu meie maa (vabariigi) territooriumil.

Tootmise paigutus avaldub majanduse teatud territoriaalsetes proportsioonides. Majanduse õiged, ratsionaalsed harudevahelised kui ka territoriaalsed proportsioonid on üheks tähtsamaks eeltin-gimuseks, mis võimaldavad kõige efektiivsemalt organiseerida sotsialistlikku laiendatud taastootmist, s. o. kiirendada tootmis-harude ja majandusrajoonide arengut, suurendada kapitaalmahu-tuste efektiivsust, kindlustada tööjõu võimalikult täielikku raken-damist, parandada tehnilis-majanduslikke näitajaid (suurendada tööviljakust, alandada tooraine, kütuse, elektrienergia omahinda, vähendada transpordikulusid jne.) ja rahuldada selle abil elanik-konna vajadusi võimalikult täielikumalt.

Tootmise ratsionaalsema territoriaalse organiseerimise tule-museks on seega ühiskondliku töö kokkuhoid või, nagu seda on väljendanud V. Nemtšinov, minimiseeritud tööaja täiskulud (toor-aine hankimisest kuni valmistoodete valmistamiseni) ühiskondliku lõpp-produkti kohta, mis on rahvatulu asjastatud koostisosaks.¹

Niisiis saavutatakse tootmise paigutuse ratsionaliseerimisega majanduslik efekt, mis on väljendatav nii tööajas kui ka rahali-selt.

¹ «Вопросы экономики», 1961, пр. 6, лк. 12.

Üksikute tootmisettevõtete ja ühelaadilist toodangut valmistavate tootmisharude paigutuse ratsionaliseerimisest saadavat majanduslikku efekti on ilma eriliste raskusteta võimalik määrata majandusmatemaatiliste meetoditega. Seda on tehtud ka Eestis, näiteks piima¹, pagari- ja lihatööstuse, samuti puidutööstuse ning toorlina tootmise osas.² Nagu vastavatest uurimustest selgub, on vabariigis tootmise suuremast kontsentreerimisest ja ettevõtete paigutuse ratsionaliseerimisest võimalik saada silmapaistvat majanduslikku efekti: aastasääst oleks pagaritööstuses ligi 450 000 rubla³, lihatööstuses umbes 500 000 rubla⁴ jne.

Tootmise kontsentreerimise ja ratsionaalsema paigutuse tulemusel väheneb märgatavalt tootmisüksuste arv ülalnimetatud tööstusharudes. Vägagi ligikaudsete arvutuste põhjal võib öelda, et eespool märgitud abinõude rakendamise tulemusel on võimalik saavutada aastasäästu ühe likvideeritud (teiste tootmisüksustega ühendatud) tootmisüksuse kohta järgmiselt: lihatööstuses 71 000 rubla, piimatööstuses 3000 rubla, puidu- ja leivatööstuses 3800 rubla ja toorlinatööstuses 18 000 rubla.

Seejuures tuleb aga rõhutada, et see majanduslik efekt on arvatud eeskätt iga antud tööstusharu arendamise vajadustest lähtudes, mitte aga Eesti NSV rahvamajanduse kui terviku vajadusi arvestades.

Üldiselt on kujunenud nii, et üksikute tootmisharude paigutamisel piirduakse tavaliselt tootmiskulude minimeerimise ülesande lahendamisega antud tootmisharu piirides. Seejuures tehakse seda isoleeritult teiste tootmisharude tootmiskuludest, s. o. lähtutakse vaid antud tootmisharu huvidest. Seega ignoreeritakse enamasti tootmisharudevahelisi seoseid. Säärane ühe tootmisharu seisukohalt lähenemine võib tihti peale põhjustada ekslikke järeldusi.

Teatud tingimustes võivad üksikute tootmisharude paigutamise skeemides tehtud ettepanekud ühte langeda kogu rahvamajanduse kompleksi, sealhulgas asulastiku, transpordivõrgu, teeninduse, puhkemajanduse, looduskaitse jne. arendamise huvidega. Kuid nagu puhkemajanduse, looduskaitse jne. arendamise huvidega. Kuid nagu praktika näitab, esineb siin hulgaliselt lahkuminekuid. Seetõttu peaks ka üksikute tootmisharude paigutuse ratsionaliseerimisest saadav majanduslik efekt erinema nende tootmisharude kui kompleksi paigutuse ratsionaliseerimisest saadavast majanduslikust efektist, eriti siis, kui on tegemist vaadeldava territooriumi kogu tootmiskompleksi paigutuse ratsionaliseerimisega. Selles küsimuses tuleb nõustuda A. Probstiga, kes väidab, et hoolimata matemaatiliste meetodite rakendamise edukatest tulemus-

¹ И. Каганович, А. Мерессо, Концентрация и размещение молочной промышленности Эстонской ССР. Таллин 1964.

² Tootmise kontsentreerimine ja paigutamine mõnedes Eesti NSV tööstusharudes. Tallinn 1967.

³ Sealsamas, lk. 60.

⁴ Sealsamas, lk. 95.

test üksikute tootmisharude optimaalse paigutuse põhjendamisel ei ole see küllaldane kogu ühiskondliku tootmise territoriaalse organiseerimise optimaalseks põhjendamiseks. Nagu üksikosade optimumide summa ei vasta optimumile terviku suhtes, nii ei taga üksikute tootmisharude optimaalne paigutamine kaugeltki mitte kogu ühiskondliku tootmise optimaalset paiknemist ja territoriaalset organiseerimist.¹

Siit järeldub, et hoolimata paigutuse ratsionaliseerimise ühtsest eesmärgist, s. o. ühiskondliku töö kokkuhoiust, on paigutuse ratsionaliseerimisel kaks külge: a) eraldi võetud tootmisharu paigutuse ratsionaliseerimine eeskätt antud tootmisharu ökonoomiast ja huvidest lähtudes ning b) antud territooriumi kogu tootmiskompleksi paigutuse ratsionaliseerimine, kusjuures lähtutakse tootmisharudevahelistest majanduslikest seostest ja huvidest.

Kerkib küsimus, kas eraldi võetud tootmisharu paigutamisel on võimalik täiel määral saavutada ühiskondliku töö kokkuhoiud? Ei, mitte täiel määral, sest majanduslik efekt mingi ettevõtte või tootmisharu seisukohalt ei pruugi teatud tingimustes (teiste tootmisharude, transpordi, asulastiku, teeninduse jne. arenguhuviseid arvestades) sugugi olla efekt rahvamajanduse kui terviku seisukohalt.

Seega ei tohi meie arvates üksikute tootmisharude paigutuse ratsionaliseerimise skeemides näidatud majanduslikku efekti lugeda automaatselt rahvamajanduslikuks efektiks, eriti aga siis, kui jutt on ühiskondliku töö kokkuhoiust.

See mõttekäik ei ole muidugi uus. Selle eesmärgiks ei ole vähendada üksikute tootmisharude paigutuse ratsionaliseerimiseks tehtavate tööde tähtsust. Need on kahtlemata vajalikud.

Autor pidas antud juhul silmas hoopis teist eesmärki, nimelt seda, et senisest ulatuslikumalt lahendataks tootmise territoriaalseid kompleksprobleeme ka meie vabariigis. Nende all tuleks mõista eeskätt majandusmatemaatiliste mudelite koostamist vabariigi kui terviku ja tema üksikute osade tootmise, samuti linnade tööstuse paigutamiseks. Praegu kahjuks sellised vähegi vastuvõetavad mudelid veel puuduvad. Teadlaste käsutuses pole veel nõuetele vastavat meetodilist ja tehnilist aparati. Seetõttu tuleks esialgu koostada vaid mõnest tootmisharust koosneva kompleksi paigutuse majandusmatemaatilised ülesanded. Juba seegi oleks suureks sammuks edasi.

Majandusmatemaatilisi meetodeid on tarvis kasutada mitte üksnes tootmise operatiivse ja perspektiivse paigutuse küsimuste lahendamisel. Väga oluliseks ülesandeks kujuneb ka majandusliku hinnangu andmine teatud territooriumi (liiduvabariigi, majandusrajooni jne.) kogu tootmiskompleksi paigutusele teatud arengu-

¹ А. Пробст, Методологические проблемы размещения производства в СССР. Экономические проблемы размещения производительных сил СССР. Москва, 1969.

etapil. See on otstarbekohane eeskätt seetõttu, et aitab selgitada tootmise territoriaalsete proportsioonide muutumise tendentse ning olemasolevaid ja võimalikke kitsaskohti, mis takistavad praegu või edaspidi tootmise territoriaalse organiseerimise ratsionaliseerimist rahvamajanduse kui terviku vajadustest lähtudes.

Seoses sellega tuleks lühidalt puudutada mõningaid tootmise paigutuse ratsionaalsuse kriteeriume.

Tootmise, eriti tööstuse kui rahvamajandusharu paigutuse ratsionaalsuse üheks kriteeriumiks suurtel territooriumidel (NSV Liit, suured liiduvabariigid) on teatavasti majanduse (tööstuse) võimalikult ühtlane arengutase. Sealjuures on arusaadav, et tööstuse kui terviku võimalikult ühtlase paigutusega kaasneb paratamatult üksikute tööstusharude ebaühtlane paigutus. See on tingitud territoriaalsest tööjaotusest, mis on omakorda tingitud peamiselt looduslike tingimuste ja ressursside jaotumise territoriaalsest ebaühtlusest.

Tootmise paigutuse ratsionaalsusest annab tunnistust ka tööjõu ühtlane hõive ühiskondlikus tootmises, s. o. kui ei esine tööjõu silmatorkava ülejäägi või siis suure defitsiidiga piirkondi.

Ka elanikkonna materiaalse heaoiu ja kultuurilise teenindamise tase on üheks tootmise paigutuse ratsionaalsuse näitajaks.

Majanduse, sealhulgas tööstuse võimalikult ühtlane paigutus NSV Liidu territooriumil on üheks majanduse plaanipärase (proportsionaalse) arenemise majandusseaduse põhinõudeks. Majandusliku taseme ühtlustamine kõikides NSV Liidu osades, mis arusaadavalt ei likvideeri majanduse territoriaalseid struktuurilisi erinevusi ega muid iseärasusi, on aga üks tähtsamaid sotsialismilt kommunismile ülemineku majanduslikke eeldusi.

Mille järgi tuleks aga otsustada tootmise paigutuse otstarbekuse üle väiksematel territooriumidel, näiteks Eesti NSV-s? On ilmne, et Eesti NSV tingimustest lähtudes ei oleks millegagi õigustatud seada meie vabariigi administratiivrajoonidele ülesannet saavutada enam-vähem võrdne tööstuse kogutoodangu tase iga elaniku kohta. Säärane mehaaniline lähenemine tootmise paigutusele ei võimaldaks antud rajoonis maksimaalselt toota just seda, milleks seal on kõige soodsamad looduslikud, majanduslikud, ajaloolised ja muud tingimused. Teiselt poolt sunniks see arendama tootmist ka nendes rajoonides, kus selleks puuduvad vastavad eeldused.

On ilmne, et väikeste territooriumide tootmise paigutuse ratsionaalsuse hindamisel ei ole võimalik kasutada kõiki neid kriteeriume, mida rakendatakse suurte territooriumide hindamisel. Asi seisab selles, et väikestel territooriumidel paikneva tootmise ratsionaalsuse üle otsustamine nõuab spetsiifilist meetodikat ning hoopis konkreetsemaid näitajaid, mis vastaksid antud territooriumi looduse, majanduse ja selle ajaloolise arengu spetsiifikale.

Kahjuks ei ole selleks praegu veel ühtset sünteetilist näitajat

(ka mitte majandusmatemaatiliste meetodite hulgas), mistõttu tuleb kasutada mitmesuguseid väga erineva kvaliteediga näitajaid.

Hinnangu andmiseks tootmise paigutusele väiksematel territooriumidel saab praegu kahjuks kasutada põhiliselt vaid traditsioonilisi meetodeid, s. o. analüüsida paigutamise peamisi põhimõtteid, tegureid ja näitajaid kvalitatiivselt.

Eesti NSV tootmise paigutuse ratsionaalsuse hindamisel on otstarbekohane piirduda antud juhul tööstuse kui vabariigi tähtsama rahvamajandusharuga.

Tähtsamatest kriteeriumidest, mis võimaldavad hinnata vabariigi tööstuse kui terviku paiknemise ratsionaalsust, on otstarbekas kasutada järgmisi:

- 1) loodusvarade kasutamise regionaalsed erinevused;
- 2) tööjõuressursside rakendamise regionaalsed iseärasused;
- 3) erinevused tööstuse territoriaalses tsentraliseerimises ja kontsentreerimises;
- 4) tootmise ja elanikkonna materiaalse heaolu taseme territoriaalsed erinevused;
- 5) linna ja maa oluliste erinevuste likvideerimise tulemused.

Tööstuse paigutuse ja selles esinevate muutuste uurimine nimetatud kriteeriumidest lähtudes osutus otstarbekaks mitmel põhjustel. Üheks tähtsamaks põhjuseks oli see, et enamik kriteeriume (maavarade kasutamine, tööjõuressursside rakendamine, tootmise territoriaalne tsentraliseerimine ja kontsentreerimine) on nii praegu kui tulevikus Eesti NSV rahvamajanduse arendamise ja tootmise territoriaalse organiseerimise seisukohalt väga olulised. Teiseks tingis nimetatud kriteeriumide valiku ka analüüsiks vajalike materjalide kättesaadavus ja kasutamiskõlblikkus.

1. Loodusvarade kasutamine territoriaalsest aspektist

Majanduse arendamise üheks näitajaks mingil territooriumil on kahtlemata kohapeal paiknevate loodusvarade (maavarad, hüdroenergiaallikad, metsad jne.) kasutamise aste. Loodusvarade tööstuslik kasutamine määrab aga oluliselt ka tootmise paiknemise, sest osa loodusvaradest tuleb või on majanduslikult otstarbekohane kasutada nende hankimise vahetus läheduses.

Piirdudes siinkohal vaid maavaradega, tuleb öelda, et mida suurem osatähtsus on nendel mingi territooriumi tööstustoodangus, seda suuremat osa etendavad nad tavaliselt ka tööstuse paiknemisel. Loodusvarade kasutamise arengutendentside ja ulatuse kindlaksmääramine võimaldab oluliselt lahendada ka tootmise perspektiivse paigutamise probleeme antud territooriumil.

Eeltoodust ei tohi teha järeldust, et igasugune tootmise rajamine ja arendamine näiteks kütuse- ja toorainearude baasil on paigutuse seisukohalt ratsionaalne ning seega ka rahvamajanduslikult efektiivne. Küll aga saab niisugust järeldust teha selliste

kütuse- ja toorainevarude kohta, mida ei ole majanduslikult otstarbekas transportida või mis on antud arenguetapil niisuguse tähtsusega, et neid on vaja hankida asukohast hoolimata. Seejuures tuleb rahvamajanduslikku tähtsust mõista ka liiduvabariigi, majandusrajooni, oblasti või isegi väiksema territoriaalse majandusüksuse konkreetsetest vajadustest ja geograafilisest asukohast lähtudes.

Seoses sellega kerkib küsimus, kuidas tuleks suhtuda tööstuse ja linnalise asulastiku kontsentreerimisse maardlate juurde, nagu see Balti liiduvabariikidest esineb reljeefselt vaid Eestis?

Tootmise paigutamise üldprintsipiidest lähtudes on tööstuse ja linnalise asulastiku suur territoriaalne kontsentratsioon kui selline teatavasti negatiivne nähtus, sest see on vastuolus tootmise võimalikult ühtlasema paigutuse nõudega ning ei ole ka rahvamajanduse seisukohast enamasti kuigi efektiivne.

Kuid on ilmne, et loodusvarade, eeskätt kasulikku ainet vähe sisaldavate maavarade nagu pruunsüsi, põlevkivi, turvas, samuti mitmete ehitusmaterjalide suhtes tuleb teha erand. Eriti siis, kui vaadeldaval territooriumil puuduvad teised, kasutatavate maardlatega konkureerivad maardlad. Seetõttu tuleks tootmise (ja asulastiku) kontsentreerimist niisuguste kütuse- ja toorainevarude lähedusse lugeda efektiivseks ka tootmise paigutuse kõige laiemal aspekti (rahvamajanduse kui terviku huvide) seisukohalt. Seda enam, et kaasaja tehnika taseme tõttu (kaevandamise ja töötlemise tehnoloogia, transport) on tootmise kontsentreerimine maardlate juurde sageli majanduslikult optimaalne lahendus. Sealjuures aga tuleb silmas pidada, et tööstuse paigutamisel võetakse arvesse elanikkonnale vajalike elamistingimuste loomist.

Ülaltoodud seisukohtade põhjal püüame analüüsida ja hinnata mõningaid Eesti NSV kohapealsetel maavaradel baseeruva tööstuse arendamise ja eriti paigutuse küsimusi, võrreldes seda ka kodanliku Eesti aegse tööstusega.

Vaatleme esiteks nimetatud tööstusharude arengu dünaamikat ajavahemikul 1936—1965 (tabel 1).

Võrreldes sõjaeelse tasemega on kohapealsete maavarade kasutamisel baseeruvates tööstustes töötajate arv rohkem kui kolmekordistunud. Kõige suurem kasv (18 korda) on olnud fosforiiditööstuses. Ligemale 5-kordne kasv on täheldatav põlevkivitööstuses ja ligi 4,5-kordne kasv mineraalsete ehitusmaterjalide tööstuses. Kõige väiksem on olnud kasv turbatööstuses ja keraamikatööstuses (vastavalt 1,6 ning 2,8 korda).

Fosforiiditööstuse suur kasv on tingitud sellest, et enne sõda hakkas see tööstusharu alles arenema. Turbatööstuse suhteliselt väike kasv töötajate arvu järgi ei tähenda aga seda, et ka turbatööstuse toodang on niisama vähe kasvanud. Kõrge mehhaniseerimisastme tõttu, eriti turbabriketi tootmisel, ületab turbatööstuse toodang suuresti sõjaeelse.

Tabel 1

Maavaradel baseeruva tööstuse areng 1936—1965
(töötajate arvu järgi)

Tööstusharud	Rakendatud töötajate arv			Kasv %	
	1936. a.	1960. a.	1965. a.	1965. a. võrreldes 1936. aas- taga	1965. a. võrreldes 1960. aas- taga
Põlevkivitööstus ¹	3776	13 932	18 800	497,9	134,9
Turbatööstus	818	1 246	1 382	168,9	110,9
Mineraalsete ehitusmaterjalide tööstus (välja arvatud keraamikatööstus)	1562	6 289	6 950	444,9	110,5
Keraamikatööstus	737	1 703	2 125	288,3	124,8
Fosforiiditööstus ²	56	960	1 020	1821,4	106,2
	6949	23 895	30 277	435,7	126,7

¹ Kogu artikli ulatuses mõeldakse siin kaevandamist ja töötlemist.

² Kogu artikli ulatuses mõeldakse siin kaevandamist ja töötlemist (kohaliku tooraine baasil).

Maavarade kasutamisel baseeruvate tööstusharude osatähtsus nähtub tabelist 2.

Tabel 2

Maavarade kasutamisel baseeruva tööstuse struktuur 1965. aastal

Tööstusharu nimetus	Osatähtsus töötajate arvu järgi (%)	Osatähtsus kogutoodangu mahu järgi (%)
Põlevkivitööstus	62,1	75,3
Turbatööstus	4,6	2,5
Fosforiiditööstus	3,4	2,9
Mineraalsete ehitusmaterjalide tööstus	29,9	19,3
Keraamikatööstus	7,0	2,4
	100,0	100,0

Vabariigi tähtsaimaks maavarade kasutamisel baseeruvaks tööstusharuks on põlevkivitööstus, millele järgneb mineraalsete ehitusmaterjalide tööstus. Nendes kahes tööstusharus on rakendatud 92,0% vabariigi maavaradel baseeruva tööstuse töötajate

arvust ja nad annavad kokku 94,6% selle tööstuse kogutoodangust vabariigis.

Siit nähtub, et hoolimata küllaltki silmapaistvatest varudest on nii fosforiidi- kui ka turbatööstusel vabariigi maavarade kasutamisel baseeruvate tööstusharude kompleksis tänapäeval väga väike osatähtsus.

Vaja on lühidalt analüüsida ka maavaradel baseeruva tööstuse osatähtsust ning selle muutumise tendentsi vabariigi kogu tööstuslikus tootmises. Selgub, et 1965. aastal on kohalike maavarade kasutamisel baseeruva tööstuse osatähtsus Eesti tööstuses sõjajärgse, 1936. aastaga võrreldes kogutoodangu järgi rohkem kui kahekordistunud, kuna töötajate arvu järgi on osatähtsus kasvanud ligikaudu $\frac{1}{5}$ võrra. Tunduvalt on kasvanud maavarade kasutamisel baseeruva tööstuse osatähtsus vabariigi tööstuses ka ajavahemikul 1960—1965 (tabel 3).

Tabel 3

Maavarade kasutamisel baseeruva tööstuse osatähtsus kodanlikus Eestis ja Nõukogude Eestis 1936., 1960. ja 1965. aastal

Tööstusharud	Vabariigi tööstuses rakendatud töötajate arvu osatähtsus (%)			Vabariigi tööstuse kogutoodangu osatähtsus (%)		
	1936	1960	1965	1936	1960	1965
Põlevkivitööstus	8,0	9,8	11,3	3,8	9,3	12,6
Turbatööstus	1,8	0,9	0,8	0,4	0,5	0,4
Mineraalsete ehitusmaterjalide tööstus	3,3	4,5	4,2	2,8	3,2	2,8
Keraamikatööstus	1,6	1,2	1,3	0,6	0,4	0,4
Fosforiiditööstus	0,1	0,6	0,6	0,1	0,2	0,5
Kokku	14,8	17,0	18,2	7,7	13,6	16,7

Kohapealsete maavarade kasutamisel baseeruvatest tööstusharudest oli vabariigi tööstuses 1965. aastal esikohal põlevkivitööstus (töötajate arvu poolest 11,3% ja kogutoodangu poolest 12,6%). Maavarade kasutamisel baseeruvate teiste tööstusharude osatähtsus on väike — töötajate arvu poolest 6,9% ja kogutoodangu poolest 4,1%, kusjuures sellestki moodustab mineraalsete ehitusmaterjalide tööstuse osatähtsus rohkem kui poole.

Iseloomulik on seejuures, et põlevkivi- ja fosforiiditööstuse kogutoodangu osatähtsus vabariigi tööstuse kogutoodangus on pidevalt suurenenud, mida ei saa aga ütelda teistel maavaradel baseeruvate tööstusharude kohta.

Paiknemise seisukohalt on vaja kindlaks teha, kui suurt osa

etendavad kohapealsed maavarad vabariigi üksikute osade tööstuses (tabel 4).

Tabel 4

Kohapealsete maavarade kasutamisel baseeruva tööstuse osatähtsus vabariigi majandusrajoonide¹ tööstuses 1960. ja 1965. aastal (töötajate arvu järgi)

Majandusrajoon	Osatähtsus (%)		Suurenemine (+) vähenedmine (-) (%)
	1960. a.	1965. a.	
I. Põhja-Eesti	21,6	22,3	+0,7
a) Tallinna allrajoon	7,2	6,3	-0,9
b) Pandivere allrajoon	18,5	27,2	+8,7
c) Põlevkivibassein	53,6	54,2	+0,6
II. Lõuna-Eesti	7,1	6,5	-0,6
a) Tartu allrajoon	7,1	5,9	-1,2
b) Sakala allrajoon	1,8	2,6	+0,8
c) Pärnu allrajoon	9,2	9,5	+0,3
III. Lääne-Eesti saarestik	3,2	6,8	+3,6

¹ Majandusrajoonid koosnevad järgmistest administratiivrajoonidest: I. Põhja-Eesti: a) Tallinna allrajoon (Haapsalu, Harju ja Rapla administratiivrajoonid ning Tallinn); b) Pandivere allrajoon (Rakvere ja Paide admin. raj.); c) Põlevkivibassein (Kohtla-Järve administratiivrajoon ning Kohtla-Järve ja Narva). II. Lõuna-Eesti: a) Tartu allrajoon (Jõgeva, Tartu, Valga, Põlva, Võru admin. raj. ja Tartu linn); b) Sakala allrajoon (Viljandi admin. raj.); c) Pärnu allrajoon (Pärnu admin. raj. ja Pärnu linn). III. Lääne-Eesti saarestik (Kingissepa ja Hiiumaa admin. raj.).

Töötajate arvust lähtudes rajaneb 1965. a. andmetel üle 1/3 Põhja-Eesti tööstusest kohapealsete maavarade kasutamisel. Lõuna-Eestis on maavarade osatähtsus tööstuses väike — kõigest 6,5% antud majandusrajooni tööstustöötajate arvust on rakendatud kohapealseid maavarasid kaevandavas ja töötlevas tööstuses. Lääne-Eesti saarestikus on maavarade kasutamisel baseeruva tööstuse osatähtsus samuti väike ning on mõnevõrra suurenenud alles viimastel aastatel.

1960. aastaga võrreldes on 1965. aastal Põhja-Eestis maavarade osatähtsus tööstuses mõnevõrra suurenenud, Lõuna-Eestis aga vähenenud. Lääne-Eesti saarestikus on osatähtsus kahekordistunud.

Põhja-Eesti majandusrajooni piirides on nimetatud ajavahemikul tähelepanuväärne maavarade osatähtsuse suur kasv Pandivere allrajoonis, mis on tingitud tsemenditööstuse toodangu mitmekordistamisest seoses tehase «Punane Kunda» rekonstrueerimisega.

Põlevkivibasseinis, vabariigi põhilises maavarasid kaevandavas ja töötlevas tööstusrajoonis, püsib aga maavaradel baseeruva tööstuse osatähtsus stabiilsena. See on tingitud teiste tööstusharude suhteliselt kiirest arengust põlevkivibasseinis. Tallinna allrajoonis on kohapealsetel maavaradel baseeruva tööstuse osatähtsus 1960. aastaga võrreldes vähenenud.¹ Ehitusmaterjalide tootmine kohapealse tooraine baasil on aga arenenud aeglasemalt kui muud allrajooni tööstusharud.

Eeltoodud materjalide üldistamiseks toome andmeid, mis iseloomustavad vabariigi üksikute osade osatähtsust kohapealsete maavarade kasutamisel baseeruvast tööstuses (tabel 5).

Tabel 5

Vabariigi majandusrajoonide osatähtsus kohapealsete maavarade kasutamisel baseeruvast tööstuses 1960. ja 1965. aastal (%)

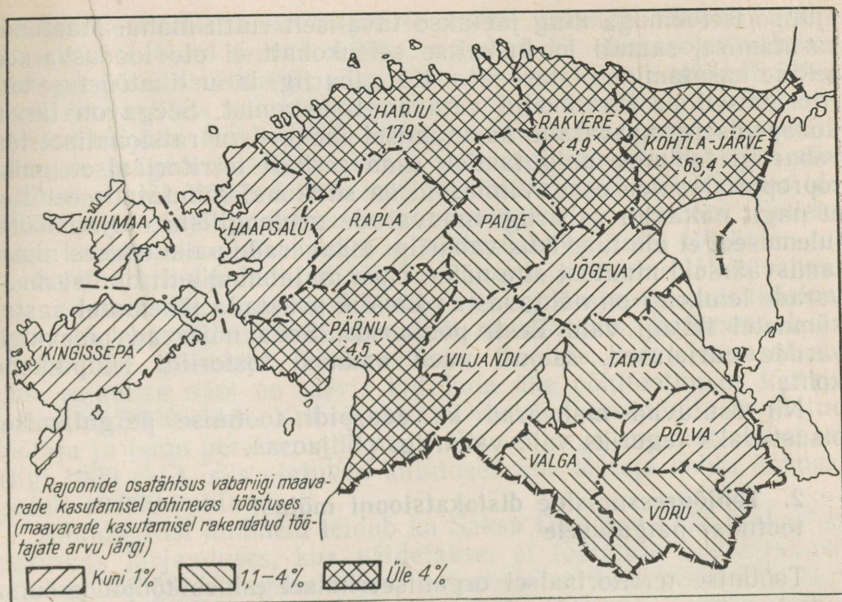
Majandusrajoon	Töötajate arvu järgi		Kogutoodangu järgi	
	1960	1965	1960	1965
I. Põhja-Eesti				
a) Tallinna allrajoon	90,7	88,3	95,4	91,6
b) Pandivere allrajoon	16,0	18,4	11,8	16,8
c) Põlevkivibassein	8,6	6,5	6,2	3,5
	66,1	63,4	77,4	71,2
II. Lõuna-Eesti				
a) Tartu allrajoon	8,6	11,2	4,3	8,2
b) Sakala allrajoon	4,3	6,4	1,9	3,5
c) Pärnu allrajoon	0,5	0,3	0,2	0,2
	3,8	4,5	2,2	4,5
III. Lääne-Eesti saarestik	0,7	0,5	0,3	0,2
Eesti NSV kokku	100,0	100,0	100,0	100,0

Ilmneb, et Põhja-Eesti osatähtsus maavarade kasutamisel baseeruvast tööstuses on väga suur — 1965. aastal töötajate arvu järgi 88,3% ja kogutoodangu järgi 91,6%. Vaadeldav tööstus on koondunud põhiliselt kahte majanduslikku allrajooni — põlevkivibasseini (osatähtsus töötajate arvu järgi 63,4% ja kogutoodangu järgi 71,2%) ning Tallinna allrajooni (osatähtsus vastavalt 18,4% ja 16,8%). Kokku paiknes 1965. aastal nimetatud kahes allrajoonis maavarade kasutamisel baseeruvast tööstuses töötajate arvu järgi 81,8%.

Väga madal on maavarade kasutamisel baseeruva tööstuse tase Lõuna-Eesti Sakala allrajoonis ning Lääne-Eesti saarestikus.

Võrreldes 1960. aastaga on Põhja-Eesti majandusrajooni osa-

¹ Fosforväärtiste tootmine on Maardu Keemiakombinaadis suuresti kasvanud, kuid peamiselt Koola poolsaarelt juurdeveetava tooraine baasil.

Joonis 1. Maavarade kasutamisel põhineva tööstuse regionaalsed erinevused 1965. a. (Harju rajoon koos Tallinnaga, Kohtla-Järve rajoon koos Kohtla-Järve ja Narvaga, Tartu rajoon koos Tartuga, Pärnu rajoon koos Pärnuga.)

tähtsus töötajate arvu järgi, eriti aga kogutoodangu järgi, tunduvalt suurenenud, teiste majandusrajoonide, aga ka Lõuna-Eesti osatähtsus on oluliselt vähenenud.

Tootmise paigutuse seisukohalt tuleks vabariigi maavarade kasutamiseks rajatud tööstuskeskuste ja sõlmede dislokatsiooni lugeda põhiliselt ratsionaalseks, sest meie maavarade omadustest tingituna on neid kasutava tööstuse rajamine või arendamine majanduslikult ostarbekas peamiselt maavarade leiupaikades või nende vahetus läheduses.

Eeltoodu ei välista aga teatud puudusi maavarade kasutamise n.-ö. territoriaalsetes mikroproportsioonides. Nii ei saa näiteks rahul olla maavarade vähese kasutamisega Lääne-Eesti saarestikus, kus on sobivaid ehitusmaterjalide ja ka turbavarusid. Selle tõttu, et saared on geograafilise asendi poolest teatud määral eraldatud vabariigi mandriosast, samuti transporditingimuste tõttu oleks kohapealsete loodusvarade senisest ulatuslikum kasutamine majanduslikult õigustatud. Vähest kasutamist nii saartel kui ka mandriosas on leidnud tervismudad. Tunduvalt rohkem oleks võimalik territoriaalselt kontsentreerida vabariigi liiva- ja kruusamaardlate kasutamist, sest praegu on vabariigis suur hulk väikesi primitiivselt kasutatavaid karjääre, kusjuures suur osa neist on

ajutise iseloomuga ning jäetakse tavaliselt ruttu maha. Maafondi kasutamise, samuti looduskaitse seisukohalt ei ole loodusvarade selline kasutamine otstarbekas. Ka vabariigi killustikutööstuse territoriaalsed proportsioonid vajavad täiustamist. Seega on tarvis kohapealsete maavarade kasutamisel mõnevõrra ratsionaliseerida vabariigi tootmise paigutamist, seda eeskätt territoriaalsete mikroproportsioonide osas. Viimaseid on siinkohal rõhutatud seetõttu, et nagu näitavad vabariigi maavarade geoloogiliste uurimistööde tulemused, ei ole tulevikus vabariigi maavarade paiknemises nime tamisväärsed muutusi ette näha. Uusi majanduslikult olulisi maavarade leiukohti on nähtavasti võimalik avastada lähematel aastakümnetel ikkagi vaid Eesti põhjaosas. Seda näitavad põlevkivivarude uurimused, samuti uued andmed fosforiidi leiupaikade kohta.

Nii osutuvad maavarad ka edaspidi tootmise paigutamisel otsustavaks teguriks vaid vabariigi põhjaosas.

2. Tööjõuressursside dislokatsiooni mõjust tootmise paigutusele

Tootmise territoriaalsel organiseerimisel esineb tööjõuressursside kasutamise aspektist kaks erinevat nähtust: a) tootmise kindlustamine vajaliku tööjõuga; b) tootmise lähendamine tööjõuressurssidele. Tabavalt on tootmise ja rahvastiku paiknemise sõltuvust väljendanud E. Ruzavina, kes ütleb, et tööjõuressursside ja tootmise paigutus väljendab ruumilisi (territoriaalseid) suhteid tööjõu ning tootlike jõudude asjastatud elementide vahel.¹

Tootmise ja tööjõuressursside vahekorras on määravaks tootmine kui oma iseloomult immobiilne osa tootlikest jõududest. Seetõttu kohaneb tööjõud kui tootlike jõudude mobiilne osa tavaliselt tootmise paiknemisega. See asjaolu võimaldabki tootmist arendada praktiliselt kõikjal, kus on inimese eksisteerimiseks vajalik tingimused.

Teiselt poolt, nagu seda märgib E. Ruzavina, muutub tootmise arendamise baasil kusagil kujunenud rahvastik mitmesuguste mitetootmisalaste tegurite mõjul antud territooriumil püsivaks ja omandab teatud iseseisvuse tootmise paiknemise suhtes. Siit järeldub, et rahvastikkugi tuleks üldisest mobiilsusest hoolimata vaadelda kahes osas: a) mobiilne osa, mis teatud tingimustes on valmis oma senisest elukohast (ka töökohalt) lahkuma ning uude kohta ümber asuma, b) immobiilne osa, mis erinevatel majanduslikel ja mittemajanduslikel põhjustel oma elukohta ei vaheta.

Rahvastiku immobiilne osa on mobiilsega võrreldes kaasajal arviliselt veel vähemuses, mis võimaldabki tootmise ja rahvastiku

¹ Е. И. Р у з а в и н а. Некоторые вопросы территориальной организации производства в связи с использованием трудовых ресурсов. Народонаселение и экономика. Москва, 1967, lk. 157.

paiknemise vastastikuse mõjutuse korral kõnelda tootmise primaadist. Kuid teatud määral mõjutab ka olemasolev rahvastiku geograafia tootmise paigutust. See avaldub tinglikult ühelt poolt rahvastikus kui toodangu tarbijas ja teiselt poolt rahvastikus kui tööjõus. Kuid nii või teisiti on rahvastiku geograafia mõju tootmise paigutamisele tavaliselt sekundaarne. Praktika näitab, et ainuüksi rahvastiku migratsiooni abil ei saa likvideerida tootmise ja tööjõu paigutuses esinevaid disproportsioone. Selleks tuleb kasutada ka teisi teid, s. o. lähendada tootmist tööjõule.

Tuleb silmas pidada, et tööjõu ümberpaigutamine läheb rahvamajandusele väga kalliks. Selleks et luua töötajatele uues tööstuskeskuses normaalsed elutingimused elamispinna, kommunaal- ja elukondlike teenuste, lasteasutuste, koolide, tervishoiuasutuste jms. rajamise näol on tarvis kulutada ühe põhitootmises töötaja kohta üle 9000 rubla. Kui siia lisada veel kulutused, mis on seotud töötaja ja tema perekonnaliikmete ületoomisega endisest elukohast (ligi 1000 rbl.), siis ulatuvad kulutused ühe töötaja kohta ümmarguselt 10 000 rublani¹.

Analoogilisi andmeid leidub ka Saksa Demokraatliku Vabariigi vastavas kirjanduses, kus väidetakse, et töötajate ümberpaiknemise kulud (Siedlungsaufwand) moodustavad keskmiselt 70% teatud tööstusettevõtete rajamisega seotud regionaalmajanduslikest investeerimiskuludest (Gebietswirtschaftliche Investitionsaufwand). Töötajate ümberpaiknemisega seotud kulutused moodustasid SDV-s keskmiselt 20 000 marka ühe töötaja kohta, kusjuures 44%-l uuritud ettevõtetest ulatusid kulud 23 000—34 000 margani ühe töötaja kohta.²

Mis puutub tööjõu ümberpaiknemisse ühelt majanduslikult arenenud territooriumilt teise, on see siis õigustatud, kui on tegemist tööjõu ülejäägiga. Kui seda aga ei esine ning on tegemist isegi tööjõu defitsiidiga, ei saa tööjõu ümberpaiknemist ka majanduslikult arenenud territooriumidel otstarbekaks pidada. Nagu näitavad Saksa DV kogemused, toob tööjõu defitsiidi tingimustes vabade töökohtade täitmine kaasa töökohtade tühjaks jäämise mõnes teises ettevõttes või rajoonis. Kui selline nähtus muutub massiliseks, võib see majanduses esile kutsuda disproportsioone. Peale selle on tööjõu lahkumine ettevõtetest seotud suurte rahvamajanduslike kuludega. Kui selline tööjõu ümberpaiknemine on tingitud ettevõtetes valitsevast madalamast palgatasemest, tuleb antud tootmisharus palku tõsta. Samuti on uue tööjõu saamiseks vaja teha kulutusi, mis on seotud eelkõige tööjõu ületoomisega, kvalifikatsiooni tõstmisega ja elutingimuste parandamisega. Peale

¹ Е. И. Рузавина. Некоторые вопросы территориальной организации производства в связи с использованием трудовых ресурсов. Народонаселение и экономика, Москва, 1967, lk. 158.

² G. Lindenau, Der gebietswirtschaftliche Aufwand. Planung und Leitung der Volkswirtschaft, Heft 22. Berliin 1968, lk. 65.

selle võib ettevõtte saada kahju toodangu vähenemisest tööjõu puuduse tõttu. Kõige selle tagajärjel suurenevad töötajate lahkumisest tingitud rahvamajanduslikud kulutused tööstuses ühe töötaja kohta keskmiselt 30 000—50 000 margani. Mõningates tingimustes võivad rahvamajanduslikud kulutused töötajate ümberpaiknemisega ulatuda isegi kuni 100 000 margani ühe töötaja kohta.¹

Ülalesitatud seisukohtadele tuginedes püüame alljärgnevalt analüüsida Eesti NSV tootmise territoriaalse organiseerimise tulemusi kahest aspektist lähtudes:

- a) mil määral on tööstuse paiknemine põhjustanud tööjõu ümberpaiknemist;
- b) mil määral on tööstust lähendatud tööjõule.

a) Tööstuse paiknemisest tingitud tööjõu ümberpaiknemine

Vabariigi tööstust iseloomustab teatavasti üleliidulisega võrreldes märksa kiirem arengutempo. Nii kasvas NSV Liidus tööstuse kogutoodang 1940.—1967. a. 9,46-kordseks, Eesti NSV-s aga 21,68-kordseks². Tööstuse selline kiire kasvutempo oli võimalik eeskätt arvukate uute ettevõtete ehitamisega ja olemasolevate laiendamisega, mis nõudis hulgaliselt täiendavat tööjõudu. Tööstuse tootmispersonal kasvas Eesti NSV-s 1965. a. 257 300 inimeseni³, mis on umbes 160 000 võrra rohkem kui 1936. aastal⁴. Et vabariigi tööjõuressursid ei olnud küllaldased kasvanud vajaduse rahuldamiseks, tekkis tarvidus tuua tööjõudu sisse teistest liiduvabariikidest.

Tingituna tööstuse ebaühtlasest arengust vabariigi territooriumil, jagunes ka tööjõu vajadus väga erinevalt.

Vabariigi tööstuse territoriaalsest kasvutempost annab ülevaate tabel 6.

Tabelis näidatud tööjõust (130 000 inimest), mida on ajavahe­mikul 1936—1965 tarvis olnud vabariigi tööstuse arendamiseks, on ümmarguselt 99 000 inimest ehk 76% asunud Eesti NSV põhjaosas asuvasse tööstuskeskustesse vabariigi teistest osadest ning suurel määral ka teistest NSV Liidu rajoonidest. Seega on vabariigi tööstus Põhja-Eestis kasvanud üle kolme korra kiiremini kui Lõuna-Eestis. Ligi 55% Põhja-Eesti tööstuses rakendatute juurde­kasvust suundus Tallinna allrajooni ja üle 38% põlevkivibasseini.

Sellest võib järeldada, et tootmise (tööstuse) primaat tööjõu paiknemise, eriti selle territoriaalse kontsentratsiooni suhtes tuleb

¹ G. Lindenu, Der gebietswirtschaftliche Aufwand. Planung und Leitung der Volkswirtschaft. Heft 22. Berlin 1968, lk. 77.

² Eesti NSV rahvamajandus 1968. aastal. Statistiline aastaraamat. Tallinn 1969, lk. 162.

³ Sealsamas, lk. 208.

⁴ 1936. aastal oli Eesti tööstuses rakendatud 47 181 inimest (ilma käsitööl­isteta). Majandusloendus Eestis. Tööstus. Vihk 1. Tallinn 1939, lk. 10.

Tööstuses rakendatute¹ arvu kasvu jagunemine vabariigi majandus-
rajoonide vahel 1936.—1965. aastal

	Töötajate regionaalselt uuritud juurdekasv tööstuses ajavahemikul 1936—1965	
	arv	%
I. Põhja-Eesti	99 010	75,9
a) Tallinna allra- joon	54 050	41,5
b) Pandivere allra- joon	7 210	5,5
c) Põlevkivibas- sein	37 750	28,9
II. Lõuna-Eesti	29 577	22,7
a) Tartu allrajoon	16 530	12,7
b) Sakala allrajoon	4 280	3,3
c) Pärnu allrajoon	8 767	6,7
III. Lääne-Eesti saares- tik	1 822	1,4
Vabariigis kokku	130 409 ²	100,0

¹ Tööstuslik tootmispersonal.

² Tööstuse regionaalse paiknemise uurimisel 1965. a. hõlmati ligi 90% vabariigi tööstusest, mistõttu antud tabelis näidatud töötajate juurdekasv on vabariigi tööstuses 1936—1965 tegelikust juurdekasvust umbes 30 000 võrra väiksem.

Eestis sõjajärgsel perioodil väga kujukalt esile, hoolimata suhteliselt tihedast linnalise asulastiku võrgust. Et see tendents püsib ka praegu ja isegi süveneb, näitab see, et aastatel 1960—1965 suundus tööstuses rakendatute juurdekasvust Põhja-Eestisse 84%. Nende peamiseks kontsentratsioonikohaks on põlevkivibassein (66% Põhja-Eestisse suundunutest).

Üldiselt võib vabariigi tööstuse tööjõuga kindlustamises sõjajärgsel perioodil eristada kahte etappi: a) kuni 1960-ndate aastateni ja b) 1960. aastast kuni tänapäevani. Esimesel etapil iseloomustas vabariiki tööjõu pidev defitsiit põhjaosas ja tööjõu ülejääk lõunaosas (siia tuleb arvata ka Lääne-Eesti saarestik). Vajalik tööjõud Eesti põhjaosa tööstusse saabus: a) Põhja-Eesti kohapealse, peamiselt maaelanikkonna hulgast, b) vabariigi lõunaosa ja saarte, samuti peamiselt maaelanikkonna hulgast, c) teistest liiduvabariikidest. Eesti lõunaosa tööstus (eeskätt Tartus ja Pär-

nus) rahuldab oma vajadused peamiselt omaenda ressursside arvel ning suhteliselt vähemal määral ka väljastpoolt vabariiki saabuva tööjõuga.

Teisel etapil, s. o. 1960. aastast kuni tänapäevani, ei suutnud ei vabariigi põhjaosa kohapealne ega vabariigi lõunaosa ja saarte maaelanikkonna hulgast pärinev tööjõud enam katta Põhja-Eesti tööstuses kestvat tööjõu defitsiiti. Suurenes tööjõu äravool Põhja-Eestisse ka vabariigi väikelinnalistest asulatest. Samuti nagu esimesel etapil, nii jätkus ka teisel etapil Põhja-Eestis töötajate arvu kasv ka teistest liiduvabariikidest saabunud tööjõu arvel. Teiselt poolt on iseloomulik see, et tööjõu defitsiit tekkis ka Lõuna-Eesti suuremates tööstuskeskustes, nagu Tartu, Pärnu jt. vabariigi lõunaosa linnad.

Ülaltoodu tõestab teesi, et linnaliste asulate ebaühtlase majandusliku arengu tulemusena kannatavad ühed neist tööjõupuuduse all, kuna see-eest teistes on tööjõudu ülemäära palju.¹ Siit tuleneb ka nähtus, et vähese majandusliku aktiivsusega linnalised asulad annavad tööjõudu teistele. Seda näitavad ka vastavad üleliidulised andmed, mille põhjal linnadevaheline rahvastiku migratsioon ületab praegu ligikaudu 1,5-kordselt maalt linna siirduvat migratsiooni.²

Sellest järeldub esiteks, et vabariigi tööstuse varustamises tööjõuga esineb olulisi territoriaalseid erinevusi. See on suurel määral tingitud tööstuse ja linnalise asulastiku arengu ja paiknemise iseärasustest, eriti aga tööstuse suhteliselt suurest territoriaalsest kontsentreeritusest.

Teiseks on vabariigis pideva tööjõupuuduse tõttu tekkinud olukord, kus tööstuse ekstensiivne arendamine ükskõik millises vabariigi osas toob kaasa tööjõu teatud migreerumise. Eriti põhjustavad seda kõrgemate palgamääradega tööstusharudesse kuuluvate ettevõtete rajamine ja laiendamine. Töötajate vähe põhjendatud ümberpaiknemine, nagu juba märgitud, on aga rahvamajanduse seisukohalt kahjulik.

b) Tööstuse lähendamine tööjõule

Tööstuse lähendamist tööjõule võib käsitada mitmest aspektist. Laiemas mõttes võib selle all mõista üldse tööstuse paigutamist tööjõu ülejääkidega piirkondadesse. Kitsamas mõttes võib selle all mõista tööstusettevõtete paigutamist sellise arvestusega, et tööjõudu võiks ettevõttes kasutada, ilma et sellel oleks vaja oma elu-

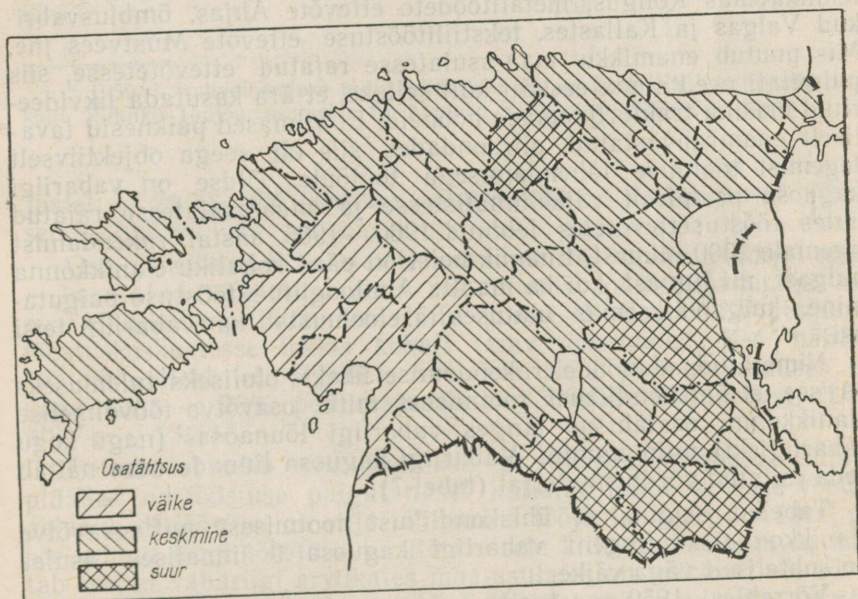
¹ Osa väikelinnaliste asulate elanikest siirdub suurematesse linnadesse ka kohapealse tööjõu defitsiidi puhul, sest elutingimused on suuremates linnades tavaliselt paremad kui väikelinnalistes asulates.

² В. Г. Постников. Использование ресурсов труда и вопросы размещения производства. Проблемы развития городов и использования трудовых ресурсов. Москва, 1968, lk. 44.

kohta vahetada. See säästab küllalt suuri kapitaalvahutusi elamu-ehituseks, lasteasutuste rajamiseks jne.

Tööstuse lähendamiseks tööjõule on eelkõige vajalikud teatud tingimused, mis seisavad üldjoontes järgmises: a) küllalt suured vabad tööjõukontingendid, sest tööstusettevõtete optimaalne suurus näitab kasvutendentsi, b) vaba tööjõu märkimisväärne territoriaalne kontsentreerumine, c) antud tootmisharule tarvismineva vaba tööjõu vajalikud eeldused (soo struktuur, haridustase, erialane kvalifikatsioon jne.).

Analüüsides olukorda Eesti NSV-s, ilmneb, et veel 1959. aastal oli vabariigi üksikutes osades tegemist küllalt oluliste vabade tööjõuressurssidega. Võrreldes vabariigi linnaliste asulate ühiskondlikus tootmises rakendamata töövõimeliste elanike arvu keskmise osatähtsusega kogu töövõimelisest elanikkonnast, oli see näiteks vabariigi kaguosas märgatavalt suurem.

Joonis 2. Ühiskondlikus tootmises rakendamata töövõimelise linnarahvastiku osatähtsus kogu töövõimelisest linnarahvastikust 1959. a. (selleaegsetes administratiivsetes piirides).

Nimetatud näitaja poolest oli vabariigi kaguosa esikohal vabariigi teiste osadega võrreldes. Vabade tööjõuressursside suhteliselt suurt osatähtsust selle vabariigi osa linnalistes asulates suurendas ka maaelanikkonna märksa suurem tihedus (15–17 inimest ühe km² kohta) kui mujal vabariigis (Eesti NSV keskmine maa-

elanikkonna tihedus oli 1959. a. 11—12 inimest ühe km² kohta). Seetõttu oli tootmise lähendamine tööjõule selles vabariigi osas vajalikum kui mujal Eestis.

Seda, kui suures ulatuses on vabariigis sõjajärgsel perioodil tööstust paigutatud tööjõule lähendamise eesmärgil, on raske kindlaks teha. Andmete puudumise tõttu võib tuua ainult tinglikke näiteid. Kõne alla tuleksid siin linnalistesse asulatesse (välja arvatud vabariikliku alluvusega linnad) ja suurematesse maa-asulatesse sõjajärgsel perioodil rajatud tööstusettevõtted. Et kõrvaldada kohalike tingimuste mõju (loodusvarade ja põllumajandusliku tooraine mõju paiknemisele), on arvesse võetud ainult neid tööstusettevõtteid, mis kasutavad juurdeveetavat toorainet ning seetõttu ei sõltu peale tööjõu oluliselt teistest kohalikest tingimustest.

Sellisteks ettevõteteks on näiteks vabariigi kaguosas gaasianaalüsaatorite tehas Võrus, tehase «Volta» tsehh Puurmannis, elektrotehnikatehas Rõngus, metalltoodete ettevõtte Ahjas, õmblusvabrikud Valgas ja Kallastes, tekstiilitööstuse ettevõtte Mustvees jne. Mis puutub enamikku maa-asulatesse rajatud ettevõtetesse, siis paigutati need sinna eeskätt küll selleks, et ära kasutada likvideeritud masina-traktori jaamade hooneid. Et viimased paiknesid tavaliselt enamrahvastatud piirkondades, siis oli seega objektiivselt tegemist tootmise lähendamisega tööjõule. Üldse on vabariigi kaguosa peamiselt väikelinnalistesse ja maa-asulatesse rajatud uutes tööstusettevõtetes leidnud 1960.—1965. aastal rakendamist ligemale 2000 inimest. Enamik neist on pärit kohaliku elanikkonna hulgast nii linnast kui ka maalt. Analoogiline tööstuse paigutamine, kuigi väiksemas ulatuses, iseloomustab ka vabariigi teisi osi.

Nimetatud abinõude rakendamise üheks oluliseks tulemuseks on see, et ühiskondlikust tootmisest mitte osavõtva töövõimelise elanikkonna osatähtsus langes vabariigi lõunaosas (nagu kogu vabariigiski) miinimumini. Vabariigi kaguosa linnade osas näitab seda esitatud võrdlusmaterjal (tabel 7).

Tabelist selgub, et ühiskondlikust tootmisest mitteosavõtva elanikkonna kontingent vabariigi kaguosa 9 linnalises asulas on suhteliselt väga väike.

Võrreldes 1959. aastaga on see vähenenud ümmarguselt 3,5 korda. Ainult väga väikest osa nendest on veel võimalik kasutada ühiskondlikus tootmises. Nimelt selgus 1965. aastal Balti majandusrajoonis tehtud vastava eriuuringu tulemusel, et 92% ühiskondlikust tootmisest mitteosavõtjate hulgast on naised, sealhulgas 62% kuni 14-aastaste lastega. Andmed näitavad, et ühiskondlikust tootmisest mitteosavõtjate kontingent ei soovi töötada rahvamajanduses järgmistel motiividel: laste eest hoolitsemine — 34,9%, teiste perekonnaliikmete eest hoolitsemine — 5,0%, töövõimaluste puudumine elukoha läheduses — 8,8%, tervislikel põh-

Mittetöötava elanikkonna dünaamika Eesti NSV kaguosa 9 linnalises asulas 1959. ja 1968. aastal *

Linnalised asulad	Mittetöötava elanikkonna vähenemine (%)	
	1959	1968
Valga, Tõrva	100	23,9
Võru, Antsla	100	35,9
Jõgeva, Mustvee	100	51,2
Räpina	100	20,9
Kallaste	100	37,2
Elva	100	20,5

* 1959. a. rahvaloenduse materjalide põhjal ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Tööjõuressursside Kasutamise Komitee esialgsetel andmetel.

justel — 24,2%, töö isiklikus abimajandis — 4,4%, muud põhjused — 12,4%.¹

Osa väikelinnade ja alevite vabadest tööjõuressurssidest, mida ei kasutatud tööstuses, leidis rakendamist põllumajanduses, kus osa elanikkonna lahkumise tõttu peamiselt Eesti NSV põhjaosa tööstuskeskustesse tekkis kohati terav tööpuudus. See nähtub kas või sellest, et palgaliste arv Eesti NSV põllumajanduses on väga suur — 20% põllumajanduses töötajate koguarvust (Läti NSV-s — 13%)².

Eeltoodust võib teha järelduse, et vabariigi võimalusi silmas pidades on tööstuse paigutamisel küllaltki palju arvesse võetud asjaolu, et tööstust on vaja lähendada tööjõule. Teatud määral on see viinud isegi tööstuse territoriaalsele killustamisele, mida näitab see, et vabariigi arvukates maa-asulates on tekkinud või süvenenud tööstuslikud funktsioonid. Sellisteks maa-asulateks on näiteks Rõngu, Puurmanni, Ahja, Aste, Risti, Raasiku, Türi-Alliku, Koeru jne. Et aga mitme viimase aasta jooksul (välja arvatud mõningane kolhooside ja sovhooside tööstuslike abiettevõtete rajamine) ei ehitatud uusi suuremaid tööstusobjekte väikelinna-

¹ NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee juures oleva Tootlike Jõudude Uurimise Nõukogu andmetel.

² NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee juures oleva Tootlike Jõudude Uurimise Nõukogu andmetel.

desse ja maa-asulatesse, siis võib arvata, et tööstuse lähendamisel tööjõule on vabariigis olemasolevad võimalused praktiliselt juba ammendatud. Seega ei tuleks tööjõudu kui tootmise paigutamise tegurit vabariigi tootmise territoriaalsete proportsioonide osas edaspidi enam nimetamisväärselt arvestada. See käib ka kolhooside ja sovhooside tööstuslike abiettevtete kohta, sest nende arendamiseks kohaliku tööjõu ülejääkide kasutamise eesmärgil puuduvad Eesti NSV-s peaaegu igasugused väljavaated.

Üldiselt annab asjaolu, et praktiliselt kõigis vabariigi osades on tööjõud ühiskondlikus tootmises enam-vähem võrdselt rakendatud, tunnistust tootmise küllaltki ratsionaalsest paiknemisest. Negatiivseks võib pidada vahest ainult töötajate suurt defitsiiti mõningates suuremates tööstuskeskustes, nagu Tallinn, mis on tingitud ühelt poolt tööstuse kontsentreerumisest neisse punktidesse ja teiselt poolt teenindavate harude vajadusest, mille arengutase ei vasta tänapäeva nõuetele. Tuleviku seisukohalt oleks otstarbekohane tootmise ja tööjõu territoriaalse vahekorra reguleerimiseks laiendada uurimistöid vabariigi tööstuse territoriaalse kontsentreerimise ja hajutamise valdkonnas, kusjuures seda tuleb koordineerida asulastiku süsteemi arendamise optimaalse lahenduse kindlaksmääramisega.

3. Tootmise territoriaalne tsentraliseerimine ja kontsentreerimine kui tööstuse paigutuse ratsionaliseerimise vahend

Tootmise territoriaalse organiseerimise üheks oluliseks probleemiks on kindlaks määrata tootmise territoriaalse kontsentreerimise ja hajutamise optimaalsed proportsioonid, s. o. kooskõlastada tootmisharude (on huvitatud eeskätt tootmise territoriaalsest kontsentreerimisest) huve majandusrajoonide (on huvitatud eeskätt tootmise hajutamisest) huvidega. See võimaldab suuresti ratsionaliseerida tootmise paigutust, tõsta selle majanduslikku efektiivsust. Tootmise territoriaalne kontsentreerimine tähendab tööstuse koondamist üha suurematesse tööstuskeskustesse ja -sõlmedesse (-rajoonidesse) ning nende osatähtsuse suurenemist antud territooriumi tööstuses. Seega väljendab tööstuse territoriaalne kontsentreerimine seda, mil määral on teatud geograafilised punktid või territooriumid tööstusega koormatud. Tootmise territoriaalne kontsentreerimine on lahutamatu seotud tootmise kontsentreerimisega. Viimane väljendub tööstusettevtete suurenemises, kusjuures kasvab suurte ettevõtete osatähtsus antud tööstusharus või kogu tööstuses. Tootmise territoriaalne hajutamine tähendab seevastu tootmise arendamist eeskätt väiksemates tööstuskeskustes (väikelinnalistes ja maa-asulates), kusjuures nende osatähtsus suureneb antud territooriumi tööstuses.

Peale eeltoodud mõistete tuleb tootmise paigutamisel kokku puutuda veel selliste mõistetega nagu tootmise territoriaalne tsentraliseerimine (detsentraliseerimine)¹.

Siinkohal tuleb lühidalt selgitada nimetatud terminite sisu ja vajadust nende järele. Tootmise kontsentratsiooni aste väljendub ettevõtte keskmises suuruses (näiteks töötajate arvu järgi) kas tööstuses tervikuna või teatud tööstusharus. Ettevõtte ei pruugi aga olla mitte alati territoriaalselt ühtne. Ta võib koosneda paljudest eri punktides (samal asulas, vabariigis või koguni teistes vabariikides) asuvatest allüksustest (filiaalid, osakonnad jne.). Seega ei sisalda mõiste «tootmise kontsentreerimine» tootmise territoriaalset aspekti. Tootmise paigutamise seisukohalt aga ei ole vaja teada niivõrd ettevõtte kogusuurust, kuivõrd tema üksikute osade — allüksuste suurust (muidugi kui ettevõtte jaguneb geograafiliselt eraldi asuvateks üksusteks), mis on väga tähtsaks teguriks tootmise rajamisel või arendamisel teatud konkreetsetes punktis. Seega on tootmise paigutuse seisukohalt vaja konkreetset teada eeskätt teatud ettevõtte jagunemist geograafiliselt eraldi asuvateks tootmisüksusteks ning viimaste suurust. Termin «tööstuse territoriaalne tsentraliseerimine (detsentraliseerimine)» näitabki tööstuse (tööstusharu või -ettevõtte) geograafiliselt eri punktidesse jagunenud tootmisüksuste kas vähesust (tsentraliseerimine) või rohkust (detsentraliseerimine). Siit tuleb ka termin «tööstuse territoriaalse tsentraliseerimise aste», s. o. tootmisüksuste keskmine suurus tööstusharus (või kogu tööstuses) territoriaalsest aspektist lähtudes. Tööstuse territoriaalse tsentraliseerimise aste võimaldab kindlaks määrata tootmise territoriaalset kompaktsust või hajutust erinevalt territoriaalse kontsentratsiooni astmest ettevõtete ja tööstusharude paiknemise, mitte aga asulate (regioonide) seisukohalt. Tööstuse territoriaalse tsentraliseerimise aste (näiteks tootmisüksuste töötajate keskmine arv tööstusharus) on peaaegu alati väiksem tööstuse kontsentreerimise astmest (või sellega võrdne), s. o. ettevõtte töötajate keskmisest arvust tööstusharus.²

Seega tähendab tööstuse territoriaalne tsentraliseerimine tööstuse (tööstusharu või ettevõtte) minimaalset jagunemist geograafiliselt eraldi paiknevateks tootmisüksusteks, s. o.

¹ Nõukogude majandusteaduslikus kirjanduses ei tehta siiani kindlapiirilisel vahet terminite «territoriaalne kontsentreerimine» ja «territoriaalne tsentraliseerimine» kasutamise vahel. Osa autoreid (näiteks A. Probst) kasutab termini «territoriaalne kontsentreerimine» tähenduses terminit «territoriaalne tsentraliseerimine». Autori arvates vajab sellealane terminoloogia läbitöötamist ja täpsustamist, mistõttu siinkohal tehtud katseid korrastada terminoloogiat tuleb pidada provisoorseks.

² Tööstuse territoriaalse tsentraliseerimise või kontsentreerimise astet võib kindlaks määrata ka muude näitajate abil, nagu kogutoodangu maht, tootmis-põhifondide maksumus jne.

tööstusharu või ettevõtte paiknemist territoriaalselt võimalikult kompaktseks. Territoriaalne detsentraliseerimine seevastu on tööstuse (tööstusharu või ettevõtte) jagunemine arvukateks geograafiliselt eraldi paiknevateks tootmisüksusteks.

Tööstusliku tootmise territoriaalne tsentraliseerimine ja detsentraliseerimine ei avalda määravat mõju tootmise kontsentreerimisele, sest tööstusettevõtete keskmine suurus sõltub suhteliselt vähe territoriaalsetest (geograafiline killustatus), küll aga organisatsioonilistest ja ametkondlikest teguritest. Seevastu aga avaldab tootmise territoriaalne tsentraliseerimine ja detsentraliseerimine suurt mõju tootmise territoriaalsele kontsentreerimisele või hajutamisele. Tööstuse territoriaalne kontsentreerimine ja tsentraliseerimine, samuti tootmise kontsentreerimine annab suurt majanduslikku efekti: 1) loob rohkem võimalusi tööühiskonnastamiseks, 2) võimaldab tõsta ühiskondlikku töövõimust, 3) võimaldab ratsionaalselt kasutada tehnilisi vahendeid, mis tagavad ökonoomsema tootmise (vähendavad ühiskondlikke tootmiskulusid), 4) loob tingimused tootmise kombineerimiseks, 5) tõstab transpordi kasutamise efektiivsust, 6) parandab teaduslike keskuste tööd (võimaldab kontsentreerida teaduslike töötajaid ja konstruktoreid), 7) aitab kaasa teatud määral asulate elanikkonna sotsiaal-majanduslike tingimuste paranemisele.

Tööstuse territoriaalse kontsentreerimise ja tsentraliseerimise kui tootmise paiknemise ratsionaliseerimise vahendi majanduslik efektiivsus sõltub oluliselt sellest, kui suurele territooriumile ja milliseid tööstusharusid koondatakse. Kõige paremad võimalused tööstuse territoriaalsest kontsentreerimisest ja tsentraliseerimisest saadava majandusliku efekti suurendamiseks on eeskätt väikesel territooriumidel (tööstusrajoonid, -sõlmed, suuremad linnad), kus tootmise koopereerimise ja kombineerimise, samuti transpordi kasutamise ning tööjõu rakendamise tingimused on kõige soodsamad.

Teatud asjaoludest tingituna (näiteks loodusvarade, tööjõu ja asulastiku hajutus), samuti mõnede peamiselt tarbimisrajoonidele orienteeruvate tööstusharude (toiduainete ja kergetööstuse) vajadustest lähtudes on majanduslikult efektiivne ka tööstuse teatud piirides hajutatud paigutamine.

Nii tööstuse territoriaalsel kontsentreerimisel kui ka tsentraliseerimisel tuleb lähtuda tootmise paigutamise rahvamajanduslikust efektiivsusest.

Eesti NSV tootmise territoriaalse kontsentreerimise ja tsentraliseerimise probleeme on autor mõningal määral juba varem käsitlenud,¹ mistõttu nimetatud probleeme uuritakse nüüd mõnevõrra

¹ В. Тармисто. Территориальная концентрация производства в Эстонской ССР. Современные проблемы географии. Москва, 1964; V. Tarmisto, Tööstuse territoriaalsest kontsentreerimisest Eesti NSV-s. Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1964/1965. Tallinn 1966; V. Tarmisto, Territorial concentration

kitsamalt — vabariigi eri osade ja tähtsamate tööstusharude lõikes.

Meie arvates on mõnedel tootmise territoriaalse kontsentreerimise ja tsentraliseerimise probleemidel Eesti NSV-s (lähtudes vabariigi mõningatest iseärasustest) tootmise paigutuse ratsionaliseerimise seisukohalt eriti oluline tähtsus. Kuid enne tööstuse territoriaalse kontsentreerimise uurimisele asumist on otstarbekohane käsitleda mõningaid tööstuse territoriaalse tsentraliseerimise küsimusi. Selleks on tabelis 8 toodud andmed, mis iseloomustavad kodanliku Eesti ja Nõukogude Eesti tööstusettevõtete ning nende allüksuste keskmist suurust tähtsamates tööstusharudes 1936., 1959., 1964. aastal. Tabeli viimases lahtris on toodud tööstuse tsentraliseerimise aste, s. o. tootmisüksuste keskmine suurus (tööstusharude seisuga 1. I 1965) ettevõtete geograafiliselt eraldi paiknevate tootmispunktide (filiiaalid, osakonnad, tsehhid, jaoskonnad jne.) töötajate arvu järgi.

Vabariigi kõigis tööstusharudes ja kogu tööstuses on tootmine suuresti kontsentreerunud. Ettevõtte keskmine suurus on ajavahemikul 1959—1964 kasvanud rohkem kui seitsmekordseks, rääkimata võrdlusest 1936. aastaga. Seetõttu on märksa vähenenud ka tööstusettevõtete arv. Kui 1936. aastal oli kodanlikus Eestis (praegustes piirides) 3585 tööstusettevõtet (ilma käsitööstuseta)¹, siis 1965. aastal oli Eesti NSV-s 321 iseseisval bilansil olevat ettevõtet (sealhulgas tootmisalane teenindamine). Seega on tööstusettevõtete arv vähenenud rohkem kui 10-kordselt.

Hoopis erinevad on aga tööstusharude territoriaalse tsentraliseerimise näitajad. Ilmneb, et tootmisüksuste keskmise suuruse poolest (vastavalt 600 ja 372 töötajat) paistavad silma kütuse- ja tekstiilitööstus, mis näitab, et territoriaalse tsentraliseerimise aste on neis tööstusharudes kõige kõrgem. Suhteliselt vähe töötajaid keskmiselt ühe tootmisüksuse kohta tuleb toiduainete tööstuses (30), metsa-, puidu- ja paberitööstuses (101) ja kalatööstuses (111), mis näitab, et neis tööstusharudes on tegemist tootmise märkimisväärse territoriaalse detsentraliseerimisega.

Siit ka järeldus, et mitmetes vabariigi tööstusharudes on tootmist kontsentreeritud ilma küllaldase territoriaalse tsentraliseerimiseta, mis näitab, et tootmise territoriaalse organiseerimise seisukohalt on tegemist teatud tootmise paigutamise harulise ja territoriaalse aspekti disproportsiooniga.

Selleks et uurida tööstuse kontsentratsiooni ja territoriaalse kontsentratsiooni taset vabariigi tööstusettevõtetes, korraldas

and decentralisation of Industry in the Soviet Baltic Republics (Estonia, Latvia, Lithuania). Abstracts of Papers, 21st Geographical Congress, India, Calcutta, 1968.

¹ I Majandusloendus Eestis. Tööstus. Vihk 1. Tallinn 1939, lk. 10—17 andmete põhjal tehtud arvutuste alusel.

Tööstuse kontsentreerimine ja territoriaalse tsentraliseerimise aste tähtsamates tööstusharudes

Tööstusharu	Ettevõtte keskmine suurus töötajate arvu järgi ¹			Eraldi paikneva tootmisüksuse keskmine suurus
	1936	1959	1964	1965 ²
Kogu tööstus	12,8	86,7	640	124
Kütusetööstus	239,0	703,5	979	600
Masina- ja metallitööstus	15,6	91,1	872	194
Ehitusmaterjalide tööstus	10,3	87,2	471	191
Metsa-, puidu- ja paberitööstus	69,5	762,4	—	—
Sealhulgas metsa- ja puidutööstus	7,09	126,5	827	101
Kergetööstus, sealhulgas				
tekstiilitööstus	47,7	183,1	—	372
õmblustööstus	14,5	106,4	1178	159 248
naha-, karusnaha- ja jalatsitööstus	18,2	110,3	—	184
Toiduainete tööstus, ilma kalatööstusest	4,4	38,1	272	30
Kalatööstus	—	308,6	1073	111

¹ A. Veimer, Eesti NSV arenemine seitseaastakul. Tallinn 1967, lk. 217.

² Ei ole võetud arvesse teenindust ja põllumajandusettevõtete abitööstust.

autor vastava küsitluse (seisuga 1. I 1965). Küsitlus hõlmas andmeid kõigi vabariigi tööstusettevõtete ja nende eraldi paiknevate tootmisüksuste (osakonnad, filiaalid, tsehhid, jaoskonnad jne.) kohta. Küsitluses nõutavad andmed olid järgmised: tootmisüksuse aadress, alluvus, kogutoodang, tähtsamad tooteliigid, tööstuse tootmispersonal arv, tööliste arv, tootmis põhifondide väärtus, tootmispinna suurus. Küsitlusega hõlmati peaaegu kõik tööstusliku tootmisega tegelevad vabariigi ametkonnad, välja arvatud kolhooside (ka kalurikolhooside) ja sovhooside tööstusliku ise-

Tööstuslike tootmisüksuste jagunemine suurusrühmadesse (töötajate arvu järgi) vabariigi tähtsamates tööstusharudes (1. I 1965. a.)

	Masina- ja metallitööstus		Metsa-, puidu- ja paberitööstus		Ehitusmaterjalide tööstus		Tekstiilitööstus		Õmblustööstus		Kalatööstus		Liha- tööstus		Piimatööstus	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
kuni 5 töötajat	100	35,8	39	16,6	4	5,2	41	24,0	61	31,0	34	35,0	13	30,2	568	83,3
6—10 „	28	10,0	23	9,8	3	3,9	19	11,1	15	7,6	13	13,4	8	18,6	18	2,6
11—25 „	39	13,9	48	20,4	11	14,3	25	14,6	41	20,8	12	12,4	6	14,0	50	7,3
26—50 „	26	9,3	36	15,3	10	13,0	24	14,0	25	12,7	6	6,2	3	7,0	30	4,4
51—100 „	29	10,4	33	14,0	11	14,3	36	21,1	22	11,2	16	16,4	5	11,6	8	1,2
101—300 „	32	11,4	44	18,7	26	33,8	16	9,4	25	12,7	12	12,4	5	11,6	2	0,3
301—500 „	6	2,1	8	3,4	4	5,2	4	2,3	3	1,5	2	2,1	2	4,7	1	0,1
501—1000 „	11	3,9	2	0,9	6	7,8	1	0,6	3	1,5	—	—	1	2,3	1	0,1
üle 1000 „	6	2,1	2	0,9	2	2,5	5	2,9	1	0,5	2	2,1	—	—	—	—
suurusrühmadesse mittekuuluvad ettevõtted ¹	3	1,1	—	—	—	—	—	—	1	0,5	—	—	—	—	5	0,7
Kokku	280	100	235	100	77	100	171	100	197	100	97	100	43	100	683	100

¹ Nimetatud tootmisüksuste kohta puuduvad vastavad andmed.

loomuga tootmispunktid. Üldse saadi andmed 2294 tootmisüksuse kohta, mis moodustab ligi 90% kõigist vabariigi tootmisüksustest. Analüüsime kõigepealt tootmise territoriaalset tsentraliseerimist vabariigi tähtsamates tööstusharudes (tabel 9).

Ilmneb, et väikesi tootmisüksusi (kuni 25 töötajat) on suhteliselt palju piimatööstuses (93,2%), lihatööstuses (62,8%), samuti masina- ja metallitööstuses ning õmblustööstuses (vastavalt 59,7 ja 59,4%). Seevastu vähe on väikesi tootmisüksusi ehitusmaterjalide tööstuses (23,4%).

Keskmi tootmisüksusi (26—300 töötajat) on kõige rohkem metsa- ja paberitööstuses (48%), samuti ehitusmaterjalide tööstuses (61,1%). Vähe keskmi tootmisüksusi on masina- ja metallitööstuses (31,1%), samuti lihatööstuses (30,2%).

Suurte tootmisüksuste (üle 300 töötajaga) osatähtsus on kõige suurem ehitusmaterjalide tööstuses (15,5%). Järgneb masina- ja metallitööstus (8,1%). Suhteliselt vähe suuri tootmisüksusi on lihatööstuses (7%) ja õmblustööstuses (3,5%), samuti kalatööstuses (4,0%).

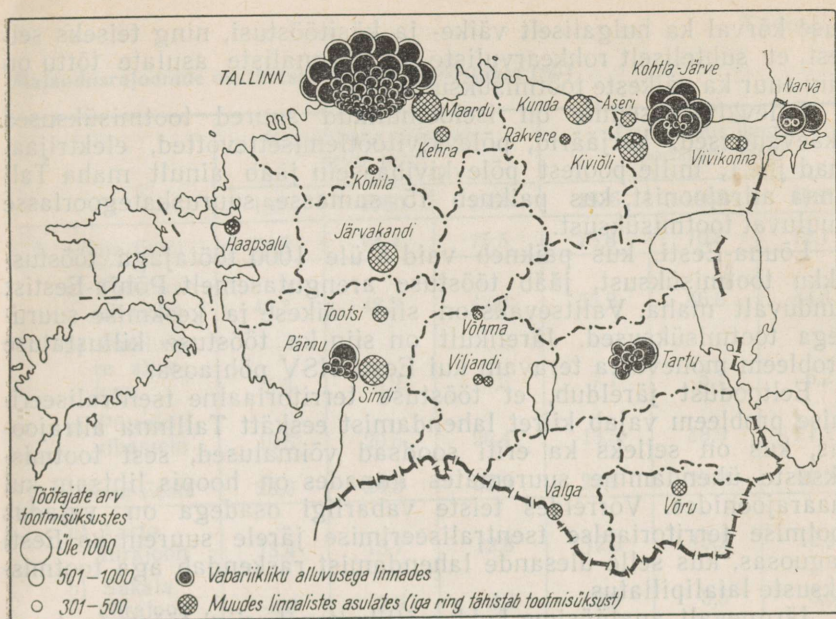
Suuri erinevusi esineb tööstusharude tootmise territoriaalse tsentraliseerimise astmes ka regionaalselt. Nii näiteks paiknevad ehitusmaterjalide, masina- ja tekstiilitööstuse suuremad tootmisüksused peamiselt Põhja-Eestis, kalatööstuse suuremad üksused peamiselt Eesti NSV lääneosas. Mõnedes tööstusharudes, nagu metsa-, puidu- ja paberitööstuses, samuti toiduainete tööstuses, paiknevad suuremad ja väiksemad tootmisüksused suhteliselt ühtlaselt.

Toodud andmed näitavad, et tootmisüksuste suurus erineb märgatavalt tööstusharudes ja regionaalselt. See on tingitud mitmetest asjaoludest: kohalike toorainearude suurus, tootmise spetsiifilistest iseärasustest, sealhulgas tehnoloogiast, ajalooliselt kujunenud tootmisbaasist, asula (tarbijaskonna) suurus, kus ettevõtte paikneb jne. Kuid olulist osa tootmisüksuse suuruses etendavad ka organisatsioonilised küsimused, s. o. niisugused abinõud, mida rakendatakse tootmise territoriaalseks tsentraliseerimiseks või detsentraliseerimiseks.

Igatahes nähtub toodud andmetest, et enamikus vabariigi tööstusharudes on veel palju võimalusi tootmise territoriaalseks tsentraliseerimiseks.

Samuti ilmneb, et vabariik jaguneb tööstuse territoriaalse tsentraliseerimise tasemelt kahte ossa — Põhja- ja Lõuna-Eestiks.

Eesti põhjaosas, eriti Tallinnas, paiknevad peamiselt suurtööstuslikud tootmisüksused. Üldse töötab Tallinna allrajoonis üle 300 töötajaga tootmisüksustes 31,3% vabariigi tööstustöötajatest. Selle näitaja pooldest on see vabariigi osa teistest kaugel ees. Analoogiline on olukord ka põlevkivibasseinis, mis paistab silma tootmisüksuste suhteliselt väikese, kuid töötajate suhteliselt suure

Joonis 3. Üle 300 töötajaga tööstuslike tootmisüksuste paiknemine 1965. a.

arvu poolest. Põlevkivibasseinis on rakendatud 300 töötajaga tootmisüksustes 20,1% vabariigi tööstustöötajatest, mis on küll tunduvalt vähem kui Tallinna allrajoonis, kuid palju rohkem kui teistes vabariigi osades. Kokku töötab Põhja-Eestis üle 300 töötajaga tööstuslikes tootmisüksustes 51,4% vabariigi tööstustöötajatest, kusjuures üle 300 töötajaga tootmisüksustest paikneb Põhja-Eestis 77,5%. Samal ajal moodustavad kuni 25 töötajaga tootmisüksused Põhja-Eestis 57,6% kõigist vastava suurusega tootmisüksustest.

Lõuna-Eestis on aga märksa erinev olukord. Üle 300 töötajaga tootmisüksustes on rakendatud kõigest 8,7% vabariigi tööstustöötajatest ja üle 300 töötajaga tootmisüksustest paikneb siin 22,5%. Samal ajal asub Lõuna-Eestis 42,4% kõigist kuni 25 töötajaga tootmisüksustest.

Eeltoodust nähtub, et suurtööstus on põhiliselt koondunud Põhja-Eestisse, peamiselt selle loodeossa. Viimane paistab silma ka kuni 25 töötajaga tööstuslike tootmisüksuste suhteliselt suure osatähtsuse poolest (614 tootmisüksuste üldarvust), mis moodustab 26,8% vabariigi kõigist tootmisüksustest. Need iseärasused on tingitud esiteks sellest, et selles vabariigi osas asub vabariigi pealinn Tallinn, kuhu kapitalismi tingimustes koondus suurtöös-

tuse kõrval ka hulgaliselt väike- ja käsitööstusi, ning teiseks sellest, et suhteliselt rohkearvuliste väikelinnaliste asulate tõttu on siin suur ka väikeste tootmisüksuste arv.

Põlevkivibasseinile on iseloomulikud suured tootmisüksused (kaevandused, karjäärid, põlevkivitöötlemisettevõtted, elektrijaamad jne.), mille poolst põlevkivibassein jääb ainult maha Tallinna allrajoonist, kus paikneb 15 samasse suuruskategooriasse kuuluvat tootmisüksust.

Lõuna-Eesti, kus paikneb vaid 3 üle 1000 töötajaga tööstuslikku tootmisüksust, jääb tööstuse arengutasemelt Põhja-Eestist tunduvalt maha. Valitsevaks on siin väikese ja keskmise suurusega tootmisüksused. Järelikult on siin ka tööstuse killustatuse probleem mõnevõrra teravam kui Eesti NSV põhjaosas.

Eeltoodust järeldub, et tööstuse territoriaalne tsentraliseerimise probleem vajab kiiret lahendamist eeskätt Tallinna allrajoonis, kus on selleks ka eriti soodsad võimalused, sest tootmisüksuste ühendamine suuremates linnades on hoopis lihtsam kui maarajoonides. Võrreldes teiste vabariigi osadega on vajadus tootmise territoriaalse tsentraliseerimise järele suurem ka Eesti kaguosas, kus selle ülesande lahendamist raskendab aga tootmisüksuste laialipillatus.

Järgnevalt analüüsime kokkuvõtlikult vabariigi tööstuse territoriaalse kontsentreerimise ja hajutamise küsimusi. Sealjuures on otstarbekohane vaadelda nimetatud küsimusi kahest, s. o. regionide ja asulate aspektist. Esimesena nimetatud aspekti all tuleks mõista tööstuse territoriaalse kontsentreerimise kindlaksmääramist sellistes territoriaalsetes majandusüksustes nagu administratiivsed ja majandusrajoonid. Asulate aspekti all tuleks mõista territoriaalse kontsentratsiooni astme kindlaksmääramist vabariigi asustussüsteemis, s. o. peamiselt linnalistes ja suuremates maa-asulates.

Vaatleme kõigepealt tööstuse territoriaalse kontsentratsiooni taset kodanlikus Eestis ja Nõukogude Eestis majandusrajoonide lõikes 1936., 1960. ja 1965. aastal (tabel 10).

Majandusrajoonides (Põhja-Eesti, Lõuna-Eesti, Lääne-Eesti saarestik) esineb tööstuse territoriaalses kontsentratsioonis suuri erinevusi. Praegu paikneb üle 70% tööstusest Põhja-Eestis, valdavalt Tallinna allrajoonis ning suurel määral ka põlevkivibasseinis.

Sõjaeelse perioodiga võrreldes on tööstuse kontsentratsioon Tallinna allrajoonis mõnevõrra vähenenud, mida tuleb pidada kõigiti positiivseks saavutuseks vabariigi tootlike jõudude paigutamises. Positiivselt tuleb hinnata ka põlevkivibasseini osatähtsuse kasvu, mis annab tunnistust tööstuse ühtlasemast paigutamisest (eriti loodusvarade kasutamise seisukohalt).

Üldiselt näitab tööstuse territoriaalne kontsentreerimine vabariigi osades sõjaeelse perioodiga võrreldes (välja arvatud Tallinna allrajoon ja põlevkivibassein) silmapaistvat stabiilsust.

Majandusrajoonide osatähtsus vabariigi tööstuses (%)

	Osatähtsus töötajate arvu järgi			Osatähtsus kogutoodangu järgi		
	1936	1960	1965	1936	1960	1965
I. Põhja-Eesti	74,5	74,4	75,5	75,8	70,8	72,1
a) Tallinna allrajoon	49,7	48,7	43,6	55,2	46,8	44,8
b) Pandivere allrajoon	5,3	5,2	5,5	7,1	5,1	6,2
c) Põlevkivibassein	19,5	20,5	26,4	13,5	18,9	21,1
II. Lõuna-Eesti	23,6	24,3	22,9	22,8	28,0	26,2
a) Tartu allrajoon	13,4	13,7	12,8	12,9	13,2	12,9
b) Sakala allrajoon	3,0	2,9	3,2	3,9	3,5	3,8
c) Pärnu allrajoon	7,2	7,7	6,9	6,0	11,3	9,5
III. Lääne-Eesti saarestik	1,9	1,3	1,6	1,4	1,2	1,7
Vabariigis kokku	100	100	100	100	100	100

Ajavahemikul 1960—1965 on aga tegemist tööstuse mõningase koondumisega Põhja-Eestisse. Mõnevõrra on kasvanud ka Lääne-Eesti saarestiku tööstuse osatähtsus. See kõik on aga toimunud Eesti lõunaosa arvel, mille osatähtsus vabariigi tööstuses on viimase viie aasta jooksul vähenenud. Nimetatud tendentsi ei saa tootmise territoriaalse organiseerimise seisukohalt pidada otstarbekaks, seda enam, et Lõuna-Eesti arvel asetleidnud tööstuse territoriaalne kontsentreerumine on toimunud vaid Eesti põhjaosa vähestesse linnadesse.

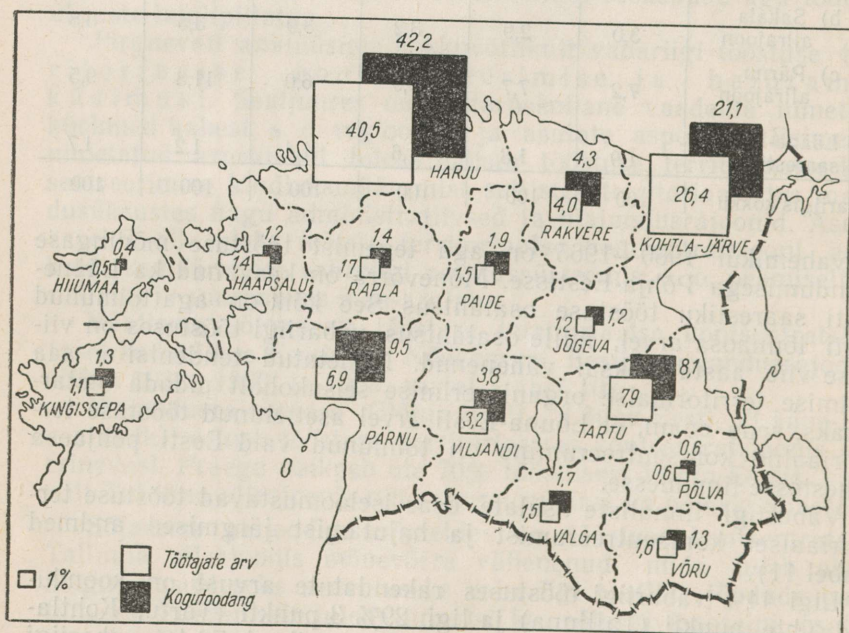
Vabariigi linnaliste asulate osas iseloomustavad tööstuse territoriaalset kontsentreerumist ja hajutamist järgmised andmed (tabel 11).

Ligi 44% vabariigi tööstuses rakendatute arvust on koondunud ühte punkti (Tallinna) ja ligi 29% 3 punkti (Tartu, Kohtla-Järve, Narva). Eespool mainitud 4 linnas paikneb 72,4% vabariigi tööstusest (töötajate arvu järgi).

Kui siia lisada veel üks punkt töötajate arvuga 5000—10 000 (Pärnu), siis paikneb nimetatud viies vabariigi suuremas tööstuskeskuses ümmarguselt 75% Eesti NSV tööstusest — samal ajal on

Tööstuse territoriaalne kontsentreerimine linnalistesse asulatesse (seisuga 1. I 1965. a.)

Linnalise asula suurus töötajate arvu järgi	asulate arv	%	töötajate arv	%	tootmis- üksuste arv	%
alla 100 töötaja	9	15,8	394	0,3	18	2,4
101 — 300	16	28,0	3277	2,3	65	8,6
301 — 500	10	17,5	4188	2,9	67	8,9
501 — 1000	6	10,5	4000	2,8	42	5,6
1001 — 5000	11	19,3	20551	14,3	129	17,0
5001 — 10000	1	1,8	7181	5,0	48	6,4
10001 — 25000	3	5,3	41187	28,7	125	16,5
üle 25000	1	1,8	62677	43,7	261	34,6
Kokku	57	100,0	143455	100,0	755	100,0

Joonis 4. Rajoonide osatähtsus vabariigi tööstuses 1965. a. töötajate arvu ja kogutoodangu järgi (%). (Harju rajoon koos Tallinnaga, Kohtla-Järve rajoon koos Kohtla-Järve ja Narvaga, Tartu rajoon koos Tartuga, Pärnu rajoon koos Pärnuga).

vabariigis kokku 35 linnalist asulat (s. o. üle 66% kõigist linnalistest asulatest), kus igaühes on vähem kui 500 tööstustöötajat. Sealhulgas on 9 linnalises asulas igaühes vähem kui 100 tööstustöötajat. Peale selle paikneb tööstuslikku tootmist (ilma kolhooside, sovhooside ja muude põllumajandusettevõtete tööstusliku abitootmiseta) veel rohkem kui 600 maa-asulas.

Seega iseloomustab vabariigi tööstuse paiknemist ühelt poolt kõrge territoriaalse kontsentratsiooni aste, teiselt poolt aga territoriaalne hajutus.

Kuidas tuleks tootmise ratsionaalse paigutamise seisukohalt neid nähtusi hinnata? Kui kõnelda territoriaalsest kontsentratsioonist, siis ei vaja arvatavasti täiendavaid kommentaare asjaolu, et Tallinna tuleb lugeda tööstusega ülekoormatud linnaks ning et tööstuse edasiarendamist pealinnas tuleb piirata. Kuid tuleb ka lisada, et see ülekoormus ei ole veel nii suur, et kutsuks esile tõsise disproportsiooni tootmise paigutamisel vabariigis. Paljud NSV Liidu linnad on tööstusega tunduvalt rohkem koormatud kui Tallinn. Nende hulgas on näiteks Riia (68% Läti NSV tööstuse kogutoodangust¹) ja paljud VNFSV oblasti keskused, nagu Saraatov, kuhu on koondunud 80% oblasti tööstustoodangust². Seega ei ole Tallinn tööstusega suhteliselt liiga palju koormatud. Võiks lugeda vastuvõetavaks, kui Tallinna praegune osatähtsus vabariigi tööstuses stabiliseeruks. Pealinna tööstusliku osatähtsuse vähendamine tuleks reaalsetl kõne alla alles kaugemas tulevikus, kui saab võimalikuks Tallinnast välja viia mitesobivad tööstusettevõtted.

Teiste Eesti NSV vabariikliku alluvusega linnade (Tartu, Kohtla-Järve, Narva, Pärnu) tööstuslik koormatus ei kutsu praegu esile vastuväiteid. Küll ei tohiks see lähemal aastakümnel nimetamisväärselt suurenda ei Tartus ega Pärnus.

Kõrvaldada tuleb vabariigi tööstuse paiknemises esinev peamine puudus, nimelt tööstuse killustatus väikelinnade ja maa-asulate vahel, sest arvukate tööstuslike pisitootmisüksuste laialipillatus ei ole põhjendatud ei tootmise majanduslike näitajate ega asulate arendamise seisukohalt.

Eeltoodust järeldub, et vabariigi tootlike jõudude arendamise üheks eeltingimuseks on tööstuse territoriaalne tsentraliseerimine ja kontsentreerimine, samuti asulate võrgu rekonstrueerimine (nende arvu vähendamine), mida tuleks teha üheaegselt, komplekselt, sest suur osa vabariigi väiketööstusest paikneb just väiksemates linnades ja alevites ning maa-asulates.

Tootmise ja asulastiku territoriaalse kontsentreerimiseta ei ole võimalik edukalt lahendada vabariigi rahvamajanduse aren-

¹ NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee juures oleva Tootlike Jõudude Uurimise Nõukogu andmetel (1965).

² Вопросы совершенствования производства и повышения его эффективности. Саратов, 1967, lk. 123.

damise ülesandeid ka veel seetõttu, et vabariigi tööstusettevõtete keskmine suurus ja võimsus jäävad mitmes tööstusharus (näiteks toiduainete ja kergetööstuses) tunduvalt maha NSV Liidu tööstusettevõtete keskmisest suurusest ja võimsusest. See tähendab, et osa vabariigi tööstusettevõteteid ei ole võimelised edukalt võistleva teiste liiduvabariikide ettevõtetelega, kus tootmise majanduslikud näitajad (tänu suurematele tootmisüksustele ja kõrgemale territoriaalse tsentralisatsiooni astmele) on sageli märksa paremad kui meie vabariigis.

Tootmise territoriaalne tsentraliseerimine ja kontsentreerimine on tähtsaks abinõuks, mis aitab Eesti NSV-s ja teistes Balti vabariikides edukalt lahendada ka tööjõu ratsionaalse rakendamise probleemi (ühiskondlikus tootmises nii linnas kui ka maal). Kuid sealjuures on vaja ühtviisi lähtuda nii tööstuse, põllumajanduse kui ka teeninduse arendamise, eelkõige aga elanike heaolu huvidest.

Vabariigi tööstust territoriaalselt tsentraliseerida ja kontsentreerida on tarvis järk-järgult, piirdudes esialgu suuremate linnaliste asulatega. Maal asuvat tööstust tuleks territoriaalselt tsentraliseerida ja kontsentreerida kooskõlas tuleviku nõuetega, vastavalt maa-asulate võrgu väljaehitamisele, s. o. maa-asulate rekonstrueerimisele.

Sealjuures ei saa õigeaks pidada sellist tootmise territoriaalset kontsentreerimist, kus tööstuse kontsentreerimise sildi all likvideeritakse maal või väiksemates linnades tööstuslikke tootmispunkte, et nende arvel laiendada tööstusettevõteteid niigi juba tööstusega koormatud linnades.

Eespool nimetatud asjaolusid tuleks kahtlemata arvestada ka kapitaalmahutuste planeerimisel nii vabariigi tööstuse, põllumajanduse kui ka elamuehituse jaoks.

Eesti NSV saavutused rahvamajanduse arendamisel nõukogude võimu aastatel on selgesti näidanud sotsialismi suuri eeliseid kapitalismiga võrreldes. Kuid vabariigi saavutused oleksid veelgi suuremad, kui saaks tõsta nii tootmise kui ka rahvastiku territoriaalse paiknemise kontsentratsiooni astet.

Siit tuleneb omakorda järeldus, et Eesti NSV-s ja teistes Balti liiduvabariikides tuleb tootmise territoriaalsel tsentraliseerimisel ja kontsentreerimisel lahendada väga mitmesuguseid ja hoopis keerulisemaid probleeme kui paljudes teistes NSV Liidu vabariikides, kus on märksa vähem territoriaalselt killustatud tootmist ja väikelinnalisi asulaid ning kus peaaegu kogu maarahvastik on koondunud suurtesse kompaksetesse asulatesse — küladesse.

Tulevikus toimuvad suured muutused tootmise territoriaalsel tsentraliseerimises ja kontsentreerimises ning maarahvastiku koondamine uutesse suurematesse asulatesse parandab põhjalikult elanike töö- ja elutingimusi, nende materiaalsel ja kultuurilisel teinendamist, samuti saab rohkem hoolitseda ka nende tervise ning

puhkuse eest. Seega kasutatakse tootmise territoriaalse tsentraliseerimise ja kontsentreerimise majanduslikke tulemusi Eesti NSV-s kõigepealt rahvahulkade elutingimuste ja sotsiaalsete tingimuste põhjalikuks parandamiseks.

4. Tootmise ja elanikkonna materiaalse heaolu taseme territoriaalsetest proportsioonidest

Tootmise paigutuse ratsionaliseerimise eesmärgiks on ühiskondliku tööviljakuse tõstmise kõrval ka elanikkonna materiaalse heaolu taseme parandamine. See on võimalik eeskätt tööstuse otsarbeka arendamisega linnalistes ja suuremates maa-asulates. Nii luuakse küllalt suure rahvaarvuga keskused, kus on majanduslikult õigustatud mitmekülgse teenindusharude, tervishoiu-, haridus- ning kultuuriasutuste jt. mittetootmissfääri kuuluvate ettevõtete kompleksi väljaarendamine. See on tavaliselt suuremates asulates parajasti nii suur, et võimaldab edukalt rahuldada ka küllalt arvukat linnade ümbruskonna elanikkonda. Seega on tootmise, peamiselt just tööstuse (viimane on linnaliste asulate tähtsaimaks arengustiimuliks) ratsionaalne paigutamine asulate arenemise ning nende teeninduskompleksi väljakujunemise oluliseks teguriks.

Maa-asulate väljakujunemist stimuleerib peamiselt põllumajanduslik tootmine. Selle ratsionaalse paigutamiseega on võimalik kujundada rahvaarvult küllalt suuri maa-asulaid, kus on kõik eeldused kaasaja nõuetele vastava, n.-ö. kohaliku tähtsusega teeninduskompleksi väljaarendamiseks. Selles kompleksis puuduvate lülide osas saavad aga elanikud oma vajadusi täielikult rahuldada linnalistes asulates, kui need on maa-asulate suuremate rühmituste suhtes ratsionaalselt (kaugusi ja transporditingimusi arvestades) paigutatud.

Tootmise paigutamisel on seega elanikkonna materiaalse heaolu, sealhulgas ka teeninduse küsimused suure tähtsusega. Sotsialismi üheks põhiülesandeks ongi tagada võimalikult ühtlane elanikkonna materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise tase. Selle üheks põhjuseks on see, et mõnevõrra halvemad töö- ja elutingimused mõnedes NSV Liidu piirkondades suurendavad elanikkonna migratsiooni. See tekitab suurt rahvamajanduslikku kahju, millest oli juttu juba eespool.

NSV Liidu vabariikide ja majandusrajoonide majandusliku arengutaseme ühtlustamine on üks sotsialismi majandusseadustel, eriti rahvamajanduse plaanipärase (proportsionaalse) arenemise seadusel rajanevaid tootlike jõudude paigutamise seaduspärasusi. Majandusliku arengutaseme regionaalne ühtlustamine on sotsialismile seaduspärane sotsiaal-majanduslik protsess, mille objektiivset iseloomu tõestab sotsialistliku majandussüsteemi prak-

tika¹. Seejuures, nagu õigesti märgib S. Rosenfeld, on tema ülesandeks kõrvaldada olulised erinevused mitte üksnes tootlike jõudude arengutasemes, vaid ka rahvastiku elatustasemes ja tootmissuhetes (autori sõrendus. — V. T.). Seetõttu ei ole õige nimetatud ülesannete sisu taandada kas ainult materiaalse tootmise taseme või rahvastiku materiaalse heaolu ühtlustamisele. Majanduse arengutaseme all tuleks laiemas mõttes mõista mitte ainult tootmist või rahvastiku elatus-taset ja elutingimusi, vaid ka kõiki inimeste eluavaldusi, tegevust ning vastastikuseid suhteid.

Majanduse arengutaseme regionaalne uurimine on vajalik selleks, et saada rahvamajanduse planeerimiseks vajalikke spetsiifilisi materjale ja üldistusi, mis näitaksid, kuidas ja millises ulatuses mitmesugused regionaalsed erinevused mõjutavad tootlike jõudude arengut.

Nimetatud ülesannete lahendamine on seotud ka sotsialistliku rahvuspoliitika elluviimise ülesannetega, millistest tähtsaimaks on NSV Liidu rahvaste majandusliku ebavõrdsuse likvideerimine. P. Alampijevi arvates on NSV Liidu rahvaste tegeliku majandusliku ebavõrdsuse likvideerimise üheks tunnuseks uue, sotsialistliku tööjaotuse arendamine liiduvabariikide ja majandusrajoonide vahel ning ratsionaalsem tootmise paiknemine NSV Liidus. Seade tõendab ka tegelikkus, sest nõukogude võimu üheks kõige suuremaks saavutuseks on majandusliku ebavõrdsuse likvideerimine NSV Liidu rahvaste vahel².

Kuidas tuleks aga konkreetselt mõista majanduse arengutaseme, sealhulgas ka rahvastiku materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise taseme ühtlustamist NSV Liidu territooriumil, mis on üheks tähtsamaks kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise eeltingimuseks? Kommunismi materiaal-tehnilist baasi tuleb luua mitte ainult kogu NSV Liidu mingi keskmise majandusliku näitaja seisukohalt, vaid ka iga tema territooriumi osa arendamise huvidest lähtudes. Ainult sel juhul on võimalik kõnelda NSV Liidu erinevate osade materiaalsete, rahaliste ja tööjõures-sursside igakülgsest kasutamisest, mis omakorda aitab kiiremini luua kommunismi materiaal-tehnilist baasi.

Asi seisab eeskätt selles, kuidas mõista territoriaalset tööjaotust? Viimasel on praktikas väga mitmesuguseid organisatsioonilisi vorme. Nendeks on kõigepealt suured majandusrajoonid, kuhu kuuluvad liiduvabariigid, oblastite grupid, kraid jne. NSV Liidus on praegu teatavasti 18 sellist suurt majandusrajooni. Iseseisvaid territoriaal-majanduslikke üksusi kujutavad endast ka liidu-

¹ Ш. П. Розенфельд, Методология выравнивания уровней развития экономических районов СССР. Москва, 1969, lk. 3.

² П. М. Алампиев, Ликвидация экономического неравенства народов Советского востока и социалистическое размещение промышленности. Москва, 1958, lk. 52.

vabariigid, nii suured kui väikesed. Nendes esineb omakorda suuri looduslikke, majanduslikke, ajaloolisi ja muid erinevusi, mille alusel eksisteerivad vabariigi- või oblastisisised majandusrajoonid jne.

Territoriaalset tööjaotust ja sellest tingitud erinevaid tootmise paigutuse ülesandeid tuleb silmas pidaa nii NSV Liidu suurtes kui ka väikestes territoriaal-majanduslikes üksustes, nagu näiteks väikestes liiduvabariikides, kraides, oblastites jne. NSV Liidu majandusteaduslikus kirjanduses aga on senini sellele küsimusele põhjendamatult vähe tähelepanu pööratud. Vähe on teaduslikke uurimistöid ja rakenduslikke käsitusi, mis on lähtunud territoriaalse tööjaotuse ning majandusliku taseme erinevustest just väikestes territoriaal-majanduslikes üksustes.

Ometi ei ole majandusliku taseme ning elanikkonna materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise taseme ühtlustamise probleemide uurimine sugugi teisejärguliseks ülesandeks ka väikesemates liiduvabariikides ja oblastites ning suurte majandusrajoonide kõrval ka alamastme majandusrajoonides.

Kuid nimetatud probleemide lahendamisel esineb väikestel territooriumidel suurtega võrreldes siiski erinevus. Ilmselt ei ole looduslikest tingimustest ja ressurssidest, geograafilisest asendist ning muudest objektiivsetest teguritest tingituna otstarbekas majandust enam-vähem ühtlasel tasemel arendada kõikides alamastme majandusrajoonides, küll aga suuremates territoriaalsetes majandusüksustes, kus on väga mitmesuguseid eeldusi ja võimalusi majanduse arendamiseks. Mis aga puutub elanikkonna materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise tasemesse, siis tuleks seda kõikjal ühtlustada, isegi mikrorajoonides, hoolimata teatud erinevustest rajooni materiaalse tootmise tasemes. Vastasel korral ei oleks ühiskonnaliikmetel enam-vähem ühesuguseid elutingimusi, mis takistaks üleminekut kommunismile.

Eeltoodust lähtudes ei saa täiesti nõus olla Š. Rosenfeldiga, kes kirjutab, et NSV Liidu majandusrajoonides (nimetatud autor mõtleb siinkohal suuri majandusrajooni — V. T.) ja liiduvabariikides tuleb saavutada enam-vähem ühtlane ühiskondliku koguprodukti tootmise tase, eriti uue loodud produkti tootmises iga elaniku kohta, kusjuures nii suurtes kui ka alamastme majandusrajoonides tuleks saavutada enam-vähem ühtlane tööjõuresursside (autori sõnenduse — V. T.) kasutamise tase.¹

Siit nähtub, et Š. Rosenfeld räägib majandusrajoonide kõikide astmete puhul vaid tööjõuresursside kasutamise taseme ühtlustamise vajalikkusest, kuid ei kõnele rahvastiku elatustaseme kui

¹ Ш. П. Розенфельд, Методология выравнивания уровней развития экономических районов СССР. Москва, 1969.

terviku ühtlustamisest.¹ Muidugi on tööjõuressursside kasutamise ühtlustamine väga tähtsaks eelduseks elanikkonna materiaalse heaolu taseme ühtlustamisel, kuid see jääb siiski vaid eelduseks. Elanikkonna materiaalse heaolu taset oluliselt mõjutavaks teguriks on ikkagi tootlike jõudude arengutase antud territooriumil, rahvamajanduse, sealhulgas tootmise nii harulise kui ka territoriaalse struktuuri iseärasused.

Nagu eeltoodust nähtub, on majanduse regionaalse taseme, sealhulgas elanikkonna materiaalse heaolu taseme uurimine tootlike jõudude territoriaalse organiseerimise üheks tähtsamaks probleemiks eriti rahvamajanduse territoriaalplaneerimise perspektiivsete küsimuste lahendamise seisukohalt.

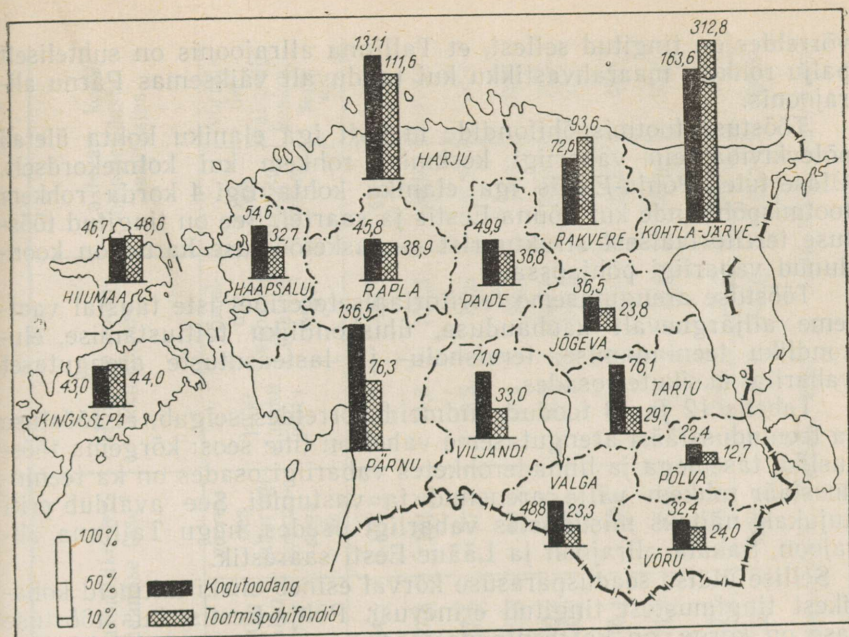
Siit omakorda järeldub, et elanikkonna materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise regionaalne tase on tootlike jõudude, sealhulgas ka tootmise paigutuse ratsionaalsuse näitajaks nii NSV Liidu majandusrajoonides kui ka majandusrajoonide piires. On ju tootlike jõudude paigutuse ratsionaalsuse üheks näitajaks tootmise taseme ja elanikkonna materiaalse heaolu ning kultuurilise teenindamise taseme proportsioonid. Tootmise paigutust saab antud kohas lugeda ratsionaalseks ikkagi ainult siis, kui ühe-

Tabel 12

Tööstuse arengutase vabariigi üksikutes osades 1965. aastal

Majandusrajoon	Tööstuse kogutoodang iga elaniku kohta võrreldes vabariigi keskmisega (%)	Tootmis põhifondid iga elaniku kohta võrreldes vabariigi keskmisega (%)
I. Põhja-Eesti	120,7	142,7
a) Tallinna allrajoon	119,7	101,0
b) Pandivere allrajoon	64,6	73,8
c) Põlevkivibassein	163,6	312,8
II. Lõuna-Eesti	72,0	36,0
a) Tartu allrajoon	53,4	25,0
b) Sakala allrajoon	71,9	33,0
c) Pärnu allrajoon	136,5	76,3
III. Lääne-Eesti saarestik	43,7	44,9
Vabariigi keskmine	100,0	100,0

¹ Ühiskondliku koguprodukti tootmise taseme ühtlustamisega, mis hõlmab vaid materiaalse tootmise harusid, ei ole võimalik veel saavutada elatustaseme ühtlustamist.

Joonis 5. Tööstuse arengutase rajoonides ühe elaniku kohta 1965. a (Harju rajoon koos Tallinnaga, Kohtla-Järve rajoon koos Kohtla-Järve ja Narvaga, Tartu rajoon koos Tartuga, Pärnu rajoon koos Pärnuga).

aegselt tootmise majandusliku efektiivsusega on efektiivselt rahuldatud ka töötajate materiaalse heolu ning kultuurilise teenindamise vajadused.

Seejuures tuleb märkida, et elanikkonna materiaalse heolu ja kultuurilise teenindamise tase sõltub kaasajal veel suuresti nendest rahvamajanduse materiaalse tootmise harudest (tööstus), kus toodete hinnad ja töötajate palgad on kõrgemad kui põllumajanduses ning teistes rahvamajandusharudes.

Järgnevalt analüüsime kokkuvõtlikult tööstusliku tootmise taset meie vabariigi erinevates osades (tabel 12).

Tabelist ilmneb, et tööstuse tootmistase on vabariigis vägagi erinev. Põhja-Eesti ületab vabariigi keskmist tööstuse kogutoodangu taset iga elaniku kohta 20,7% võrra. Võrreldes Lõuna-Eestiga tuleb Põhja-Eestis iga elaniku kohta üle 1,6 korda rohkem tööstustoodangut, Lääne-Eesti saartega võrreldes aga ligi 3 korda rohkem. Majanduslikest allrajoonidest on tööstuse tase kõrgeim põlevkivibasseinis, millele järgneb Pärnu rajoon, kelle tase ületab ka Tallinna allrajooni. Viimase madalam tase Pärnu allrajooniga.

võrreldes on tingitud sellest, et Tallinna allrajoonis on suhteliselt palju rohkem maarahvastikku kui tunduvalt väiksemas Pärnu allrajoonis.

Tööstuse tootmispõhifondide mahult iga elaniku kohta ületab põlevkivibasseini vabariigi keskmise rohkem kui kolmekordselt. Üldse tuleb Põhja-Eestis iga elaniku kohta ligi 4 korda rohkem tootmispõhifonde kui Lõuna-Eestis ja saartel. See on tingitud tööstuse territoriaalsest struktuurist — rasketööstuse harud on koonduvad vabariigi põhjaossa.

Tööstuse arengutaseme territoriaalsete erinevuste taustal vaatleme alljärgnevalt kaubanduse, ühiskondliku toitlustamise, elukondliku teenindamise, tervishoiu- ja lasteasutuste arengutaset vabariigi üksikutes osades.

Tabletis 12 ja 13 toodud andmeid võrreldes selgub, et tööstuse ja teenindussfääri arengutaseme vahel on tihe seos: kõrgema tööstusliku tasemega ja linnaderohketes vabariigi osades on ka teenindussfäär rohkem välja arenenud ja vastupidi. See avaldub eriti kujukalt näiteks niisugustes vabariigi osades, nagu Tallinna allrajoon, Sakala allrajoon ja Lääne-Eesti saarestik.

Sellise üldise seaduspärasuse kõrval esineb siiski mitmeid kohalikest tingimustest tingitud erinevusi. Põhja-Eestis, kus tööstuse tase on kõrge, on ka teenindussfääri arengutase üldiselt kõrgem kui mujal vabariigis. Kuid Põhja-Eesti arenenud tööstusega võrreldes jääb teenindussfääri arengutase siiski mitmeti maha vajadustest. Näiteks haiglate voodikohtade arvult iga elaniku kohta jääb Põhja-Eesti vabariigi keskmisest tasemest maha 3,5% võrra. Kui kõnelda Tallinna allrajoonist, siis nähtub tabelist, nagu oleks siin tegemist teenindussfääri eriti kiire arenguga. Tegelikult on see teatud määral näilik, sest allrajooni kuuluv Tallinn kui pealinn, vabariigi suurim tööstus-, kaubandus-, transpordi- ning kultuurikeskus varustab mitmesuguste teenustega ka väga paljusid vabariigi teiste osade elanikke ning läbisõitjaid. Nagu praktika näitab, on Tallinnas teenindus mitmeti ebarahuldaval tasemel, eriti suveperioodil, kui kasvab suuresti läbisõitjate arv.

Põlevkivibasseini iseloomustab tööstuse kõrge arengutase (72,2% üle vabariigi keskmise taseme), kuid siiski suhteliselt madal teenindussfääri arengutase. Nii moodustab siin kaubanduse jaekäive elaniku kohta 98,8%, haiglate voodikohtade arv 92,1% ja elutarbelise teeninduse maksumus 87,2% vabariigi keskmisest tasemest. Kõrgem vabariigi keskmisest on siin koolieelsete lasteasutuste arengutase ja istekohtade arv ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes.

Seega on siin tegemist olulise disproportsiooniga tootmise ja teenindussfääri arengutaseme vahel.

Teatud disproportsioonid esinevad tööstuse ja teenindussfääri arengutaseme vahel ka Pärnu allrajoonis (peamiselt Pärnu linnas). See on seletatav mõnevõrra analoogiliste põhjustega Tallin-

Kaubanduse, ühiskondliku toitlustamise, elukondliku teenindamise, tervishoiu- ja koolieelsete lasteasutuste arengutase vabariigi osades 1966. a.¹

	Riikliku ja kooperatiivkaubanduse käive + ühiskondliku toitlustamise käive		Istekohtade arv toitlustusettevõtetes		Elukondliku teenindamise tase ²		Haiglate voodikohtade arv		Laste arv koolieelsetes lasteasutustes	
	keskmiselt ühe elaniku kohta (rbl.)	võrreldes vabariigi keskmisega %	1000 elaniku kohta	võrreldes vabariigi keskmisega %	1000 elaniku kohta	võrreldes vabariigi keskmisega %	1000 elaniku kohta	võrreldes vabariigi keskmisega %	1000 elaniku kohta	võrreldes vabariigi keskmisega %
I. Põhja-Eesti	752,0	108,2	58,9	107,9	24,5	107,9	11,0	96,5	40,4	117,8
a) Tallinna allrajoon	806,5	116,1	60,1	110,1	27,6	121,6	11,8	103,5	38,9	113,4
b) Pandivere allrajoon	612,8	88,2	53,4	97,8	17,5	77,1	8,5	74,6	26,2	76,4
c) Põlevkivibassein	686,7	98,8	59,3	108,6	19,8	97,2	10,5	92,1	55,6	162,1
II. Lõuna-Eesti	618,4	89,0	48,0	87,9	20,2	89,0	12,2	107,0	25,0	72,9
a) Tartu allrajoon	601,7	86,6	45,2	82,8	20,9	92,1	11,7	102,6	23,1	67,3
b) Sakala allrajoon	600,2	86,4	50,5	92,5	15,4	67,8	18,7	164,0	23,5	68,5
c) Pärnu allrajoon	689,4	99,2	55,7	102,0	21,6	95,2	9,1	79,8	32,8	95,6
III. Lääne-Eesti saarestik	534,8	77,0	49,7	91,0	17,2	75,8	8,6	75,4	27,6	80,5
Vabariik kokku	694,9	100,0	54,6	100,0	22,7	100,0	11,4	100,0	34,3	100,0

¹ Arvutatud statistilise kogumiku «Eesti NSV nõukogude võimu aastail», Tallinn, 1967 ja Eesti NSV Teenindusministeeriumi andmete alusel (ilma Sillamäeta).

² Ühes Sillamäega.

nas. Tartu allrajoonis on aga tegemist teenindussfääri (tööstusega võrreldes) suhteliselt kõrgema arengutasemega. Vabariigi keskmisega võrreldes jääb Tartu allrajoon siiski mõnevõrra maha. Tartu allrajooni tööstus (ilma Tartu linnata) on suhteliselt vähe arenenud ning seda on vaja nagu mujalgi Lõuna-Eestis arendada. Eriti käib see aga Lääne-Eesti saarestiku kohta, kus tööstustodangu tase iga elaniku kohta on madalaim vabariigis.

Eeltoodust kokkuvõtet tehes selgub, et vabariigis esinevad tööstuse ja teenindussfääri arengutasemes ning nendevahelistes proportsioonides küllaltki silmapaistvad territoriaalsed erinevused, mis ei vasta tootlike jõudude territoriaalse organiseerimise eesmärkidele ja praktilistele vajadustele, seda eriti tuleviku seisukohalt. Seega esineb sõjajärgsel perioodil tootlike jõudude ja eriti tootmise paigutamisel tehtud edusammude kõrval ka olulisi puudusi. Need seisavad eeskätt selles, et elanikkonna materiaalse heaolu tase kõigub suuresti vabariigi territooriumil, mis ei ole objektiivselt millegagi põhjendatud. Eesti NSV on oma pindalalt liiga väike selleks, et siin võiksid olulist mõju avaldada näiteks geograafilised, kliimaatilised, ajaloolised või sotsiaal-majanduslikud tegurid. Järelikult on mittetootmissfääri arengutasemes esinevate territoriaalsete erinevuste põhjused eeskätt subjektiivset laadi ning viitavad peamiselt mitmesugustele organisatsioonilistele puudustele. Need on suhteliselt kergesti kõrvaldatavad, kuid nende likvideerimisele ei ole seni eriti kohalikud organid piisavalt tähelepanu pööranud.

5. Linna ja maa oluliste erinevuste likvideerimisest

Üheks kõige tähtsamaks sotsiaal-majanduslikuks probleemiks, mille lahendamisel oleneb NSV Liidu rahvamajanduse edukas arendamine, on põllumajandusliku ja tööstusliku tootmise tasemes, maa- ja linnarahvastiku elatustasemes ilmnevate linna ja maa oluliste erinevuste likvideerimine.

Tööstusliku ja põllumajandusliku töö taseme, samuti linnaringi maarahvastiku materiaalse heaolu taseme üksteisele lähendamine on võimalik üksnes tootlike jõudude igakülgse arendamisega ja tööviljakuse järsu tõstmisega nii linnas kui ka maal. Selle protsessi üldiseks seaduspärasuseks on põllumajandusliku tootmise pidev arendamine ja täiustamine, selle järkjärguline lähendamine tööstuses saavutatud tasemele.

Linna ja maa oluliste erinevuste aluse moodustavad sotsialismi tingimustes klassi- ja majanduslikud erinevused. Klassierinevused on tingitud sellest, et sotsialistlikus ühiskonnas eksisteerivad erinevad, kuigi sõbralikud klassid: töölikklass, kes etendab ühiskonnas juhtivat osa, ja koopereerunud (kolhoosi-) talurahvas. Majanduslikke erinevusi linna ja maa vahel põhjendatakse aga NSV

Liidu vastavas kirjanduses sellega, et põllumajanduses eksisteeriv kooperatiivne omandus ja kooperatiivsed sotsialistlikud ettevõtted (kolhoosid) erinevad üldrahvalikust sotsialistlikust omandusest ning riiklikest ettevõtetest madalama majandusliku küpsusastme poolest, mis ilmneb tootmise ühiskonnastamise tasemes, toodangu majandusliku käibe vormides, töö järgi tasustamise tasemes ja vormides ning tootmise juhtimise organiseerimises.¹

Hoolimata põllumajanduse materiaal-tehnilise baasi kiirest arenemisest jääb kommunistliku ühiskonna esimeses faasis põllumajandusliku töö tehniline tase tööstusliku töö tehnilisest tasemest veel maha. Suuri erinevusi esineb ka tööliste ja kolhoosnike tootmisalase ja tehnilise kvalifikatsiooni tasemes. Samuti säilib veel kultuuriliste ning elukondlike tingimuste erinevus linnas ja maal.

Eeltoodust nähtub, et linna ja maa olulised erinevused moodustavad sotsialistlikus ühiskonnas terve kompleksi mitmesuguseid nii majanduslikke, sotsiaalseid, kultuurilisi kui ka elukondlikke probleeme. See on tingitud sellest, et nende erinevuste subjektid, s. o. linn ja maa, on väga keerulise sotsiaalse struktuuriga.

Seoses sellega tuleks kõnelda ühest olulisest probleemist, mille püstitas bulgaaria teadlane Niko Jahiel.² Ta kirjutab, et Stalini ekslikule seisukohale toetudes väidavad mõned autorid, et linna ja maa olulised erinevused rajanevad täielikult või osaliselt kahel sotsialistlikul omandivormil ja nendevahelistel erinevustel. Kaks omandivormi on tõepoolest sotsialismi tingimustes linna ja maa oluliste erinevuste kõige iseloomulikumaks jooneks. Kuid on võimalik, et mõningates riikides ei teki pärast sotsialismi võitu üldse kooperatiivset omandivormi. Ning N. Jahiel küsib õigustatult, kas siis sel korral neis riikides ei esinegi olulisi erinevusi linna ja maa vahel? Seda mõttekäiku arendades toob N. Jahiel teise näitena niisuguse piirkonna (kas või NSV Liidu uudismaa rajoonides), kus põllumajanduslik tootmine baseerub ainult sovhoosidel, s. o. kus puudub kooperatiivne omandus (kolhoosid). Ka sel juhul esitab ta analoogilise küsimuse.

On ilmne, et N. Jahielil on paljuski õigus. Põhjendada linna ja maa olulisi erinevusi kahe omandivormi olemasoluga ei ole kuigi veenev.³ D. Kaidalov on seisukohal, et sotsialistlikus ühiskonnas kui kommunismi esimeses faasis esineb nii majanduses kui ka muudes ühiskonna eluvaldustes kapitalistlikust korrast pärinevaid «sünnimärke». Seetõttu kajastub mineviku mõju käes-

¹ Политэкономический словарь. Москва, 1964, lk. 249—250.

² Н. Я х и е л, Город и деревня. Социологические аспекты, Москва, 1963, lk. 121—123.

³ Sellele seisukohale on asunud ka mitmed nõukogude autorid (vt. Д. П. К а й д а л о в. Закон перемены труда и всестороннее развитие человека. Москва, 1968). D. Kaidalov näitab, et väärad seisukohad antud küsimuses on tingitud marksismi-leninismi klassikute ebaõigest tõlgendamisest.

oleval ajal ka linna ja maa nii sotsiaal-majanduslikes kui ka kultuurilis-elukondlikes erinevustes, mis järk-järgult vähenevad ja kaovad kommunismi tingimustes. N. Jahiel peab linna ja maa oluliste erinevuste määravaks teguriks ning ühtlasi sotsiaal-majanduslike ja kultuurilis-elukondlike erinevuste materiaalseks aluseks linna ja maa tootlike jõudude arengutaseme erinevusi. (Autori sõrendus. — V. T.)

Eeltoodud väide on põhjendatud ka sel juhul, kui seoses kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisega kaks sotsialistlikku omandivormi teineteisele lähenevad ja ühte sulavad, mis viib järk-järgult ühtse üldrahvaliku kommunistliku omanduse loomisele. Kahe sotsialistliku omandivormi ühtesulamine saab võimalikuks ikkagi ainult linna ja maa tootlike jõudude teatud arengutaseme saavutamisel. See tähendab eeskätt tootmise tohutut arengut, suure hulga uute ettevõtete rajamist nii tööstuses, põllumajanduses, transpordis, teeninduses jne.

Silmas pidades linna ja maa oluliste erinevuste likvideerimise eesmärki, osutub sel juhul erakordselt tähtsaks küsimus, kus nimelt, linnas või maal, on kõige otstarbekam rajada mitmesuguseid ettevõtteid ja asutusi. Järelikult hakkab veelgi suuremat osa etendama paigutuse nii printsiipiaalsete kui ka konkreetsete probleemide lahendamine. Eriti suure tähtsuse omandab paigutuse komplekssete ülesannete lahendamine nii tootmise, teeninduse kui ka asulatevõrgu väljaarendamise osas. Linna ja maa olulisi erinevusi ei saa likvideerida üldiste, mingi territooriumi kui terviku kohta käivate n.-ö. keskmiste lahendustega, vaid konkreetset antud territooriumi iga punkti suhtes rakendatavate abinõudega. Seega esineb tootlike jõudude paigutuse ning linna ja maa oluliste erinevuste vahel tihe vastastikune sõltuvus. Siit järeldub, et linna ja maa oluliste erinevuste ulatuses kajastub teatud määral ka tootlike jõudude paigutuse ratsionaalsus antud territooriumil.

Linna ja maa oluliste erinevuste konkreetne kindlaksmääramine on keeruline ülesanne. Eriti seetõttu, et ta hõlmab terve kompleksi kõige erinevamaid näitajaid tootmise, teeninduse, hareduse, kultuuri jne. alalt, et sünteetilist näitajat praegu veel pole, et statistiline andmete baas antud ülesande jaoks on kaasajal väga puudulik ja et puudub ka rahuldav meetodika selle ülesande lahendamiseks.

Seetõttu tuleb paratamatult piirduda puuduliku andmestikuga ka Eesti NSV osas.

Allpool esitatakse mõningaid andmeid vabariigi tootmise, samuti elanikkonna materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise kohta. Linna ja maa oluliste erinevuste likvideerimisel on üheks kõige tähtsamaks ülesandeks uurida põllumajandusliku töö iseloomu ja arengutendentse. Põllumajandus areneb pidevas koostöös teiste rahvamajandusharudega. Seejuures on seaduspärasu-

seks tööstuse ja põllumajanduse sidemete järjekindel tihenemine ja komplitseerumine, tööstuse suurenev mõju põllumajandusele. See avaldub selles, et ikka rohkem põllumajanduslikke töid kujuneb tööstusliku töö eriliigiks. Tööstuslik töö tungib järjest suuremal määral põllumajanduslikku tootmisse, põllumajandus muutub tööstusliku tootmise arenenud vormiks.

Linna ja maa sotsiaal-majanduslike erinevuste likvideerimise probleemi analüüsimisel on üheks tähtsamaks ülesandeks selgitada, mil määral esineb põllumajanduses tööstusliku tootmise sugemeid. Seda näitab tootmise mehhaniseerimise ja elektrifitseerimise tase põllumajanduses, samuti kapitaalvahutuste dünaamika teatud ajavahemikul (tabel 14).

Tabel 14

Energeetilised võimsused ja elektrienergia kasutamine kodanliku Eesti ja Nõukogude Eesti põllumajanduses *

	Mõõt- ühik	Aastad			
		1. VII 1939	1950	1960	1967
1. Põllumajanduse energeetilised võimsused aasta lõpuks, sealhulgas mehhaaniliste jõumasinate võimsus	tuh. HP	287	314	1002	2057
	„	157	216	962	2033
2. Energeetilisi võimsusi ühe töötaja kohta kolhoosides ja sovhoosides	„	0,6	2,1	6,7	12,6
3. Energeetilisi võimsusi 100 ha külvipinna kohta	„	29	49	130	228
4. Kasutatud elektrienergiat põllumajanduses	milj. kWh	—	11,6	67,6	237,8

* Eesti NSV rahvamajandus 1967. aastal. Statistiline kogumik. Tallinn 1968. Selle andmete põhjal.

Tabelist nähtub, et 1967. aastal kasvasid energeetilised võimsused Eesti põllumajanduses 1939. aastaga võrreldes rohkem kui seitsmekordseks. Elektrienergiat kasutati 1967. aastal põllumajanduses üle 20 korra rohkem kui 1950. aastal.

Suuresti on kasvanud riiklikud ja kolhooside (välja arvatud kalurikolhooside) kapitaalvahutused põllumajandusse. Kui ajavahemikul 1951—1955 tehti kapitaalvahutusi põllumajandusse 37 miljoni rubla ja ajavahemikul 1956—1960 177 miljoni rubla väärtuses, siis 1961.—1965. aastal juba 301 miljoni rubla väärtuses ehk üle 8 korra rohkem kui 1951.—1955. aastal.¹

¹ Eesti NSV rahvamajandus 1967. aastal. Statistiline kogumik. Tallinn 1968. Selle andmete põhjal.

Ent hoolimata nendest saavutustest jääb põllumajanduse tehniline varustatus ja tööviljakus veel tunduvalt maha sellest tasemest, mida oleks vaja saavutada, et põllumajanduslik tootmine oleks sõna tõsisel mõttes industriaalne.

Selle probleemi lahendamiseks on vaja tõmmata majanduslikku käibesse uusi materiaalseid ressursse, kasutada põllumajanduslikus tootmises leiduvaid reserve. Siinkohal tuleb nõus olla autoritega, kes väidavad, et põllumajandusliku tootmise lähendamist tööstuslikule tootmisele pidurdab teatud määral tööstuse liigne territoriaalne kontsentreerimine, eriti suurematesse linnadesse ning eriti kergetööstuse, toiduainete ja kohaliku tööstuse osas.¹

Tuleb toetada ka neid seisukohti, et põllumajandusliku abitootmise ignoreerimine või mitteküllaldane arendamine avaldab teatud negatiivset mõju nii maa- kui ka linnarahvastiku elatusasemele. Eesti NSV-s oli kolhooside ja sovhooside abitööstusettevõtetes 1967. a. andmetel rakendatud üle 4000 töötaja (sealhulgas ka töötajad kolhoosidevahelistes ettevõtetes)² ja 600 maa-asulas oli 1965. aasta osalistel andmetel ligemale 15 000 tööstustöötajat (kaasa arvatud tootmisalane teenindamine). Seega töötab ligemale 10% vabariigi tööstuslikus tootmises rakendatutest maa-asulates paiknevates ettevõtetes. See arv ei ole küll suur, kuid tööstuse mõju avaldub siiski küllalt paljude maa-asulate funktsionaalses struktuuris ja põllumajandusettevõtte tootmistegevuses ning sissetulekutes. Kui suures ulatuses ja millistes suundades konkreetset arendada Eesti NSV-s põllumajanduslikku abitööstust ning kui suur osa tööstuslikust tootmisest üldse võiks paikneda maal, see küsimus vajab täiendavat uurimist ja teaduslikku põhendamist.

Üheks näitajaks, mis väljendab teatud määral linna ja maa oluliste erinevuste vähenemist, on kahtlemata ka erinevuse vähenemine kooperatiivse (kolhoosi-) tootmise ja riikliku (sovhoosi-) tootmise vahel, sest majanduslikud suhted sovhoosides on suhteliselt analoogilised linnas asuvate riiklike ettevõtete suhetega. Ka elutingimused paljudes riiklikes majandites lähenevad elutingimustele linnalistes asulates.

Ajavahemikul 1950—1967 on suuresti vähenenud erinevused kolhooside ja sovhooside vahel. 1967. a. jäid kolhoosid sovhoosidest veel veidi maha heinaniitmise mehhaniseerimise ja masinalüpsi osatähtsuse tasemelt. Elektrifitseerimises on kolhoosid sovhoosidega samal tasemel. Tera- ja kaunvilja, samuti kartuli saagikus, mis 1950. aastal jäi kolhoosides suuresti maha sovhooside

¹ А. В. Выдыборец, Подсобные предприятия и промыслы в сельском хозяйстве, Москва, 1968, lk. 4.

² Р. О. Кангро, Развитие подсобных предприятий и промыслов в колхозах и совхозах Эстонской ССР. Научное совещание по проблемам перспективного развития и размещения производительных сил в Прибалтийских союзных республиках. Таллин 1968, lk. 34.

tasemest, ületas 1967. aastal sovhooside saagikuse. Ka piimatoodang lehma kohta oli kolhoosides 1967. a. kõrgem kui sovhoosides.

Ulaltoodust võib teha järelduse, et kolhooside ja sovhooside erinevuste vähenemine tööde mehhaniseerimisel, elektrifitseerimisel ja tootmise intensiivsuses näitab üheaegselt, et põllumajandus kujuneb järk-järgult industriaalse tootmise arenenud vormiks.

Tabel 15

Tähtsamaid mehhaniseerimise, elektrifitseerimise ja tootmise näitajaid Eesti NSV kolhoosides ning sovhoosides¹

	1950. a.		1967. a.	
	kolhoosid	sovhoosid	kolhoosid	sovhoosid
Põhiliste tööde mehhaniseerimise aste (%-des tööde kogumahust)				
a) künd	38	89	100	100
b) teraviljakultuuride külv	5	64	100	100
c) kartulipanek	2	7	59	58
d) heinakoristamine	0,1	3	86	90
e) masinalüps			91	98
Elektrifitseeritud majandite protsent	22	83	100	100
Hektarisaak tsentnerites				
a) tera- ja kaunvili	6,9 ²	12,8 ²	21,7	21,2
b) kartul	65	113	163	153
Keskmine piimatoodang lehma kohta	1659	3645	3056	3024

¹ Eesti NSV Rahvamajandus, Statistiline kogumik. Tallinn 1968. Selle andmete põhjal.

² Keskmiselt aastas ajavahemikul 1951—1955.

Peale selle iseloomustab kaasajal vabariigi põllumajandust kolhoosidevaheliste ehitusorganisatsioonide (ehituskontorite, 1968. a. oli nende arv 12) laialdane tegevus. Vabariigi 411 kolhoosist (koos kalurikolhoosidega) olid kolhoosidevaheliste ehitusorganisatsioonide nõukogu liikmeks 346 kolhoosi, mis moodustas 84% vabariigi kolhooside arvust. Kolhoosidevaheliste ehitusorganisatsioonide tootmissuhetel on palju ühist tootmissuhetega riiklikes (üldrahvalikes) ehitusorganisatsioonides.

Seega areneb kommunismi ehitamisel maal kaks sotsialistlikku omandivormi. Selle käigus lähenevad omavahel kolhoosid ja sovhoosid kui põllumajanduse kaks sotsialistliku tootmise tüüpi. Ühe-

aegsel sellega kasvab maal, eriti kolhoosides, töö ja tootmise ühiskonnastamise aste. Selle protsessi alusel lähenevad omavahel kaks sotsialistlikku omandivormi, mis tähendab linna ja maa sotsiaal-majanduslike erinevuste järkjärgulist likvideerimist.

Järgnevalt analüüsime kokkuvõtlikult ka elanikkonna materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise taset vabariigi linnalistes asulates ning maal (tabel 16).

Viimase 17 aasta jooksul on vabariigi linnade ja maa-asulate tase tunduvalt ühtlustunud, mis annab tunnistust sellest, et materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise tase on maal kasvanud suhteliselt kiiremini kui linnas. Eriti suur samm on tehtud ühiskondliku tootlustamise, elanikkonna raadioaparatuuridega varustamise ja telefoniside osas. Suuresti on kasvanud ka kaubanduse jaekäive maaelaniku kohta, mis ei anna aga objektiivset pilti, sest suhteliselt tiheda linnadevõrgu ja heade transpordiolude tõttu teeb maarahvastik suure osa sisseostudest linnalistes asulates. Iseloomulik on ka see, et tööliste ja teenistujate töötasu maal jääb 1950. aastaga võrreldes praegu suhteliselt vähe maha linnatöölise ja teenistujate keskmisest kuutöötasust. Hoiuste keskmine summa maaelaniku kohta ületab aga linnaelaniku keskmise hoiuse suuruse. Maa on linnast ette jõudnud ka teenustööde maksumuse mahult iga elaniku kohta, mis aga ei tähenda sugugi, nagu oleks juba saavutatud maksimum, sest teenindus linnades, eriti suuremates, on veel kaugel nõutavast tasemest.

Siiski jääb maa veel oluliselt maha linna tasemest, seda eriti kino, ühiskondliku tootlustamise, telefoniside jne. osas.

Kokkuvõtet tehes tuleb märkida, et sõjajärgsel perioodil on Eesti NSV-s suuresti vähenenud linna ja maa olulised erinevused. Tootmise tehniline tase (mehhaniseerimine, elektrienergia kasutamine) on põllumajanduses sedavõrd tõusnud, et see võimaldab toime tulla 4 korda vähema tööjõuga kui enne sõda. Põllumajanduse toodangu juurdekasv (viimase 17 aasta jooksul keskmiselt 3,3% aastas) on saavutatud viimastel aastatel ainult tööviljakuse tõusu arvel. Pääaegu täiesti on likvideeritud erinevused kolhooside ja sovhooside toodangu tasemes. Mitmete majanduslike näitajate poolest on kolhoosid isegi sovhoosidest ette jõudnud. Kiiresti läheneb maarahvastiku materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise tase linnarahvastiku vastavale tasemele ning on arvukates maa-asulates sellest isegi kõrgem.

Kõik see annab õiguse väita, et tootlike jõudude territoriaalse organiseerimise poliitika vabariigis on olnud õige ning tootmise paigutuse proportsioonid üldjoontes vastuvõetavad. Õeldu ei välista muidugi puudusi tootlike jõudude arendamise ja paigutamise mikroproportsioonides ning mitmesuguste üksikküsimuste lahendamisel, nagu see on selgunud ka käesolevast uurimusest. Sellest tulenevalt seisab vabariigi teadlaste ja praktikute ees ülesanne laiendada uurimusi ka vabariigi mittetootmissfääri arenda-

Tabel 16

Elanikkonna materiaalse heaolu ja kultuurilise teenindamise taseme näitajad linnades ja maal 1950. ja 1967. a.¹

	1950			1967		
	linnas ²	maal	suhe (linnas =100%)	linnas	maal	suhe (linnas =100%)
1. Töölise ja teenistujate keskmine kuutöötasu	93,1 ³	63,2 ³	67,9 ³	116,9	96,1	82,2
2. Jaekaubanduse käive (rbl-des elaniku kohta ⁴)	449,0	76,4	17,0	1017,6	336,8	33,1
3. Ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid (1000 elaniku kohta)	10	2	20,0	13	8	61,5
4. Hoiuste keskmine suurus (rbl. ühe elaniku kohta)	32 ⁵	3 ⁵	9,4	121	127	105,0
5. Teenustöid (tootmisalaseid ja mittetootmisalaseid)	11,0 ⁶	6,5 ⁷	59,1	22,0	23,2	105,5
6. Telefoniaparatuuride arv 1000 elaniku kohta	32	14	43,8	77	40	51,9
7. Raadioaparatuuride arv 1000 elaniku kohta	109	30	27,5	342	261	76,3
8. Televisooride arv 1000 elaniku kohta	49 ⁸	7 ⁸	14,3	183	129	70,5
9. Keskmine kinokülastuste arv iga elaniku kohta	20	6	30,0	21	9	42,9

¹ Eesti NSV Rahvamajandus 1967. aastal. Statistiline kogumik. Tallinn 1968. Selle andmete põhjal.

² Linna all on mõeldud kõiki linnalisi asulaid.

³ Linna osas on tinglikult arvestatud tööstust, maa osas põllumajandust (1960. a. andmetel).

⁴ Riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive koos ühiskondliku toitlustamisega ja tarbijate kooperatiivide käive põllumajandussaaduste ülejäägi müügist.

⁵ 1955. a. andmed.

⁶ Vabariikliku alluvusega linnades (1960. a. andmed).

⁷ Teistes linnades ja maal (1960. a. andmed).

⁸ 1960. a. andmed.

mise, eriti selle territoriaalsete proportsioonide optimiseerimise alal. Seejuures tuleb alati lähtuda sotsialistliku rahvamajanduse plaanipärase (proportsionaalse) arenemise majandusseadusest, mille peamine nõue seisab selles, et kõik rahvamajandusharud ei pea arenema mitte üksnes plaanipäraselt, vaid ka proportsionaalselt. See nõuab pidevat proportsionaalsust ja õigeaegset disproporsioonide avastamist, mis võivad mõnikord üksikutes rahvamajanduse lõikudes objektiivsetel ja subjektiivsetel põhjustel tekkida. Ent maksimaalset majanduslikku efekti on võimalik rahvamajanduse arendamisel ja juhtimisel saavutada ikkagi vaid siis, kui proportsionaalsust taotletakse üheaegselt nii majandusharuliselt kui ka territoriaalselt.

Nimetatud küsimustele on vaja tähelepanu osutada eriti nüüd, mil tööstuse tootmisharulise juhtimise tingimustes jäävad tootmise kompleksse ja territoriaalse arendamise huvid pahatihti alla kitsastele ametkondlikele tootmisharulistele huvidele. See nõuab senisest suuremat tähelepanu vabariigi rahvamajanduse territoriaalse planeerimise ja juhtimise ning tootmise territoriaalse organiseerimise teoreetilistele kui ka praktilistele probleemidele.

Põllumajandusliku tootmise kasvutempo pärast NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumit ning tootmise territoriaalne paiknemine vabariigi kolhoosides ja riiklikes põllumajandusettevõtetes

E. VINT

1. Põllumajandusliku tootmise kasvutempo pärast NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumit ja spetsialiseerimise põhiprintsiibid

Põllumajanduse arengu tempo enne NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumit ei olnud küllaldane rahvamajanduse vajaduste rahuldamiseks. Põllumajanduse aeglase arenemise peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et ei peetud kinni tootmise arenemise majandusseaduste nõuetest, töötajate materiaalse huvi printsiibist, ühiskondlike ja isiklike huvide õige ühendamise printsiibist. Esines tõsiseid puudusi põllumajandussaaduste varumise süsteemis, mis takistasid plaanipärast majandamist. Paljude põllumajandussaaduste varumishinnad ei katnud tegelikke kulutusi ning vähendasid sovhooside ja kolhooside huvi tootmise laiendamise vastu. Põllumajandusele ei eraldatud küllaldaselt kapitaalvahutusi ja materiaal-tehnilisi ressursse.

Põllumajanduse arendamise ülesandeks seati NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumil tunduvalt suurendada põllu- ja loomakasvatussaaduste toodangut, et rahuldada paremini elanikkonna kasvanud vajadust toiduainete ja tööstuse vajadust põllumajandusliku tooraine järele. Kõik reguleerivad riiklikud hoovad peavad kaasa aitama sellele, et kolhoosid ja sovhoosid, kellel on erinevad võimalused, oleksid seatud ligikaudu võrdsetesse majanduslikesse arengutingimustesse.¹

Selle ülesande lahendamiseks võeti pärast märtsipleenumit tarvitusele mitmed tähtsad abinõud põllumajandusliku tootmise planeerimise ja majandusliku stimuleerimise parandamiseks.²

Märgime siinjuures, et kehtestati printsiipselt uus planeerimise ja põllumajandussaaduste kokkuostu kord. Majandele anti põllumajandussaaduste riikliku kokkuostu plaanid reaks aasta-

¹ L. I. Brežnev, NSV Liidu põllumajanduse edasiarendamise pakilistest abinõudest. Tallinn 1965, lk. 17.

² L. I. Brežnev, NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIII kongressile. Tallinn 1966, lk. 43.

teks. Seejuures arvestati majandite looduslikke ja majanduslikke tingimusi ning majandite arenguperspektiive. Tõsteti mitmete taime- ja loomakasvatussaaduste kokkuostuhindu, kehtestati kõrgem hind üleplaaniilise teravilja riigile müümisel. Kehtestati põllumajandussaaduste riiklikud kokkuostuhinnad pikemaks perioodiks.

Märtsipleenum nägi ette traktorite, veoautode, põllumajanduslike masinate ja riistade ning farmide seadmete ulatuslikuma tootmise, remondibaasi tugevdamise ning põllumajanduse vajadusteks keemiatööstuse arendamise, et tugevdada kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete materiaal-tehnilist baasi. Suurendati kapitaalmahutusi põllumajandusele. Suurt tähelepanu pöörati maaparandustöödele. Riigi kanda võeti maaparandustöödega, happeliste muldade lupjamisega ja alusturba ülestöötamisega seotud kulud. Kolhoosides seati sisse garanteeritud töötašu.

Tehes kokkuvõtet NLKP XXIII kongressi ja NLKP Keskkomitee pleenumite põllumajandusalaste otsuste täitmise käigust, märkis NLKP Keskkomitee 1968. aasta oktoobripleenum, et nende abinõude rakendamine on soodustanud põllumajandusliku tootmise kasvu, selle põhiharude — põllunduse ja loomakasvatuse tõusu ning kolhooside ja sovhooside majanduslikku tugevnemist.¹

Uutes majanduslikes ja organisatsioonilistes tingimustes tugevnes vabariigi põllumajanduse materiaal-tehniline baas ning saavutati märkimisväärseid tulemusi tootmise arendamisel. NLKP XXIII kongressi otsuse täitmiseks viidi 1967. aasta teisest poolest vabariigis täielikule isemajandamise üle kõik sovhoosid ja alates 1969. aastast ka kõik õppe-katsemajandid. Kõikidele kolhoosidele, sovhoosidele ja teistele riiklikele põllumajandusettevõtetele kehtestati vabariigis ühtsed põllumajandussaaduste riiklikud kokkuostuhinnad.

Selle peaesmärk oli tõsta põllumajanduses tootmise efektiivsust ja tööviljakust. Isemajandamise tingimustes peavad majandid omavahendite arvel katma kõik tootmiskulud, kindlustama edasise laiendatud taastootmise ning majandusliku stimuleerimise ja muude fondide moodustamise, samuti pangalaenude õigeaegse tagastamise.

Põllumajandusliku tootmise arendamiseks ja selle efektiivsuse tõstmiseks on partei ja valitsus rakendanud vabariigis komplekselt majanduslikke, organisatoorseid ja muid abinõusid. On tehtud täiendavaid kulutusi tootmise arendamiseks, kasutatud ulatuslikumalt väetisi ja tehnikat, juurutatud eesrindlikumat tehnoloogiat, täiustatud tootmise organiseerimist, süvendatud majandite spetsialiseerimist, tõstetud töötajate kvalifikatsiooni ja suurendatud materiaalselt huvi. Tootmise organiseerimisel on järjest rohkem arvesse võetud looduslikke ja majanduslikke tingimusi ning püü-

¹ L. I. Brežnev, NLKP XXIII kongressi ja NLKP Keskkomitee pleenumite põllumajandusalaste otsuste täitmise käigust. Tallinn 1968, lk. 39.

tud otstarbekamalt rakendada tootmisvahendeid ja tööjõudu. Kõige selle tulemusena on vabariigi põllumajandus järjest arenenud, on suurenenud pinnaühikult saadava toodangu hulk ning tõusnud põllumajandusliku tootmise majanduslik efektiivsus.

Põllumajandusalaste abinõude ja saavutatud tootmise kasvu-tempo selgitamiseks võrdleme kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete 1968. aasta andmeid märtsipleenumieelse, 1964. aastaga. Selleks kasutasime Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse ja kolhooside, sovhooside ning teiste riiklike põllumajandusettevõtete aruandluse materjale. Vaatlusalune periood ei ole küll pikk, kuid lubab siiski teha olulisi järeldusi. Nimetatud ajavahemikul on toimunud märkimisväärsed muutused vabariigi sotsialistlike suurmajandite arvus, tootmistasemes ja majandamise tulemustes.

Majandamise tulemusi erineva suurusega kolhoosides ja sovhoosides mõjutavad mitmed tegurid. Nendest on eriti tähtsad majandite spetsialiseerimine, majandite varustus põhi- ja käibevahenditega, mullastikulised erinevused. Lisaks nendele mõjutavad majandamise tulemusi juhtimise ja mitmed teised tegurid. Vabariigi majandid on mitmeti spetsialiseeritud, erinevalt varustatud tootmispõhivahenditega ja asuvad mullastikult erinevates tingimustes.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis läbiviidud andmete analüüs näitas, et võrreldavates tingimustes asuvad, ent haritava maa pindalalt suuremad majandid kasutasid väiksematega võrreldes tehnikat efektiivsemalt, neil oli kõikide kultuuride saagikus kõrgem, piimakarja produktiivsus suurem, kaubatoodangu ja tootmispõhivahendite rentaablus kõrgem ning kasumi summa haritava maa pinnaühiku kohta suurem. Kasumi summa 100 hektari haritava maa kohta oli 1967. aastal suuremates majandites (2001—3000 hektarit haritavat maad majandi kohta) 18—40% suurem kui väiksemates majandites, kus oli haritavat maad majandi kohta kuni 1000 hektarit.

Et otstarbekohaseima suurusega majandiks tuleb pidada sellist, kus võrdsete tingimuste juures saadakse kõrgem kaubatoodangu ja tootmispõhivahendite rentaablus ja võrreldava pinnaühiku kohta rohkem kasumit, siis väiksemate majandite liitumine suuremaiks on majanduslikult põhjendatud. 1964. aastal oli vabariigis 564 kolhoosi ja 170 sovhoosi ning teisi riiklikke põllumajandusettevõtteid, seega kokku 734 sotsialistlikku suurmajandit, kuid 1968. aastal olid need arvud vastavalt 383, 195 ja 578. Majandite suurenemise protsess jätkub ka lähematel aastatel, sest 1968. a. oli majandite arvust 22,5% alla 1000 hektari haritava maaga.

Vaatame lühidalt, kuidas on tugevnenud materiaal-tehniline baas ja suurenenud kogutoodang kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes.

Põllumajanduse arengu põhinäitajaid vabariigis aastatel 1964—1968

	1964. a.	1968. a.	Suurene- mise % ajavahe- mikul 1964— 1968	Keskmine kasvu- tempo aastas (%)
Kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete arv	734	578	-21,3	
Energeetilisi võimsusi põllumajanduses, tuh. hobujõudu	1 518	2 268	49,4	10,5
Traktoreid:				
füüsilistes ühikutes tk.	11 615	15 412	32,7	7,3
15-hobujõulises arvestuses, tk.	16 458	23 072	40,2	8,8
Veoautosid, tk.	7 134	8 976	25,8	5,8
Teraviljakombaine, tk.	2 246	2 964	32,0	7,2
Kasutatud elektrienergiat põllumajanduses, milj. kWh.	143,2	287,1	94,8	18,0
Elektrimootoreid kolhoosides ja sovhoosides, tk.	35 400	63 850	80,4	15,8
Töötajaid kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes, tuh.	147,4	128,2	-10,5	
Mehhanisaatoreid kolhoosides ja sovhoosides	13 893	17 999	29,6	6,7
Saadud mineraalväetisi, tuh. t	405,7	555,0	36,8	8,0
Kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes:				
teraviljatoodang, tuh. t	517,0	706,1	36,6	8,0
lihatoodang (tapakaalus) tuh. t	58,7	85,8	46,2	10,0
piimatoodang, tuh. t	513,2	689,2	34,3	7,7
munatoodang, milj. tk.	85,4	174,6	104,4	19,5
Tööviljakus kolhoosides ja sovhoosides (1964. a.=100)	100	142,1	42,1	9,2

Võrreldes märtsipleenumieelse, 1964. aastaga oli 1968. aastal vabariigi põllumajanduses rohkem: energeetilisi võimsusi 49,4%, traktoreid (15-hobujõulises arvestuses) 40,2%, teraviljakombaine

32%, veoautosid 25,8% ja mineraalväetisi 36,8% (tabel 1). Keskmine kasvutempo aastas oli energeetiliste võimsuste suurenemisel 10,5%. Traktorite arv kasvas keskmiselt aastas 7,3%, veoautode arv 5,8%, teraviljakombainide arv 7,2% ning saadud mineraalväetiste kogused 8%.

Energeetilisest võimsustest oli 99% mehhaanilisi jõuallikaid ja hobuste osatähtsus (ümberarvestatult mehaanilisele jõule) moodustas vaid 1%. Põllumajanduslikus tootmises oli 1968. aastal¹ rakendatud 15412 traktorit (23072 traktorit 15-hobujõulises arvestuses) vastavate põllumajanduslike masinate ja seadmetega, 2964 teraviljakombaini, 8976 veoautot ja 67700 elektrimootorit. Kui 1964. aastal oli energeetilisi võimsusi ühe töötaja kohta põllumajanduses 9,6 hobujõudu ja 100 hektari külvipinna kohta 171 hobujõudu, siis 1968. aastal olid vastavad näitajad 14 ja 247. Elektrienergia kasutamine põllumajanduses suurenes samal ajavahemikul 143,2 miljonilt kWh-lt 287,1 miljonile kWh-le, seega 94,8%. Elektrimootorite arv suurenes sovhoosides ja kolhoosides 80,4%. Masinatega lüpsiti 1968. aastal 99% sovhooside ja 95% kolhooside lehmadest. Märgime, et 1964. aastal oli kolhoosides masinalüpsil ainult 61% lehmadest.

See kõik võimaldas põhilisi töid ulatuslikumalt mehhaniseerida nii taime- kui ka loomakasvatuses. Tuleb aga rõhutada, et nii taime- kui ka loomakasvatuses on siiski veel mitmeid nõrgalt mehhaniseeritud tööprotsesse. Mehhanisaatorite arv suurenes 1964. aastast kuni 1968. aastani 29,6%, kuid töötajate üldarv põllumajanduses vähenes 10,5%. Mehhanisaatorite osatähtsus moodustas 1968. aastal 16% töötajate üldarvust.

Samal ajavahemikul on kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes suurenenud saagikus, tõusnud loomakasvatuse produktiivsus ja kasvanud taime- ja loomakasvatuse kogutoodang. Keskmine saagikus oli kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. aastal hektarilt: teravilja 22,3 ts, kartulit 193 ts, köögivilja 185 ts, söödajuurvilja 406 ts, maisi (haljasmassiks) 300 ts ja mitmeaastast põldheina 30,6 ts. Keskmine piimatoodang lehma kohta oli 3191 kg. Munatoodang kana kohta oli sovhoosides ja kolhoosides keskmiselt 240.

Võrreldes 1964. aastaga oli 1968. aastal suurenenud kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes kogutoodang järgmiselt: teravili 36,6%, liha (tapakaalus) 46,2%, piim 34,3% ja munad 104,4% (tabel 1). Keskmine toodangu kasvutempo aastas oli teraviljal 8%, lihal 10%, piimal 7,7% ja munade tootmisel 19,5%.

Töövõljkas kasvas sovhoosides ja kolhoosides 42,1%. Sellised tulemused on saavutatud põllumajandusliku tootmise materiaaltehnolise varustatuse parandamisega, tootmise ja töö intensiivsuse

¹ Eesti NSV rahvamajandus 1968. aastal. Statistiline kogumik. Tallinn 1969.

tõstmisega, mis on järjest rohkem tuginenud tootmise ja töö teaduslikule organiseerimisele. Võrreldes märtsipleenumieelse aastaga kulutati kolhoosides ühe tsentneri taimekasvatussaaduste tootmiseks sõltuvalt kultuuridest 26—50% vähem tööjõudu ning loomakasvatuses ühe tsentneri toodangu saamiseks 34—60% vähem tööjõudu.

Tootmistaseme tõstmise, tööviljakuse suurendamise ja põllumajandussaaduste kokkuostuhindade täiustamise tulemusena oli 1968. aastal taime- ja loomakasvatussaaduste rentaablus sovhoosides keskmiselt riigile realiseerimisel 40,9% ja kogu kaubatoodangu osas 39,2%. Kolhoosides olid vastavad näitajad keskmiselt 35,5% ja 35,9%. Pärast märtsipleenumit on kõik vabariigi kolhoosid, sovhoosid ja teised riiklikud põllumajandusettevõtted töötanud kasumiga.

NLKP programmis¹ rõhutatakse, et põllumajanduses on tarvis viia läbi teaduslikult põhjendatud tootmise paigutamine looduslike ja majanduslike tsoonide ja piirkondade kaupa, saavutada sügavam ja stabiilsem spetsialiseerumine, kusjuures kõigepealt suurendatakse nende põllumajandussaaduste tootmist, milleks on kõige paremad tingimused ja mida on võimalik saada kõige väiksemate kulutustega.

Põllumajanduses on spetsialiseerimine tootmise paremal organiseerimisel niisama suure tähtsusega kui teisteski rahvamajandusharudes. Spetsialiseerimisega kasutatakse ratsionaalsemalt nii looduslikke kui ka majanduslikke tootmistingimusi. Spetsialiseeritud majandis toimub tootmine suures ulatuses. See loob vajalikud eeldused tehnika tootlikuks kasutamiseks, tootmise organiseerimisel eesrindlike võtete rakendamiseks, tehnoloogilise protsessi pidevaks täiustamiseks, töötajate kvalifikatsiooni tõstmiseks. Kõik see tagab maa ja tootmisvahendite efektiivsema kasutamise.

Põllumajanduses on spetsialiseerimisel teine iseloom kui tööstuses. Analüüsides põllumajanduse spetsialiseerimise iseärasusi, märkis V. I. Lenin, et töötlev tööstus lõheneb üksikuiks täiesti iseisvais harudeks, mis on pühendatud eranditult ühe toote või toote osa tootmisele. Põllumajanduslik tööstus aga ei lõhene täiesti eraldatud harudeks, vaid ainult spetsialiseerub ühel juhtumil ühe, teisel juhtumil teise turusaaduse tootmisele, kusjuures põllumajanduse ülejäänud harud kohanevad sellele peamisele, s. o. turusaadusele.²

Põllumajanduse spetsialiseerimise iseärasus seisneb selles, et spetsialiseeritud võib olla majand, mis ei tööda üht, vaid mitut põllumajandussaadust. Seejuures peavad igal harul olema sellised mõõtmed, mis võimaldavad teda juhtida kaasaegse teaduse ja tehnika tasemel. Spetsialiseeritud põllumajandusettevõtte on sisult

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn 1968, lk. 71.

² Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 3. kd., lk. 256.

kombinaat, mis võimaldab komplekselt kasutada tootlike jõudude kahte olulist komponenti — maad ja inimesi.

Sovhooside ja kolhooside praeguse ja lähema aja suuruse puhul ei ole äärmiselt kitsas spetsialiseerimine efektiivne. On otsustarbekohane, et spetsialiseeritud sovhoosis ja kolhoosis oleks mitu tootmisharu, mis on omavahel tehnoloogiliselt ja majanduslikult seotud. Õige spetsialiseerimine eeldab seega, et igal sovhoosil ja kolhoosil oleks vastavalt konkreetsetele tootmistingimustele üks või kaks juhtivat tootmisharu ja vajadust mööda ka täiendavaid tootmisharusid. Viimased luuakse ainult sellises ulatuses, et neis oleks võimalik tootmist organiseerida kõrgel tehnilisel tasemel ning kõrge majandusliku efektiivsusega. Põllumajandusliku tootmise spetsialiseerimisel on vaja alati arvestada kohalikke olusid, nii looduslikke kui ka majanduslikke. Selleks tuleb kaubatoodangut andvaid põllumajandusharusid arendada nendes piirkondades ja majandites, kus väiksemate kulutustega saab toota ning tarbijani toimetada rohkem ja kvaliteetsemaid saadusi.

Suurmajandites, kus on võimalik efektiivselt arendada mitut tootmisharu, on põhiküsimuseks tootmisharude optimaalne ühendamine ja majandisene spetsialiseerimine. Majandisene spetsialiseerimine kujutab endast majanditevahelise koostööga võrreldes kõrgemat astet. Sovhooside ja kolhooside majandisene spetsialiseerimine seisneb tootmisharude ratsionaalses paigutamises tootmisüksuste kaupa ja tootmise sellises kontsentreerimises, mis võimaldab paremini kasutada maad, rakendada eesrindlikku tehnikat ja tehnoloogiat.

Kliimaatiliste ja majanduslike tingimuste tõttu on Eesti põllumajanduses juba pikema perioodi jooksul peamiseks tootmisharuks loomakasvatus. Tugevasti on välja arendatud kaks põhilist tootmisharu — piima ja liha tootmissuunaga tõuveisekasvatus ning peekoni tootmissuunaga seakasvatus, nende kõrval ka linnu-, lamba- ja karusloomakasvatus ning mesindus. Kaubalistest taimekasvatustest arendatakse teraviljakasvatust, toidu- ja tööstuskartuli kasvatust, köögivilja-, seemne- ja linakasvatust, samuti puuviljandust.

Põllumajanduslike tootmisülesannete lahendamiseks aastateks 1966—1970 töötati vabariigis majandite lõikes läbi põllumajandusliku tootmise spetsialiseerimise ja paiknemise põhilised küsimused.

Vabariigi kõikides kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes on arendatud ja tuleb ka edaspidi põhilise tootmisharuna arendada piima- ja lihasuunaga tõuveisekasvatust, välja arvatud kitsalt spetsialiseerunud linnuvabrikud, karusloomakasvandused ja katmikalamajandid.

Põllumajandusliku tootmise paiknemise ja spetsialiseerimise põhimõtteid ning kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete tootmiskogemusi arvesse võttes on vabariigis välja kujunenud ja süveneb järjest loomakasvatuse arendamine

kolme põhitüüpi majandite suunas: 1) veise- ja seakasvatuse, 2) veise- ja linnukasvatuse ja 3) ainult veisekasvatuse majandid. Lähtudes konkreetsetest tingimustest liitub loomakasvatusharudega üks või kaks kaubalist taimekasvatusharu — seemnekasvatus, linakasvatus, köögiviljandus ja puuviljandus. Omaette grupi moodustavad kitsalt spetsialiseerunud majandid — linnuvabrikud, karusloomakasvandused ja katmikalamajandid ilma teiste kaubaliste tootmisharudeta.

Järgnevalt vaatleme vabariigis tootmise paiknemist administratiivrajoonide lõikes, majanduslikke ja looduslikke erinevusi, taime- ja loomakasvatussaaduste tootmistaset, majandusliku efektiivsuse näitajaid ning kasvutempot pärast NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumit.

2. Põllumajandusliku tootmise territoriaalse paiknemise majanduslikud ja looduslikud tegurid

Põllumajandusliku tootmise territoriaalset paiknemist mõjutavad nii majanduslikud kui ka looduslikud tegurid. Vabariigi väikese territooriumi tõttu ei ole need erinevused eriti suured, kuid teatud ulatuses mõjutavad siiski põllumajandusliku tootmise spetsialiseerimist. Nende tegurite mõjul ei kujune küll erineva põllumajandusliku tootmise spetsialiseerimisega administratiivrajoone, küll aga erineva spetsialiseerimisega majandeid.

Majanduslikest teguritest mõjutab põllumajandusliku tootmise paiknemist eriti tööstuste ja suuremate keskuste asukoht. Vabariigis on küll 33 linna ja 24 alevit, kuid üle 10 000 elanikuga oli 1969. aasta algul neid ainult 11. Suuremateks keskusteks on Tallinn 360 400 elanikuga, põlevkivibassein (Kiviõli, Kohtla-Järve, Sillamäe, Viivikonna) 94 200 elanikuga, Narva ja Narva-Jõesuu 56 000 elanikuga, Tartu 87 100, Pärnu ja Sindi kokku 46 500, Viljandi 20 000, Rakvere 16 900, Valga 15 900, Võru 13 900, Kingissepa 11 500 ja Haapsalu 10 500 elanikuga. Elanike arvuga 5000—10 000 on 7 linna: Tapa, Paide, Elva, Türi, Kunda ning Paldiski ja Keila. Põltsamaal, Raplas, Jõgeval ja Kehras on elanike arv 3000—5000. Loksal, Kärđlas, Põlvas, Tõrvas, Rāpinas, Kohilas, Otepāäl, Tamsalus, Mustvees, Kilingi-Nõmmel, Mārjamaal, Jārvakandis on igaühes 2000—3000 elanikku ning Vāndras, Lihulas ja Kallastes 1500—2000 elanikku. Vabariigi 1968. aasta 1,3 miljonist elanikust oli linnaelanikke 843 700 ehk 64,1% ja maaelanikke 472 600 ehk 35,9%.

Majanduslikest ja looduslikest teguritest lähtudes võime vabariigi põllumajanduslikust seisukohast jaotada viide piirkonda: 1) Loode-Eesti (Harju, Rapla), 2) Kirde-Eesti (Kohtla-Järve, Rakvere), 3) Kesk-Eesti (Paide, Viljandi, Jõgeva, Tartu), 4) Kagu-Eesti (Põlva, Võru, Valga) ning 5) Lääne-Eesti (Pärnu, Haapsalu,

Hiiumaa, Kingissepa rajoon). Linnaelanikkonnast paikneb Loode-Eestis 46%, Kirde-Eestis 21,8%, Kesk-Eestis 17,7%, Kagu-Eestis 5% ja Lääne-Eestis 9,5%.

Teiseks oluliseks majanduslikuks teguriks on põllumajandus- saadusi töötleva tööstuse paiknemine. See on kujunenud juba pikema perioodi jooksul.

Põllumajandusettevõtetest piima vastuvõtmiseks ja töötlemiseks on vabariigis tihe piimatööstuste ja piima vastuvõtupunktide võrk. Piimasaaduste töötlemiseks on 13 piimakombinaati: Tallinna, Rakvere, Kohtla-Järve, Narva, Türi, Jõgeva, Viljandi, Tartu, Võru, Valga, Pärnu, Haapsalu, Kingissepa. Neil on 86 all- ettevõtet. Neile lisaks on 330 piima esmase töötlemise koorejaama ja 250 piima vastuvõtupunkti. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi uuringud piimatööstuste võrgu küsimuses näitasid, et piimatööstuste kontsentreerimine ja suuremate piimatööstuste rajamine on majanduslikult õigustatud.¹

Liha töötlemiseks on vabariigis 8 lihakombinaati asukohaga Tallinnas, Rakveres, Paines, Võhmas, Tartus, Valgas, Pärnus ja Kingissepas. Lihasaaduste töötlemine toimub nimetatud kombin- aatide 13 eri asukohaga tsehhis, sest Tallinna, Tartu ja Rakvere liha- kombinaadi koosseisu kuulub lisaks kombinaadi keskuste tootmis- tsehhidele veel 5 osakonda (Haapsalus, Kõrgessaares, Kohtla-Jär- vel, Narvas, Võrus). Suured külmutushooned asuvad Tallinnas ja Tartus, suured kesksed tapatsehhid Tallinna, Tartu, Võhma ja Rakvere lihakombinaadis. Suuremate lihakombinaatide tootmis- tsehhid on tunduvalt paremini mehhaniseeritud kui väiksemad.²

Lina esmase töötlemise vabrikud asuvad peamiselt Lõuna-Ees- tis: Põlvas, Võrus, Antslas, Abjas ja Viljandis. Neist suuremad ja soojaveeleotuse tsehhidega on Põlvas ja Võrus.³ Kõõgivilja töötle- vad ettevõtted on Kesk-Eestis (Tartus, Viljandis) ning kartulit töötlevad ettevõtted põhiliselt Kirde-Eestis.

Mullastiku ja pinnakatte aluspõhja moodustavad Eesti NSV põhjaosas siluri paekivimid, lõunaosas lubjaveesed devoni liiva- kivimid. Eesti NSV põhjaosas on levinud peamiselt kamar-karbo- naatsed rähkmullad, keskosas kamar-karbonaatsed ja leostunud kamar-leetmullad, lõunaosas keskmiselt ja tugevasti leetunud kamar-leetmullad, edelaosas kamar-glei- ja kamar-alluviaalmullad ning lääneosas õhukesed kamar-karbonaatsed rähkmullad. Happe- lised on mullad peamiselt Eesti NSV lõunaosas.

¹ И. Каганович, А. Мерессоо, Концентрация и размещение молочной промышленности Эстонской ССР. Таллин 1964.

² А. Мерессоо, Лihakombinaatide optimaalne tootmisvõimsus ja paigu- tus Eesti NSV-s. Tootmise kontsentreerimine ja paigutamine mõnedes Eesti NSV tööstusharudes. Tallinn 1967, lk. 64.

³ L. Ritso, M. Hein, Tootmise kontsentreerimisest ja paigutamisest Eesti NSV toorlinatööstuses. Tootmise kontsentreerimine ja paigutamine mõne- des Eesti NSV tööstusharudes. Tallinn 1967, lk. 156.

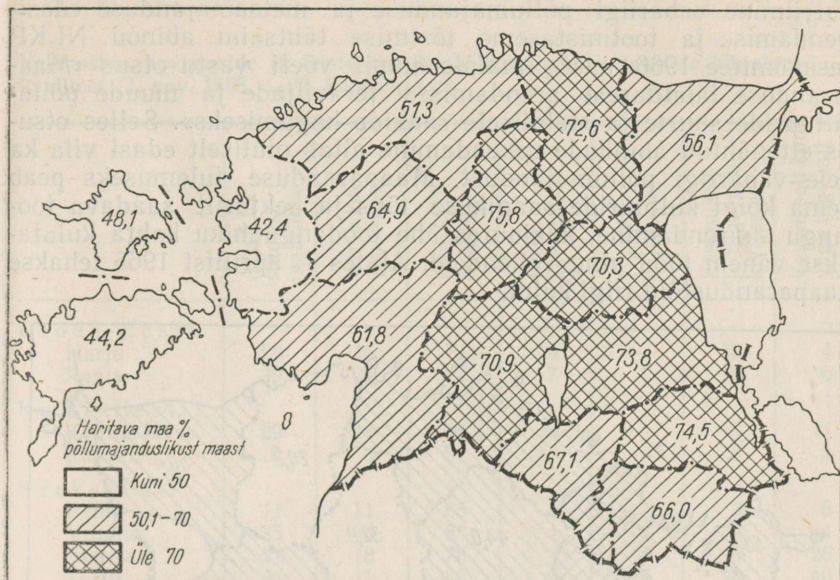
Kolhooside ja sovhooside ning teiste riiklike põllumajandusettevõtete kasutuses oli 1968. a. 2,68 miljonit hektarit maad, millest oli põllumajanduslikku maad 1,5 miljonit hektarit ja metsamaad 722 300 hektarit. Põllumajanduslikust maast oli künnimaad 54,9% ja parandatud rohumaad 9,2%, seega haritavat maad 64,1% ning looduslikke rohumaid 35,9%. Haritava maa osatähtsus põllumajanduslikust maast on kõrgem Kesk-Eestis (72,7%) ja Rakvere (72,6%) ning Põlva rajoonis (74,5%) ning madalam Lääne-Eestis (51,7%) ja Harju rajoonis (51,3%). (Tabel 2.)

Tootmise organiseerimise efektiivsuse tõstmise seisukohalt on oluline haritava maa kvaliteet ja seisund. Tehnika efektiivsemaks kasutamiseks peaksid künnimaa massiivid olema vähemalt paari-

Tabel 2

Kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete maafondi kõlvikuline jaotus (1. nov. 1968. a., tuh. ha)

	Künnimaa	Parandatud rohumaad	Looduslik rohumaad	Metsamaa	Põllumajanduslik maa	Haritav maa	Haritava maa % põllumajanduslikust maast
Loode-Eesti	110,7	28,0	103,6	116,9	242,3	138,7	57,2
Harju	53,3	17,5	67,0	63,9	137,8	70,8	51,3
Rapla	57,4	10,5	36,6	53,0	104,5	67,9	64,9
Kirde-Eesti	118,0	17,6	66,3	86,2	201,9	135,6	67,2
Kohtla-Järve	29,0	8,5	29,3	35,9	66,8	37,5	56,1
Rakvere	89,0	9,1	37,0	50,3	135,1	98,1	72,6
Kesk-Eesti	296,5	35,1	124,4	209,5	456,0	331,6	72,7
Paide	70,3	7,8	24,9	46,0	103,0	78,1	75,8
Viljandi	76,8	11,2	36,0	75,5	124,0	88,0	70,9
Jõgeva	64,8	8,1	30,7	48,4	103,6	72,9	70,3
Tartu	84,6	8,0	32,8	39,6	125,4	92,6	73,8
Kagu-Eesti	165,4	14,3	80,0	127,9	259,7	179,7	69,2
Põlva	60,7	3,6	22,0	40,0	86,3	64,3	74,5
Võru	55,9	7,1	32,4	48,6	95,4	63,0	66,0
Valga	48,8	3,6	25,6	39,3	78,0	52,4	67,1
Lääne-Eesti	132,7	43,9	165,2	181,8	341,8	176,6	51,7
Pärnu	68,2	13,4	50,5	78,8	132,1	81,6	61,8
Haapsalu	29,9	7,2	50,4	35,6	87,5	37,1	42,4
Hiumaa	7,1	4,0	14,0	18,8	25,1	11,1	44,2
Kingissepa	27,5	19,3	50,3	48,6	97,1	46,8	48,1
Vabariik	823,3	138,9	539,5	722,3	1501,7	962,2	64,1

Joonis 1. Haritava maa % põllumajanduslikust maast kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 64,1).

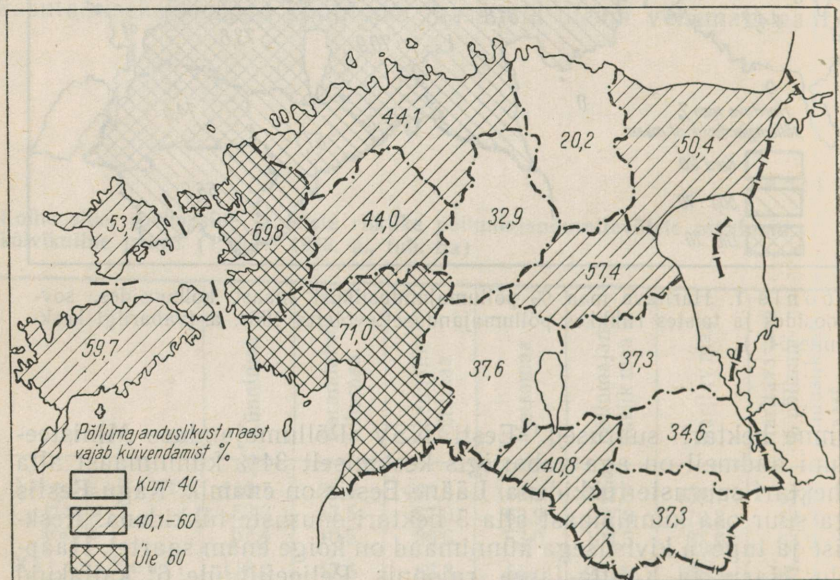
kümne hektari suurused.¹ Eesti NSV Põllumajanduse Ministri andmeil on aga vabariigis keskmiselt 34% künnimaast alla 5 hektari suuruste tükkidena. Lääne-Eestis on enamik, Kagu-Eestis aga suur osa künnimaast alla 5 hektari suuruste tükkidena. Keskmise ja tugeva kivisusega künnimaad on kõige enam saartel, Haapsalu, Harju ja Kohtla-Järve rajoonis. Reljeefilt üle 6° kallakuid pindasid on kõige enam Kagu-Eestis, esijoonel Võru ja Valga rajoonis.

Põuakartliku pinnaga künnimaad on kõige enam Kohtla-Järve, Võru ja Valga rajoonis. Ulatuslikumalt esineb seda ka Harju, Rakvere, Hiiumaa ja Kingissepa rajoonis. Künnimaast on suuri alasid vajalik kuivendada kõigis rajoonides, kuid eriti Lääne-Eestis ja Kohtla-Järve ning Põlva rajoonis (tabel 3). Põllumajanduslikust maast vajab kultuurseisundisse viimist Loode- ja Lääne-Eestis 40–50% ning teistes piirkondades 30–40% (tabel 2).

Tootmise intensiivsuse ja tehnika kasutamise efektiivsuse tõstmiseks on vabariigis vaja teha ulatuslikke maaparandustöid. Sõltuvalt looduslikest tingimustest on maaparandustööde järjekindel

¹ A. Kasepalu, Põldude optimaalsetest suurustest. Põllumajandusökonoomika küsimusi IV. Tallinn 1964, lk. 83.

läbiviimine vabariigi põllumajanduse ja metsamajanduse edasiarendamise ja tootmistaseme tõstmise tähtsaim abinõu. NLKP Keskkomitee 1966. aasta maipleenumil võeti vastu otsus «Maaparanduse laialdasest arendamisest teraviljade ja muude põllukultuuride suurte ja stabiilsete saakide kogumiseks». Selles otsuses ettenähtud abinõude rakendamine aitab oluliselt edasi viia ka meie vabariigi põllumajandust. Maaparanduse tulemuseks peab olema kõigi kultuuride saagikuse tõus ja hektarilt saadava toodangu suurendamine, kusjuures ühe toodanguühiku kohta kulutatakse vähem tööd ning vahendeid. Alates 1. aprillist 1965 tehakse maaparandustöid riigi kulul.

Joonis 2. Põllumajanduslikust maast vajas kuivendamist (%) kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 45,1).

Et suurmajandis saaks tootmist efektiivsemalt organiseerida kaasaegse ja perspektiivse tehnika baasil, tuleb kõik liigniiskuse all kannatavad põllumajanduslikud kõlvikud kuivendada drenaazkuivendusega. Seega likvideeritakse põllu- ja heinamaatükkide killustatus ja luuakse eeldused püsivalt kõrgete saakide saamiseks. Ka võimaldab see otstarbekamalt läbi viia majandisest maakorraldust ja kasutada efektiivselt tehnikat.

Põllumajanduslike kõlvikute intensiivse kuivendamise vajaduse küsimuse tõstis Eesti NSV TA Majanduse Instituut üles 1966. aas-

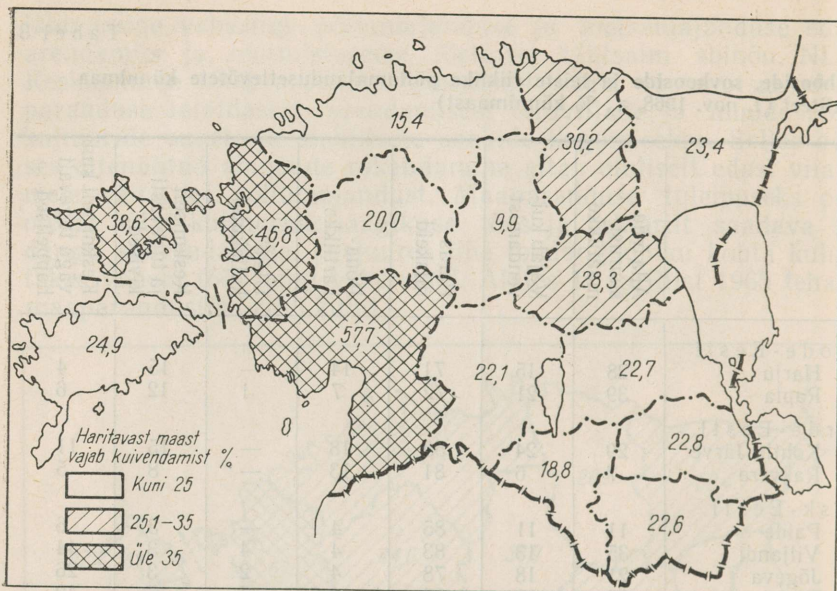
Kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete künnimaa kvaliteet (1. nov. 1968. a., % künnimaast)

	Alla 5 ha suurusi maatükke	Vajab kuivendamist	Parasniiskeid	Põua-kartlikke	Üle 6° kallakutel	Keskmiselt ja tugevasti kivised	Keskmiselt kuni väga tugevalt happelised
Loode-Eesti							
Harju	28	15	71	14	—	15	4
Rapla	39	21	72	7	1	12	6
Kirde-Eesti							
Kohtla-Järve	29	24	58	18	—	15	11
Rakvere	7	6	81	13	—	8	5
Kesk-Eesti							
Paide	11	11	85	4	—	3	6
Viljandi	35	13	83	4	4	3	44
Jõgeva	21	18	78	4	2	3	26
Tartu	26	11	83	6	7	5	40
Kagu-Eesti							
Põlva	37	23	70	7	16	5	79
Võru	46	14	68	18	37	9	74
Valga	33	13	71	16	34	8	54
Lääne-Eesti							
Pärnu	72	23	75	2	—	8	23
Haapsalu	63	37	55	8	—	14	1
Hiumaa	72	46	40	14	—	13	11
Kingissepa	65	20	68	12	—	23	—
Vabariik	34	16	75	9	7	8	28

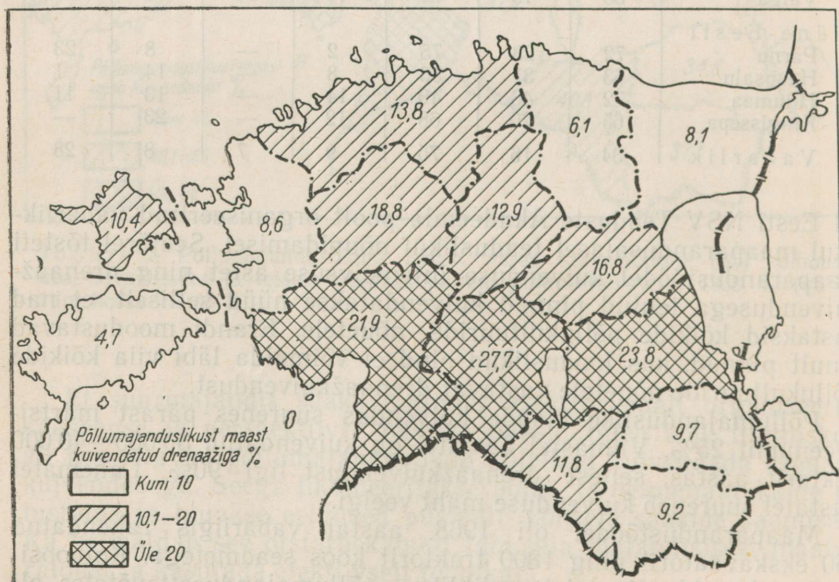
tal Eesti NSV Teaduste Akadeemia poolt organiseeritud vabariiklikul maaparandusalasel teaduslikul nõupidamisel. Seejärel tõsteti maaparandustöödel kuivenduse intensiivsuse astet ning dreanažkuivendusega tehtud pinnad kuivendatakse nüüd selliselt, et nad vastaksid kõikide põllukultuuride nõuetele. Erandi moodustavad ainult pinnad, kus looduslikud olud ei võimalda läbi viia kõikide põllukultuuride nõuetele vastavat dreanažkuivendust.

Põllumajanduslike maade kuivendus suurenes pärast märtsipleenumit 25%. Viimastel aastatel on kuivendatud 30 000—40 000 hektarit aastas, sellest dreanažkuivendust ligi 90%. Lähematel aastatel suureneb kuivenduse maht veelgi.

Maaparandustöödel oli 1968. aastal vabariigis rakendatud 850 ekskavaatorit ning 1800 traktorit koos seadmetega. Kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes oli 1968. aastal 374 100 hektarit kuivendusvõrguga maid, sellest dreanažkuivendusega 230 200 hektarit. Kuivendusvõrguga maade pind-

Joonis 3. Haritavast maast vajab kuivendamist (%) kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 23,3).

Joonis 4. Põllumajanduslikust maast kuivendatud drenaaziga (%) kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 14,5).

ala moodustas 1968. aastal 25% põllumajanduslikust maast ja dreanaaziga kuivendatud pindala osatähtsus oli 14,5% põllumajanduslikust maast. Dreanaazkuivendusega pindade osatähtsus oli põllumajanduslikust maast kõrgem Viljandi, Tartu ja Pärnu rajoonis (üle 20%) ning madalam (alla 10%) Kingissepa, Rakvere, Haapsalu, Kohtla-Järve, Võru ja Põlva rajoonis (tabel 4).

Põllumajanduslikust maast on 35% happelised ja vajavad kõrgema saagikuse tagamiseks lupjamist. Alates 1965. aastast katab happeliste muldade lupjamise kulud riik. Viimaseil aastail on lub-

Tabel 4

Kuivendusvõrguga ja dreanaaziga kuivendatud pindala kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes seisuga 1. nov. 1968. a., tuh. ha.

	Kuivendusvõrguga pindala		Kuivendusvõrguga pindalast on põllumajanduslikul maal		Kuivendusvõrguga põllumajanduslikust maast kasutatakse põllumajanduslikuks tootmiseks		Põllumajanduslikust maast on kuivendatud dreanaaziga %
	kokku	sellest dreanaazkuivendusega	kokku	sellest dreanaazkuivendusega	kokku	sellest põllumaaks	
Loode-Eesti							
Harju	39,9	20,1	34,5	19,0	31,7	9,3	13,8
Rapla	31,4	20,8	28,1	19,6	25,4	13,6	18,8
Kirde-Eesti							
Kohtla-Järve	9,7	5,8	8,8	5,4	7,8	2,0	8,1
Rakvere	13,9	8,9	12,6	8,3	10,6	3,1	6,1
Kesk-Eesti							
Paide	18,4	14,2	16,4	13,3	14,3	7,5	12,9
Viljandi	36,8	36,0	34,9	34,3	33,0	21,4	27,7
Jõgeva	24,5	18,4	22,0	17,4	19,6	9,5	16,8
Tartu	43,8	31,6	35,6	29,9	32,5	22,2	23,8
Kagu-Eesti							
Põlva	9,8	9,0	9,1	8,4	8,0	4,8	9,7
Võru	10,9	9,3	10,0	8,8	8,1	4,5	9,2
Valga	10,0	9,7	9,3	9,2	7,9	4,9	11,8
Lääne-Eesti							
Pärnu	77,5	30,8	67,5	28,9	62,2	41,1	21,9
Haapsalu	17,7	8,0	15,9	7,5	14,6	7,7	8,6
Hiiumaa	7,1	2,7	6,2	2,6	5,5	1,8	10,4
Kingissepa	22,7	4,9	19,6	4,6	18,0	3,0	4,7
Vabariik	374,1	230,2	330,5	217,2	299,2	156,4	14,5

jatud aastas ligi 70 000 hektarit, mis moodustab 15% happelistest muldadest, ning on jõutud lõpule ühekordse lupjamisega.

Maaparandustööde läbiviimisel drenaazkuivendusega ja nappeliste muldade lupjamisega lahendatakse vabariigis põllumajanduse arengu tähtsamaid probleeme ja luuakse eeldused tööviljakuse kiiremaks tõusuks.

3. Taimekasvatussaaduste toodangu suurendamine ja spetsialiseerimise süvendamine

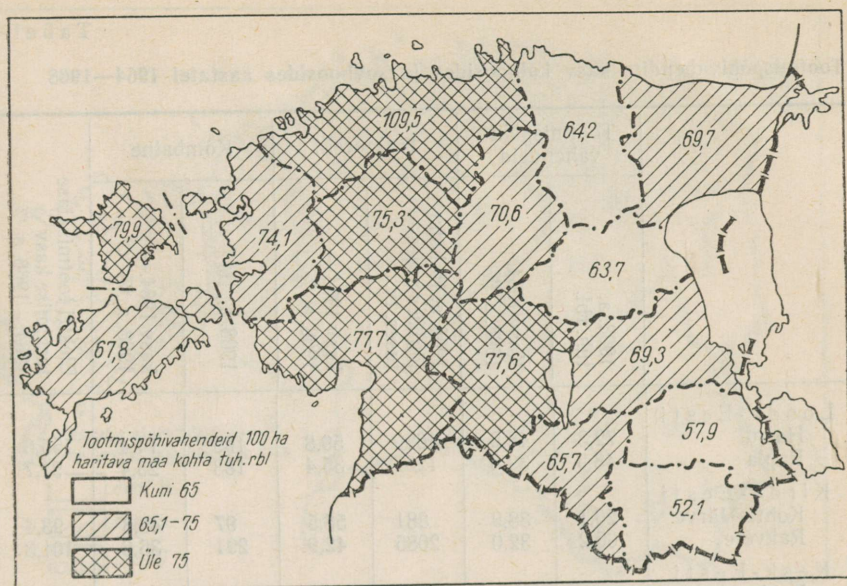
Taimekasvatussaaduste toodangu suurendamise peamiseks teeks on kõigi põllu- ja rohumaa kultuuride saagikuse tõstmine.¹ Selleks on vaja tugevdada majandite materiaal-tehnilist baasi ning rakendada maaviljeluskultuuri tõstmise abinõude süsteemi.

Et saada taimekasvatuses rohkem saaki igalt hektarilt, peab tegema täiendavaid kulutusi. Maksimaalne efekt tehtud kulutuste kohta saadakse ainult siis, kui täidetakse kõik saagi suurenemise tingimused. Ühe teguri mitteküllaldasel kasutamisel on saak pindalaühikult väiksem võimalikust ja teiste tegurite mõju ei avaldu täielikult. Kõrgema saagikuse saamiseks tuleb üheaegselt rakendada kindlas vanekorras majanduslikke ja agrotehnilisi abinõusid. Suurtootmise tingimustes sõltuvad põllumajandussaaduste tootmise tase ja kulude alanemine toodanguühiku kohta ning kapitaal-mahutuste efektiivsus väga oluliselt mehhaniseerimise ja kemiseerimise astmest. Vajalike proportsioonide puudumine kulutuste vahel, mis tehakse tootmispõnivahenditele, tehnikale, väetistele, teistele kemikaalidele jms., mõjutavad otseselt maakasutamise ja kapitaal-mahutuste efektiivsust.

Järgnevalt vaatleme taimekasvatussaaduste tootmise põhiküsimusi märtsipleenumile järgnenud perioodil. Et maa kui põhilise tootmisvahendi korrastamise küsimusi puudutasime eelmises lõigus, siis peatume majandite varustatusel tootmispõnivahenditega, tehnikaga, väetistega ning saagikuse ja taimekasvatussaaduste riikliku varumise osatähtsusel.

Vabariigi kolhoose ja sovhoose iseloomustavate andmete analüüs näitas, et kõrgem tootmise intensiivsus ja suurem majanduslik efektiivsus saadi neis majandeis, kus oli pinnaühiku kohta rohkem tootmispõnivahendeid. Neis majandeis tehti ka pinnaühiku kohta rohkem tootmiskulutusi. Eriti tähtis on seejuures majandite täiendav varustamine tehnikaga. Majandeis, kus ühe traktori kohta oli vähem haritavat maad, ja majandeis, kus haritava maa ühiku kohta tehti rohkem tingkünni hektareid, majandati üldiselt intensiivsemalt. Nende külvipinnas oli märkimisväärselt rohkem rühvelkultuure, vähem heinakultuure ja maad hariti põhjalikumalt. Selle

¹ NLKP XXIII kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta. Tallinn 1966, lk. 26.

Joonis 5. Tootmispõhivahendeid 100 hektari haritava maa kohta (tuhandetes rublades) sovhoosides ja kolhoosides 1968. a. (vabariigi keskmine 71,4).

tulemusena olid kultuuride saagid kõrgemad, toodetud saaduste omahind aga madalam.

Märtsipleenumijärgsel perioodil kasvasid vabariigi kolhoosides ja sovhoosides tootmispõhivahendid 36,7%, seega keskmiselt 8% aastas. Rajoonide lõikes oli tootmispõhivahendite juurdekasv suurem Harju rajoonis (48,2%) ja väiksem Haapsalu rajoonis (23,5%). Traktorite juurdekasv (15-hobujõulises arvestuses) oli vabariigi kolhoosides ja sovhoosides keskmiselt 48,4%, seega 10,3% aastas, ning kombainide juurdekasv 28,1%, keskmiselt 6,5% aastas. Elektri tootmisalane tarbimine suurenes 107,5%, keskmiselt 20% aastas.

Rajoonide lõikes oli traktorite juurdekasv suurem Kingissepa ja Hiiumaa rajoonis ning väiksem Valga rajoonis. Teraviljakombainide osas oli suurem juurdekasv Kohtla-Järve rajoonis ning väiksem Võru rajoonis. Elektri tootmisalane tarbimine suurenes eriti Harju, Jõgeva, Valga ja Kingissepa rajoonis (tabel 5).

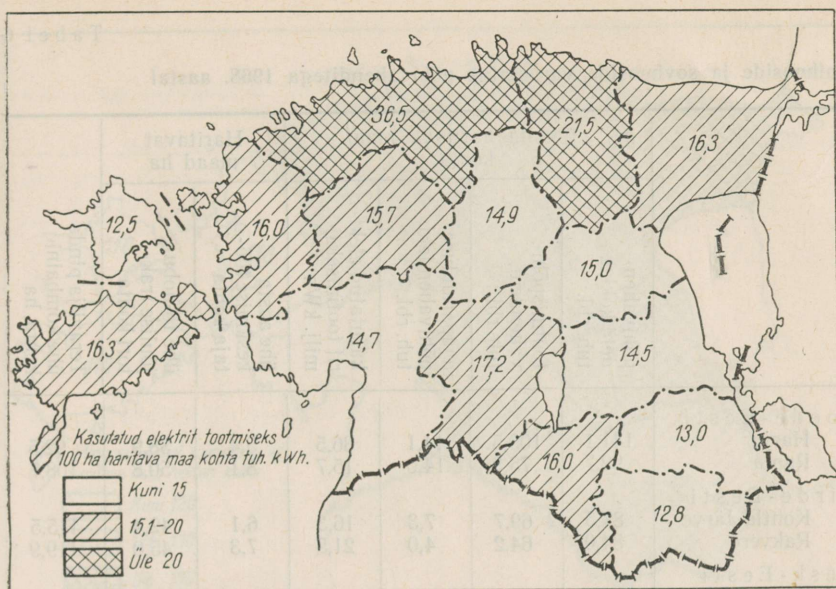
Tootmispõhivahenditega varustatuse aste haritava maa ühiku kohta oli Harju rajoonis märkimisväärselt kõrgem kui teistes rajoonides. Maaparanduse põhivahendeid 100 hektari haritava maa kohta oli kõige enam Pärnu, Rapla, Viljandi, Haapsalu ja Hiiumaa rajoonis. Elektrienergiat kasutati haritava maa ühiku kohta Harju ja Rakvere rajoonis märkimisväärselt rohkem kui teistes

Tootmis põhivahendite kasv kolhoosides ja sovhoosides aastatel 1964—1968

	Tootmis põhivahendeid		Traktoreid		Kombaine		Elektri tootmisalase tarbimise kasv 1964.—1968. a. %
	1968. a. tuh. rbl.	Kasv 1964.— 1968. a. %	1968. a. 15-hobu- jõulises arves- tuses, tk.	kasv 1964.— 1968. a. %	1968. a., tk.	kasv 1964.— 1968. a. %	
Loo de-Eesti							
Harju	72,3	48,2	1699	59,8	199	14,4	155,6
Rapla	48,5	39,8	1267	35,4	183	25,4	91,7
Kir de-Eesti							
Kohtla-Järve	26,1	38,9	881	58,5	97	49,3	93,4
Rakvere	60,2	32,0	2085	42,9	291	36,6	101,3
Kesk-Eesti							
Paide	53,9	38,9	1629	53,7	253	39,8	78,2
Viljandi	64,7	28,4	1734	35,7	246	25,5	109,8
Jõgeva	42,7	34,7	1360	45,6	183	24,5	128,0
Tartu	59,7	47,1	1786	54,2	242	29,4	99,5
Kagu-Eesti							
Põlva	36,8	31,0	1383	47,3	183	22,0	106,5
Võru	30,9	28,2	1433	35,5	163	11,7	90,7
Valga	33,3	34,8	1044	26,1	154	17,6	137,7
Lää ne-Eesti							
Pärnu	61,0	46,9	1748	45,4	240	44,6	101,4
Haapsalu	28,9	23,5	797	47,6	112	20,4	98,1
Hiiumaa	8,9	...	241	62,8	39	...	44,4
Kingissepa	29,0	45,0	941	68,6	114	34,1	187,3
Vabariik	657,2	36,7	20028	48,4	2699	28,1	107,5

rajoonides. Tootmiseks kasutatava elektri energia tarbimiselt olid madalama tasemega Võru ja Hiiumaa rajoon. Ühe 15-hobujõulise traktori kohta oli haritavat maad kolhoosides ja sovhoosides keskmiselt 45,9 hektarit. Rajoonide lõikes (tabel 6) kõikus haritava maa koormus ühe 15-hobujõulise traktori kohta 38,9 ha (Harju rajoon) kuni 50,8 hektarit (Rapla rajoon).

Majandite lõikes on need kõikumised veel suuremad. Majandidel, kus ühe 15-hobujõulise traktori kohta tuli haritavat maad üle 65 hektari, oli kasum 100 hektari haritava maa kohta 6300 rbl., kuid majandeis, kus ühe 15-hobujõulise traktori koormuseks oli vähem kui 35 hektarit haritavat maad, saadi kasumit vastavalt 12300 rbl. Kõrgema saagikuse saamiseks peaks lähemal ajal olema igas

Joonis 6. Kasutatud elektrit tootmiseks 100 hektari haritava maa kohta (tuhandetes kWh) kolhoosides ja sovhoosides 1968. a. (vabariigi keskmine 17,5).

majandis 100 hektari haritava maa kohta kolm 15-hobujõulist traktorit koos vastavate teiste masinate ja riistadega.

Keskmiseks koormuseks kolhoosides ja sovhoosides oli 1968. aastal ühe teraviljakombaini kohta 112 hektarit teravilja külvipinda, kõikudes rajooniti 82,1 hektarist (Hiiumaa rajoon) kuni 129,5 hektarini (Põlva ja Jõgeva rajoon).

Põllumajanduslike kultuuride saagikuse suurendamisel on oluliseks eelduseks orgaaniliste ja mineraalväetiste suureulatuslik kasutamine. Pärast märtsipleenumit on orgaaniliste väetiste koguse ühe hektari põllumaa kohta suurenenud üle 40%.

1968. a. kasutati kolhoosides ja sovhoosides ühe hektari külvipinna kohta keskmiselt 9 tonni orgaanilisi väetisi. Kasutatavad mineraalväetiste kogused olid 1968. aastal 36,8% suuremad kui 1964. aastal. Mineraalväetiste kasutamine suurenes keskmiselt 8% aastas. Seejuures tuleb märkida, et kasutatud lämmastikväetiste kogused olid 2,2 korda suuremad, kaaliväetisi anti 20% rohkem, kuid fosforväetiste kogused jäid endisele tasemele.

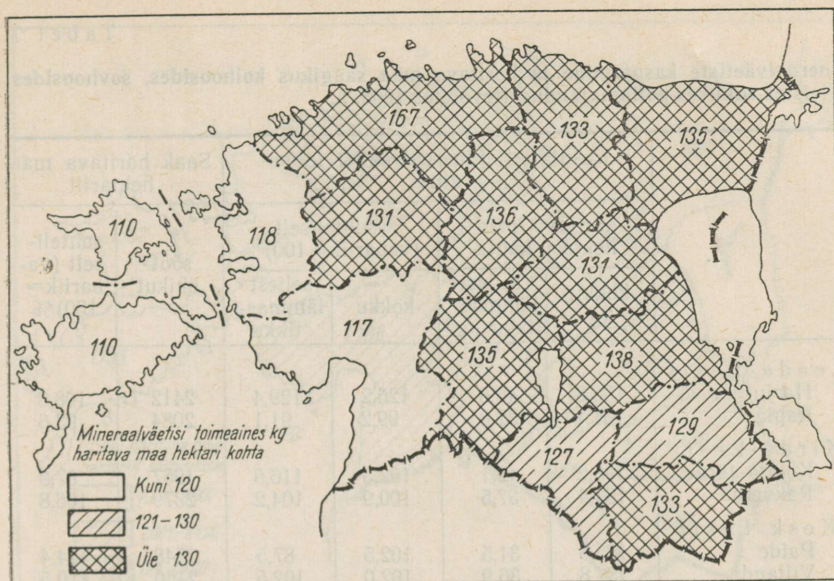
Statistilises aruandluses arvestatakse mineraalväetiste koguseid ühe hektari põllumaa kohta. Oigem on arvestada kasutatud mineraalväetiste koguseid ühe hektari haritava maa kohta. Sellisel arvestades (tabel 7) kasutati 1968. aastal vabariigi kolhoosi-

Kolhooside ja sovhooside varustus põlvahenditega 1968. aastal

	100 ha haritava maa kohta				Haritavat maad ha		Teravilja pinda ühe kombaini kohta, ha
	põlvahendide kokku, tuh. rbl.	tootmispõlvahendeid, tuh. rbl.	maaparanduse põlvahendeid, tuh. rbl.	kasutatud elektrit tootmiseks, milj. kWh	ühe aasta keskmise töötaja kohta	ühe 15-hobujõulise traktori kohta	
Loo de - Eesti							
Harju	141,1	109,5	14,1	36,5	5,4	38,9	92,5
Rapla	92,7	75,3	14,0	15,7	8,1	50,8	108,7
Kir de - Eesti							
Kohtla-Järve	87,5	69,7	7,3	16,3	6,1	42,4	115,5
Rakvere	84,0	64,2	4,0	21,5	7,3	45,0	119,9
Kesk - Eesti							
Paide	87,6	70,6	8,1	14,9	7,7	46,9	111,1
Viljandi	99,5	77,6	13,4	17,2	6,6	48,1	103,7
Jõgeva	80,1	63,7	7,6	15,0	7,6	49,3	129,5
Tartu	86,6	69,3	10,6	14,5	7,6	48,3	121,5
Kagu - Eesti							
Põlva	71,1	57,9	5,3	13,0	7,2	46,0	129,5
Võru	65,9	52,1	5,2	12,8	7,7	41,4	117,8
Valga	83,8	65,7	7,3	16,0	8,0	48,6	124,0
Lää ne - Eesti							
Pärnu	97,1	77,7	19,5	14,7	7,5	45,0	95,4
Haapsalu	90,8	74,1	12,9	16,0	7,2	48,8	96,4
Hiiumaa	93,0	79,9	17,5	12,5	6,9	46,2	82,1
Kingissepa	79,3	67,8	7,8	16,2	6,0	45,4	108,8
Vabariik	89,7	71,4	10,0	17,5	7,1	45,9	112,0

des, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes ühe hektari haritava maa kohta mineraalväetisi 132 kg toimeained ning keskmine saagikus oli 2227 söötühikut. Rajoonide lõikes kõikus kasutatud mineraalväetiste kogus ühe hektari haritava maa kohta 110 kg (Kingissepa ja Hiiumaa rajoon) kuni 167 kg (Harju rajoon). Söötühikute kogus keskmiselt ühelt hektarilt kõikus rajoonide lõikes 1662 söötühikust (Hiiumaa rajoon) kuni 2548 söötühikuni (Paide rajoon).

Saagikuse tõstmine on majandamise efektiivsuse suurendamisel üks olulisemaid tegureid, kuid seda ei mõjuta mitte üksnes suuremates kogustes mineraalväetiste kasutamine, vaid ka samaaegselt õige agrotehnilise kompleksi rakendamine. Kolhoose iseloomustavate andmete analüüs näitas, et võrreldava maa kvali-

Joonis 7. Kasutatud mineraalväetisi toimeaines kilogrammides haritava maa hektari kohta kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 132).

teedi ja spetsialiseerimise (veise- ja seakasvatus) tingimustes, kus haritava maa hektarilt saadi keskmiselt 3300 sü, kujunes kaubatoodangu rentaabluseks 46,4% ja kasum 100 hektari haritava maa kohta oli 15 000 rubla, kuna madalama saagikusega majandeis (1400 sü ha-lt) oli kaubatoodangu rentaablus ainult 22,4% ja kasum vastavalt 4400 rubla. Seejuures on iseloomulik, et kõrgema saagikusega majandeis kasutati mineraalväetisi toimeaines pinnauhiku kohta ainult 37% võrra rohkem. Seega on just tootmise õige organiseerimine määrava tähtsusega kõrgema tootmistaseme tagamisel. Sama seost näeme ka haritava maa kohta kasutatud mineraalväetiste koguste ja saadud saagi vahel rajoonide lõikes. Kui üldiselt neis rajoonides, kus haritava maa ühiku kohta kasutati rohkem mineraalväetisi, oli ka saagikus suurem, siis Jõgeva rajoonis olid mineraalväetiste kogused haritava maa kohta vabariigi keskmisest väiksemad, saagikus aga kõrgem.

Majandite täielikum varustamine tehnikaga võimaldab paremini maad harida ning külvi-, hooldus- ja koristustöid teha. Suuremates kogustes väetiste kasutamine on märtsipleenumijärgsel perioodil tõstnud kõikide kultuuride saagikust. Et saagikus sõltub teatud ulatuses ka ilmastikutingimustest, siis on võetud võrdluseks nelja aasta keskmised saagid (enne märtsipleenumit 1961.—1964. aasta ja märtsipleenumile järgnenud perioodil 1965.—1968. aasta

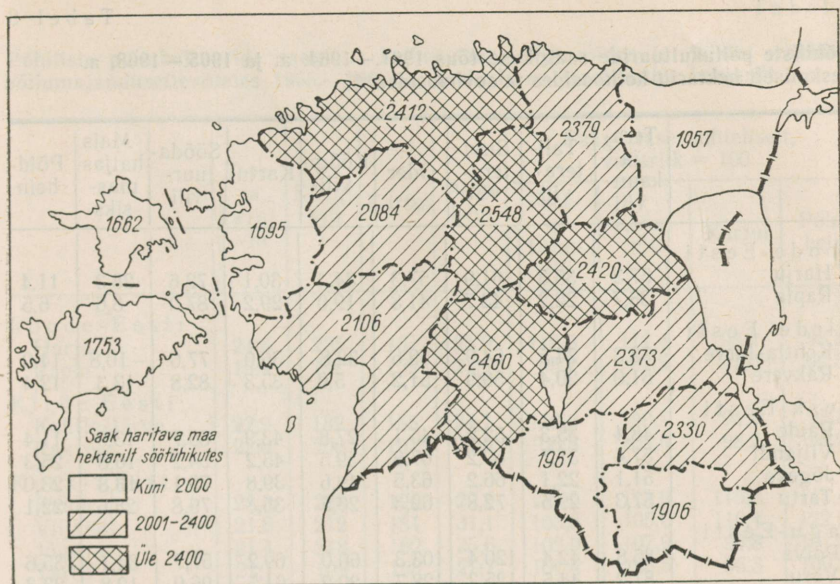
Tabel 7

Mineraalväetiste kasutamine ja haritava maa saagikus kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a.

	Kasutatud mineraalväetisi toime- aines				Saak haritava maa hektarilt	
	haritava maa hektari kohta		suhteliselt (vabariik=100) %		sööt- ühikut	suhteli- selt (va- bariik= 100) %
	kokku kg	sellest lämmas- tikku, kg	kokku	sellest lämmas- tikku		
Loode-Eesti						
Harju	166,8	46,6	126,2	129,4	2412	108,3
Rapla	131,1	32,8	99,2	91,1	2084	93,6
Kirde-Eesti						
Kohila-Järve	135,2	42,1	102,3	116,9	1957	87,9
Rakvere	133,4	37,5	100,9	104,2	2379	106,8
Kesk-Eesti						
Paide	135,5	31,5	102,5	87,5	2548	114,4
Viljandi	134,8	36,9	102,0	102,5	2460	110,5
Jõgeva	131,1	32,4	99,2	90,0	2420	108,7
Tartu	137,8	39,6	104,2	110,0	2373	106,6
Kagu-Eesti						
Põlva	128,7	36,6	97,4	101,7	2330	104,6
Võru	133,2	36,7	100,8	101,9	1906	85,6
Valga	126,8	34,1	95,9	94,7	1961	88,1
Lääne-Eesti						
Pärnu	116,5	30,8	88,1	85,6	2106	94,6
Haapsalu	118,3	35,4	89,5	98,3	1695	76,1
Hiiumaa	109,5	33,9	82,8	94,2	1662	74,6
Kingsisepa	109,5	31,3	82,8	86,9	1753	78,7
Vabariik	132,2	36,0	100	100	2227	100

keskmistena). Neist andmeist selgub, et pärast märtsipleenumit on vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes majandites tõusnud saagikus järgmiselt: teraviljal keskmiselt 56,5%, taliteraviljal 31,6%, suviteraviljal 68,2%, odral 60,3%, köögiviljal 30,9%, kartulil 41,7%, söödajuurviljal 78,8%, maisil haljasmassiks 19% ja mitmeaastasel põldheinal 17,4% (tabel 8). Nende andmete alusel kujunes keskmine aastane kasvutempo teraviljal 12%, taliteraviljal 7%, suviteraviljal 14%, odral 12,5%, köögiviljal 7%, kartulil 9%, söödajuurviljal 15,7%, maisil haljasmassiks 4,5% ja mitmeaastasel põldheinal 4,2%.

Saagikuse tõus kõikus rajooniti teraviljal 38,7% (Rapla rajoon) kuni 87,2% (Võru rajoon), kartulil 27,7% (Kingsisepa rajoon) kuni 69,2% (Põlva rajoon), söödajuurviljal 54,2% (Viljandi rajoon) kuni 96,9% (Võru rajoon) ja mitmeaastasel põldheinal 6,5% (Rapla rajoon) kuni 35,6% (Põlva rajoon). Haapsalu ja Kin-

Joonis 8. Saak haritava maa hektarilt söötühikutes kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 2227).

gissepa rajoonis ei olnud mitmeaastase põldheina saagikuse kasvu (tabel 8).

1965.—1968. aasta keskmisena oli saagikus vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes järgmine: teravili 20,8 ts, köögivil 202 ts, kartul 164 ts ja mitmeaastane põldhein 25,3 tsentnerit. Rajoonide lõikes kõikus saagikus teraviljal 17,6 ts (Valga rajoon) kuni 24,6 ts (Harju rajoon), kartulil 131 ts (Haapsalu rajoon) kuni 190 ts (Paide rajoon). Üldiselt oli teravilja saagikus kõrgem Põhja- ja Kesk-Eestis, madalam Kagu- ja Lääne-Eestis. Kartuli saagikus oli suhteliselt madalam Lääne-Eestis. Teiste kultuuride juures nii selgepiirilisi vahesid ei ilmne (tabel 9).

Märgime siinjuures, et arenenud loomakasvatusega riikides oli 1968. aastal saak hektarilt tsentnerites järgmine: nisul — Taanis 47,2, Hollandis 44,9, Belgias 40,8, odral — Taanis 40,2, Hollandis 37,7, Belgias 37,4, kaeral — Taanis 39,5, Hollandis 42,2, Belgias 36,1 ja kartulil — Taanis 237, Hollandis 345 ning Belgias 314.¹

¹ Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics. FAO UN. Rome, 1969; I. K. Svenstrup, Planteavlens i 1968. Tidsskrift for landøkonomi 1969, nr. 3, lk. 8.

Põhiliste põllukultuuride saagikuse tõus 1961.—1964. a. ja 1965.—1968. a. keskmiselt hektarilt kolhoosides ja sovhoosides, %

	Tera- ja kaun- vili	Tali- tera- vili	Suvi- tera- vili	Oder	Köögi- vili	Kartul	Sööda- juur- vili	Mais haljas- massiks	Põld- hein
Loode-Eesti									
Harju	57,3	35,3	61,9	57,3	34,3	30,1	72,6	28,3	11,4
Rapla	38,7	22,2	43,7	41,3	19,0	29,2	87,0	8,6	6,5
Kirde-Eesti									
Kohtla-Järve	53,3	24,5	64,9	59,6	32,8	36,0	77,6	-10,8	14,0
Rakvere	51,0	20,4	59,9	51,2	5,0	35,3	82,8	13,3	12,4
Kesk-Eesti									
Paide	48,4	35,3	52,2	45,1	27,8	43,9	85,7	13,9	11,4
Viljandi	57,4	31,7	69,2	67,8	39,5	45,2	54,2	16,8	25,3
Jõgeva	51,1	22,1	66,2	63,5	49,6	39,8	79,1	13,8	23,0
Tartu	57,3	29,5	72,8	62,3	26,5	35,3	79,8	28,6	22,1
Kagu-Eesti									
Põlva	85,8	42,4	120,4	103,3	60,0	69,2	57,7	34,1	35,6
Võru	87,2	44,5	125,3	128,7	29,2	61,5	96,9	12,8	23,3
Valga	63,6	37,7	79,0	79,3	34,5	51,0	94,6	15,5	16,3
Lääne-Eesti									
Pärnu	64,3	46,2	70,4	66,1	47,2	46,5	73,8	37,0	30,1
Haapsalu	51,7	26,2	65,8	61,7	16,4	30,7	86,3	15,7	-7,4
Hiumaa	69,3	33,6	87,2	82,6	45,6	63,2	65,7	13,6	21,9
Kingissepa	38,8	23,8	48,1	44,4	27,1	27,7	73,2	-2,9	-1,2
Vabariik	56,5	31,6	68,2	60,3	30,9	41,7	78,8	19,0	17,4

Seejuures kasutati haritava maa hektari kohta mineraalväetisi toimeained Taanis 174 kg (sealhulgas lämmastikku 71 kg.), Hollandis 249 kg (sealhulgas lämmastikku 150 kg) ning Belgias 295 kg (sealhulgas lämmastikku 96 kg).

Kõrgem saagikus oli 1968. aastal vabariigis Viljandi rajooni Gagarini-nimelises nädissovhoosis. Nimetatud majandis saadi keskmiselt hektarilt 41,2 ts teravilja, sealjuures 42,8 ts suviteravilja ning 367 ts kartulit. Uhe tsentneri teravilja tootmiseks kulutati 0,17, suviteravilja tootmiseks 0,15 ning kartuli tootmiseks 0,12 inimpäeva. Uhe tsentneri omahind oli suviteraviljal 5,03 rubla ja kartulil 2,81 rubla. Nimetatud majandi saagikus on maailma eesrindlikumate maade tasemel.

Külvipind oli 1968. a. vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes jagunenud järgmiselt: teraviljale 44,1%, tehnilistele kultuuridele 0,5%, köögiviljale 0,3%, kartulile 6,5%, söödajuurviljale 2,1%, maisile haljasmassiks 3,3%, üheaastasele heinale 5,8% ja mitmeaastasele põldheinale 32%.

Külvipinnast oli teraviljal kõige väiksem osatähtsus Võru

Tabel 9

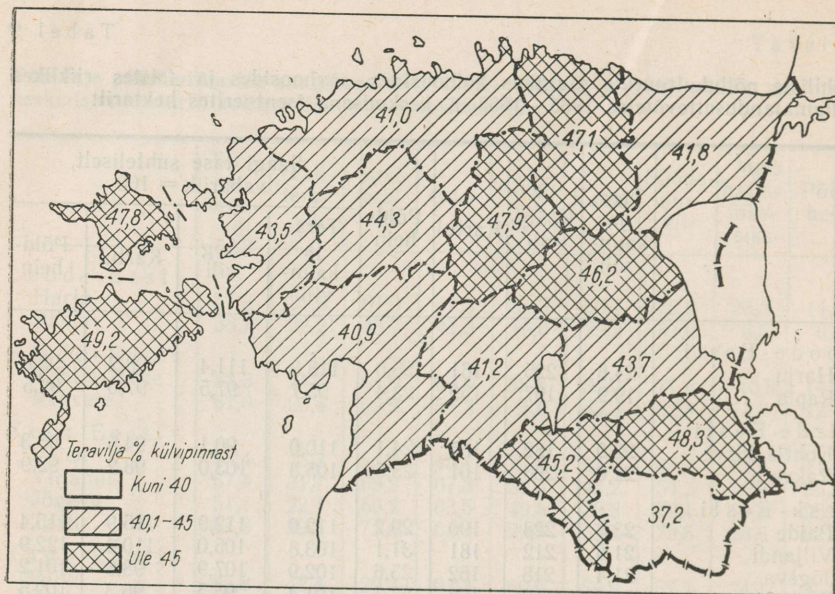
Põhiliste põllukultuuride saagikus kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1965.—1968. a. keskmisena tsentnerites hektarilt

	Tera- ja kaun- vili	Köögi- vili	Kartul	Põld- hein	Saagi tase suhteliselt, vabariik = 100			
					Tera- ja kaun- vili	Köögi- vili	Kartul	Põld- hein
Loode-Eesti								
Harju	24,6	225	161	25,0	118,3	111,4	98,2	98,8
Rapla	19,9	197	159	23,4	95,7	97,5	97,0	92,5
Kirde-Eesti								
Kohtla-Järve	22,9	182	155	24,1	110,0	90,1	94,5	95,3
Rakvere	22,0	208	161	23,5	105,8	103,0	98,2	92,9
Kesk-Eesti								
Paide	23,3	228	190	29,2	112,0	112,9	115,9	115,4
Viljandi	21,6	212	181	31,1	103,8	105,0	110,4	122,9
Jõgeva	21,4	218	162	25,6	102,9	107,9	98,8	101,2
Tartu	21,1	109	158	27,7	101,4	98,5	96,3	109,5
Kagu-Eesti								
Põlva	19,8	179	180	24,0	95,2	88,6	109,8	94,9
Võru	18,1	197	172	20,5	87,0	97,5	104,9	81,0
Valga	17,6	188	148	22,1	84,6	93,1	90,2	87,4
Lääne-Eesti								
Pärnu	19,3	207	147	26,0	92,8	102,5	89,6	102,8
Haapsalu	17,9	136	131	18,9	86,1	67,3	79,9	74,7
Hiumaa	19,3	137	142	26,7	92,8	67,8	86,6	105,5
Kingissepa	18,9	130	145	24,4	90,9	68,8	88,4	96,4
Vabariik	20,8	202	164	25,3	100	100	100	100

rajoonis (37,2%) ning kõige suurem osatähtsus Kingissepa rajoonis (49,2%).

Tehnilistest kultuuridest kasvatatakse peamiselt lina. Lina kasvatamine oli varem üsna hajutatud. Et lina kasvatamisel toorlina töötlevate vabrikute läheduses on transpordikulud väiksemad ning suurema kontsentratsiooni puhul suureneb märksa saagikus ja alaneb omahind, siis on linakasvatus järjest rohkem koonduvad toorlinavabrikute lähedastesse rajoonidesse. Lina all oli Võru ja Põlva rajoonis 2,1—2,4% külvipinnast. Teatud ulatuses kasvatatakse lina ka Viljandi rajoonis ja Tartu rajooni lõunaosas (tabel 10).

Kartuli osatähtsus külvipinnast oli suurem Kohtla-Järve ja Harju rajoonis (8,8—9,3%) ning väiksem Hiumaa ja Pärnu rajoonis (3,8—3,9%). Üldiselt on külvipinnast kartulil suurem osatähtsus Loode- ja Kirde-Eestis, kus asuvad suuremad linnad ja töös-

Joonis 9. Teravilja % külvipinnast kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 44,1).

tuskeskused, ning väiksem Lääne-Eestis, kus mullastikutingimused kartuli kasvatamiseks on ebasoodsamad.

Mitmeaastast põldheina kasvatati suhteliselt rohkem Pärnu ja Võru rajoonis (38,6—38,8%) ning vähem Harju ja Põlva rajoonis (26,6—28,3% külvipinnast). (Tabel 10.)

Teraviljakultuuridest oli 1968. a. kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes taliteravilja all 11% külvipinnast ja suviteravilja all 33,1%. Rajoonide lõikes oli taliteravilja osatähtsus väiksem Pärnu rajoonis (9,1%) ja suurem Kingissepa rajoonis (15,3% külvipinnast). Suviteravilja kasvatati suhteliselt vähem Võru rajoonis (25%) ja rohkem Rakvere rajoonis (36,9% külvipinnast). Keskmiselt vabariigis oli teraviljakultuuride osatähtsus külvipinnas: talinisu 2,4%, talirukis 8,6%, suvinisu 0,8%, oder 22,2%, kaer 7,5% ja kaunviljad 0,4%. Külvipinnas oli talinisu osatähtsus kõige väiksem Põlva rajoonis (0,6%) ja suurem Kingissepa rajoonis (7,9%). Talirukkil oli kõige väiksem osatähtsus Pärnu rajoonis (6,4%) ja suurem osatähtsus Põlva rajoonis (12,6%). Suvinisu kasvatati märkimisväärselt Viljandi, Jõgeva ja Põlva rajoonis (1,3—1,5%). Odra külvipinnal oli suurem osatähtsus Põhja- ja Lääne-Eestis ning Paide rajoonis (22,1—27,9%) ning väiksem osatähtsus Kagu-Eestis (10—18,8%). Kaera külvipinnad olid kõige suuremad Kagu-Eestis (10,5—14,3%). Haapsalu rajoonis oli kaera all aga ainult 1,9% külvipinnast.

Tähtsamate kultuuride osatähtsus külvipinnas kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (% külvipinnast)

	Teravili	Tehnilised kultuurid	Köögi-vili	Kartul	Sööda-juur-vili	Mais	Üheaastane hein	Põldhein
Loode-Eesti								
Harju	41,0	0,0	1,3	9,3	1,9	5,2	5,2	26,6
Rapla	44,3	0,0	0,4	6,4	2,0	3,5	4,0	32,6
Kirde-Eesti								
Kohtla-Järve	41,8	0,0	1,0	8,8	2,6	2,2	7,0	30,1
Rakvere	47,1	0,0	0,1	7,3	1,5	2,3	5,7	31,4
Kesk-Eesti								
Paide	47,9	0,0	0,1	6,8	2,0	3,5	5,6	29,9
Viljandi	41,2	0,9	0,1	7,4	2,0	2,5	7,1	31,9
Jõgeva	46,2	0,0	0,1	6,3	2,9	3,7	6,2	29,9
Tartu	43,7	0,7	0,4	6,5	2,1	4,1	6,2	32,1
Kagu-Eesti								
Põlva	48,3	2,4	0,1	6,6	2,0	3,2	6,0	28,3
Võru	37,2	2,1	0,1	5,6	1,4	3,1	6,2	38,8
Valga	45,2	0,2	0,1	5,9	1,9	4,3	7,2	30,6
Lääne-Eesti								
Pärnu	40,9	0,0	0,3	3,9	2,4	2,8	4,9	38,6
Haapsalu	43,5	0,1	0,2	4,5	2,4	2,2	6,2	35,7
Hiiumaa	47,8	—	0,4	3,8	2,0	1,7	3,6	32,1
Kingissepa	49,2	0,1	0,2	5,6	2,4	3,8	3,4	32,1
Vabariik	44,1	0,5	0,3	6,5	2,1	3,3	5,8	32,0

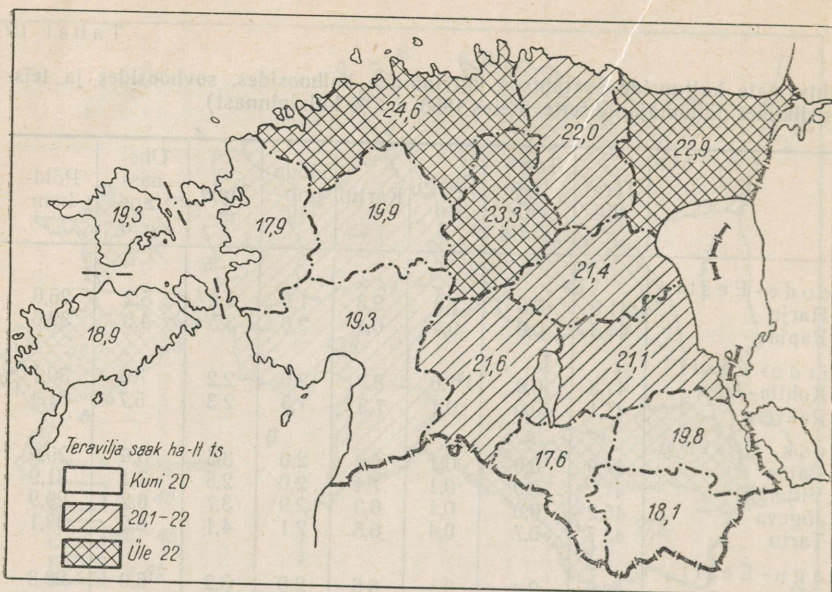
Kaunvilja suuremad külvipinnad olid Jõgeva rajoonis (1,2% külvipinnast). Teistes rajoonides oli kaunvilja osatähtsus külvipinnast alla 1% (tabel 11).

Taimekasvatuse arendamisel on kõigi põllumajandusharude edendamise ja rahva heaolu tõstmise seisukohalt eriline tähtsus teravilja tootmise laiendamisel. Teravilja tootmise suurendamise vajadust rõhutati NLKP XXIII kongressi direktiivides.¹

Vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes on teraviljatoodang suurenenud põhiliselt saagikuse tõstmise teel. Teravilja külvipind on märtsipleenumijärgsel perioodil suhteliselt vähe kasvanud, vähem kui mitmeaastase põldheina külvipind. Teravilja külvipinna laiendamisele on esijoones tähelepanu pööranud Harju, Kohtla-Järve, Rakvere, Paide, Põlva, Pärnu ja Hiiumaa rajoon.

Köögilijanduse spetsialiseerimine ja kontsentreerimine algas

¹ NLKP XXIII kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta. Tallinn 1966, lk. 26.

Joonis 10. Teravilja saak hektarilt tsentnerites kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1965.—1968. aasta keskmisena (vabariigi keskmine 20,8).

vabariigis pärast NLKP Keskkomitee 1958. aasta detsembripleenu- mit. Linnaelanike varustamiseks köögiviljaga spetsialiseeritud köögiviljandusele Tallinna ümbruses Harju rajoonis Tallinna, Saue, Aasmäe, Vaida, Kostivere, Kehra, Riisipere ning Rapla rajoonis Mahtra, Kohila, Purila sovhoosid; põlevkivitööstuse ja Narva ümbruses Kohtla-Järve rajoonis Narva, Kohtla-Järve, Erra, Sini- mäe sovhoosid; Rakvere lähedal Vinni sovhoos. Pärnu rajoonis Audru sovhoos, Viljandi rajoonis Uusna sovhoos, Tartu ümbruses Alatskivi, Luunja ja Nõo sovhoosid. Haapsalu rajoonis Lihula sov- hoos ning Võru rajoonis Võru sovhoos. Lisaks neile keskendused köögivilja tootmisele ka mõned linnade ja tööstuskeskuste lähedu- ses asuvad kolhoosid.

Köögiviljakasvatuse kontsentreerimine ja spetsialiseerimine andis suurt majanduslikku efekti. Sovhoosides, kus kasvatati suu- remates kogustes köögivilja, oli köögivilja saagikus kõrgem ja omahind madalam. Suurema köögivilja tootmismahuga majandeis olid ka köögivilja realiseerimiskulud toodanguühiku kohta tundu- valt väiksemad kui väiksema tootmismahuga majandeis. Ka kat- mikaianduses on saadud suuremat majanduslikku efekti kasvuhoo- nete ja lavade suurema pindala puhul.

Köögiviljandusele spetsialiseerunud sovhooside organiseerimi- sega loodi kindel alus linnaelanikkonna varustamiseks köögivil-

Teraviljakultuuride osatähtsus külvipinnast kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (% külvipinnast)

	Taliniisu	Talirukis	Suvinisu	Oder	Kaer	Kaunivili	Taliteravili	Suiviteravili
Loode-Eesti								
Harju	1,3	7,1	0,1	27,6	3,8	0,5	8,4	32,6
Rapla	2,7	6,6	0,3	27,9	4,2	0,2	9,3	35,0
Kirde-Eesti								
Kohtla-Järve	1,4	8,4	0,5	22,1	6,9	0,2	9,8	32,0
Rakvere	1,9	8,3	0,6	25,2	8,8	0,2	10,2	36,9
Kesk-Eesti								
Paide	2,7	9,3	0,4	27,1	5,4	0,3	12,0	35,9
Viljandi	1,6	9,4	1,3	19,7	6,0	0,6	11,0	30,2
Jõgeva	2,7	9,9	1,3	19,8	9,4	1,2	12,6	33,6
Tartu	2,3	7,2	0,8	21,3	8,5	0,7	9,5	34,2
Kagu-Eesti								
Põlva	0,6	12,6	1,5	18,8	14,3	0,2	13,2	35,1
Võru	1,7	10,5	0,9	10,0	10,5	0,2	12,2	25,0
Valga	1,6	9,7	0,9	18,8	12,5	0,7	11,3	33,9
Lääne-Eesti								
Pärnu	2,7	6,4	1,0	23,1	4,5	0,2	9,1	31,8
Haapsalu	6,5	7,3	0,1	25,4	1,9	0,4	13,8	29,7
Hiumaa	3,3	9,7	0,1	27,8	4,5	0,5	13,0	34,8
Kingissepa	7,9	7,4	0,4	27,2	3,2	0,5	15,3	33,9
Vabariik	2,4	8,6	0,8	22,2	7,5	0,4	11,0	33,1

jaga. Kõõgilja toodetakse vastavalt linnaelanikkonna territooriaalsele paiknemisele nii avamaal kui ka katmikalal.

Katmikala pind kasvas pärast märtsipleenumit vabariigi kolhoosides ja sovhoosides 79,1%, keskmiselt 15,8% aastas. Suhteliselt suuremas ulatuses laienes katmikala Harju ja Tartu rajoonis (138—203%).

Kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes majandites oli 1968. a. katmikala pindala 386 000 m². Lisaks sellele olid katmikala majandid ETKVL-il Tallinnas, Jõhvis, Jõgeval, Raplas, Pärnus, Viljandis ja Võrus 121 400 m² ulatuses, seega kokku nimetatud majandeis 506 900 m². Katmikala pind ühe linnaelaniku kohta oli keskmiselt 0,6 m², olles suurem Tallinna ümbruse majandeis, kuid väiksem Kesk- ja Kagu-Eestis. Piirkonniti oli 1968. aastal ühe linnaelaniku kohta katmikala pindala Loode-Eestis 0,87 m², Kirde-Eestis 0,40 m², Kesk-Eestis 0,33 m², Kagu-Eestis 0,09 m² ja Lääne-Eestis 0,55 m² (tabel 12). Varajase kõõgilja vajaduse paremaks rahuldamiseks peaks lähematel aastatel olema katmikala ühe linnaelaniku kohta vähemalt 1 m².

Kõõgililja tootmine piirkonniti kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a.

	Linnaelanikud		Sovhooside, kolhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete			Ühe linnaelaniku kohta katmikala m ²
	tuh.	%	kõõgililja tootangust %	katmikala koos ETKVL-iga		
				tuh. m ²	%	
Loode-Eesti	388,4	46,0	44,8	336,2	66,3	0,87
Kirde-Eesti	184,2	21,8	14,9	73,7	14,5	0,40
Kesk-Eesti	148,9	17,7	23,3	49,1	9,7	0,33
Kagu-Eesti	42,2	5,0	5,1	3,9	0,8	0,09
Lääne-Eesti	80,0	9,5	11,9	44,0	8,7	0,55
Vabariik	843,7	100	100	506,9	100	0,60

Kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes oli 1968. aastal puuviljaaedu 4200 hektarit. Et majandeis, kus on suuremad puuvilja- ja marjaaiad, tehakse vajalikke töid nõuetele vastaval tasemel, saadakse suuremaid saake ja puuviljandus on kõrgema rentaablusega, siis osa majandeid spetsialiseerus loomakasvatuseharude kõrval puuviljandusele.

Ulatuslikumalt on puuviljandusele spetsialiseerunud Loode-Eestis — Harju rajoonis Harku-Järve ja Kehra sovhoos ning Rapla rajoonis Mitšurini-nimeline sovhoos; Kirde-Eestis — Rakvere rajoonis Kullaaru sovhoos, Kohtla-Järve rajoonis Tammiku kolhoos; Kesk-Eestis — Paide rajoonis Alliku ja Türi sovhoos, Viljandi rajoonis Polli Katsebaas, Lahmuse, Uusna, Kurvitsa, Kamara, Gagarini-nimeline, Halliste, Heimtali, Kõrgemäe, Olustvere, Viljandi, Mustla ja Abja sovhoos ning kolhoosid «Kindel Tee», «Koit», Karksi, Tănassilma, Leie, Paistu, «Vambola», Kõo, Jõgeva rajoonis kolhoos «Kungla», Tartu rajoonis Rõngu, Vasula, Tartu, Sootaga, Uula, Lenini-nimeline sovhoos; Kagu-Eestis — Põlva rajoonis Röpina sovhoos, Võru rajoonis kolhoos «Võidu Lipp», Valga rajoonis Hummuli, Tõrva, Kaagjärve, Taagepera, Valga ja Keeni sovhoos ning kolhoos Sangaste ja Lääne-Eestis — Pärnu rajoonis Sauga ning Audru sovhoos, Haapsalu rajoonis Ridala sovhoos, Kingissepa rajoonis Sandla, Põide ja Kõljala sovhoos. Nimetatud majandites oli puuvilja ja marjaaedade pindala 20—245 hektarit.

Kaubatoodangulise taimekasvatuse territoriaalse paiknemise iseloomustavaks näitajaks on taimekasvatussaaduste riiklik varumine. 1968. aastal müüdi kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike

Taimekasvatussaaduste riiklik varumine vabariigi kolhoosidest, sovhoosidest ja teistest riiklikest põllumajandusettevõtetest 1968. a.

	Varutud 100 ha haritava maa kohta					Varumise osatähtsus kogutoodangust %	
	teravilja ts	lina-kiudu ts	kartulit ts	köögivilja ts	kokku ts teravilja ühikutes	teravili	kartul
Loode-Eesti							
Harju	105,9	—	244,4	183,6	195	15,3	22,1
Rapla	88,4	—	135,5	48,6	129	13,7	17,4
Kirde-Eesti							
Kohtla-Järve	77,3	—	213,3	112,0	146	11,8	19,2
Rakvere	101,9	—	330,3	14,3	187	11,5	31,5
Kesk-Eesti							
Paide	143,4	—	226,6	7,7	202	16,4	19,8
Viljandi	98,9	2,3	151,1	15,9	148	13,7	12,1
Jõgeva	122,3	—	144,2	6,9	159	14,7	17,6
Tartu	116,6	1,1	140,4	45,4	163	14,6	14,4
Kagu-Eesti							
Põlva	110,6	7,8	67,0	4,7	160	13,0	5,7
Võru	44,4	3,2	63,4	4,8	73	7,0	6,1
Valga	72,5	—	106,9	7,6	102	10,4	11,4
Lääne-Eesti							
Pärnu	66,3	—	35,6	29,4	80	10,5	7,1
Haapsalu	69,9	—	67,2	13,4	89	12,3	17,2
Hiiumaa	44,6	—	26,8	8,9	54	8,1	8,2
Kingissepa	38,5	—	25,6	8,5	45	7,2	6,7
Vabariik	93,5	1,0	147,8	34,3	140	12,7	15,8

põllumajandusettevõtete poolt riigile teravilja 90 000 t, kartulit 142 200 t, köögivilja 33 000 t ja lina 1000 tonni. Riigile müüdud kogus moodustas vastavate majanduste teravilja kogutoodangust 12,7% ja kartuli kogutoodangust 15,8%. 100 hektari haritava maa kohta oli riigile müüdud teravilja kogus suurem Põlva, Jõgeva ja Paide rajoonis (110,6—143,4 ts) ning madalam Võru ja Hiiumaa rajoonis (44,4—44,6 ts). Paide rajoonis müüdi riigile 16,4% teravilja kogutoodangust, kuid Võru rajoonis vaid 7%. Varutud lina kogused olid 100 hektari haritava maa kohta Põlva rajoonis 7,8 ts, Võru rajoonis 3,2 ts, Viljandi rajoonis 2,3 ts ning Tartu rajoonis 1,1 ts. Suhteliselt suuremates kogustes müüdi riigile kartulit Kohtla-Järve, Paide, Harju ja Rakvere rajoonis (213,3—330,3 ts 100 hektari haritava maa kohta). Varutud köögivilja kogus 100 hektari haritava maa kohta oli suurem Harju (183,6 ts) ja Kohtla-Järve (112 ts) rajoonis (tabel 13). Köögivilja varumine

100 hektari haritava maa kohta on suurem rajoonides, mis asuvad suuremate keskuste läheduses.

Ümber arvatades riigile müüdnud taimekasvatussaadused ühtsele näitajale, oli 100 hektari haritava maa kohta müüdnud riigile keskmiselt 140 ts teraviljaühikut taimekasvatussaadusi, kusjuures Paide rajoonis 202 ts ning Harju rajoonis 195 ts. Alla 100 ts teraviljaühiku oli taimekasvatussaaduste varumine 100 hektari haritava maa kohta Võru rajoonis ning Lääne-Eesti rajoonides.

Toodud andmetest järeldub, et ümber arvestatult ühtsele näitajale oli taimekasvatussaaduste varumine haritava maa ühiku kohta Kesk-Eesti rajoonides tunduvalt suurem kui Lääne-Eestis. Kaubatoodanguliste taimekasvatussaaduste tootmine ja varumine paikneb vabariigis vastavalt seda esijoones mõjutavate majanduslike tegurite paiknemisele. Suuremate keskuste ümbruses on välja kujunenud ja süveneb järjest köögivilja tootmine. Ka kartulikasvatuse osatähtsus ja varumine on suurem rajoonides, mis asuvad lähemal suurematele keskustele. Linakasvatus on kontsentreerunud põhiliselt vastavalt toorlinavabrikute paiknemisele. Puuviljandust arendatakse ulatuslikumalt paremates mullastikutingimustes.

4. Loomakasvatussaaduste tootmise kasvutempo ja erinevusi loomakasvatussaaduste territoriaalses paiknemises

Loomakasvatussaaduste tootmise edasine laienemine nähti ette peamiselt produktiivsuse tõstmisega, samuti loomade ja lindude arvu suurendamisega söödabaasi igakülgse tugevdamise alusel.¹

Loomakasvatusteharude majandusliku efektiivsuse tõstmiseks on vabariigi kolhoosid, sovhoosid ja teised riiklikud põllumajandusettevõtted suurt tähelepanu pööranud loomakasvatuse produktiivsuse tõstmisele. Kõrgema produktiivsuse taotlemisel kulutused ja söödakogused iga looma kohta küll suurenevad, kuid toodanguühiku kohta vähenevad. Produktiivsuse tõstmisel kasvab ka töötajate töötasu. Amortisatsiooni, jooksva remondi ja tootmis- ning majandi üldkulud looma kohta on erineva produktiivsuse taseme juures enam-vähem ühesugused. Praeguse tootmistaseme tingimustes kaasneb produktiivsuse suurendamisega kõikides loomakasvatusteharudes tööviljakuse tõus, omahinna alanemine ja töötasu kasv. Produktiivsuse tõstmine suurendab kasumit ja vastavas loomakasvatusteharus tehtud kapitaalvahetuste efektiivsust.

Keskmine piimatoodang lehma kohta oli 1968. aastal kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 3191 kg ning kolhoosides ja sovhoosides 3184 kg. Pärast märtsipleenumit suurenes vabariigi kolhoosides ja sovhoosides piima-

¹ NLKP XXIII kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta. Tallinn 1966, lk. 28.

Piimakarja ja kanade produktiivsus sovhoosides ja kolhoosides

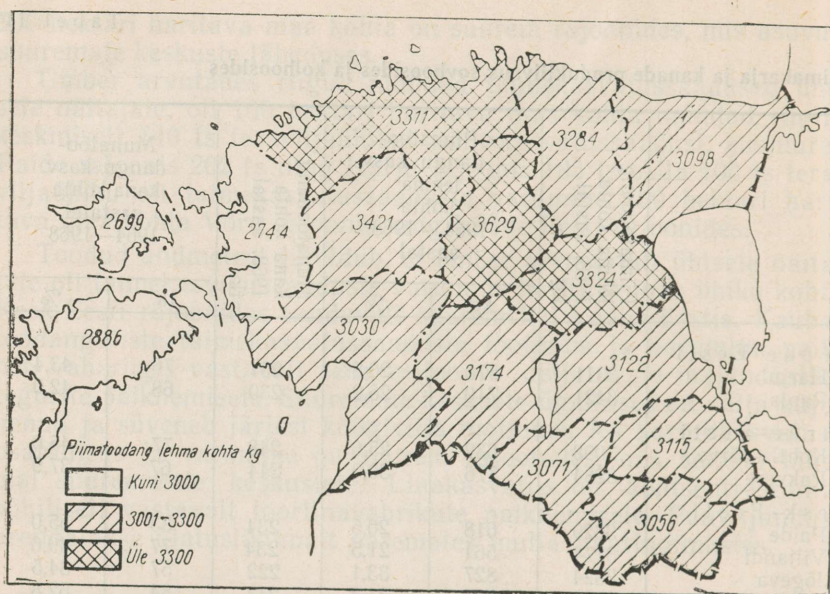
	Piimatoodang lehma kohta 1968. aastal kg	Piimatoo- dangu kasv lehma kohta 1964.—1968. aastal		Munatoodang kana kohta 1968. aastal tk.	Munatoo- dangu kasv kana kohta aastatel 1964—1968	
		kg	%		tk.	%
Loo de - Eesti						
Harju	3311	570	20,8	251	76	43,4
Rapla	3421	710	26,2	230	68	42,0
Kirde - Eesti						
Kohtla-Järve	3098	632	25,6	248	77	45,0
Rakvere	3284	776	30,9	244	67	37,9
Kesk - Eesti						
Paide	3629	618	20,5	234	83	55,0
Viljandi	3174	561	21,5	234	77	49,0
Jõgeva	3324	827	33,1	222	57	34,5
Tartu	3122	745	31,3	243	84	52,8
Kagu - Eesti						
Põlva	3115	785	33,7	220	64	41,0
Võru	3056	687	29,0	221	54	32,3
Valga	3071	777	33,9	235	70	42,4
Lääne - Eesti						
Pärnu	3030	623	25,9	232	82	54,7
Haapsalu	2744	490	21,7	235	75	46,8
Hiiumaa	2699	764	39,5	204	71	53,4
Kingissepa	2886	503	21,1	197	23	13,2
Vabariik	3184	671	26,7	240	77	47,2

toodang lehma kohta 671 kg ehk 26,7% (tabel 14). Keskmise aastane juurdekasv oli 6%. Piimatoodang lehma kohta oli 1968. a. suurim Paide rajoonis (3629 kg) ja väikseim Hiiumaa rajoonis (2699 kg). Piimatoodangu kasv keskmiselt lehma kohta oli nelja aastaga suurim Põlva rajoonis (785 kg) ja väikseim Haapsalu rajoonis (490 kg). Rajoonide lõikes kokku piimatoodangu kasv 20,5%—39,5% piires, seega keskmine aastane juurdekasv oli 4,8—8,7%.

Tuleb märkida, et arenenud loomakasvatusmaades on piimatoodang keskmiselt märksa suurem kui vabariigis. Keskmise piimatoodang lehma kohta on olnud viimastel aastatel Rootsis 3800 kg, Taanis ja Belgias ligi 4000 kg ja Hollandis 4100—4200 kg.¹

Keskmine munatoodang kana kohta oli vabariigi kolhoosides

¹ Kungl. Skogs-och Lantbruksakademiens tidskrift, 1968, nr. 5. Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics, FAO UN, Rome, 1969.

Joonis 11. Piimatoodang lehma kohta kilogrammides sovhoosides ja kolhoosides 1968. a. (vabariigi keskmine 3184).

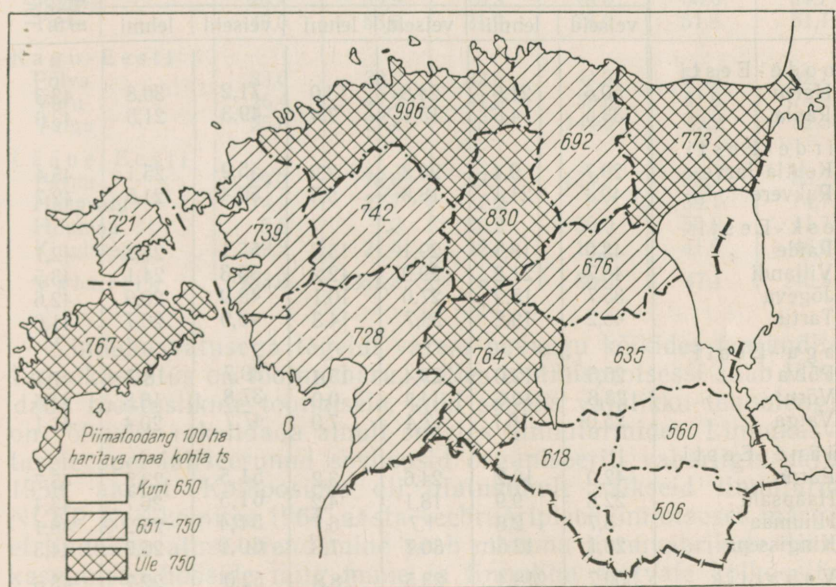
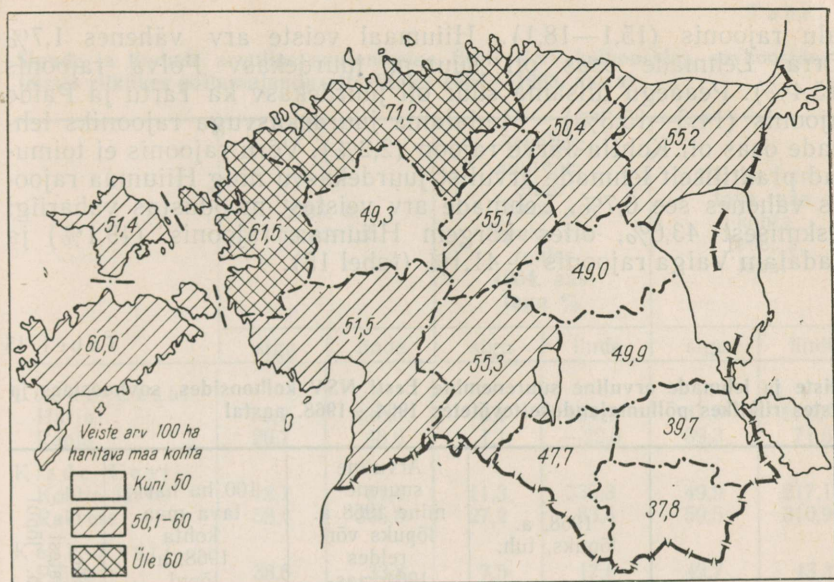
ja sovhoosides 1968. aastal 240, olles suurim Harju rajoonis (251 muna kana kohta aastas) ja väikseim Kingissepa rajoonis (197 muna kana kohta aastas). Märtsipleenumijärgsel perioodil suurenes keskmiselt munatoodang kana kohta 77 muna ehk 47,2% võrra, seega keskmine juurdekasv oli aastas 13,8% (tabel 14).

Vabariigi linnukasvatuses saavutatud produktiivsuse tase ületab juba arenenud linnukasvatusemaade produktiivsuse taseme. Keskmine munatoodang kana kohta oli Inglismaal 224, Belgias 227 ja Hollandis 235 muna.¹

Vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes oli 1968. aasta lõpul 500 700 veist, neist lehma 218 400. Sigu oli 453 000 ja linde 1 352 300. Võrreldes märtsipleenumieelse, 1964. aasta lõpu seisuga, oli 1968. aasta lõpuks kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes majandites loomade arv kasvanud järgmiselt: veised 23,5%, lehmad 8,8%, sead 18,3% ja linnud 80%. Keskmine juurdekasvu tempo oli seega aastas veistel 5,5%, lehmadel 2%, sigadel 4,3% ja lindudel 15,8%.

Rajoonide lõikes oli veiste arvuline kasv nimetatud ajavaheajal suurem Kingissepa rajoonis (30,7%) ning Paide, Põlva ja Viljandi rajoonis (29,1—29,9%). Madalamaks jäi veiste arvuline juurdekasv Võru rajoonis (14,4%), samuti Rapla, Valga ja Haap-

¹ Siipikarja 1969, nr. 1—2, lk. 44.

Joonis 12. Veiste arv 100 hektari haritava maa kohta kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 52,0).

Joonis 13. Piimatoodang 100 hektari haritava maa kohta tsentnerites kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 716,3).

salu rajoonis (15,1—18,1). Hiiumaal veiste arv vähenes 1,7% võrra. Lehmade osas oli suurem juurdekasv Põlva rajoonis (15,4%). Peaaegu niisama suur oli juurdekasv ka Tartu ja Paide rajoonis (14,3—15,3%). Madalama juurdekasvuga rajooniks lehmade osas oli Kohtla-Järve rajoon (2,2%). Võru rajoonis ei toimunud praktiliselt lehmade arvulist juurdekasvu ning Hiiumaa rajoonis vähenes see 6,7%. Lehmade arv veistest moodustas vabariigi keskmisest 43,6%, olles kõrgem Hiiumaa rajoonis (49,1%) ja madalam Valga rajoonis — 41,1% (tabel 15).

Tabel 15

Veiste ja lehmade arvuline suurenemine Eesti NSV kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1964.—1968. aastal

	1968. a. lõpuks, tuh.		Arvuline suurenemine 1968. a. lõpuks võrreldes 1964. aastaga %		100 ha haritava maa kohta 1968. a. lõpul		Lehmade % veistest 1968. a. lõpul
	veiseid	lehmi	veiseid	lehmi	veiseid	lehmi	
Loode-Eesti							
Harju	50,6	21,9	24,8	13,0	71,2	30,8	43,3
Rapla	33,5	14,6	15,1	7,4	49,3	21,5	43,6
Kirde-Eesti							
Kohtla-Järve	20,7	9,4	20,3	2,2	55,2	25,1	45,4
Rakvere	49,4	21,1	18,8	5,5	50,4	21,5	42,7
Kesk-Eesti							
Paide	43,0	18,1	29,1	15,3	55,1	23,2	42,1
Viljandi	48,7	21,2	29,9	12,2	55,3	24,1	43,5
Jõgeva	35,7	15,2	27,0	10,1	49,0	20,9	42,6
Tartu	46,2	19,2	28,7	14,3	49,9	20,7	41,6
Kagu-Eesti							
Põlva	25,5	12,0	29,4	15,4	39,7	18,7	47,1
Võru	23,8	10,6	14,4	0,0	37,8	16,8	44,5
Valga	25,0	10,7	17,4	7,0	47,7	20,4	41,1
Lääne-Eesti							
Pärnu	42,0	19,2	24,6	3,2	51,5	23,5	45,7
Haapsalu	22,8	9,9	18,1	4,2	61,5	26,7	43,4
Hiiumaa	5,7	2,8	-1,7	-6,7	51,4	25,2	49,1
Kingissepa	28,1	12,5	30,7	7,8	60,0	26,7	44,5
Vabariik	500,7	218,4	23,5	8,8	52,0	22,7	43,6

Sigade arvuline kasv oli suurem Võru rajoonis (41,9%), samuti Tartu, Hiiumaa ja Põlva rajoonis (30,2—32,5%) ning väiksem Rapla (1,1%) ja Harju rajoonis 3,1% (tabel 16).

Sigade ja lindude arvuline suurenemine Eesti NSV kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1964.—1968. aastal

	1968. a. lõpuks tuh.		Arvuline suure- mine 1968. a. lõpuks võr- reldes 1964. aas- taga %		100 ha hari- tava maa kohta 1968. a. lõpul	
	sigu	linde	sigu	linde	sigu	linde
Loode-Eesti						
Harju	33,7	480,5	3,1	124,6	47,6	678,7
Rapla	26,7	48,6	1,1	-29,5	39,3	71,6
Kirde-Eesti						
Kohtla-Järve	18,7	81,4	11,3	335,3	49,9	217,1
Rakvere	58,4	305,0	27,2	83,5	59,5	310,9
Kesk-Eesti						
Paide	38,8	33,8	7,5	17,8	49,7	43,3
Viljandi	43,6	68,5	16,9	70,8	49,5	77,8
Jõgeva	26,7	39,9	10,3	18,0	36,6	54,7
Tartu	48,0	56,6	31,9	78,0	51,8	61,1
Kagu-Eesti						
Põlva	33,0	33,9	32,5	44,9	51,3	52,7
Võru	26,4	47,2	41,9	39,6	41,9	74,9
Valga	25,8	27,4	25,2	144,6	49,2	52,3
Lääne-Eesti						
Pärnu	29,3	78,6	23,1	133,2	35,9	63,2
Haapsalu	14,9	27,7	7,2	3,7	39,1	74,7
Hiiumaa	5,6	1,3	30,2	30,0	50,5	11,7
Kingissepa	19,2	21,6	12,3	13,1	41,0	46,2
Vabariik	453,0	1352,3	18,3	80,0	47,1	140,5

Linnukasvatusega tegeldi varem peaaegu kõikides majandites. Linnukasvatus on tootmisharu, milles tootmisprotsessi saab lähendada tööstuslikule tootmisele, kuid selleks vajalikku tehnoloogiat on võimalik rakendada ainult suurtes linnufarmides. Linnukasvatusele spetsialiseerunud sovhoosid organiseeriti vabariigis pärast 1958. aastat. Kolhoosides oli ulatuslikult väikseid linnufarme. NLKP Keskkomitee 1964. aasta veebruaripleenumi otsuses märgiti, et linnukasvatuse arendamine peab minema linnuvabrikute, linnukasvatussovhooside ning mune ja linnuliha tootvate kolhoosifarmide võrgu laiendamise teed.¹ NLKP XXIII kongressi direktiivides rõhutati, et tuleb arendada tööstuslikul alusel kaubalist linnukas-

¹ NLKP Keskkomitee 1964. aasta veebruaripleenumi materjale. Tallinn 1964, lk. 146.

vatust, kontsentreerida see linnuvabrikutesse ning kolhooside ja sovhooside suurtesse mehhaniseeritud linnufarmidesse.¹

Aastatel 1963—1965 likvideeriti vabariigis väikseid kanafarme ja hakati ehitama suuri kanafarme linnukasvatusele spetsialiseeruvais kolhoosides ja sovhoosides.

Linnukasvatusele on spetsialiseerunud või spetsialiseerumas Loo-de-Eestis — Harju rajoonis Tallinna linnuvabrik, Keila sovhoos, Kurtna linnukasvatuse katsejaam, kolhoos «Nõukogude Armee», samuti Lauristini-nimeline kolhoos ja kolhoos «Sotsialismi Tee», Rapla rajoonis Järlepa sovhoos ja Lenini-nimeline kolhoos; Kirde-Eestis — Kohtla-Järve rajoonis Mäetaguse sovhoos, Rakvere rajoonis linnuvabrik Tamsalus, Põdrangu sovhoos ja Roela sovhoos ning kolhoosid «Energia» ja «Uus Elu»; Kesk-Eestis — Paide rajoonis kolhoos «Õiguse Võit», Viljandi rajoonis kolhoosid «Karksi», «Kindel Tee» ja «Koit», Jõgeva rajoonis sovhoos «Sakala» ning kolhoos «Kungla», Tartu rajoonis kolhoosid «Avangard» ja «Tulevik»; Kagu-Eestis — Põlva rajoonis Ed. Vilde nimeline ja Kingissepa-nimeline kolhoos, Võru rajoonis kolhoosid «Linda» ja «Kalevipoeg» ning Valga rajoonis Kalinini-nimeline kolhoos; Lääne-Eestis — Pärnu rajoonis sovhoosid Sindi ja «Sõprus» ning kolhoosid Selja ja «Rahu», Haapsalu rajoonis kolhoos «Kaardivägi», Hiiumaa rajoonis kolhoos «Uhendus» ning Kingissepa rajoonis kolhoos «Kalev».

Linnukasvatusele spetsialiseerunud farmide ehitamisega on pärast märtsipleenumit suurenenud lindude arv kõigis rajoonides, välja arvatud Rapla rajoon. Viimases vähenes lindude arv 29,5%, kuid suurematele keskustele lähemates rajoonides kasvas lindude arv mitmekordseks. Nii oli 1968. aastal 1964. aastaga võrreldes linde rohkem Kohtla-Järve rajoonis 4,4, Valga rajoonis 2,5, Pärnu rajoonis 2,3 ja Harju rajoonis 2,3 korda (tabel 16). See tagas vastavate keskuste parema varustamise kõrgekvaliteediliste munadega.

Linnukasvatuse spetsialiseerumine õigustas end vabariigis majanduslikult. Linnukasvatusele spetsialiseerunud sovhoosides oli munatoodang kana kohta 29% suurem, omahind 22% madalam ja töökulu kana kohta 61% väiksem kui sovhoosides, kus peeti farmis kuni 1000 kana. Tallinna Linnuvabrikus, kus toimub suureulatuslik tööstuslik tootmine, oli 1968. a. keskmine munatoodang kana kohta 258 muna, omahinnaga 4,06 kopikat tükk. 1000 muna tootmiseks kulutati ainult 0,44 inimpäeva.

Linnukasvatuse spetsialiseerimise tulemusena paikneb munade tootmine üldiselt vastavalt linnaelanikkonna paiknemisele (tabel 17).

Toodud andmetest selgub, et vastavalt linnaelanikkonna arvule

¹ NLKP XXIII kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta. Tallinn 1960, lk. 28.

Linnaelanikkonna ja kolhoosides, sovhoosides ning teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes munade tootmise paiknemine 1968. aastal

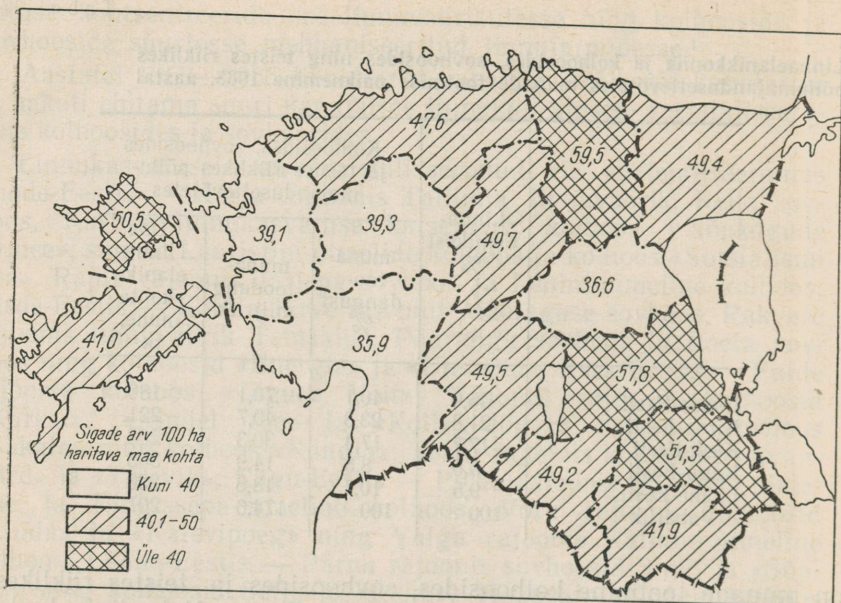
	Linna- elanikest %	Kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllu- majandusettevõtetes		
		muna- too- dangust %	muna- toodang milj. tk.	Ühe linna- elaniku kohta mune, tk.
Loode-Eesti	46,0	40,1	70,1	180
Kirde-Eesti	21,8	23,3	40,7	221
Kesk-Eesti	17,7	17,4	30,3	203
Kagu-Eesti	5,0	8,5	14,9	353
Lääne-Eesti	9,5	10,7	18,6	233
Vabariik	100	100	174,6	207

on munade tootmine kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes väiksem Loode-Eestis. Vabariigis keskmiselt toodeti kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes ühe linnaelaniku kohta 207 muna, kuid Loode-Eestis 180 muna. See on põhjuseks, miks tuleb lähemal ajal Tallinna ümbruses suurendada munade tootmist.

Vabariigis tarbiti 1967. aastal keskmiselt ühe elaniku kohta 204 muna. See on sama tase kui mõnedes teistes arenenud loomakasvatusemaades. Märgime, et 1966. aastal tarbiti ühe elaniku kohta mune Hollandis 204, Taanis 204, Rootsis 209, kuid samal ajal Belgias 247, Inglismaal 263, Kanadas 246 ja Ameerika Ühendriikides 305.¹

Loomade arvulise tiheduse iseloomustavaks näitajaks on loomade arv 100 hektari haritava maa kohta. Vabariigis keskmiselt oli kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. lõpul 100 hektari haritava maa kohta 52 veist, neist 22,7 lehma. Sigu oli 47,1 ja linde 140,5. Rajoonide lõikes (tabel 15) oli 100 hektari haritava maa kohta kõige rohkem veiseid Harju (71,2 veist) ja Haapsalu rajoonis (61,5 veist), kõige vähem Võru (37,8 veist) ning Põlva rajoonis (39,7 veist). Lehmade arvuline tihedus 100 hektari haritava maa kohta oli kõige suurem Harju (30,8 lehma) ning kõige väiksem Võru rajoonis (16,8 lehma). Sigade arvuline tihedus 100 hektari haritava maa kohta (tabel 16) oli kõige suurem Rakvere (59,5 siga) ning kõige väiksem Pärnu rajoonis (35,9 siga).

¹ Siipikarja, 1969, nr. 1—2, lk. 45.

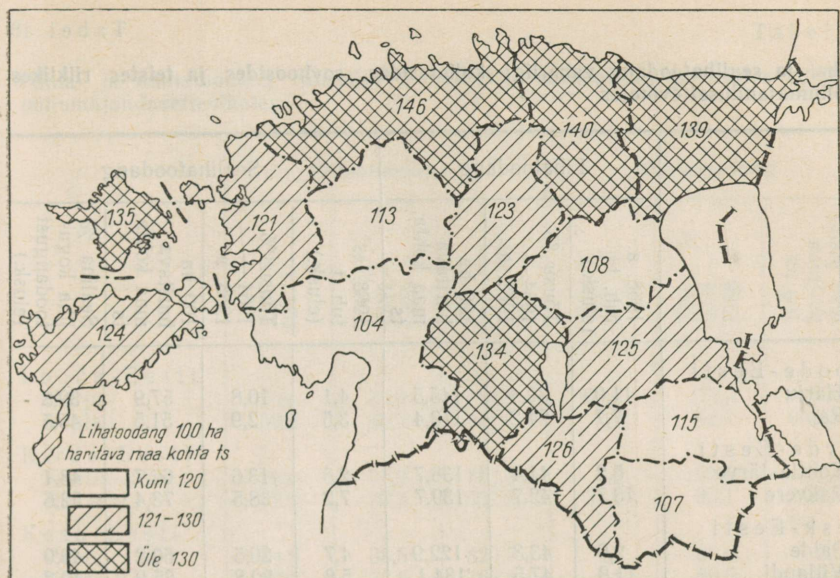
Joonis 14. Sigade arv 100 hektari haritava maa kohta kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 47,1).

Loomade arvu suurenemise ja produktiivsuse tõusuga on kaasnud loomakasvatussaaduste kogutoodangu kasv. Kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes toodeti 1968. aastal 119 600 tonni liha eluskaalus, 86 100 tonni tapakaalus, millest oli sealiha 54,2%. Lihatoodang suurenes (eluskaalus) 40% ning sealihatoodang 22,4% (tabel 18). Aasta keskmine kasvutempo oli lihatoodangul 8,8% ja sealihatoodangul 5,2%.

Nimetatud ajavahemikul oli lihatoodangu kasv suurem Põlva (54,2%) ja väiksem Rapla rajoonis (24,2%). Sealiha tootmisel saavutas suurema juurdekasvu Hiiumaa rajoon (60%). Väike oli juurdekasv Rapla rajoonis (2,9%). Kingissepa rajoonis toodeti sealiha 1968. a. peaaegu niisama palju kui 1964. aastal (tabel 18).

Piimatoodang oli 1968. aastal kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 689 200 tonni ning suurenes ajavahemikul 1964—1968 34,3% (tabel 19), keskmiselt aastas 7,7%. Piimatoodang kasvas nelja aastaga kõige rohkem Põlva (45,2%) ja kõige vähem Võru rajoonis (26,6%).

Munatoodang oli kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. 174,6 miljonit tükki. Munatoodang kasvas nelja aastaga 104,4%, seega oli aasta keskmine kasvutempo 19,6%. Munatoodang kasvas kõige rohkem Harju-

Joonis 15. Lihatoodang 100 hektari haritava maa kohta tsentnerites (eluskaalus) kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. (vabariigi keskmine 124).

Kohtla-Järve, Tartu, Valga ja Pärnu rajoonis, kõige vähem Hiiumaa rajoonis (tabel 19).

100 hektari haritava maa kohta toodeti 1968. aastal vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes liha 124,3 ts (eluskaalus), sellest sealiha 59,6 ts (tabel 18), piima 716,3 ts ja mune 18 100 tükki (tabel 19). 100 hektari haritava maa kohta oli tootmistase kõrgeim: lihatoodangu hulgal Harju (145,5 ts), sealiha toodangu hulgal Rakvere (73,4 ts) ja piima ning munatoodangu hulgal Harju rajoonis (vastavalt 995,8 ts piima ning 87 300 muna). Madalaima tootmistasemega rajooniks oli liha ja sealiha tootmisel Pärnu (104,2 ts ja 45,3 ts), piima tootmisel Võru rajoon (506,3 ts) ning munade osas Hiiumaa rajoon (1800 muna).

Vastavalt loomakasvatussaaduste tootmise tasemele 100 hektari haritava maa kohta kujunes ka loomakasvatussaaduste varumine. Ümber arvutades loomakasvatussaaduste varumise ühtsele näitajale (teraviljaühikutes), moodustas 1968. aastal loomakasvatussaaduste varumine vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 90,7% neist majandest üldse riikliku kokkuostu korras varutud saadustest.

1968. aastal varuti ühtses näitajas (teraviljaühikutes) loomakasvatussaadusi 100 hektari haritava maa kohta Harju rajoonis

Liha- ja sealihatoodang vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes

	Lihatoodang			Sealihatoodang			
	1968. a. tuh. t (elusk.)	Tõusu % 1964.—1968. a.	100 ha haritava maa kohta, ts	1968. a. tuh. t (elusk.)	Tõusu % 1964.—1968. a.	100 ha haritava maa kohta, ts	Sealiha % liha kogutoodangust (elusk.)
Loode-Eesti							
Harju	11,0	30,4	145,5	4,1	10,8	57,9	39,8
Rapla	7,7	24,2	113,4	3,5	2,9	51,5	45,5
Kirde-Eesti							
Kohtla-Järve	5,2	44,4	138,7	2,5	13,6	66,7	48,1
Rakvere	13,7	42,7	139,7	7,2	38,5	73,4	52,6
Kesk-Eesti							
Paide	9,6	43,3	122,9	4,7	20,5	60,2	49,0
Viljandi	11,8	47,5	134,1	5,8	20,8	65,9	49,2
Jõgeva	7,9	51,9	108,4	3,6	20,0	49,4	45,6
Tartu	11,6	48,7	125,3	5,8	34,9	62,6	50,0
Kagu-Eesti							
Põlva	7,4	54,2	115,1	4,2	40,0	65,3	56,8
Võru	6,8	38,8	107,9	3,3	17,9	52,4	48,5
Valga	6,6	46,7	126,0	3,4	30,8	64,9	51,5
Lääne-Eesti							
Pärnu	8,5	26,9	104,2	3,7	12,1	45,3	43,5
Haapsalu	4,5	40,6	121,3	1,9	35,7	51,2	42,2
Hiumaa	1,5	25,0	135,1	0,8	60,0	72,1	53,3
Kingissepa	5,8	31,8	123,9	2,3	0,0	49,1	39,7
Vabariik	119,6	40,0	124,3	57,3	22,4	59,6	47,9

37,6%, Kohtla-Järve rajoonis 9,3%, Rakvere rajoonis 7,5%, Paide rajoonis 5,6%, Viljandi rajoonis 6,6%, Kingissepa rajoonis 4,5% ja Hiumaa rajoonis 8,4% rohkem vabariigi keskmisest tasemest. Teistes rajoonides oli loomakasvatussaaduste riiklik varumine haritava maa pinnaühiku kohta alla vabariigi keskmise taseme.

Riigi poolt varutud põllumajandussaadustest saadi 1968. a. kolhoosidest, sovhoosidest ja teistest riiklikest põllumajandusettevõtetest teravilja ja mune 100%, kartulit 99,4%, köögivilja 88,7%, loomi ja linde 83,1% ning piima 77,2%.

Haritava maa ühiku kohta olid varutud taime- ja loomakasvatussaaduste osas vabariigi keskmisest kõrgema tasemega rajoonideks Harju (37,8%), Kohtla-Järve (8,9%), Rakvere (9,9%), Paide (9,2%) ja Viljandi (6,6%) rajoon. Teistes rajoonides olid haritava maa pinnaühiku kohta riiklikult varutud põllumajandussaaduste kogused alla vabariigi keskmise taseme (tabel 20).

Piima- ja munatoodang vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes

	Piimatoodang			Munatoodang		
	1968. a. tuh. t	Tõusu % 1964.—1968. a.	100 ha haritava maa kohta, ts	1968. a. milj. tk.	Tõusu % 1964.—1968. a.	100 ha haritava maa kohta, tuh. tk.
Loode-Eesti						
- Harju	70,5	33,0	995,8	61,8	177,1	87,3
- Rapla	50,4	33,3	742,3	8,3	43,1	12,2
Kirde-Eesti						
- Kohtla-Järve	29,0	27,2	773,3	6,9	155,6	18,4
- Rakvere	67,9	38,3	692,2	33,8	93,1	34,5
Kesk-Eesti						
- Paide	64,8	38,5	829,7	4,7	30,6	6,0
- Viljandi	67,2	33,6	763,6	9,5	69,6	10,8
- Jõgeva	49,3	37,7	676,3	5,7	16,3	9,6
- Tartu	58,8	40,0	635,0	10,4	181,1	11,2
Kagu-Eesti						
- Põlva	36,0	45,2	559,9	4,7	34,3	7,2
- Võru	31,9	26,6	506,3	6,5	109,7	10,3
- Valga	32,4	40,9	618,3	3,7	184,6	7,1
Lääne-Eesti						
- Pärnu	59,4	28,0	727,9	9,7	131,0	11,9
- Haapsalu	27,4	26,9	738,5	4,5	28,6	12,1
- Hiiumaa	8,0	29,0	720,7	0,2	0,0	1,8
- Kingissepa	35,9	27,3	767,1	4,2	35,5	9,0
Vabariik	689,2	34,3	716,3	174,6	104,4	18,1

Toodud andmeist nägime, et pärast märtsipleenumit on vabariigi kõikides rajoonides tõusnud loomakasvatuse produktiivsus, on suurenenud loomade arv ja kasvanud loomakasvatussaaduste kogutoodang. Munade tootmine on intensiivistunud vastavalt linaelanikkonna paiknemisele.

Loomakasvatussaaduste riiklik varumine kolhoosidest, sovhoosidest ja teistest riiklikest põllumajandusettevõtetest 1968. aastal 100 hektari haritava maa kohta

	Varutud 100 ha haritava maa kohta							
	Piima ts	Loomi ja linde, ts	sellest sigu, ts	Mune tuh. tk.	Loomakasvatussaadused kokku		Varutud taime- ja loomakasvatussaadusi kokku	
					teravilja-ühikutes, ts	% üldisest varumisest	teravilja-ühikutes, ts	% (vabariik=100)
Loode-Eesti								
Harju	905,4	141,2	53,7	74,2	1884	90,6	2079	137,8
Rapla	676,0	111,9	47,1	9,3	1324	91,1	1453	96,3
Kirde-Eesti								
Kohtla-Järve	698,7	136,0	61,3	16,8	1497	91,1	1643	108,9
Rakvere	645,3	136,6	68,3	30,2	1471	88,7	1658	109,9
Kesk-Eesti								
Paide	769,5	120,4	56,3	4,1	1446	87,7	1648	109,2
Viljandi	710,2	131,8	60,2	7,8	1460	90,7	1608	106,6
Jõgeva	630,5	105,8	46,7	4,7	1230	88,5	1389	92,0
Tartu	595,0	126,3	58,3	7,8	1314	88,9	1477	97,9
Kagu-Eesti								
Põlva	504,7	112,1	62,3	6,4	1132	87,6	1292	85,6
Võru	459,6	104,6	50,7	7,3	1056	93,5	1129	74,8
Valga	561,1	124,0	63,0	4,6	1254	92,4	1356	89,9
Lääne-Eesti								
Pärnu	683,4	103,1	43,0	10,7	1285	94,1	1365	90,5
Haapsalu	653,2	118,3	45,7	8,6	1339	93,7	1428	94,6
Hiiumaa	651,8	133,9	71,4	0,9	1384	96,2	1438	95,3
Kingsisepa	703,0	121,8	49,2	6,0	1430	96,9	1475	97,7
Vabariik	659,0	121,4	55,4	14,7	1369	90,7	1509	100

5. Tööviljakuse kasv ja tootmise tasuvus

Põllumajanduses on tööviljakuse kasv seotud tootmisprotsessi järjekindla mehhaniseerimisega ja põllumajandussaaduste tootmise taseme tõstmisega. Põllumajandusliku tootmise parem materaal-tehniline varustatus, tootmise ja töö intensiivsuse tõus, mis on järjest rohkem tuginenud tootmise ja töö teaduslikule organiseerimisele, on märksa suurendanud tööviljakust. Pidades tööviljakuse tõstmist väga tähtsaks, toonitas V. I. Lenin, et «tööviljakuse tõstmine moodustab ühe põhiülesande, sest ilma selleta ei

ole võimalik lõplik üleminek kommunismile»¹. Tööviljakuse tõusu tulemusel on võimalik väiksemate töökulutustega saada rohkem toodangut. Pärast märtsipleenumit on tööviljakus kasvanud sovhoosides ja kolhoosides 42,1%.

1968. aastal kulutati vabariigi kolhoosides ühe tsentneri toodangu saamiseks teraviljale 0,26 inimpäeva, kartulile 0,20, hübriidkaalikale 0,12, mitmeaastasele põldheinale 0,11 ja kultuurniiduheinale 0,17 inimpäeva. Võrreldes märtsipleenumieelse perioodiga kulutati 1968. aastal ühe tsentneri taimekasvatussaaduste tootmiseks 26—50% vähem tööjõudu, kusjuures töökulu vähenes vabariigi kolhoosides keskmiselt ühe tsentneri taimekasvatussaaduste tootmisel järgmiselt: teraviljal 48%, kartulil 25,9%, hübriidkaalikal 33,3%, söödakapsal 26,7%, silokultuuridel 50%, mitmeaastasel põldheinale 47,6% ja kultuurniiduheinale 43,3%.

Tabel 21

Töökulu vähenemine taimekasvatussaaduste tootmisel vabariigi kolhoosides aastatel 1964—1968

	Töökulu 1 ts toodangu kohta 1968. a., inimpäevi				Töökulu vähenemine 1 ts toodangu kohta 1968. aastal võrreldes 1964. aastaga, %			
	Teravili	Kartul	Hübriidkaalikas	Põldhein	Teravili	Kartul	Hübriidkaalikas	Põldhein
Loode-Eesti								
Harju	0,26	0,24	0,15	0,10	44,7	11,1	21,1	56,5
Rapla	0,25	0,20	0,10	0,10	43,2	23,1	33,3	54,5
Kirde-Eesti								
Kohtla-Järve	0,28	0,25	0,14	0,12	47,2	+4,2	30,0	52,0
Rakvere	0,23	0,21	0,12	0,10	50,0	25,0	36,8	60,0
Kesk-Eesti								
Paide	0,20	0,17	0,08	0,09	37,5	29,2	46,7	43,7
Viljandi	0,26	0,16	0,11	0,10	49,0	30,4	35,3	47,4
Jõgeva	0,26	0,18	0,08	0,10	45,8	25,0	46,7	41,2
Tartu	0,26	0,19	0,12	0,11	52,7	32,1	33,3	45,0
Kagu-Eesti								
Põlva	0,24	0,16	0,15	0,14	53,8	30,4	25,0	46,2
Võru	0,29	0,17	0,14	0,10	56,1	39,3	44,0	61,5
Valga	0,26	0,18	0,15	0,11	51,9	35,7	21,1	54,2
Lääne-Eesti								
Pärnu	0,24	0,24	0,13	0,11	57,1	20,0	27,8	47,6
Haapsalu	0,33	0,25	0,14	0,13	37,7	+6,1	33,3	48,0
Hiiumaa	0,37	0,37	0,23	0,15	47,1	26,0
Kingissepa	0,41	0,41	0,18	0,16	47,4	4,7	33,3	38,5
Vabariik	0,26	0,20	0,12	0,11	48,0	25,9	33,3	47,6

¹ V. I. Lenin. Teosed, 29. kd., lk. 93.

Rajoonide lõikes (tabel 21) vähenes 1968. aastal 1964. aastaga võrreldes töökulu ühe tsentneri toodangu kohta järgmiselt: teraviljal 37,5% (Paide rajoon) kuni 57,1% (Pärnu rajoon), kartulil 4,7% (Kingissepa rajoon) kuni 39,3% (Võru rajoon), hübriidkaalikal 21,1% (Harju ja Valga rajoon) kuni 46,7% (Paide ja Jõgeva rajoon) ning mitmeaastasel põldheinal 38,5% (Kingissepa rajoon) kuni 61,5% (Võru rajoon).

Ühe tsentneri teravilja tootmiseks kulutati 1968. aastal Paide rajoonis 0,20, Kingissepa rajoonis aga 0,41 inimpäeva. Kartulikasvatases kõikus inimpäevakulu ühe tsentneri toodangu kohta 0,16 inimpäevast (Viljandi ja Põlva rajoon) kuni 0,41 inimpäevani (Kingissepa rajoon). Hübriidkaalika kasvatamisel oli inimpäevakulu ühe tsentneri toodangu kohta 0,08 (Paide ja Jõgeva rajoon) kuni 0,23 inimpäeva (Hiiumaa rajoon) ning mitmeaastase põldheina puhul 0,09 inimpäeva (Paide rajoon) kuni 0,16 inimpäeva (Kingissepa rajoon).

Sõltuvalt saagitasemest ja mehhaniseerimise astmest on rajooniti ja veel rohkem majandite lõikes saadud toodangu hulk ühe inimpäeva kohta väga erinev. Seejuures on eriline tähtsus saagikuse tasemel. Andmete analüüs näitas, et kui suviteraviljade kasvatamisel oli saak 15 ts hektarilt, siis saadi ühe kulutatud inimpäeva kohta 2,6 ts teravilja, kui aga saak oli 26 ts hektarilt, saadi juba 3,4 ts teravilja. Kartuli kasvatamisel oli saak ühe kulutatud inimpäeva kohta saagikuse juures 112 ts hektarilt ainult 2,7 tsentnerit, kuid saagitaseme juures 252 ts hektarilt 4,6 tsentnerit. Hübriidkaalika puhul saadi ühe kulutatud inimpäeva kohta saagitaseme juures 263 ts hektarilt 4,1 ts juurikaid. Kui saak hektarilt tõusis 824 tsentnerini, siis saadi iga kulutatud inimpäeva kohta 12,4 ts juurikaid. Mitmeaastase põldheina kasvatamisel saadi ühe kulutatud inimpäeva kohta saagitaseme juures 18 ts hektarilt 3,5 ts heina, kuid saagitaseme juures 39 ts hektarilt 5 tsentnerit heina.

Praeguse tootlike jõudude taseme juures suurendab teravilja saagikuse tõstmine hektarilt 5 tsentneri võrra tööviljakust 15%, kartulil 50 ts võrra 20%, hübriidkaalikal 100 ts võrra 30% ja mitmeaastasel põldheinal 10 tsentneri võrra 20%.

Loomade produktiivsuse tõus ja loomakasvatusalaste tootmisprotsesside mehhaniseerimine on pärast märtsipleenumit märkimisväärselt tõstnud tööviljakust loomakasvatases. Masinatega lüpsiti 1968. aastal 99% sovhooside ja 95% kolhooside lehmadest. Teatud ulatuses on tõusnud ka loomakasvatusalaste teiste tööde mehhaniseerimise aste, kuid ulatuslik töö on siin veel ees.

Võrreldes märtsipleenumieelse aastaga oli kolhoosides loomakasvatussaaduste tootmisel töökulu vähenenud 1968. aastaks ühe tsentneri kohta järgmiselt: piimal 40,7%, noorveiste kaaluübel 33,6%, sigade kaaluübel 40,7% ja munade tootmisel 60,2%. Ühe tsentneri loomakasvatussaaduste tootmiseks kulutati 1968. aastal

kolhoosides piima tootmisele 0,83, veiste kaaluiibe kohta 4,17, sigade kaaluiibe kohta 3,10 ja 1000 muna kohta 1,68 inimpäeva. Sovhoosides kulutati inimpäevi 1 ts kohta järgmiselt: piima tootmisel 0,77, veiste kaaluiibe kohta 3,37 ja sigade kaaluiibe kohta 2,25. Keskmise ööpäevane nuumveiste kaaluiive oli 1968. a. sovhoosides 726 g ja nuumsigadel 511 grammi.

Sõltuvalt produktiivsusest, mehhaniseerimise astmest ja tööde organiseerimisest loomakasvatuses oli töökulu 1968. aastal kolhoosides rajooniti (tabel 22) ühe tsentneri piima kohta 0,69 (Paide rajoon) kuni 0,99 inimpäeva (Haapsalu ja Hiiumaa rajoon). Üldiselt kulutatakse ühe tsentneri piima tootmiseks Kagu- ja Lääne-Eestis rohkem inimpäevi kui teistes piirkondades. Suhteliselt suur oli inimtöökulu piima tootmisel ka Tartu rajoonis.

Tabel 22

Töökulu vähenemine loomakasvatussaaduste tootmisel vabariigi kolhoosides aastatel 1964—1968

	Töökulu 1 ts toodangu kohta 1968. a., inimpäevi			Töökulu vähenemine 1 ts toodangu kohta 1968. a. võrreldes 1964. a., %		
	piim	veiste kaaluiive	sigade kaaluiive	piim	veiste kaaluiive	sigade kaaluiive
Loode-Eesti						
Harju	0,83	4,32	3,37	37,6	28,7	31,4
Rapla	0,72	3,96	3,11	42,9	31,7	37,4
Kirde-Eesti						
Kohtla-Järve	0,89	4,48	2,98	44,4	36,7	42,2
Rakvere	0,84	4,09	3,09	35,4	31,4	29,6
Kesk-Eesti						
Paide	0,69	3,46	2,89	38,9	34,6	43,8
Viljandi	0,85	4,28	3,14	38,8	31,4	40,3
Jõgeva	0,83	4,59	3,15	45,0	34,0	49,4
Tartu	0,92	4,33	3,55	42,9	35,6	47,8
Kagu-Eesti						
Põlva	0,93	4,07	2,92	42,9	39,3	43,4
Võru	0,95	4,50	3,23	43,1	28,5	39,3
Valga	0,90	4,29	3,36	41,6	29,2	35,1
Lääne-Eesti						
Pärnu	0,79	4,05	3,25	42,3	35,9	40,3
Haapsalu	0,99	4,77	3,35	28,8	31,8	32,7
Hiiumaa	0,99	4,84	2,70	39,3	26,0	34,1
Kingissepa	0,77	3,92	2,49	42,5	38,2	46,3
Vabariik	0,83	4,17	3,10	40,7	33,6	40,7

Ühe tsentneri veiste kaaluiibe kohta oli kõige väiksem töökulu Paide (3,46 inimpäeva) ja kõige suurem Hiiumaa rajoonis (4,84 inimpäeva). Sigade kaaluiibe ühe tsentneri kohta kulutati inim-päevi kõige vähem Hiiumaa (2,70 inimpäeva) ja kõige rohkem Tartu rajoonis (3,55 inimpäeva).

Võrreldes märtsipleenumieelse aastaga oli 1968. aastaks vähenenud töökulu 1 tsentneri piima tootmisel kõige rohkem Kohtla-Järve rajoonis (44,4%) ja kõige vähem Haapsalu rajoonis (28,8%). Veiste kaaluiibe kohta vähenes töökulu kõige rohkem Põlva (39,3%) ja kõige vähem Hiiumaa rajoonis (26%). Sigade kaaluiibe kohta vähenes töökulu kõige rohkem Tartu (47,8%) ning kõige vähem Rakvere rajoonis (29,6%).

Praeguse tootmistaseme juures kaasneb produktiivsuse suurendamisega märkimisväärne tööviljakuse tõus. Produktiivsuse tõstmisega lehma kohta aastas 500 kg võrra, samuti veiste ja sigade ööpäevase kaaluiibe suurendamisega 100 g võrra kaasneb tööviljakuse 10—15%-line tõus.

Seoses tootmisprotsesside järjest ulatuslikuma mehhaniseerimisega vabariigi taime- ja loomakasvatuses on tööviljakuse kasvule erilist mõju avaldanud põllumajandustöötajate vastavate teadmiste taseme tõus ja järjest teaduslikum tootmise organiseerimine. Tehniline progress, tootmisprotsesside edasine tehniline täiustamine ja töötajate kvalifikatsiooni tõus tagavad ka tööviljakuse edasise kasvu.

NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumil rõhutati vajadust võtta kolhoosi ja sovhoosi majandusliku tegevuse hindamisel aluseks rentaabluse tase.¹ Kaubatoodangu rentaablus väljendub kasumi suhtes tehtud kulutustega. Seega iseloomustab ta tehtud kulutuste efektiivsust saavutatud tootmistaseme juures.

Üheks olulisemaks teguriks rentaabluse tõstmisel on sovhoosides ja kolhoosides toodetud saaduste omahinna alandamine. 1968. a. oli vabariigi kolhoosides ühe tsentneri toodangu omahind järgmine: teraviljal 7,48 rbl., kartulil 4,29 rbl., avamaa kõögiviljal 6,61 rbl., piimal 15,35 rbl., veiste kaaluiibe kohta 93,64 rbl., sigade kaaluiibe kohta 102,95 rbl. ja 1000 muna kohta 57,60 rbl. Sovhoosides oli samal aastal ühe tsentneri toodangu omahind teraviljal 7,59 rbl., kartulil 4,25 rbl., avamaa kõögiviljal 5,48 rbl., piimal 14,98 rbl., veiste kaaluiibe kohta 104,22 rbl., sigade kaaluiibe kohta 91,62 rbl. ja 1000 muna kohta 42,02 rbl.

Tähtsamate taime- ja loomakasvatussaaduste omahind kolhoosides 1968. aastal on toodud tabelis 23. Neist andmeist näeme, et rajooniti kõikus ühe tsentneri teravilja omahind 6,45 rbl. (Paide rajoon) ja 10,66 rbl. (Hiiumaa rajoon) piires. Kartuli omahind oli kõige madalam Põlva rajoonis (3,54 rbl. ts) ja kõige kõrgem Haap-

¹ L. I. Brežnev. NSV Liidu põllumajanduse edasiarendamise pakilistest abinõudest. Tallinn 1965, lk. 27.

salu rajoonis (6,83 rbl. ts). Piima ühe tsentneri omahind oli 14,31 rbl. (Harju rajoon) kuni 16,76 rbl. (Võru rajoon). Veiste kaaluübe oli kõige odavam Haapsalu rajoonis (83,55 rbl. ts) ja kõige kallim Jõgeva rajoonis (104,96 rbl. ts). Uhe tsentneri sigade kaaluübe omahind kõikus 93,44 rbl. (Rakvere rajoon) kuni 116,06 rbl. (Pärnu rajoon) piires.

Taimikasvatussaaduste omahinna alandamise suurimaks reserviks on saagikuse tõstmine. Saagikuse tõstmisel madalamalt saagitasemelt on omahinna alanemine olnud suurem kui kõrgemalt saagitasemelt. Saagikuse mõju omahinna alanemisele on tähelepanndavam rühvelkultuuridel ja teraviljadel, vähemal määral heinakultuuridel. Saagikuse tõusuga alanevad kõikide kultuuride toodanguühiku kohta tehtavad kulutused. Töötajate keskmise tööpäevatasu suurenemine on täheldatav kõikide kultuuride, eriti aga teravilja- ja rühvelkultuuride saagikuse kasvuga.

Tabel 23

Tähtsamate taime- ja loomakasvatussaaduste ühe tsentneri omahind kolhoosides 1968. a., rublades

	Tera- vili	Kartul	Piim	Veiste kaalu- iive	Sigade kaalu- iive
Loode-Eesti					
Harju	7,56	4,52	14,31	88,45	101,58
Rapla	8,57	4,51	14,68	90,98	112,72
Kirde-Eesti					
Kohtla-Järve	7,60	4,89	16,53	99,14	99,72
Rakvere	6,56	4,42	14,40	88,88	93,44
Kesk-Eesti					
Paide	6,45	3,82	14,62	85,76	101,29
Viljandi	7,22	3,81	15,83	95,21	102,11
Jõgeva	6,78	4,38	15,99	104,96	105,27
Tartu	6,82	4,52	15,73	99,58	106,74
Kagu-Eesti					
Põlva	6,54	3,54	16,11	100,61	94,77
Võru	8,09	3,90	16,76	110,20	101,64
Valga	7,53	4,13	15,86	101,28	102,50
Lääne-Eesti					
Pärnu	9,59	4,77	15,42	89,23	116,06
Haapsalu	9,78	6,83	15,11	83,55	109,01
Hiumaa	10,66	6,31	16,52	91,53	106,20
Kingissepa	9,83	6,42	15,29	89,04	102,89
Vabariik	7,48	4,29	15,35	93,64	102,95

Loomakasvatuses kaasneb produktiivsuse suurendamisega omahinna alanemine. Piimakarja produktiivsuse tõusu, veiste ja

sigade kõrgema ööpäevase kaaluiibe ning kanade munevuse suurenemise puhul alaneb toodangu omahind ja suureneb kasum.

Loomakasvatussaaduste omahinna alandamisel on oluline tähtsus söötade omahinnal, sest söödad moodustavad suhteliselt suure osa loomakasvatussaaduste tootmiskuludest. Söötade osatähtsus tootmiskuludest oli 1968. aastal sovhoosides keskmiselt: piimakarjal 52,8%, veiste noorkarjal 67,4%, seakasvatuses 68,4%, lam-bakasvatuses 57,7% ja linnukasvatuses 71%. Sõltuvalt tootmiskulude teiste elementide suurusel oli kolhoosides söötade osatähtsus tootmiskuludest väiksem, töötasu osatähtsus aga suurem kui sovhoosides. Söötade omahinna alandamisel on oluline tähtsus ka kasutatud söötade struktuuril.

Pärast märtsipleenumit on vabariigi kolhoosides ja sovhoosides tõusnud rentaablu tase, mis vastab nüüd majandite laiendatud taastootmise vajadustele.

Taime- ja loomakasvatussaaduste rentaablu oli 1968. aastal sovhooside keskmisena riigile realiseerimisel 40,9% ja kogu kaubatoodangu osas 39,2%. Kolhooside keskmisena olid vastavad näitajad 35,5% ja 35,9%. Taimekasvatussaaduste rentaablu oli riigile realiseerimisel sovhoosides keskmiselt 44,5% ja kolhoosides 52,9% ning taimekasvatuse kaubatoodangu rentaablu vastavalt 49,2% ja 64,8%. Loomakasvatussaaduste riigile realiseerimise keskmine rentaablu oli sovhoosides 40,5% ja kolhoosides 33,9% ning loomakasvatussaaduste kaubatoodangu rentaablu sovhoosides 40,3% ja kolhoosides 33%.

Taimekasvatussaadustest oli realiseerimise rentaablu kõige kõrgem teraviljal. Ka kartuli realiseerimine oli kõrge rentaablu-sega. Suhteliselt madalam oli aga rentaablu köögivilja, eriti katmikköögivilja realiseerimisel. Teatud ulatuses andsid sovhoosides kahjumit lina ning kolhoosides katmikköögivilja riigile realiseerimine ja puuviljandus.

Loomakasvatussaaduste realiseerimine oli 1968. aastal sovhoosides ja kolhoosides keskmisena tasuv, välja arvatud sovhoosides lindude lihaks ja kolhoosides mee realiseerimine. Seoses linnuliha kokkuostuhindade tõstmisega kujuneb nüüd ka linnuliha tootmine tasuvaks. Loomakasvatussaaduste realiseerimisel oli kõrgema rentaablu-sega seakasvatus ja suhteliselt madalama rentaablu-sega veisekasvatus, eriti piima realiseerimine. Tuleb märkida, et 1968. aastal kehtisid kolhoosides ja isemajandamise alustele üleviidud sovhoosides ühtsed riiklikud kokkuostuhinnad.

Rajoonide lõikes oli sovhoosides 1968. a. riigile realiseerimisel taimekasvatuse kaubatoodangu rentaablu (tabel 24) kõige madalam Võru rajoonis (20%) ja kõige kõrgem Tartu rajoonis (71%). Seda mõjutab oluliselt üleplaanilise teravilja riigile realiseeritud kogus, mille eest saadi kõrgemat hinda. Loomakasvatussaaduste osas oli keskmisest madalama rentaablu-sega Valga ja Kingisepa (31%) ning kõrgeima rentaablu-sega Rakvere rajoon (51%),

sest siin avaldas olulist mõju seakasvatuse kui tasuvama tootmisharu osatähtsus.

Tabel 24

Riigile müüdnud taime- ja loomakasvatussaaduste rentaablus sovhoosides 1968. a., %

	Taimekasvat	Loomakasvat	Teravili	Kartul	Piim	Veiseliha	Sea-liha
Loo de-Eesti							
Harju	34	43	71	35	15	47	58
Rapla	31	39	59	30	17	46	58
Kir de-Eesti							
Kohtla-Järve	21	33	55	37	10	30	54
Rakvere	50	51	80	34	25	49	72
Kesk-Eesti							
Paide	65	46	124	26	15	52	65
Viljandi	45	42	85	29	15	39	66
Jõgeva	69	37	104	33	18	43	58
Tartu	71	48	95	78	19	50	76
Kagu-Eesti							
Põlva	65	37	102	51	8	34	66
Võru	20	34	65	32	6	39	60
Valga	52	31	63	42	9	32	57
Lääne-Eesti							
Pärnu	67	34	57	73	14	37	60
Haapsalu	35	36	51	37	19	41	59
Hiiumaa	34	32	68	—6	13	30	53
Kingissepa	35	31	60	14	7	47	49
Vabariik	45	41	79	38	15	42	64

Tähtsamate saaduste lõikes tuleb märkida, et riigile realiseeritud teravilja rentaablus (tabel 24) oli madalaim Haapsalu (51%) ja kõrgeim Paide rajoonis (124%). Kartuli realiseerimisel oli kõrgeim rentaablus Tartu (78%) ja madalaim Kingissepa rajoonis (14%). Hiiumaa rajoonis andis kartuli realiseerimine kahjumit. Piima riigile realiseerimise rentaablus oli Võru rajoonis 6%, kuid Rakvere rajoonis 25%. Suhteliselt madal oli piima rentaablus Kagu-Eesti rajoonides. Veiste realiseerimine lihaks andis Kohtla-Järve ja Hiiumaa rajoonis 30%, kuid Paide rajoonis 52% rentaablust. Sigade lihaks realiseerimisel oli madalaima rentaablusega Kingissepa (49%) ning kõrgeima rentaablusega Tartu rajoon (76%).

Nii taime- kui ka loomakasvatuse kaubatoodangu rentaabluse suurendamisel on saagikuse ja produktiivsuse tõstmise kõrval suure tähtsusega realiseeritava toodangu kvaliteedi tõus.

Keskmine piimatoodang lehma kohta oli kolhoosides, sovhoosi-

des ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 1968. a. 3191 kg. Sovhooside andmete analüüs tõendab, et piimakarja produktiivsuse tõstmine 500 kg võrra lehma kohta suurendab kasumit keskmiselt 30 rbl. aastas ja rentaablust 5%. 1968. aastal oli keskmine piimatoodang lehma kohta Tooma katsebaasis 4928 kg piimarasvasusega 4,31%, Vändra katsejaamas 4714 kg piimarasvasusega 4,28% ja Audru sovhoosis 4367 kg piimarasvasusega 3,73%. Riigile realiseeritud piima rentaablus oli Audrus 43,8%, Toomal 52,2% ja Vändras 66,3%.

Lihaks realiseeritavate veiste ja sigade rentaabluse tõstmise seisukohalt on olulise tähtsusega nuumamisel ööpäevase kaaluibe suurendamine ja kvaliteedi tõstmine. Veiste lihaks realiseerimisel on eriti oluline saavutada nende kõrgem toitumus. 1964. aastal oli kolhoosidest, sovhoosidest ja teistest riiklikest põllumajandusettevõtetest realiseeritud veistest kõrgemas toitumuses 14%, kuid 1968. aastal 57%. Müüdnud sigadest oli 1968. a. 43% peekonikonditsioonis.

Keskmine ööpäevane iive oli 1968. a. veiste nuumamisel 726 g ja sigade nuumamisel 517 grammi. Realiseeritud veiste keskmine eluskaal oli samal aastal kolhoosides 322 kg ja sovhoosides ning teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 359 kilogrammi. Kõrgemas toitumuses realiseeritud veiste keskmine eluskaal oli vastavalt 401 ja 403 kilogrammi. Märgime siinjuures, et 1964. aastal oli keskmine realiseeritud veiste eluskaal kolhoosides ning sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes 203 kilogrammi.

1968. aastal sovhoosidest ja kolhoosidest realiseeritud veiste ja sigade kvaliteedi andmed on toodud tabelis 25. Realiseeritud veistest oli kõrgemas toitumuses sovhoosides 62,6% ja kolhoosides 50,2%. Kõrgema toitumusega veistest suurem osatähtsus oli Rakvere, Paide, Jõgeva, Tartu ja Võru rajooni sovhoosides (üle 70%), väiksem osatähtsus aga Lääne-Eesti sovhoosides ja kolhoosides. Peekonikonditsioonis sigadest oli suurem osatähtsus Viljandi, Hiiumaa ja Kingissepa rajooni sovhoosides ning Viljandi ja Valga rajooni ja Lääne-Eesti rajoonide kolhoosides (üle 50%), väiksem osatähtsus aga Kohtla-Järve ja Põlva rajooni sovhoosides (alla 15%).

Liha tootmise suurendamiseks ning rentaabluse tõstmiseks on vajalik ja majanduslikult efektiivne, et realiseeritud veised oleksid keskmiselt veelgi raskemad ja kõrgemas toitumuses ning realiseeritud sigadest oleks suurem osatähtsus peekonikonditsioonis müüdnutel.

Isemajandamise tingimustes on oluline, et kõik tootmisharud majandeis oleksid tasuvad. Majandi ja selle üksikute tootmisharude ning saaduste kaubatoodangu rentaabluse kujunemist mõjutavad väga mitmesugused tegurid. Tähtsamad neist on tootmise teaduslik organiseerimine ja ökonoomne majandamine. Selle

Realiseeritud veiste ja sigade kvaliteet sovhoosides ja kolhoosides 1968. aastal

	Realiseeritud veistest %				Realiseeritud sigadest %			
	kõrgemas tootmuses		keskmises tootmuses		peekon		rasvasead	
	sov- hoosi- des	kol- hoosi- des	sov- hoosi- des	kol- hoosi- des	sov- hoosi- des	kol- hoosi- des	sov- hoosi- des	kol- hoosi- des
Loode-Eesti								
Harju	58,0	32,4	34,6	54,4	43,4	45,3	22,0	23,6
Rapla	55,8	39,7	37,2	51,0	45,7	48,4	20,8	19,8
Kirde-Eesti								
Kohtla-Järve	63,2	54,1	31,9	34,0	12,9	36,0	54,8	34,5
Rakvere	71,2	65,1	23,5	28,5	39,5	46,2	29,4	22,7
Kesk-Eesti								
Paide	72,2	65,1	19,7	25,5	28,0	40,6	42,3	27,1
Viljandi	62,2	55,3	28,2	31,5	59,0	57,7	12,5	16,7
Jõgeva	76,3	62,0	20,5	32,1	33,1	43,3	50,8	36,4
Tartu	77,0	55,8	19,1	37,8	26,5	36,9	58,5	47,1
Kagu-Eesti								
Põlva	59,4	68,0	36,7	27,7	13,7	24,3	74,8	62,8
Võru	76,1	67,2	19,9	29,5	35,9	48,3	44,3	36,1
Valga	61,6	41,9	30,5	41,9	46,5	51,6	21,4	26,6
Lääne-Eesti								
Pärnu	42,5	27,0	45,5	54,6	48,4	53,3	18,2	13,0
Haapsalu	34,9	34,9	56,9	53,3	45,8	58,3	20,4	7,6
Hiiumaa	51,3	20,6	43,8	60,6	53,0	62,0	35,4	24,7
Kingisepa	33,0	27,9	53,1	55,9	57,4	69,4	29,8	19,9
Vabariik	62,6	50,2	30,5	39,3	37,8	47,0	36,1	28,1

kõrval on kaubatoodangu rentaabluise kujunemisel olulise tähtsusega ka realiseerimishindade tase.

Majandamise seisukohalt on oluline enam või vähem tasuvate tootmisharude osatähtsus. Vabariigi sovhooside ja kolhooside keskmine kaubatoodangu tootmiskulude struktuur, kasumi osatähtsus ning rentaabluise tootmisharude ja üksikute saaduste kaupa on toodud tabelis 26.

Tabeli 26 andmetest näeme, et taimekasvatuse kaubatoodangu tootmiskulud moodustasid kõigest kaubatoodangu tootmiskuludest 12—14%, andes seejuures 15—25% kasumit. Loomakasvatussaaduste kaubatoodangu tootmiskulud olid 79—84% kõigest kaubatoodangu tootmiskuludest ning andsid 72—86% kasumist. Veisekasvatuse tootmiskulud moodustasid kõigest kaubatoodangu tootmiskuludest 53%, kuid kasumist andsid 34—38%, seejuures kulutused realiseeritava piima tootmiseks moodustasid 31—37% kõigest kau-

Kaubatoodangu tootmiskulude ja kasumi struktuur ning rentaablus tootmis-
harude kaupa Eesti NSV sovhoosides ja kolhoosides 1968. a.

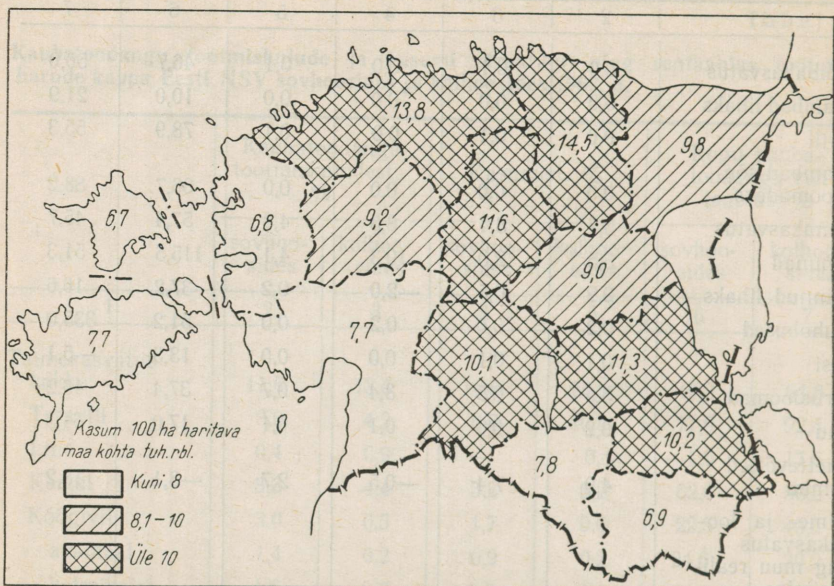
	Kaubatoodangu tootmiskuludest, %		Kasumist, %		Kogu kaubatoodangu rentaablus, %	
	sovhoosides	kolhoosides	sovhoosides	kolhoosides	sovhoosides	kolhoosides
1	2	3	4	5	6	7
Taimikasvatuse kokku	11,6	13,8	14,6	24,9	49,2	64,8
Teravili	3,0	4,2	6,0	10,8	77,9	92,8
Lina	0,4	0,9	—	0,4	-1,0	17,6
Kartul	3,3	4,4	5,3	6,2	62,6	50,6
Köögivilid	3,0	0,5	1,7	0,6	22,5	40,5
avamaal	1,4	0,2	0,9	0,2	24,6	39,2
katmikalal	1,6	0,3	0,8	0,4	20,8	41,3
Puuviljandus	0,2	0,1	0,3	—	56,3	22,8
Teised taimikasvatussaadused	1,7	3,7	1,3	6,9	28,3	69,4
mitmeaastaste hein- taimede seemned	0,5	0,7	0,4	2,0	29,8	113,4
vitamiinheinajahu	0,1	—	0,1	—	35,1	—
tärglis	—	0,8	—	0,9	—	34,5
muud	1,1	2,2	0,8	4,0	27,2	71,0
Loomakasvatuse kokku	83,5	78,8	85,9	72,4	40,3	33,0
Veisekasvatuse	52,8	53,0	38,4	33,7	28,5	22,8
piim	31,2	36,9	11,7	11,2	14,7	10,9
veised lihaks	20,4	14,7	21,4	15,3	41,0	37,4
veised tõuloomadeks	1,2	1,4	5,3	7,2	167,4	181,0
Seakasvatuse	21,0	20,8	35,5	33,5	66,2	57,9
sead lihaks	20,5	20,1	32,9	29,7	63,1	52,9
sead tõuloomadeks	0,5	0,7	2,6	3,8	176,2	218,5

1	2	3	4	5	6	7
Lambakasvatus	0,0	0,1	0,0	0,1	46,7	50,0
lambad lihaks	0,0	0,0	0,0	0,0	10,0	21,9
vill	0,0	0,1	0,0	0,1	78,9	55,3
lambad tõu- loomadeks	0,0	0,0	0,0	0,0	66,7	88,2
Linnukasvatus	5,7	3,4	8,3	4,3	57,4	45,7
munad	3,5	2,9	10,3	4,1	115,5	51,3
linnud lihaks	2,2	0,5	-2,0	0,2	-37,2	16,6
Tõuhobused	0,2	0,0	0,2	0,0	51,2	335,0
Mesi	0,1	0,1	0,0	0,0	13,3	-5,1
Karusloomad	3,5	0,5	3,4	0,7	37,4	49,2
Muu	0,2	0,9	0,1	0,1	17,0	64,3
Abiettevõtted ja muu	4,9	7,4	-0,5	2,7	-3,1	13,2
Taime- ja loo- makasvatus ning muu reali- seerimine kokku	100	100	100	100	39,2	35,9

batoodangu tootmiskuludest, andes aga vastavast kasumist ainult 11—12%.

Nagu eespool toonitasime, etendavad loomakasvatuse kaubatoodangu rentaablu suurendamisel määravat osa eelkõige produktiivsuse suurendamine ja realiseeritava toodangu kvaliteedi tõstmine, samuti loomakasvatuses kasutatavate söötade omahinna alandamine. Kõige selle kõrval ei saa jätta märkimata, et on ka vaja täiustada nende põllumajandussaaduste kokkuostuhindu, mille kaubatoodangu rentaablu on suhteliselt madal. Põhilised kaubatoodangu harud on peaaegu kõikides sovhoosides ja kolhoosides veise- ja seakasvatus ning teravilja- ja kartulikasvatus. Nagu öeldud, on osa majandeid spetsialiseerunud veisekasvatuse või veise- ja seakasvatuse kõrval linnukasvatusele ning osa majandeid köögiviljandusele ja puuviljandusele. Märkimisväärne osatähtsus on mitmel pool ka seemnekasvatusel, osas majandis linakasvatusel. Mitmetes majandites oleks edaspidi vaja teiste loomakasvatuseharude kõrval suuremas ulatuses arendada ka lambakasvatust. Kasumi summa haritava maa ühiku kohta rajooniti on toodud joonisel 16.

Vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes oli 1968. aastal loomakasvatussaaduste tootmisel 4,7% kõigist majandest ainult veisekasvatuse, 72% majan-

Joonis 16. Kasum 100 hektari haritava maa kohta (tuhandetes rublades) kolhoosides ja sovhoosides 1968. a. (vabariigi keskmine 10,4).

deist veise- ja seakasvatuse, 1,6% majandeist veise- ja linnukasvatuse ning 0,2% majandeist veise- ja lambakasvatuse spetsialisatsiooniga. 2,8% majandeid kasvatas veiseid, sigu ja lambaid ning 18,2% majandeid veiseid, sigu ja linde. Veiseid, sigu, lambaid ja linde kasvatas 0,5% majandeist. Lisaks nendele oli niisuguseid kitsalt spetsialiseerunud majandeid, karusloomakasvatuse ja katmikala majandeid, kus ei olnud teisi kaubalisi tootmisarusid.

Et majandid saaksid areneda vastavalt looduslikele ja majanduslikele tingimustele, spetsialiseeruda nii, et see vastaks rahvamajanduse vajadustele ja samal ajal tagaks ka vajaliku tasuvuse taseme, peaks üksikute põllumajandussaaduste kokkuostuhindade vahetorkord olema selline, et see ei pidurdaks majandites spetsialiseerumise arendamist, vaid, vastupidi, stimuleeriks seda.

Põllumajanduse kogutoodang ühe inimpäeva kohta oli 1968. aastal vabariigi kolhoosides 18,60 rubla (tabel 28), olles madalaim Haapsalu (14,43 rbl.) ja kõrgeim Paide rajoonis (21,27 rbl.).

Kogutulus kajastub uus loodud väärtus jooksva aasta hindades. Ta näitab täpsemalt tootmise tulemusi kui kogutoodang, sest siin ei esine teatud toodangu osa kahekordset arvestust nagu kogutoodangu puhul. Vabariigi kolhoosides oli keskmiselt kogutulu 1968. aastal ühe inimpäeva kohta 8,25 rbl., olles madalaim

Majandite tüübid loomakasvatussaaduste tootmisel vabariigis 1968. a.

	Majandid, kus peeti							Majandide kokku
	ainult veiseid	veiseid ja sigu	veiseid ja linde	veiseid ja lam-baid	veiseid, sigu ja lam-baid	veiseid, sigu ja linde	veiseid, sigu, lam-baid ja linde	
Majandite arv:								
kolhoose	11	271	4	—	13	81	3	383
sovhoose ja teisi riiklikke põllumajandusettevõteteid	16	140	5	1	3	23	—	188
Kokku	27	411	9	1	16	104	3	571
Majandite arvust %:								
kolhoose	2,9	70,8	1,0	—	3,4	21,1	0,8	100
sovhoose ja teisi riiklikke põllumajandusettevõteteid	8,5	74,5	2,7	0,5	1,6	12,2	—	100
Kokku	4,7	72,0	1,6	0,2	2,8	18,2	0,5	100

Hiiumaa (7,01 rbl.) ja kõrgeim Rakvere rajoonis (9,85 rbl.). Üldiselt oli kogutulu Kagu- ja Lääne-Eestis inimpäeva kohta suhteliselt madalam kui Loode- ja Kesk-Eestis.

Üheks tähtsamaks abinõuks tootmise suurendamisel on töötajate materiaalse huvi tõstmine. Vabariigi juhtivad organid ja majandid on pidevalt sellele suurt tähelepanu osutanud. Oluliseks sammuks kolhoosnikute materiaalse huvi tõstmisel oli 1966. aastal garanteeritud töötasu kehtestamine vastavalt sovhoositöölise töötasule. 1964. aastal oli keskmine tööpäevatasu vabariigi kolhoosides 2,92 rbl., kuid 1968. aastal 4,90 ja koos preemiatega 5,36 rbl. Töötajate premeerimiseks eraldati kolhoosides 1968. a. 14,8% kasumist. Ajavahemikul 1964—1968 kasvas kolhoosides inimpäeva kohta kogutulu 75,9% ning töötasu 69,6%, seega keskmine kasvutempo aastas oli kogutulul 15,2% ja töötasul 14,2%. Kogutulust kasutati kolhoosides 1968. aastal töötasuks 59,4%.

Rajoonide lõikes tõusis pärast märtsipleenumit kolhoosnikute töötasu suhteliselt kõige rohkem Võru (93,5%) ja kõige vähem Paide rajoonis (60%). Töötasu ühe inimpäeva kohta oli aga 1968. aastal kõige kõrgem Paide (5,38 rbl.) ja kõige madalam Haap-

Põllumajanduse kogutoodang, kogutulu ja töötasu kolhoosides ning kolhooside ja sovhooside rentaablus 1968. aastal

	Inimpäeva kohta kolhoosides 1968. aastal, rbl.			Töötasu tõus kolhoosides 1964.—1968. a., %	Töötasu % kogutulust kolhoosides 1968. a.	Majandite rentaablu % 1968. a.	
	põllumajanduse kogutoodang	kogutulu	töötasu			kolhoosid	sovhoosid
Loo de-Eesti							
Harju	17,23	8,48	4,92	62,4	58,0	37,4	38,0
Rapla	19,06	8,26	5,09	66,3	61,6	33,1	32,6
Kir de-Eesti							
Kohtla-Järve	17,73	7,48	4,83	62,1	64,6	29,3	29,0
Rakvere	20,45	9,85	5,30	64,6	53,8	43,2	47,3
Kesk-Eesti							
Paide	21,27	9,54	5,38	60,0	56,4	41,1	42,8
Viljandi	18,34	8,04	4,89	65,8	60,8	32,4	38,4
Jõgeva	18,62	8,22	4,96	88,6	60,3	34,5	38,9
Tartu	17,52	8,11	4,69	79,0	57,8	36,4	49,0
Kagu-Eesti							
Põlva	18,38	8,50	4,72	74,8	55,5	42,1	36,9
Võru	18,07	7,65	4,49	93,5	58,7	33,2	30,4
Valga	19,32	7,66	4,63	73,4	60,4	31,3	29,7
Lää ne-Eesti							
Pärnu	18,17	7,28	4,72	65,0	64,8	28,3	32,9
Haapsalu	14,43	7,14	4,48	68,4	62,7	24,1	30,4
Hiiumaa	17,31	7,01	4,83	...	68,9	22,7	25,5
Kingissepa	17,01	7,39	4,83	68,3	65,4	27,7	25,2
Vabariik	18,60	8,25	4,90	69,6	59,4	34,7	38,0

salu rajoonis (4,48 rbl.). Töötasu osatähtsus kogutulust moodustas Rakvere rajoonis 53,8%, kuid Hiiumaa rajoonis 68,9%. Isemajandamise tingimustes on suurenenud töötajate materiaalne huvi ka sovhoosides. 1968. aastal kasutati sovhoosides töötajate premeerimiseks 15,1% kasumist.

Lõpuks puudutame lühidalt kolhooside ja sovhooside rentaablust majandite kohta terviklikult. Tuleb rõhutada, et 1968. aastal kehtisid kolhoosides ja sovhoosides ühtsed põllumajandussaaduste riiklikud kokkuostuhinnad, kuid teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes olid need mõnede saaduste osas erinevad. Alates 1969. aastast kehtivad kõikides põllumajandusettevõtetes ühtsed riiklikud kokkuostuhinnad.

Põllumajandusettevõtete rentaablus kaubatoodangu suhtes oli 1968. aastal kolhoosides 34,7% ja sovhoosides 38%. Rajoonide

lõikes oli kõrgeim rentaablus Rakvere (43,2%), samuti Põlva (42,1%) ja Paide rajooni (41,1%) kolhoosides. Madalaim oli rentaablus Lääne-Eestis ja Kohtla-Järve rajoonis (22,7—29,3%). Sovhoosides oli kõrgeim rentaablus Tartu (49%) ja Rakvere rajoonis (47,3%) ning madalaim Kingissepa ja Hiiumaa rajoonis (25,2—25,5%). Lääne- ja Kagu-Eesti rajoonides on majandite rentaablus märkimisväärselt madalam kui teistes rajoonides.

Toodud analüüsist nägime, et pärast märtsipleenumit partei ja valitsuse poolt rakendatud abinõud on avaldanud suurt positiivset mõju vabariigi kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete edasiarendamisele. Suurenenud on taime- ja loomakasvatussaaduste toodang, tõusnud on kõigi kultuuride saagikus ja loomade produktiivsus ning kasvanud loomade arv. Samal ajal on suurenenud põllumajanduses töötajate materiaalne huvi ja majandite rentaablus.

NLKP Keskkomitee 1968. aasta oktoobripleenumil tehtud ettekandes märgiti, et põllumajandusliku tootmise kasvutempo oleneb suurel määral kapitaalimahutustest ja materiaal-tehnilisest varustamisest.¹ Vabariigi põllumajanduses on põllumajanduse kasvutempo kiirenenud vastavalt materiaal-tehnilise varustatuse kasvutempole.

Pärast märtsipleenumit on vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes süvenenud majandite spetsialiseerimine ja põllumajandusliku tootmise territoriaalne paiknemine vastavalt looduslikele ja majanduslikele tingimustele, samuti linnaelanikkonna paiknemisele. Märgime siinjuures, et varutud teravilja osatähtsus teraviljatoodangust oli suurem Kesk-Eestis, varutud kartuli osatähtsus kartulitoodangust Kirde- ja Loode-Eestis. Kõõgiviljatoodang ja katmikala pindalad paiknevad üldiselt vastavalt linnaelanikkonna paiknemisele. Piimatoodang oli suhteliselt suurem Loode-Eestis. Munade tootmine paikneb põhiliselt vastavalt linnaelanikkonna paiknemisele (tabel 29).

Vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes on põhiliselt välja kujunenud majandite spetsialiseerimine. Edaspidi süveneb nende spetsialiseerimine veelgi, lähtudes konkreetsetest looduslikest ja majanduslikest tingimustest.

Lähematel aastatel on tähelepanu keskpunktis teravilja kogutoodangu suurendamine, kõigi kultuuride, esijoones heinakultuuride saagikuse tõstmine ning loomakasvatuse arendamine nii produktiivsuse tõstmise kui ka loomade arvu suurendamise alusel. Seejuures tuleb senisest suuremat tähelepanu pöörata nii taime- kui ka loomakasvatussaaduste kvaliteedi tõstmisele ja ökonoomsele majandamisele, et alandada kõigis kolhoosides, sovhoosides

¹ L. I. Brežnev, NLKP XXIII kongressi ja NLKP Keskkomitee pleenumite põllumajandusalaste otsuste täitmise käigust. Tallinn 1968, lk. 15.

Vabariigi elanikkonna paiknemine ja põllumajandussaaduste tootmine kolhoosides, sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes piirkonniti 1968. aastal, %

	Loode-Eesti	Kirde-Eesti	Kesk-Eesti	Kagu-Eesti	Lääne-Eesti	Kokku
Elanikkond:						
Elanikkond kokku	36,1	19,3	22,0	9,8	12,8	100
Linnaelanikkond	46,0	21,8	17,7	5,0	9,5	100
Maa fond:						
Põllumajanduslik maa	16,1	13,4	30,4	17,3	22,8	100
Haritav maa	14,4	14,1	34,5	18,7	18,3	100
Taimakasvatussaaduste tootang ja varumine						
Teraviljatoodang	13,2	15,8	37,7	18,6	14,7	100
Teravilja varumine	15,0	14,3	44,0	15,2	11,5	100
Varumise % teraviljatoodangust	14,5	11,5	14,2	10,4	9,9	12,7
Kartulitoodang	15,7	16,0	38,7	21,1	8,5	100
Kartuli varumine	18,6	28,4	38,3	9,8	4,9	100
Varumise % kartulitoodangust	18,7	28,0	15,6	7,3	9,0	15,8
Köögiviljatoodang	44,8	14,9	23,3	5,1	11,9	100
Katmikala pindala	66,3	14,5	9,7	0,8	8,7	100
Loomakasvatussaaduste tootang						
Piimatoodang	17,6	14,1	34,8	14,5	19,0	100
Lihatoodang	15,6	15,8	34,2	17,4	17,0	100
Sealihatoodang	14,1	16,9	34,8	19,0	15,2	100
Munatoodang	40,1	23,3	17,4	8,5	10,7	100

ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes toodetud põllumajandussaaduste omahinda ning tõsta majandite rentaablust.

Vabariigi rahvamajanduse modelleerimisest

Ü. ENNUSTE

1968. aastal kavandati Eesti NSV TA Majanduse Instituudis vabariigi rahvamajanduse perspektiivse arengu prognoose kolmekümne tootmisharu kohta. Töö peamiseks ülesandeks oli selgitada, milliseks peaks kujunema vabariigi rahvamajanduse tootmisharude dünaamika. Sellest lähtudes on võimalik koostada detailsem tegevuskava, nagu kapitaalvahutuste suunamine objektide lõikes ja tootmisharude arengu stimuleerimine. Nimetatud töös viimaseid küsimusi ei lahendatud.

Käesolevas artiklis käsitletakse nimetatud töö kahte põhiküsimust. Esiteks, vabariigi rahvamajanduse arendamise eesmärkide alusel ühe kriteeriumi sünteesimist või selekteerimist, mille abil saab erinevate arengusuundade efektiivsust võrrelda. Teiseks, tootmise ja tarbimise ning kapitaalvahutuste bilansi koostamise põhimõtteid ning vabariigi rahvamajanduse kohustuste ja tema arengutingimuste formuleerimist.

Vabariigi rahvamajanduse arendamise optimeerimiskriteerium

Vabariigi rahvamajanduse optimaalse arengusuuna selgitamiseks on vaja formuleerida tema arendamise eesmärgid. Nende alusel tuleb moodustada üks näitaja ehk kriteerium, mille abil saaks mõõta erinevate arenguvariantide kvaliteeti. Üks kriteerium on optimaalse planeerimise seisukohalt väga tähtis ja selle valikust sõltub oluliselt kogu prognoos.

Ühe kriteeriumi mõte on esialgu võõras, sest traditsioonina praktika sellist mõistet ei vaja. Selle tõttu on ka vabariigi majandusjuhtidelt raske konkreetset nõu saada, küll aga saab nende käest väärtuslikku informatsiooni üksikute arendamise eesmärkide

olulisuse kohta. Ometi ei tähenda see, et ühte sünteetilist efektiivsuse näitajat põhimõtteliselt ei eksisteeri. Vastupidi. Oletades, et majandusjuht suudab erinevaid plaanivariante eelistusjärjekorda seada, võime väita, et tema seisukohalt on üks kokkuvõtlik kriteerium olemas.

Kriteeriumi loomise raskusest saab üle siis, kui majandusteadus on niivõrd arenenud, et me oskame kõiki arenguga seotud majandus-poliitilisi näitajaid mõõta ning saadud väärtusi omavahel võrrelda. Iga plaan mõjutab mitmeid näitajaid (elanikkonna tarbimist, akumulatsiooni, vaba aega, kultuuritaset jne. jne.). Mõningad näitajad on konventsionaalselt hästi mõõdetavad (näiteks tarbimise ja akumulatsiooni ulatus), teised aga ei ole (näiteks elanikkonna kultuuritase). Kuid ka mõõdetavad näitajad ei ole kaasajal veel kõik omavahel võrreldavad. Ometi on näitajate omavaheline võrdlemine-kaalumise korrektsed kriteeriumi loomiseks obligatoorne. Seda enam, et enamik olulisi näitajaid on vastassuunalised ehk konfliktised, s. t., et ühe näitaja väärtuse parandamisega kaasneb mõne teise näitaja väärtuse halvenemine.

Seega ei ole korrektsed optimiseerimiskriteeriumi praktiline loomine tänapäeval realiseeritav. Ainuke tee praktiliste optimumülesannete lahendamiseks on praegu järgmine.¹ Kriteeriumiks valitakse mingi domineeriv majanduslik näitaja, millist osatakse mõõta. Ülejäänud näitajate väärtuste osas on nõutav, et oleks kindlustatud mingi rahuldav etteantud tase. Seega saavutatakse nn. efektiivne plaan, mis on parim ainult teatava näitaja puhul.

Kogemused näitavad, et kriteeriumi valik tekitab alati diskussiooni, mis sageli lõpeb sellega, et ühist otsust ei leita ja optimiseerimisülesanne jääb lahendamata. Ometi on õigem jõuda kompromisslahendile, sest plaan, mis on teistega võrreldes parem kas või ühe näitaja osas, on ikkagi samm edasi.

1968. aastal Eesti NSV TA Majanduse Instituudis tehtud töös valiti vabariigi rahvamajanduse optimiseerimiskriteerium mõttekäigu alusel, milline tugineb sotsialistliku rahvamajanduse optimaalse planeerimise kontseptsioonidele.

Käsitleme vabariigi rahvamajandust kogu Nõukogude Liidu rahvamajanduse süsteemi alamsüsteemina. Järelkult peab tema arendamise eesmärk tulenema kogu meie maa rahvamajanduse optimaalse arendamise eesmärgist ja arendamismudel peab olema üheks mudeliks kogu rahvamajanduse arendamise mudelite süsteemis.

Nõukogude Liidu rahvamajanduse optimaalse arendamise ülesanne on seatud NLKP programmis ja näeb ette ühiskonnaliikmete kasvavate vajaduste järjest täielikuma rahuldamise. Kitsen-

¹ Selle probleemi matemaatilist käsitlust vt. Ü. Ennuste, Tootmissüsteemi optimiseerimiskriteeriumidest, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateadused. 1969, nr. 2 (ingl. k.), lk. 99—104.

davateks tingimusteks on mitmesuguste ressursside, eelkõige tööjõu piiratus ja mitmesugused kohustused, mis on seotud kaitsevõime tugevdamisega, arengumaade abistamisega jne. Optimaalne plaan on selline, mis antud kitsendavate tingimuste korral tagab ühiskonnaliikmete vajaduste maksimaalse rahuldamise, s. o. kõigi ressursside efektiivseima kasutamise antud eesmärgi saavutamise huvides. Optimaalse plaani realiseerimisega realiseerub nõukogude rahva majanduslik peaaesanne: kommunismi materiaaltehnilise baasi loomine sellise struktuuriga, mis kõige paremini vastab ühiskonna vajadustele.

Kirjeldatud ülesande kitsendavate tingimuste ja ressursside bilansside formuleerimine on praktiliselt võimalik. Kuid praktilise ülesande kriteeriumi loomiseks tuleb kasutada mõningaid lihtsustavaid eeldusi. Eeldame, et ühiskonnaliikmete vajaduste rahuldamise taset väljendab rahvatulust eraldatav mittetootmisalaste kulutuste summa ja selle optimaalne struktuur. Viimane saavutatakse kas vastavate tökete abil või rahvatulu mõõtmisel, milleks kasutatakse vajaduste taseme rahuldamist peegeldavaid hindu. Nii või teisiti on tegemist rahvatulu ühe osa maksimiseerimisega. Vaadeldes rahvatulu teisi elemente kui etteantuid, võime rääkida todetava rahvatulu maksimiseerimisest. Sellise sihi funktsiooni rakendamisel kavandame tootmissfääri arenguplaani, mis on suunatud ühiskonnaliikmete vajaduste parimaks rahuldamiseks piiratud ressursside ja kitsenduste korral.

Sellesisulisi matemaatilisi optimumülesandeid on välja töötatud¹, kuid nende praktiline rakendamine on raske ning ei lahenda küsimust detailsetl. Praktiline ülesanne peaks sisaldama kümneid majandusrajoone ja tootmisharusid nende omavahelistes seostes, ja seda vähemalt viie aasta ulatuses. Tundmatute arv ulatuks kümnetesse tuhandetesse. Raske on ka saada kõikidest majandusrajoonidest ühtsetel meetodilistel alustel väljatöötatud andmeid. Vähegi detailsemate tulemuste saamiseks on otstarbekohane rahvamajanduse tervikliku optimaalse planeerimise ülesande dekomponeerimine², ülesande jaotamine alamülesanneteks. Alamülesannete lahendeid koordineerib sellisel juhul tsentraalne planeerimissüsteem (NSV Liidu Plaanikomitee).

Alamülesanded moodustatakse territoriaalsel ja tootmisharu põhimõttel. Vaatleme territoriaalse alamsüsteemina liiduvabariiki, kohandades lihtsustavad eeldused Eesti NSV tingimustega.

Liiduvabariigi rahvamajanduse arendamise optimaalse komp-

¹ В. А. Волконский. Модель оптимального размещения производства по районам и пути ее упрощения. Экономика и математические методы, 1968, IV, № 2, стр. 163—175.

² Dekompositsiooniküsimusi on matemaatiliselt käsitletud töös: Ü. Ennuste, Tootmissüsteemi optimumülesannete lahendamisel dekomponeeritud Lagrange'i funktsiooni abil. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused. 1968, nr. 2, lk. 107—123.

leksse ülesande lahendamiseks on võimalik märksa detailsemalt selgitada tootmise ja tarbimise optimaalset struktuuri. Selleks et optimaalsus vastaks kogu rahvamajanduse huvidele, tuleb optimeerimise kriteerium tuletada viimase sihifunktsioonist. Kogu rahvamajanduses toodetud rahvatulu koosneb liiduvabariikides toodetud rahvatulu summadest. Järelikult on liiduvabariigi plaan, mis tagab suurema toodetud rahvatulu, parem ka kogu rahvamajanduse seisukohalt. Selline plaan kasutab vabariigi piiratud ressursse komplekselt ja märksa efektiivsemalt.

Viimati kirjeldatud ülesandega on ekvivalentne järgmine ülesanne: tagada vabariigis toodetava rahvatulu fikseeritud maht ressursside (eeskätt tööjõud) minimaalse kuluga.¹

Kirjeldatud ekvivalentsete ülesannete lahendamist tuleks tsentraalselt koordineerida nii hinnaindeksite reguleerimise kui ka ressursside jaotamise abil. Praegu sellise ülesande lahendamist tsentraalselt ei koordineerita. Seega tuleb kohapeal prognoosida nii üleliiduliste hinnaindeksite dünaamikat kui ka ressursside jaotust. Selles osas vajalike andmete väljatöötamiseks on otstarbekas kasutada traditsiooniliste meetoditega koostatud ja koordineeritud plaanide näitajaid.

Vabariigis toodetud rahvatulu kaheks olulisemaks kasutajaks on: 1) vabariigi mittetootmisalane tarbimine ja kapitaalvahetused ning 2) väliskaubavahetuse aktiivne saldo (väljaveo ja sisseveo vahe). Seejuures on Eesti NSV-s esimese kululiigi maht ja struktuur suhteliselt stabiilsed ja küllaltki hästi autonoomselt prognoositavad. Seevastu välja- ja sisseveo struktuurid on dünaamilisemad ja juhitavamad.

Mittetootmisalased kulud sõltuvad elanike arvust ja nende tasemest ühe elaniku kohta. Lähtudes Eesti NSV tingimustest eeldati, et elanikkonna loomulik juurdekasv ja sellele vastav töövõimelise elanikkonna maksimaalne tööhõive on tootmise arengu oluliseks tõkkeks. Seega on küsimusele esialgsel lähenemisel õigustatud elanikkonna prognoosimine isoleeritult, arvestamata sealjuures tagasisidet tootmisega.

Mittetootmisalaste kulude kasv ning seega ka tase ühe elaniku kohta tuleneb vastavast üleliidulisest tasemest ja selle tõusust, kusjuures nende kulude struktuuri määravad kohalikud (kliimaatilised, etnilised, ajaloolised jne.) tingimused. Seega prognoositi (mitmes variandis) mittetootmisalaste kulude maht ja struktuur ning vabariigi optimaalse arendamise ülesanne lihtsustus järgmiseks: leida arenguplaan, mis maksimiseeriks vabariigi väliskaubavahetuse aktiivse saldo, kusjuures oleks täidetud mitmesugused tõkestavad tingimused (bilansi tingimused). Viimased arvestavad

¹ Nimetatud ekvivalentsete ülesannete alusel on sageli otstarbekas moodustada veel lihtsustatud modifikatsioone, mis vastavad teatavatele erijuhtudele, kuid põhimõtteliselt annavad sama tulemuse. Näiteks piiratud tööjõu korral võiks sihifunktsiooniks valida maksimaalse puhastoodangu ühe töötaja kohta jne.

nii vabariigi piiratud ressursside varusid kui ka fikseeritud mitte-tootmisalaseid kulutusi.

Viimati kirjeldatud ülesande matemaatiline käsitlus on välja töötatud¹ ning eksperimenteeritud. Ülesanne kujuneb suhteliselt suuremõõtmeliseks, kuid lähematel aastatel lahendatavaks. Käesoleval ajal võib pidada selliste ülesannete lahendamiseks kõige otstarbekamaks mitmevariandilist dünaamilist maatriksbilansside meetodit. Vastava mudeli² järgi koostatakse arvuti abil vabariigi rahvamajanduse dünaamilise maatriksbilansi lähtevariant. Edasi algab selle «optimiseerimine», milleks muudetakse sisse- ja väljaveo struktuure, et järgmise lahendiga: 1) paremini rahuldada tootmise arendamisega seotud tõkkeid ja 2) et nende tõkete piirides oleks kaubavahetuse saldo maksimaalne. Selliselt leitud uue kaubavahetuse saldo struktuuriga koostatakse uus bilanss, mida järgnevalt täpsustatakse. Kirjeldatud iteratsioon on formaliseerimata. See tingib küll kõikide vahevariantide «silmitsemist», kuid võimaldab meie kogemuste põhjal suhteliselt väikese variantide arvuga jõuda rahuldava tulemuseni.

Kaubavahetuse struktuuri efektiivsuse tõstmisel piiratud ressursside puhul on heaks orientiiriks ressursside täiskulu koefitsiendid, mis näitavad ressursside otsest ja kaudset kulu (vaadeldavas tootmissüsteemis) toodanguühiku kohta. Efektiivne on tõkete piirides võimalikult palju välja vedada neid tooteid, millel on antud vabariigis väikesed piiratud ressursside täiskulud ja vastupidi.³

Dünaamilise bilansi järkjärgulisel täpsustamisel saame selgitada, milline on vabariigi majanduse ligikaudselt parim arengusuund kogu rahvamajanduse huvides, kusjuures vabariigi elanikkonna vajadused on antud tarbimistaseme piirides ning sobiva struktuuriga.

¹ Ю. Эннусте, Оптимальное развитие региональной экономики исходя из внешнего товарообмена. Известия Академии Наук Эстонской ССР, Общественные науки. 1969, № 2, стр. 143—152.

² Ю. Эннусте. Разработки моделей межотраслевого баланса. Экономико-математические исследования народного хозяйства Эстонской ССР. Таллин. 1968, стр. 10—25.

³ Väliskaubavahetuse saldo struktuuris on otstarbekas suurendada nende tooteliikide osatähtsust, mille puhul tööjõu ja fondimahukuse täiskulukoeffitsiendid on suhteliselt väiksemad. Ülesandeks on maksimiseerida näitajat $s = \sum s_i$, kus s_i on toote i saldovoog ja tööjõud on piiratud. Tööjõukulu $t_s = \sum \tau_i s_i$, kus τ_i on tööjõu täiskulu koefitsient. Seega tuleb maksimiseerida näitaja s/t_s väärtus ja selleks liikuda τ_i vähenemise või täispuhastulu ja täistöökulude suhte suurenemise suunas.

Tootmisharude järgi optimaalse struktuurinihke määramiseks on otstarbekas selgitada tootmisharude puhastoodangute ja töökulude suhet ning suurendada nende tootmisharude toodangut, kus see on suurem.

Prognoosimismudel

Kasutatud mudelis seati eesmärgiks kirjeldada vahendite füüsiliste voogude tasakaalu kogu vabariigi rahvamajanduses. Selleks vaadeldi kolmekümmet agregeeritud tootjat kümne aasta jooksul. Nimetatud tootjad on omavahel seotud mittetootmissfääri kulutustega, sisse- ja väljaveoga ning mõningate muude kulutustega. Kõiki seoseid vaadeldi 30 omatoote, 5 mittekonkureeriva toote ning tööjõu osas kahest aspektist: esiteks, jooksva tootmise ning, teiseks, tootmise arendamise (kapitaalmahutused ja fondide käikulaskmine) seisukohalt. Tegelikkusega suurema adekvaatsuse saavutamiseks arvestati mudeli kapitaalmahutuste käikulaskmise viivitusaega diferentseeritult. Mudel on mõeldud pikajaliste arvutuste jaoks. Ta ei kirjelda üksikute objektide käikulaskmist, vaid ainult toodangumahtude pidevat dünaamikat jämedates joontes.

Mudelis vaadeldavate elementide nimetused ja nende omavahelised seosed ühel aastal on esitatud joonisel 1. Kogu 10-aastase plaaniperioodi seostest kujutluse saamiseks tuleks mõttes 10 sellist joonist omavahel ühendada, kusjuures sidemeteks oleksid üleminevate tootmisfondide ja kapitaalmahutuste struktuuride vood.

Joonisel on kaks suuremat kontuuri. Kontuuris I on otsitavad näitajad, s. t. näitajad, mille väärtus määratakse mudeliga. Kontuuris II on igale variandile etteantavad struktuurid. Nende prognoosimisel võib samuti kasutada matemaatilisi meetodeid. Näiteks toimuski isikliku tarbimise prognoosimine osaliselt regressioonivõrrandite abil, kusjuures vabamuutujaks oli elaniku prognoositud aasta keskmised tulud.

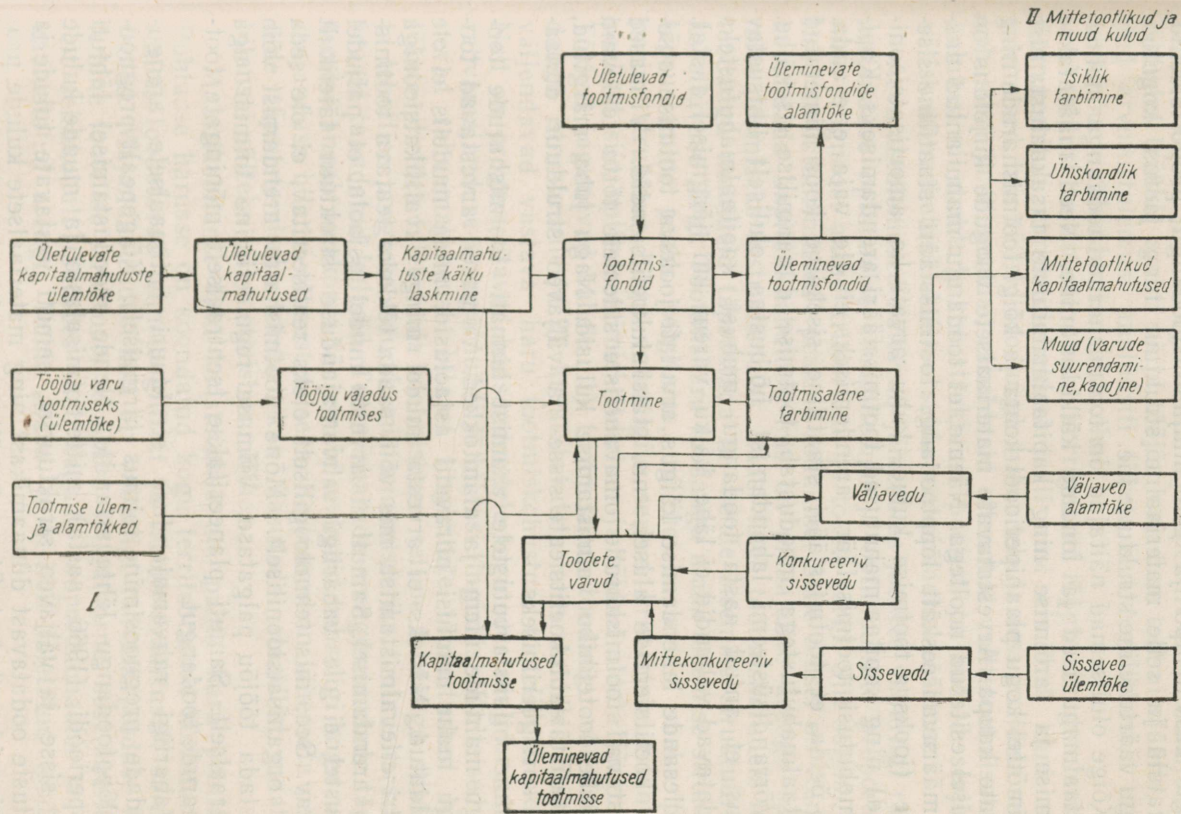
Nagu juba öeldud, toimus sisse- ja väljaveo variantide planeerimine mudeli ja selle elementide (täiskulude) kaasabil. Mittekonkureeriva sisseveo määramine tootmissfäärile toimus mudelis, kusjuures mittetootmissfäärile ja muudeks kuludeks oli ta ette antud.

Viimaseks etteantavaks dünaamiliseks struktuuriks on plaaniperioodis eraldatavad, kuid järgmises (mittevaadeldavas) perioodis käikuantavad tootmisalased kapitaalmahutused.

Mittetootmisalased ja muud kulud ning välja- ja sissevedu moodustasid dünaamilise mudeli puhta lõpptoodangu ehk lõpptoodangu, mis viidi arvutisse.

Arvutisse viidi ka vabariigi rahvamajanduse tootmissüsteemi iseloomustavate tehnoloogiliste parameetrite väärtused, mis on prognoositud plaaniperioodi kohta. Üldse tuli mudeli kasutamisel prognoosida ligi 10 000 kulunormi ja koefitsiendi väärtust, lahendatava võrrandisüsteemi kordajat.

Lõpptoodangu variandi ning tootmissüsteemi parameetrite abil määras arvuti vastavalt mudelile kindlaks kogutoodangu mahud, kapitaalmahutused, fondide käikulaskmise, tööjõu vaja-

Joonis 1. Toitmissüsteemi mudeli blokk-skeem ühe aasta kohta.

duse, mittekonkureeriva sisseveo jne. plaaniperioodi iga aasta kohta. Nende alusel oli täiendavalt võimalik määrata ja uurida veel mitmete näitajate väärtusi, nagu tootmisharude kogutoodangu kasvutempo ja rahvamajandustoodangu proportsioonid, rahvatulu ja selle materiaalne struktuur ning jaotus, kogutoodangu väärtuseline struktuur jne.

Kõige olulisemad näitajad on tootmisharude toodangu mahud, kapitaal mahutused ja fondide käikulaskmine. Need määratakse tootmise ja tarbimise ning kapitaal mahutuste tasakaalustamise põhimõttel kogu plaaniperioodi kohta ja kõigi tootmisharude ning aastate kaupa. Arvestatavate materiaalseste voogude kirjeldus on joonisel esitatud nooltega. Näeme, et toodangu mahu antud aastal määravad eeskätt lõpptoodang, tootmissfääri staatiline sisekäive (jooksva tootmise kulud, kuhu arvati ka amortisatsioonikulud) ning kapitaal mahutused tootmissfääri arendamiseks. Kapitaal mahutusi tootmissfääri arendamiseks ei ole vaja ette anda. Võib öelda, et tootmissfääri staatiline sisekäive koos nimetatud kapitaal mahutustega moodustab tootmise dünaamilise sisekäibe.

Võrrandisüsteemi lahendamist hõlbusas oluliselt lihtsustav eeldus, et antud aasta toodangu mahust kapitaal mahutusteks eraldatavad vahendid ei lähe käiku varem kui järgmisel aastal.

Ulesande lahendamise käigus arvutati jooksva tootmise otsekulu koefitsientide alusel, nn. täiskulukoefitsiendid. Viimased arvestavad tootmisharude omavaheliste sidemete tõttu tekkivaid täielikke tooteühiku valmistamise kulusid. Nagu juba märgitud, kasutati täiskulukoefitsientide sisse- ja väljaveo struktuuri dünaamika korrigeerimiseks.

Enne bilansiarvutustele asumist hinnati tootmisharude toodangu mahtude ülem- ja alamtõkkes. Viimased arvestavad toodangu mahu muutusi piiravaid asjaolusid, mida mudelis ei ole kirjeldatud. Näiteks ei arvesta mudel mingi kvalifikatsiooniga kaadri ettevalmistamist, mis võib saada tõkkeks teatava tootmisharu arendamisel. Samuti ei arvesta mudel asjaolu, et paljudel põhjustel ei ole vabariigi rahvamajanduse struktuur täielikult juhitav. See, mis tehnoloogiliselt oleks realiseeritav, ei ole seda veel organisatsiooniliselt. Mõne tootmisharu arendamist võib tõkestada tööjõu palgatase. Viimase reguleerimine toimub aga tsentraalselt. Samuti planeeritakse tsentraalselt mõningate tootmisharude toodangut.

Vabariigi rahvamajanduse struktuuri optimaalsete arengusuundade prognoosimine toimus järgmiselt. Kõigepealt prognoositi lõpptoodangu lähtevariandid. Nende moodustamisel lähtuti baasperioodi (1966. aasta) mittetootmisalaste ja muude kulude ning sisse- ja väljaveo struktuurist, samuti vastavate tulude ja kulutuste oodatavast dünaamikast ning materiaalseste kulude proportsioonide nihetest. Sisse- ja väljaveo struktuuri oodatav dünaamika määrati sisse- ja väljaveo efektiivsuse kriteeriumist lähtu-

des, kusjuures arvestati otseseid tõkkeid ja kohustusi sisse- ja väljaveo struktuurile. Leitud lähtevariantide alusel andis arvuti mudeli abil kogutoodangu mahud, kapitaalmahutused, fondide käikulaskmise jne. Prognoositud perspektiivsest töövõllakusest lähtudes trükkis arvuti välja tööjõu vajaduse tootmissfääris. Saadud arvutustulemusi analüüsiti tõkete, s. t. tegelikkusest tulenevate nõuete rahuldamise seisukohalt.

Analüüsi tulemuste alusel korregeeriti lõpptoodangu variante. Korregeeritud variantide alusel tehti uusi arvutusi, kuni saadi tulemused, mis täitsid toodangu mahtudele ja ressurssidele seatud kohustusi ja kitsendusi, rahuldasiid etteantud mittetootmisalaseid kulutusi nii mahtude kui struktuuri poolest ja andsiid seejuures väliskaubavahetuse aktiivse saldo maksimaalse väärtuse.

Arvutustulemused näitavad jämedates joontes vabariigi rahvamajanduse optimaalse arengutempo ja optimaalsete proportsioonide prognoosi antud kriteeriumi ja tõkete järgi. Siit selgub, millised struktuurinihked¹ peaksid toimuma. Selle alusel on võimalik kavandada kapitaalmahutusi, mis on pikaajalise arengu suunamise peamiseks instrumendiks. Edasi tuleb tootmisharudele leitud toodangu mahtusiid täpsustada nii nende sisemise struktuuri kui ka alluvuse järgi. Tootmisharu toodangu mahu sisemise struktuuri täpsustamine peaks selgitama, milline on antud mahu puhul parim struktuur. Kogu vabariigile seatud kriteeriumist lähtudes peaksid siin optimeerimiskriteerium ja tõkked olema järgmised. Tõkked jagunevad kaheks: 1) tootmisharu toodangu või lõpptoodangu struktuurile ja 2) kasutatavatele ressurssidele. Esimesed väljendavad vastava haru tootmiskohustusi tooteliikide kaupa. Nad on prognoositavad baasandmetele tuginedes ning arvestades rahvamajanduse arengusuundi ja bilansi tingimusi. Ka teised tulenevad rahvamajanduse bilansi tingimuste täpsustustest. Nende tõkete piiirides tuleb leida tootmisharu selline toodangu struktuur ja tehnilise progressi suund, mis minimeeriks tootmisharus tehtavaid taandatud kulusiid. Tootmisharude arengusuundade täpsustamine annab omakorda täpsemaid andmeid vabariigi kogu rahvamajanduse bilansi täpsustamiseks. Seejuures on lähemate perioodide täpsustamiseks otstarbekas kasutada staatilist maatriksbilanssi näiteks 150 tootmisharu lõikes.

Maatriksbilansi tööd koostatakse nn. puhta haru printsiibil. Puhtasse harusse on koondatud kogu territooriumil kõikides sektorites toodetavad tehnoloogiliselt ja tarbimisväärtuselt sarnased tooted. Majandusteaduslikult on vabariigi rahvamajanduse käsitlemine tootelise struktuuri aspektist obligatoorne, sest ainult sellelt seisukohalt lähtudes saab tagada proportsionaalse ja tasakaalustatud arengu. Puhta haru printsiibil tuletatud toodangu

¹ Struktuurinihete sünteetiliseks näitajaks võiks olla «ümbertõstetud toodangu mahu» ja kogutoodangu suhe (%-des).

mahtude jaotamisel administratiivsete harude ja majandusüksuste vahel tuleb lähtuda väljakujunenud olukorrast ning tootmise optimaalse kontsentreerimise ja spetsialiseerimise, samuti vabariigi rajoonide lokaalsete ressursside optimaalse kasutamise printsiipidest.

Vabariigi ressursside komplekselt optimaalset kasutamist tagava tootmise struktuuri seisukohast tuleb analüüsida kõigi vabariigi territooriumil paiknevate tootmisüksuste tegevust.

*

Kuigi käsitletud mudeli abil tehtud prognoosid on ainult aluseks detailsematele arvutustele, peaksid tema rakendamisele eel-nema arvutused mingi veelgi rohkem agregeeritud mudeliga. See võiks hõlmata ka mõnevõrra pikemat plaaniperioodi. Selline eel-töö võimaldaks mõnevõrra täpsustada vabariigi rahvamajanduse kõige üldisemate näitajate väärtuste oodatavaid muutusi ja seega täpsemalt projekteerida lõpptoodangu lähtevariante.

Näitena võiks tuua järgmise mõttekäigu. Vabariigi rahvamajanduse toodangu mahu kasvu oluliseks tõkkeks on tööjõu piiratud juurdekasv. Sellisel juhul on toodangu mahu suhteline juurdekasv k prognoositav järgmiselt:

$$k = k_1 + k_2 + k_1 k_2,$$

kus k_1 — tootmises rakendatud tööjõu ja
 k_2 — töoviljakuse suhteline juurdekasv.

Andes ette k_1 ja k_2 väärtused, saame toodud valemiga arvutada vastava k ja seega ka oodatava toodangu mahu.

Tööjõu kasv on vabariigis olnud suhteliselt stabiilne. Nüüd on aga töövõimelise elanikkonna tööhõive lähenemas 100%-le ja k_1 edaspidise väärtuse prognoosimiseks tuleb kasutada kas mingit analüütiliselt konstrueeritud mudelit või ekspertiisi hinnangut.

Töoviljakuse suhtelise juurdekasvu k_2 kujunemist ei ole samuti õige määrata lihtsa ajalise ekstrapoleerimisega. Tema kujunemine sõltub põhiliselt kaht liiki teguritest. Esiteks, tehnilise progressi arengust ning kvalifikatsiooni tõusust ning, teiseks, majandamis-süsteemi efektiivsuse edasisest tõusust. Esimesena loetletud tegurite mõju on kergem hinnata, nad on suhteliselt objektiivsed ja ajaliselt ekstrapoleeritavad. Kuid just majandamis-süsteemi täiustamisel, majandusreformi edasiarendamisel on olulised potentsiaalsed võimalused töoviljakuse tõstmiseks. Nimetame nendest kollektiivide ja indiviidide efektiivsemat stimuleerimist, tööjõumaksu rakendamist, isemajandamise süvendamist, paindlikumat töötasustamist jne. Kuigi nende abinõudega avaldatav mõju oleks teatava ligikaudsusega määratav, on nende realiseerimistähtjad ja

ulatus äärmiselt raskesti hinnatavad, sõltudes nii subjektiivsetest kui objektiivsetest asjaoludest.

Leitud k alusel on võimalik arvutada rahvamajanduse toodangu mahtu x ja seejärel hinnata mõne lihtsa mudeliga puhta lõpptoodangu väärtust. Kasutame selleks makrodünaamilist mudelit

$$x = ax + b k x + y,$$

$$m = g x,$$

kus x — toodangu maht aastas,

a — tootmise materiaalsete otsekulude koefitsient omatoodangule,

b — kapitaalimahutuste koefitsient tootmises,

y — puhas lõpptoodang,

m — mittekonkureeriv sissevedu,

g — mittekonkureeriva sisseveo otsekulu koefitsient.

Prognoosides a , b ja g väärtused, saame avaldada puhta lõpptoodangu ja mittekonkureeriva sisseveo. Viimaste alusel on võimalik kavandada lõpptoodangu lähtevariantide struktuuri.

Eesti NSV tootmise struktuuri analüüs

L. KUKKE

Sotsialismi tingimustes on majanduse arendamise põhieesmärgiks elanikkonna elatustaseme pidev tõstmine, s. o. töö- ja elutingimuste järjekindel parandamine. Seejuures on reaaltulude suurendamise ja elanikkonna heaolu tõstmise aluseks rahvatulu kasv. Teatavasti kasvab rahvatulu 1) materiaalses tootmises rakendatud töötajate arvu suurendamise ja 2) tootmise majandusliku efektiivsuse tõstmise arvel. Tootlike jõudude arenedes saab viimane tendents üha suurema kaalu. Eriti on see omane Eesti NSV-le, kus praktiliselt kogu töövõimeline elanikkond on juba rakendatud. Seega jääb tootmise laiendamise peamiseks teeks ühiskondliku töö viljakuse suurendamine, tootmise majandusliku efektiivsuse tõstmine.

Tootmise majandusliku efektiivsuse suurendamiseks on kolm põhilist teed:

- 1) tehniline progress,
- 2) majandamissüsteemi täiustamine ja
- 3) tootmise naturaalsemeline struktuuri parandamine.

Tehniline progress avaldub suurema tootlikkusega seadmete loomises ja juurutamises, tootmise komplekses mehhaniseerimises, automatiseerimises ja rekonstrueerimises koos põhifondide struktuuri parandamisega.

Majandamissüsteemi täiustamise põhilisteks teedeks on tootmise parem organiseerimine, tootlike jõudude kõigi elementide (töövanend, töö objektid ja tööjõud) otstarbekas ühendamine tootmisprotsessis, samuti töö teaduslik organiseerimine, töötajate kvalifikatsiooni tõstmine, tööajakadude vähendamine ja töödistsipliini tugevdamine.

Tehniline progress ja majandamissüsteemi täiustamine kajastuvad otseselt tootmistegevuse lõpptulemuses, ühiskondlike töökulude tasemes. Viimane üksinda ei anna aga ammendavat üle-

vaadet rahvamajanduse efektiivsusest. Kõrge ühiskondliku töö viljakuse juures tuleb igal arenguetapil arvesse võtta ka ühiskonna konkreetsete vajaduste rahuldamise taset. Teiste sõnadega, tootmise naturaal-esemeline struktuur peab pidevalt muutuma majanduslikult efektiivsemate tootmisharude kasuks, kusjuures on vaja tagada rahvamajanduse proportsionaalne arenemine.

Rahvamajanduse plaaniülesannete kavandamine eeldab möödunud aastatel majanduses valitsenud olukorra igakülgset analüüsi. Uheks suhteliselt uueks rahvamajanduse proportsioonide planeerimise ja analüüsimise ning tootmisharudevaheliste seoste uurimise vahendiks on majandusmatemaatika ja elektronarvutite kasutamisel rajanev bilansimeetod, tootmise ja tarbimise maatriksbilanss.

Maatriksmeetodi eelised teiste analüüsimis- ja planeerimis-meetoditega võrreldes võib lühidalt kokku võtta järgmiselt:

- 1) maatriksbilanss seob suure detailsusega, olenevalt bilansi klassifikatsioonist, ühtseks tervikuks ühiskondliku koguprodukti ja rahvatulu tootmise, jaotamise ning tarbimise, s. o. võimaldab tootmissüsteemi käsitleda komplekselt;
- 2) lähtumine kogutoodangu kindlaksmääramisel lõpptoodangust (isiklik ja ühiskondlik tarbimine, mittetootmisalased¹ kapitaalvahutused ja kapitaalremont, käibefondide ja reserve juurdekasv, välja- ja sisseveo saldo) ja materjalide, fondide ning tööjõu erikuludest tagab üksteisest sõltuvate tootmisharude proportsionaalsuse ning tootmise ja tarbimise täieliku tasakaalustamise kogu rahvamajanduse ulatuses;
- 3) eri ajavahemike kohta koostatud maatriksbilansid võimaldavad analüüsida kõigi tootmisharude dünaamikat komplekselt ning eraldi välja selgitada iga tootmisharu efektiivsuse;
- 4) matemaatiliste meetodite ja elektronarvutite kasutamine bilansside väljatöötamisel võimaldab kiiresti koostada mitmevariandilisi tasakaalustatud plaaniprojekte ning leida selle kaudu teid rahvamajanduse struktuuri ratsionaalseks muutmiseks.

Käesolevas artiklis käsitletaksegi üldse tootmise efektiivsuse dünaamika uurimise küsimusi (maatriksbilansside andmeid kasutades) ning analüüsitakse Eesti NSV tööstusliku tootmise proportsioone ja majanduslikku efektiivsust aastail 1961—1966. Samuti tehakse mõningaid prognoose Eesti NSV rahvamajanduse ratsionaalse struktuuri kujundamise kohta eelolevatel aastatel, kusjuures on silmas peetud järgmist. Sotsialismi tingimustes määravad tootmise naturaal-esemelise struktuuri ja kasvutempo ühiskonna vajadused. «Ühiskondlik vajadus, s. o. tarbimisväärtus ühiskondlikus ulatuses ongi see, mis määrab siin kogu ühiskond-

¹ Maatriksbilansi staatilise mudeli puhul ka tootmisalased.

liku tööaja osad eri tootmissfääride kohta,»¹ kirjutas K. Marx. Maatriksbilansimeetodi rakendamisel kujundataksegi rahvamajanduse proportsioonid plaanilise lõpptoodangu ja plaaniliste erikulude autonoomse etteandmisega.

Maatriksbilansi andmetes peegeldub iga tootmisharu toodangu omahinna struktuur, tootmisfondide ja tööjõu kasutamise tase. Tootmise analüüs eri ajavahemikel võimaldab tootmisharude lõikes hinnata tootmisprotsessi kõigi komponentide kasutamise taset, avastada tootmisreserve ja kitsaskohti, teha ettepanekuid tööjõu jaotamiseks ja kapitaal mahutuste suunamiseks, leida teid tootmise efektiivsuse edasiseks tõstmiseks. Plaaninäitajate analüüs peab ühtlasi näitama, kas koostatud plaanivariant vastab seatud eesmärkidele, s. o. rahuldab rahvamajanduse vajadusi ning on realiseeritav, lähtudes olemasolevatest materiaalsest võimalustest ja tööjõuressurssidest.

Artiklis on kasutatud 1961. ja 1966. aasta aruandeliste tootmise ja tarbimise maatriksbilansside ning eelseisva ajavahemiku kohta dünaamiliste maatriksbilansside kujul koostatud rahvamajanduse tasakaalustatud prognoosvariantide andmeid.

1. Tootmise efektiivsuse dünaamika uurimise metoodikast

Ühiskondliku tootmise majanduslik efektiivsus on tihedalt seotud rahvamajanduslike proportsioonide ja kasvutempo muutumisega. Rahvamajanduslikud proportsioonid kõige üldisemas mõttes kajastavad tootmises ja tarbimises esinevaid mitmesuguseid naturaalsemelisi ja väärtuselisi vahekordi, nagu tootmise kahe alajaotuse² vahekord, rahvamajandusharude ja eri tootmisharude vahekord, rahvatulu esmase ja lõpliku jaotuse vahekord, tarbitud produktide vahekord jne. Kuigi nende näitajatega ei määrata veel otseselt majandusliku efektiivsuse taset, on rahvamajanduslike proportsioonide uurimine paratamatult vajalik majanduse arengut mõjutavate tegurite mõistmiseks. Nii näiteks on oluline tundma õppida mittetootmisalase tarbimise mahtu ja struktuuri, mis tootmise ulatuse kasvades hakkavad üha enam mõjutama kogu tootmise mahtu ja struktuuri. Seetõttu ei saagi neid küsimusi vaadelda isoleeritult tootmise majanduslikust efektiivsusest.

Et ühiskondliku tööviljakuse mõõdupuuks on materiaalses tootmises loodud rahvatulu, siis on vaja tööviljakuse dünaamika mõõtmiseks uurida tootmise kõigi elementide kasutamise taset,

¹ K. M a r x, Kapital, III kd., lk. 581.

² Tootmise kahe alajaotuse vahekorral on suurem tähtsus NSV Liidu kui terviku ja väiksem tähtsus liiduvabariigi seisukohalt, sest nende näitajate osas ei saa liiduvabariiki vaadelda isoleeritult. Need proportsioonid dikteerib ühiskondlik tööjaotus NSV Liidu kui terviku huvides, s. o. nad olenevad suurel määral liiduvabariikidevahelise kaubavahetuse mahust ja struktuurist.

s. o. ühiskondliku tootmise väärtuselist struktuuri. Viimase määrab tootmises kasutatud materiaalsete väärtuste ja elava tööga loodud uue väärtuse vahekord. Siinjuures on aga oluline, et ainuüksi materiaalsete kulude ja rahvatulu vahekorra järgi, kui ei arvestata muid tegureid, ei saa otsustada ühiskondliku töö viljakuse taseme muutumise üle. Näiteks võib tootmise mehhaniseerimise ja automatiseerimise korral koguproduktis suurenda materiaalsete kulude osatähtsus, mis üksikult võetuna ei tähenda veel kaugeltki ei tootmise majandusliku efektiivsuse tõusu ega langust. Ka muutused rahvatulu sisemises struktuuris, s. o. tema esimeses jaotamises, ei võimalda hinnata tootmise efektiivsuses toimunud muutusi. Proportsioonid vajaliku ja lisaprodukti vahel määratakse ühiskonna ees seisvate konkreetsete majanduslike ja poliitiliste ülesannetega. Näiteks on loomulik, et mida rohkem rahuldatakse rahva vajadusi ühiskondlikest fondidest, seda kiiremini peab kasvama puhastulu osatähtsus rahvatulus. Kuid see kõik ei kõnele ühiskondliku töö viljakuse muutumisest. Ühiskondliku koguprodukti väärtuselise struktuuri analüüs on oluline aga seetõttu, et ta võimaldab hinnata tootmise efektiivsuse muutumist põhjustanud tegureid ning neid hiljem kasutada efektiivsuse tõstmiseks nii igas tootmisharus kui ka tootmises tervikuna.

Ühiskondliku töö viljakuse taset kõige üldisemal kujul iseloomustab rahvatulu suurus, arvatud keskmiselt ühe töötaja kohta materiaalses tootmises:

$$r = \frac{R}{T}, \quad (1)$$

- kus r — keskmiselt ühe töötaja poolt materiaalses tootmises loodud rahvatulu, ühiskondliku töö viljakus,
 R — materiaalses tootmises loodud rahvatulu kokku,
 T — materiaalses tootmises rakendatud töötajate arv.

Ka see näitaja üksinda ei ava ühiskondliku tootmise kõigi komponentide kasutamise taset. Ta ei iseloomusta, milliseid kulusi on tehtud elavale ja asjastatud tööle. Üksikult võetuna on tal tähtsust ainult majandusliku efektiivsuse mõõtmise kõige esialgsema lähenduse seisukohalt, ühiskondliku töö viljakuse üldise arengusuuna kindlaksmääramisel.

Elava tööga seotud tegurite mõju hindamisel on oluline kõigepealt palga suurus, mis vaadeldaval ajavahemikul töötajatele materiaalses tootmises välja maksti. Ühiskonnale ei ole ükskõik, millise keskmise palgataseme juures on saavutatud tööviljakuse tõus, s. o. rahvatulu juurdekasv keskmiselt ühe töötaja kohta. Kuigi töötajate suurema materiaalse hüvitamise mõju individuaalse tööviljakuse stimuleerimisele jääb kogu kommunistliku ülesehitustöö ajajärgul ka tootmise efektiivsuse tõstmise kõige

olulisemaks teguriks, peab keskmiselt ühe töötaja poolt loodud rahvatulu kasvama kiiremini kui töötaja keskmine palk. Vastasel korral tarbitakse rahvatulu juurdekasv või enamik sellest üksnes tootmissfääris ning puuduks igasugune materiaalne alus nii akumulatsiooni- kui ka ühiskondliku tarbimisfondi suurendamiseks. Praktiliselt tähendaks see tootmise laiendamise tõkestamist ja mittetootmissfääri (haridus, tervishoid jm.) ahendamist. Seda seisukohta arvestataksegi rahvamajandusplaanide koostamisel. NLKP programmi kohaselt suureneb aastail 1961—1970 rahvatulu peaaegu kahe ja poole kordseks, tööliste ja teenistujate reaaltulud koos sissetulekutega ühiskondlikest fondidest kasvavad samal ajal ühe töötaja kohta keskmiselt peaaegu kahekordseks¹.

Seega on ühiskondliku töö viljakuse tõusu esimeseks tingimuseks, et ühe töötaja poolt loodud rahvatulu peab kasvama kiiremini, kui kasvab materiaalses tootmises ühe töötaja keskmine palk,

$$r_{\tau+1} > r_{\tau} \quad (2)$$

ja

$$\frac{r_{\tau+1}}{r_{\tau}} > \frac{p_{\tau+1}}{p_{\tau}}, \quad (3)$$

kus r_{τ} ja $r_{\tau+1}$ — ühe töötaja poolt loodud rahvatulu aastatel τ ja $\tau+1$,

p_{τ} ja $p_{\tau+1}$ — ühe töötaja keskmine palk materiaalses tootmises aastatel τ ja $\tau+1$

Uurides tööjõuga seotud tegurite mõju tööviljakuse tasemele, on töötajate arvu ja keskmise palga kõrval otstarbekas kasutada ka töömahukuse näitajaid. Maatriksbilansi andmetel võib toodangu töömahukust arvutada antud tootmisharus rakendatud töötajate arvu suhtena selle haru toodangu mahuga tarbijahinnas, tootjahinnas või ettevõtte hulgihinnas, samuti selles harus loodud rahvatuluga (puhastoodanguga) või ka puhastuluga. Kahtlemata on igal niisugusel näitajal oma väärtus. Tootmisharude efektiivsuse omavaheliseks võrdlemiseks sobivad kõige paremini töömahukuse näitajad, mis on avaldatud tootmisharu kogutoodangu ja puhastoodangu kaudu. Viimane seab tootmisharud selle näitaja osas enam-vähem võrdsetesse tingimustesse. Näitajate omavaheline võrdlus võimaldab hinnata tootmisharus tarbitud materjalide mõju töömahukusele.

Ühiskondliku koguprodukti antud mahu ja töötajate antud arvu juures võib ühiskondliku töö viljakus olla erinev, sest ta oleb materiaalsete kulude suurusel. Järelikult on vaja tööjõu

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1968, lk. 83.

kasutamiseiga seotud tegurite kõrval uurida ka tootmisvahendite kasutamise taset.

Materiaalsete kulude muutumise mõju analüüsimisel tuleb need kulud liigendada 1) kulutusteks töö objektidele ja teenustele ehk jooksvateks materiaalseteks kuludeks ja 2) kulutusteks töövahenditele ehk amortisatsiooniks. Nendel kululiikidel on erinev osa materiaalses tootmises. Töö objektid tarbitakse ühes tootmistsükklis täielikult, töövahendid võtavad aga osa mitmest tootmistsüklist, nende ühendamisest elava tööga sõltub suurel määral ühiskondliku töö viljakus.

Tänapäeva tootmisele on iseloomulik amortisatsiooni osatähtsuse tõus toodangu maksumuses. See tendents annab tunnistust tootmispõhifondidega varustatuse kasvust (kui amortisatsiooni suurenemine ei ole tingitud amortisatsiooninormide muutmisest). Uute fondide rakendamise põhiliseks eesmärgiks on elava töö kulude vähendamine. «Kui vaadelda masinaid ainult produkti odavamise vahendina, siis nende kasutamise piiri määrab see, et töö, mis kulub nende tootmiseks, peab olema vähem sellest tööst, mis asendatakse nende rakendamisega,»¹ kirjutab K. Marx. Kuid uute fondide ulatuslikum kasutuselevõtt peab samaaegselt kaasa aitama tooraine ja materjalide paremale kasutamisele, s. o. jooksvate materiaalsete kulude kokkuhoiule, ning töötingimuste parandamisele. Seega on loomulik, et amortisatsiooni osatähtsuse suurenemisega koguproduktis kaasneb uute fondide ratsionaalsel kasutamisel nii elava töö kui ka jooksvate materiaalsete kulude kokkuhoid toodanguühiku kohta, milles väljendubki tootmise efektiivsuse tõus.

Et uurida, kuidas amortisatsiooni osatähtsuse muutumine on tegelikkuses mõju avaldanud tootmise efektiivsusele eri tootmisharudes ehk millise efektiivsusega igas tootmisharus põhifonde on kasutatud, tuleb analüüsida toodangu fondimahukust.

Analoogiliselt töömahukusega võib maatriksbilansi andmeid kasutades toodangu fondimahukuse tootmisharude lõikes kindlaks määrata mitme näitaja kaudu, nagu tootmispõhifondide suhtena tootmisharu kogutoodanguga ettevõtte hulgihinna, tootmisharus loodud rahvatuluga või kasumiga jne. Vastupidisteks näitajateks neile on fonditootlikkuse näitajad (kogutoodangu või puhastoodangu suhe põhifondidega, viimast nimetatakse ka fondide kasutamise efektiivsuse näitajaks) ja fondide rentaabluuse näitaja (kasumi suhe põhifondidega).

Praktikas ei ole haruldane, et ühiskondliku töö viljakus tõuseb, põhifondide kasutamise efektiivsus samal ajal aga langeb. Eriti on see omane tehnilise progressi ajastule.

Ühiskondliku töö viljakus on otseses sõltuvuses põhifondidest

¹ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 340.

ja fonditootlikkusest. Et fonditootlikkus l avaldub rahvatulu R ja toomispõhifondide F suhtena

$$l = \frac{R}{F} \quad (4)$$

ja tööfondivarustatus t tootmispõhifondide F ja töötajate arvu T suhtena

$$t = \frac{F}{T}, \quad (5)$$

siis, asendades valemis (1) R ja T nende väärtustega valemitest (4) ja (5), leiame:

$$r = l \cdot t, \quad (6)$$

s. t. ühiskondliku töö viljakus avaldub fonditootlikkuse ja töö fondivarustatuse korrutisena. Järelikult, kuigi tööviljakuse taseme määrab rahvatulu ja töötajate arv, oleneb ta siiski otseselt elava töö varustatusest fondidega ja fondide kasutamise tasemest. Ei saa rääkida tööviljakuse kasvust rahvamajanduslikus mõttes, kui rahvatulu keskmiselt ühe töötaja kohta küll kasvab, kuid see juurdekasv kulutatakse põhiliselt tootmispõhifondide laiendamiseks.

Võttes arvesse nii tööjõu kui ka põhifondidega seotud tegurite mõju, on ühiskondliku töö viljakuse tõstmise seisukohalt oluline, et ühe töötaja poolt loodud rahvatulu juurdekasv Δr oleks suurem kui materiaalses tootmises töötaja keskmise palga juurdekasv Δp pluss töötaja kohta tehtud kulutused tootmispõhifondide juurdekasvuks Δf :

$$\Delta r > \Delta p + \Delta f. \quad (7)$$

Ainult sellisel juhul on tagatud ka tootmiskäibefondide juurdekasv ja mittetootmissfääri alade edasiarendamine.

Kui palju peab ühe töötaja poolt loodud rahvatulu ületama tema keskmise palga ja ühe töötaja kohta tehtud kulutused põhifondide juurdekasvuks, oleneb iga perioodi võimalustest ja vajadustest, nagu isikliku ja ühiskondliku tarbimisfondi vahekorrast, sotsiaal-kultuuriliste ürituste ulatusest jm. Viimasel on omakorda otsene tagasiside tööviljakusega. Teatavasti on tööviljakuse kasvu tähtsaks tingimuseks tehnilise progressi kõrval töötajate kvalifikatsiooni ja kultuuritaseme tõus ning töö parem organiseerimine. «Teiseks tööviljakuse tõstmise tingimuseks on, esiteks, elanikkonna hulkade haridusliku ja kultuurilise taseme tõus... Teiseks on majandusliku tõusu tingimuseks ka töötajate distsipliini, tööoskuse, töö efektiivsuse, töö intensiivsuse tõstmine, töö parem organiseerimine,»¹ kirjutas V. I. Lenin. Need üritused nõuavad aga

¹ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 230.

suuri kulutusi ning võivad isegi ületada kapitaalmahutusteks ettenähtud kulutused.

Põhifondide kasutamise analüüs on näidanud, et fonditootlikkuse langemine on sageli tingitud juurdetulnud tootmisvõimsuste puudulikkusest eksploateerimisest. Seetõttu tuleb uurida ka juurdetulnud põhifondide kasutamise efektiivsust tootmisharude kaupa.

Juurdetulnud põhifondide efektiivsuse hindamisel on olulised kaks näitajat: 1) juurdetulnud põhifondide efektiivsuse koefitsient ja 2) tootmises täiendava efekti saavutamiseks määratud põhifondide täiendava efektiivsuse koefitsient.

Vaadeldaval ajavahemikul juurdetulnud põhifondide efektiivsuse koefitsient k arvutatakse rahvatulu juurdekasvu ΔR ja põhifondide juurdekasvu ΔF suhtena, s. o.

$$k = \frac{\Delta R}{\Delta F} = \frac{R_{\tau+1} - R_{\tau}}{F_{\tau+1} - F_{\tau}}. \quad (8)$$

Kui $\frac{\Delta R}{\Delta F} > \frac{R_{\tau}}{F_{\tau}}$, siis on juurdetulnud fondide kasutatud baasaasta fondidega võrreldes efektiivsemalt.

Tinglikult võime arvata, et üks osa juurdetulnud põhifondidest suunatakse tootmise laiendamiseks, teine osa — täiendava efekti saavutamiseks tootmises. Tingimusel, et tootmise laiendamiseks suunatud põhifonde kasutatakse baasaasta fondimahukuse tasemel, võime arvutada täiendava efekti saavutamiseks suunatud fondide efektiivsuse ning analüüsida, millises tootmisharus see on kõrgem. Arvutamiseks kasutame valemit:

$$k' = \frac{\Delta R''}{\Delta F''} = \frac{\Delta R - \Delta R'}{\Delta F - \Delta F'} = \frac{\Delta R - \Delta x_n}{\Delta F - \Delta x_f}, \quad (9)$$

kus k' — tootmises täiendava efekti saavutamiseks määratud fondide täiendava efektiivsuse koefitsient,

$\Delta R'$, $\Delta R''$ — rahvatulu juurdekasv vastavalt tootmise laiendamiseks ja täiendava efekti saavutamiseks kasutatud fondide juurdekasvu arvel,

$\Delta F'$, $\Delta F''$ — põhifondide juurdekasv vastavalt tootmise laiendamiseks ja tootmises täiendava efekti saavutamiseks,

ΔX — toodangu juurdekasv,

$n = \frac{R_{\tau}}{X_{\tau}}$ — rahvatulu toodanguühiku kohta aastal τ ,

$f' = \frac{F_{\tau}}{X_{\tau}}$ — fondimahukus aastal τ ,

X_{τ} — toodang aastal τ .

Valemil (9) on praktiline tähtsus ja ta on rakendatav, kui käsitletaval ajavahemikul esineb nii fondide kui ka rahvatulu juurdekasv. Ta ei näita aga põhifondide mõju tootmistingimuste parandamisele, sest sellisel juhul toimub põhifondide juurdekasv, kuid rahvatulu võib jääda baasaasta tasemele või isegi väheneda.

Ühiskondliku töö viljakuse tõusuga kaasneb tavaliselt eri tootmisharude toodangu maksumuses jooksvate materiaalsete kulude osatähtsuse vähenemine. Kuid see ei ole kohustuslikuks nõudeks. Nii näiteks võivad materjalide erikulud tooteühikule küll langeda, samal ajal võib aga tõusta materiaalsete kulude osatähtsus. Sellisel juhul alanevad toodangu maksumuse muud elemendid jooksvatest materiaalsetest kuludest veelgi kiiremini.

Kui ühiskondliku koguprodukti väärtuselist struktuuri uuritakse jooksvates hindades, võib jooksvate materiaalsete kulude suurenemine olla tingitud ka tootmisprotsessis äratarvitatud töö objektide hindade tõusust. Eriti ilmneb see koos tootmise spetsialiseerimisega (spetsialiseerimine kutsub alati esile sisekäibe osatähtsuse suurenemise toodangu maksumuses ning seega ka materiaalsete kulude suhtelise kasvu). Samuti võib materiaalsete kulude osatähtsuse tõusu põhjustada tootmisharu toodangu struktuuri muutumine materjalimahukamate tooteliikide kasuks. Sellisel juhul ei mõjuta jooksvate materiaalsete kulude suhteline suurenemine tootmise efektiivsust.

Kui hinnata ühiskondliku koguprodukti kui terviku jooksvate materiaalsete kulude taseme muutumist, siis sageli see tõuseb. Seda tingib asjaolu, et tööstuse osatähtsus koguproduktis tänapäeval suureneb, tööstuses on aga materiaalsete kulude tase teiste rahvamajandusharudega võrreldes tunduvalt kõrgem. Selle järgi ei saa aga otsustada töövilkakuse muutmise üle, mistõttu tulebki seda küsimust uurida tootmisharude lõikes.

Eri ajavahemike kohta koostatud tootmise ja tarbimise maatriksbilansside põhjal võib tootmise efektiivsust hinnata detailiseeritud tootmisharude lõikes (1966. aasta aruandeline maatriksbilanss koostati 152 tootmisharu lõikes). Kuid nagu näitasid kogemused, on küllaldane, kui analüüsida tootmise efektiivsust agregeeritud maatriksbilansside andmetel, s. o. 20—30 tootmisharu lõikes.

Kokkuvõttena tuleb märkida, et liiduvabariigis sobib ühiskondliku töö viljakuse uurimiseks tootmisharude lõikes kõige paremini rahvatulu (puhastoodangu) näitaja ilma käibemaksuta. Efektiivsuse arvestustes tuleb puhastoodangut kogutoodangule eelistada seetõttu, et esimene on sõltumatu tootmises kasutatavate materjalide struktuuri ja hinna muutuste mõjust. Materjalide hinnad ja struktuur võivad aga oluliselt moonutada töövilkakuse ja fonditootlikkuse näitajaid. Käibemaks on aga üks suvalisemalt muudetavaid hinnaelemente — tema kavandamisel arvestatakse vähe elava ja asjastatud töö kasutamise efektiivsust. Seega peaksid ka

puhastoodangul, millest käibemaks on elimineeritud, baseeruvad näitajad õigemini peegeldama ühiskondliku töö viljakuse taset ja selle dünaamikat. Eriline tähtsus on ilma käibemaksuta puhastoodangu näitajal uue majandamissüsteemi tingimustes, s. o. olukorras, kus hinnad peavad olema võimalikult lähedal ühiskondlikult vajalikele töökulutustele, et tagada tootmise kiire kasvutempo, kvaliteetne toodang ja küllaldaselt vahendeid majanduslikuks stimuleerimiseks.

2. Eesti NSV tööstustoodangu struktuur ja majanduslik efektiivsus ajavahemikul 1961—1966

Nagu juba öeldud, sõltub tootmise majanduslik efektiivsus tootmise harustruktuurist. Eesti NSV tööstustoodangu harustruktuuris

Tabel 1

Eesti NSV tööstustoodangu harustruktuur 1961. ja 1966. aastal ning kasvutempo ajavahemikul 1962—1966(%)

	Harustruktuur		Kasvutempo	
	1961	1966	5 aasta kohta	juurde- kasv kesk- miselt aastas
1. Masinaehitus ja metallitööstus	11,8	13,2	161,8	10,1
2. Kütuse- ja keeniatööstus	7,5	7,5	143,5	7,5
3. Energiatööstus	2,6	4,1	233,7	18,5
4. Metsa-, puidu- ja paberitööstus	7,1	6,5	133,0	5,9
5. Ehitusmaterjalide tööstus	3,2	3,8	172,0	11,5
6. Kergetööstus	31,3	26,4	122,3	4,1
sealhulgas:				
a) tekstiilitööstus	22,2	18,0	117,9	3,4
b) õmblustööstus	5,1	4,3	121,6	4,0
7. Toiduainete tööstus	33,0	34,4	151,2	8,6
sealhulgas:				
kalatööstus	4,9	7,4	218,7	16,9
8. Muud tööstusharud	3,5	4,1	172,9	11,6
Keskmine	100,0	100,0	145,1	7,8

ajavahemikul 1962—1966 toimunud muutusi (tabel 1)¹ vaadeldes märgime eelkõige, et neil aastail suurenes mõnevõrra tööstustoodangu osatähtsus vabariigi koguproduktis: 1961. aastal oli see 64,0%, 1966. aastal 64,3% (NSV Liidus moodustas tööstustoodang koguprodukti maksumuses 1966. aastal 63,0%)².

Oluliselt muutus tööstuse struktuur. Eriti kiiresti kasvasid energiatööstus, kalatööstus, ehitusmaterjalide tööstus ning masinaehitus ja metallitööstus, millele vastavalt tõusis ka nende tööstusharude osatähtsus tööstuse kogutoodangus. Üksikute tootmisaladest arenesid vaadeldaval ajavahemikul kõige kiiremini:

	kasvutempo %	
	kokku	keskmiselt aastas
jõesööda tootmine	421,5	133,3
monteeritava raudbetooni tootmine	303,5	124,9
sünteetiliste vaikude tootmine	276,0	122,5
tsemendi tootmine	250,2	120,1
elektrienergia tootmine	243,5	119,5
trikoosemetete tootmine	207,9	115,8
mineraalväetiste tootmine	172,5	111,6

Muutus tööstustoodangu väärtuseline struktuur. Aruandeliste maatriksbilansside andmetel kujunes materiaalsete kulude ja puhastoodangu vaherkord vabariigi tööstuses järgmiseks (%):

	Materiaalsed kulud		Puhastoodang			
	kokku	sealhulgas amortisatsioon	kokku	sealhulgas		
				palk	kasum	käibemaks
1961. a.	63,7	2,2	36,3	13,2	7,1	13,8
1966. a.	62,8	3,3	37,2	12,4	8,5	13,6

¹ Siin ja edaspidi on kõik 1961. a. maatriksbilansi rahalised näitajad toodud 1963. a. hindades, 1966. a. näitajad — sama aasta kehtivates hindades (maatriksbilansi esialgse täpsustatud variandi järgi, mis sisuliselt on võrreldav 1961. a. maatriksbilansi andmetega). Et hinnad tööstuses ajavahemikul 1963—1966 oluliselt ei muutunud, siis ei kannata selle all analüüsi kvaliteet. Tööstustoodangu harustruktuur ning kasvutempo, samuti väärtuseline struktuur on arvutatud hulgihindades koos käibemaksuga (võrreldavuse saavutamiseks statistika aastaraamatutes avaldatud näitajatega), analüüsi muudes osades on käibemaks tööstuse kogutoodangu ning puhastoodangu maksumusest elimineeritud.

Artiklis esitatud mõnede näitajate erinevus statistika aastaraamatutes avaldatud vastavatest näitajatest on tingitud kogutoodangu, puhastoodangu, käibemaksu jne. arvutamise erinevast meetodikast maatriksbilansi ja muu statistilise aruandluse andmetel.

² Arvutatud andmetel, millised on toodud statistika aastaraamatus «Народное хозяйство СССР в 1967 г.», Москва, 1968, lk. 60.

Viie aasta jooksul vähenes materiaalse kulude osatähtsus (osatähtsuste vahe) 0,9%, sealhulgas jooksvad materiaalsed kulud (tooraine, materjalid, kütus, teenused) 2,0%, kusjuures amortisatsiooni osatähtsus suurenes 1,1%. Palga osatähtsus vähenes 0,8%. Kokku vähenes omahinda kujundanud kulutuste osatähtsus 1,2%, samavõrra tõusis kasumi ja käibemaksu osatähtsus.

Jooksvate materiaalse kulude osatähtsus vähenes enamikus tööstusharudes. Kokkuhoidu saavutati tooraines, põhi- ja abimaterjalides, samuti kütuses. Seejuures suurenes 1966. aastal 1961. aastaga võrreldes mõnevõrra mõningate kululiikide, nagu elektri- ja soojusenergia, gaasi, keemiasaaduste, sealhulgas eriti sünteetiliste vaigude ja plastmasside, keemiliste kiudainete ning sünteetilise kautšuki osatähtsus tööstustoodangu maksumuses. Mõnede materjalide kulu suurust ruublades 1000 rubla toodangu kohta iseloomustavad järgmised arvud:

	1961. a.	1966. a.
a) mustad ja värvilised metallid	23,2	21,0
b) tööstusotstarbelised metalltooted	2,7	2,2
c) põlevkivi ja põlevkivisaadused	25,2	23,8
d) kivisüsi	1,0	0,8
e) gaas	1,4	1,8
f) sünteetilised vaigud ja plastmassid	5,1	5,7
g) keemilised kiudained	0,8	2,5
h) sünteetiline kautšuk	0,6	1,1

Proportsioonide muutumine materjalide tarbimises annab tunnistust efektiivsemate materjalide kasutuselevõtmisest, mis juba kajastus ka tootmise struktuuri muutumises.

Amortisatsiooni osatähtsuse tõus toodangu maksumuses on tingitud kahest asjaolust: keskmisest amortisatsiooninormi suurenemisest ning tööstuse tootmispõhifondide kiiremast kasvust, võrreldes toodangu kasvuga samal ajavahemikul. Keskmise amortisatsiooninormi suurenemist (5,7%-lt 1961. a. 7,1%-le 1966. a.) põhjustasid põhivahendite struktuuri muutumine ning põhivahendite kiirem kasv kõrgema amortisatsiooninormiga tööstusharudes kui tööstuses tervikuna.

Põhivahendite struktuur vaadeldaval ajavahemikul on paranenud. Kiiremini kasvas seadmete ja transpordivahendite, s. o. kõrgema amortisatsiooninormiga põhivahendite osatähtsus. Nii moodustasid seadmed ja transpordivahendid põhivahendite maksumusest 1. jaanuaril 1962 45,4% ja 1. jaanuaril 1967 48,8%.

Kui põhifondide juurdekasv tööstuses moodustas viie aasta jooksul 80,2% ja keskmine amortisatsiooninorm 1966. aastal 7,1%,

siis näiteks turbatööstuses olid vastavad näitajad 94,3 ja 9,5%, elektrotehnika- ja raadioelektronikatööstuses — 126,9 ja 7,4% jne.

Suuremal määral kui keskmise amortisatsiooninormi muutumine avaldas käsitletaval ajavahemikul amortisatsiooni suurusele mõju teine tegur — põhifondide kiirem kasv toodangu kasvuga võrreldes. Nii kasvas kogutoodang analüüsitava ajavahemikul 45,1%, põhifondid aga 80,2%. See asjaolu kutsus esile fondimahukuse tõusu: 1961. aastal oli fondimahukuse koefitsient (tööstuse tootmispõhifondide suhe kogutoodanguga ettevõtte hulgihinna) tööstuses 0,439, 1966. aastal aga 0,544.

Seoses fondimahukuse tõusuga vähenes kogu tööstuses ja enamikus tööstusharudes fonditootlikkus ning juurdetulnud põhifondide kasutamise efektiivsus (tabel 2).

Tabel 2

Põhifondide kasutamise tase 1966. aastal 1961. aastaga võrreldes (%)

	Fonditootlikkus		Juurdetulnud fondide efektiivsus	Tööfondivarustatus
	(kogutoodangu suhtes)	(puhastoodangu suhtes)		
1. Masinaehitus ja metallitööstus	93,6	90,0	75,4	133,1
2. Kütuse- ja keemiatööstus	99,0	97,7	88,4	131,6
3. Energiatööstus	90,0	41,7	×	204,2
4. Metsa-, puidu- ja paberitööstus	87,4	80,6	45,1	151,3
5. Ehitusmaterjalide tööstus	92,3	105,6	112,1	171,1
6. Kergetööstus sealhulgas:	92,1	116,1	169,7	113,1
a) tekstiilitööstus	89,1	104,3	120,1	120,7
b) õmblustööstus	95,4	138,6	279,9	100,0
7. Toiduainete tööstus sealhulgas:	76,5	92,9	81,9	165,9
kalatööstus	89,0	95,0	89,7	168,0
8. Muud tööstusharud	111,7	98,1	93,3	119,3
Keskmine	80,7	83,3	64,3	153,8

Et puhastoodangu kasv tööstuses ennetas kogutoodangu kasvu, langes ka põhifondide efektiivsus (puhastoodangu kaudu avaldatud fonditootlikkus) vähem kui fonditootlikkus. Analoogiline on olukord kõigis neis tööstusharudes, kus puhastoodangu kasv enne-

tas kogutoodangu kasvu. Seejuures kerge- ja ehitusmaterjalide tööstuses fondide kasutamise efektiivsus 1961. aastaga võrreldes tõusis. Samaaegselt on olukord märksa halvenenud energiatööstuses, metsa-, puidu- ja paberitööstuses jt. tööstusharudes. Tinglikult võime lugeda, et neis tööstusharudes on baasaastaga võrreldes halvenenud juurdetulnud fondide efektiivsus (tabel 2).

Põhifondide kiire kasv kutsus esile tööfondivarustatuse kasvu: viie aasta jooksul suurenes see tööstuses 53,8% (tabel 2). Kui arvestada, et tööviljakus tõusis sel ajavahemikul 29,3% (tabel 3), tuli 1% tööviljakuse kasvu kohta 1,84% tööfondivarustatuse kasvu.

Tabel 3

Elava töö kasutamise tase 1966. aastal 1961. aastaga võrreldes (%)

	Puhastoodangu kasvu tempo ühe töötaja kohta	Keskmise palga kasvu tempo ühe töötaja kohta	1% tööviljakuse kasvu kohta tuli keskmise palga kasvu	Töömahukus (puhastoodangu suhtes)
1. Masinaehitus ja metallitööstus	119,0	115,6	0,82	84,0
2. Kütuse- ja keemiatööstus	127,2	107,6	0,28	78,8
3. Energiatööstus	89,1	107,3	×	111,5
4. Metsa-, puidu- ja paberitööstus	122,8	108,7	0,38	81,5
5. Ehitusmaterjalide tööstus	180,4	130,6	0,39	55,4
6. Kergetööstus sealhulgas:	131,0	120,8	0,68	76,3
a) tekstiilitööstus	125,8	119,0	0,74	79,5
b) õmblustööstus	136,2	124,5	0,68	73,4
7. Toiduainete tööstus sealhulgas:	151,3	122,3	0,43	66,1
kalatööstus	158,0	113,4	0,23	63,3
8. Muud tööstusharud	116,7	122,2	1,33	85,7
Keskmine	129,3	116,8	0,57	77,4

Fonditootlikkuse langemisele ja tööfondivarustatuse kiirele kasvule vaatamata on majanduslik efektiivsus käsitletaval ajavahemikul tõusnud: viie aasta jooksul kasvas puhastoodang keskmiselt ühe töötaja kohta tööstuses 29,3%, ühe töötaja keskmine

palk aga suurenes samal ajal 16,8% (tabel 3), s. o. 1% töoviljakuse kasvu kohta tuli keskmiselt 0,57% palga kasvu.

Töoviljakuse tõusust annavad tunnistust ka tabelis 3 toodud arvud töömahukuse vähenemise kohta. Töömahukus alanes kõigis tööstusharudes, välja arvatud energiatööstus, ning oli 1966. aastal 1961. aastaga võrreldes kõige väiksem neis tööstusharudes, kus puhastoodangu kasv keskmiselt ühe töötaja kohta oli eriti suur, s. o. ehitusmaterjalide, toiduainete ja kergetööstuses. Ühiskondliku töö viljakus tõusiski kiiremini viimati mainitud tööstusharudes.

Arvutuste kohaselt kulutati tööstuses käsitletaval ajavahemikul keskmiselt ligi 44% ühe töötaja poolt loodud rahvatulu juurdekasvust töötaja keskmise palga ja ühe töötaja kohta arvestatud põhifondide (arvutus on tehtud tootmisalaste kapitaalmahutuste baasil) juurdekasvuks. Rahvamajanduses tervikuna oli see näitaja mõnevõrra kõrgem.

Analüüsist selgub, et tootmise majanduslik efektiivsus on eri tööstusharudes muutunud erinevalt. Järelikult on Eesti NSV tööstuses veel olulisi kasutamata reserve ühiskondliku töö viljakuse edasiseks tõstmiseks. Nii näiteks on mitmes tööstusharus aeglaselt kasvanud puhastoodang. Viimase juurdekasvust on küllaltki suur osa saavutatud töötajate arvu suurenemise arvel. Kui viie aasta jooksul saavutati tööstuses puhastoodangu juurdekasvust 65% elava ja asjastatud töö kokkuhoiu arvel ning 35% töötajate arvu suurenemise arvel, siis mitmes tööstusharus, nagu masinaehitus ja metallitööstus ning muud tootmisalad (jõusööda, plastmasside jm. tootmine), oli töoviljakuse tõusu arvel saadud puhastoodangu osatähtsus tunduvalt väiksem, kusjuures energiatööstuses puhastoodangu kaudu avaldatud töoviljakus isegi alanes (osaliselt on see tingitud toodangu struktuuri muutumisest ja vabariigis tarbitud ning väljaspool realiseeritud elektrienergia erinevatest tariifidest). Ka fonditootlikkus on mitmes tööstusharus madal. Osaliselt on seda põhjustanud käsitletaval ajavahemikul tehtud suured kapitaalmahutused mitmesse ettevõttesse (Balti Soojus- elektri jaam, kaevandus nr. 2, Oru Turbakombinaat jt.), mis ei saavutanud 1966. aastal projekteeritud tootmistaset.

Täiendava uurimuse põhjal on vaja selgitada tegelikud mahaäämuse põhjused kõigis tööstusharudes ja igas ettevõttes eraldi. See aitaks teha ka konkreetseid ettepanekuid nii fondi- kui ka tööjõumaksu kehtestamiseks teaduslikult põhjendatud normide alusel. Kahtlemata aitaks see kaasa ühiskondliku töö viljakuse edasisele tõusule.

3. Eesti NSV rahvamajanduse perspektiivse struktuuri kujunemisest

Eesti NSV TA Majanduse Instituudis 1969. aastal valminud kollektiivses uurimuses prognoositi eelolevateks aastateks vabariigi rahvamajanduse struktuuri optimaalseid arengusuundi. Töö koostati dünaamiliste mitmevariandiliste maatriksbilansside kujul 1966. aastal kehtinud hindades 30 tootmisharu ning 35 toodanguliigi (5 nendest on mittekonkureerivad sisseveetavad produktid) lõikes.

Rahvamajanduse struktuuri optimaalsed arengusuunad pidid rahuldama järgmisi põhilisi tingimusi:

1) tagama mittetootmisalase tarbimise kasvu ja struktuuri täiustamise,

2) arvestama edasist tehnilist progressi ja tööviljakuse tõusu,

3) silmas pidama töötajate ettenähtud arvu aastate lõikes, mida kavandati peamiselt kohalikest ressurssidest lähtudes,

4) kindlustama tootmisharude kasvutempo organisatoorse realiseerimise,

5) garanteerima tootmisfondide kasvu ja kapitaalvahetuste tasakaalustamise,

6) tagama tootmise ja tarbimise üldise tasakaalustamise.

Maksimiseerides — loetletud tingimusi silmas pidades — väliskaubavahetuse positiivse saldo, saame ühtlasi maksimaalselt võimaliku toodetud rahvatulu.

Rahvamajanduse tasakaalustatud variantide koostamiseks prognoositi kõigepealt materjalide, fondide ja tööjõu erikulud ning eraldi kavandatava lõpptoodangu elementide — mittetootmisalase tarbimise (isiklik ja ühiskondlik), mittetootmisalaste kapitaalvahetuste ja mittetootmisalase kapitaalremondi ning välja- ja sisseveo saldo — struktuur ja maht. Prognoositud lähtevariantide alusel arvutati viimastele vastavad kogutoodangu mahud ja struktuur, tööjõuresursside vajadus, mittekonkureeriva sisseveo maht ja struktuur, kapitaalvahetused ja nende käikulaskmine, tootmisfondide varud ja struktuur.

Erikulude prognoosimisel lähtuti 1966. aasta aruandelistest erikuludest ning võeti arvesse rahvamajanduse arendamiseks vastu võetud direktiive, tehnilist progressi (tootmise edasine mehhaniseerimine ja automatiseerimine, eesrindliku tehnoloogia rakendamine, efektiivsemate masinate, tooraine, materjalide ja kütuste kasutamine, spetsialiseerimise süvendamine), kokkuhoiurežiimi edasist juurutamist, võimalikku tööviljakust, sealhulgas ka töö teadusliku organiseerimise, tööajakadude vähendamise, töödistsipliini tugevdamise ja töötajate kvalifikatsiooni tõstmise mõju tööviljakuse suurendamisele.

Mittetootmisalase tarbimise prognoosimisel oli aluseks tees, et tootmine on vahetult allutatud kogu elanikkonna vajaduste järjest

täielikuma rahuldamise ülesannetele. Seejuures ei tohtinud aga tarbimisfond ületada rahvamajanduse reaalseid võimalusi. Seoses sellega hakkab tootmise struktuuri märksa enam mõjutama tootmise II alajaotus (NSV Liidu tööstustoodangus kasvab plaani kohaselt juba 1970. aastal 1969. aastaga võrreldes tootmisvahendite tootmine 6,1, rahvatarbekaupade tootmine 6,8%)¹. Muutub tarbimise sisemine struktuur. V. I. Lenin uuris paljudes oma töödes² tarbimise struktuuri jõukates, keskmistes ja vaestes talumajapidamistes. Neis töödes on selgesti väljendatud ka praegu täiel määral kehtiv seaduspärasus, mille järgi tarbimise struktuur muutub vastavalt elanikkonna jõukuse kasvule: toiduainete ostmisega seotud kulutuste osatähtsus väheneb, kuid suureneb tööstuskaupadele (eeskätt tekstiiltoodetele, jalatsitele ja pika kasutamisajaga kaupadele) ja kultuurhariduslikele üritustele minevate kulutuste osatähtsus. Seejuures ei tähenda aga toidukaupade osatähtsuse vähenemine nende kaupade tarbimise absoluutset vähenemist. Vastupidi, keskmiselt ühe elaniku kohta suureneb toidukaupade tarbimine aasta-aastalt. Samaaegselt toimuvad muutused toidukaupade grupis: toiduratsioonis tõuseb liha, piima, puu- ja juurvilja osatähtsus.

Koos meie maa üldise arenguga kasvavad ühiskondlikus tarbimises suhteliselt kiiremini kulutused haridusele, teadusele, kehakultuurile, elamu- ja kommunaalmajandusele.

Kõik need seisukohad kajastuvad ka Eesti NSV tarbimises ja hakkavad senisest rohkem mõjutama vabariigi tootmise struktuuri.

Lähtudes ülaltoodud põhimõtetest, koostati eelolevateks aastateks mittetootmisalase tarbimise kohta kaks põhivarianti, nende raames aga mõned struktuurinihetega erivariandid. Omaette võetuna vastavad need variandid reaalsele võimalustele ja olenevad eeskätt elanike tuludest ning suurel määral tööviljakuse kasvust. Nende prognooside kohaselt peaks tarbimisfondi osatähtsus kasutatud rahvatulus jääma umbes 1966. aasta tasemele. Absoluutselt kasvab tarbimisfond aga kiires tempos, tarbimisfondi keskmine juurdekasv moodustab üle 5% aastas. Seejuures kasvab mõnevõrra kiiremini ühiskondlik tarbimisfond.

Mittetootmisalaste kapitaal mahutuste ja mittetootmisalase kapitaalremondi prognoosimisel arvestati vastavaid direktiive, mittetootmisharude perspektiivset arendamist, olemasolevaid tööjõuressursse. Mittetootmisalaste kapitaal mahutuste juurdekasv moodustab keskmiselt 7,4% aastas. Suhteliselt kiiremini kasvavad mittetootmisalased kapitaal mahutused, mis suunatakse kommunaalmajanduse, tervishoiu, teedemajanduse ja teaduse arendamiseks.

¹ «Rahva Hääl», 17. detsembril 1969.

² Vt. V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 117—118, 127—131; 5. kd., lk. 158.

Ka mittetootmisalaste kapitaal mahutuste ja kapitaalremondi kohta koostati erivariandid.

Suurt mõju liiduvabariigi tootmise majandusliku efektiivsuse suurendamisele ja rahva elatustaseme tõstmisele avaldab väliskaubavahetuse mahu ja struktuuri planeerimine. Eriti oluline on see väikeste liiduvabariikide seisukohalt, kus kõigi tootmisharude autonoomne arendamine ei ole otstarbekas ega ka võimalik. Välja- ja sisseveo saldode prognoosimisel eelolevateks aastateks lähtuti tootmiskulude minimiseerimise ehk tulukuse printsiibist (ühe töötaja poolt loodava puhastulu maksimiseerimine). Seejuures tuli arvestada teatud tingimusi nagu olemasolevate tootmis- ja tööjõuresursside suurus ning nende ratsionaalse kompleksse kasutamise nõudeid, väljakujunenud ajaloolisi traditsioone mõnede tootmisharude arendamisel, proportsionaalsust üksteisest sõltuvate tootmisharude (taime- ja loomakasvatus, loomakasvatus ja toiduainete tööstus jne.) vahel jne. Põhiliselt peab aga kaubavahetuse kavandatud struktuur senisest mõnevõrra rohkem mõjutama tööstuse struktuuri väiksema töömahukusega ja suurema tulukusega tootmisharude kasuks.

Välja- ja sisseveo saldode prognoosimisel koostati mitu varianti, mis erinevad üksteisest mahu ja struktuuri poolest. Variantide ühiseks tunnuseks on, et 1966. aastaga võrreldes suureneb prognooside kohaselt eelolevatel aastatel Eesti NSV välja- veos aparadiehituse, keemia- ja õmblustööstuse ning mõne muu tööstusharu toodangu osatähtsus. Sisseveos kasvab kiiremini puuvilla ja masinaehituse (peale aparadiehituse ja elektrotehnika- tööstuse toodangu) toodangu osatähtsus. Tunduvalt suureneb kõigi välja- ja sisseveo variantide kohaselt 1966. aastaga võrreldes kaubavahetuse positiivne saldo. Järelikult muutub prognooside kohaselt eelolevatel aastatel ka vabariigis toodetava ja kasutatava rahvatulu vahetuse esimene kasuks. Kaubavahetuse küllalt suur positiivne saldo võimaldab aga iga üleskerkinud konkreetse vajaduse puhul suurendada vabariigi tarbimis- või akumulatsioonifondi ilma tootmise mahtusid ja proportsioone muutmata.

Erinevate saldovariantide rakendamine kombineeritult erinevate mittetootmisalase tarbimise mahtude ja struktuuridega peab selgitama rahvamajanduse arendamise parima variandi.

Lähtevariantide (mittetootmisalane tarbimine, mittetootmisalased kapitaal mahutused, välja- ja sisseveo saldod) alusel koostatud esimesed rahvamajanduse tasakaalustatud variandid ei rahuldanud veel kaugeltki ülesseatud tingimusi: aeglane oli mõnes osas toodangu ja tööviljakuse kasvutempo, esinesid ebasoovitavad hüpped, täiustamist vajas tööstuse sisemine struktuur, akumulatsiooni- ja tarbimisfondi vahetord jne. Seetõttu oli vaja lähteinformatsiooni korrigeerimise teel variante täpsustada. Saadud tulemusi analüüsi ja korrigeeriti uuesti lähteinformatsiooni. Järkjärgulise lähenemise meetodii, mille eesmärgiks oli lõpptoodangu abil paran-

dada tootmise struktuuri, jõuti XII ja XIII tasakaalustatud variandi näol ülesseatud tingimusi rahuldavate tulemusteni. Kuid ka viimaseid tuleb käsitada ainult prognoosidena.

XII ja XIII variant baseeruvad erinevatel tööviljakuse hüpoteesidel ja erineval lõpptoodangul: XII variandis on need mõõdukamad, XIII variandis soodsamad. Vastavalt sellele kujunes XII variandis XIII variandiga võrreldes mõnevõrra aeglasemaks ka toodangu ja rahvatulu kasvutempo ning väiksemateks kapitaal-mahutused ja põhifondid. Tööjõuvajadus mõlema variandi järgi on ühesugune, samuti ei erine oluliselt toodangu struktuur.

Variantide (XII ja XIII) analüüs näitab, et koostatud prognoosid nõuavad senisest intensiivsemat ehitustegevuse arendamist. Kiire kasvutempo on kavandatud ka tööstuses. Tööstusesiseselt tuleb rohkem rõhku panna keemiatööstuse, aparaadiehituse, elektrotehnika- ja raadioelektronika-, energia-, turba- ning ehitusmaterjalide tööstuse arendamisele. Kerge- ja toiduainete tööstuses peavad kiiremini kasvama õmblus-, tekstiili-, kala- ja lihatööstus. Teiste tööstusharudega võrreldes on otstarbekas mõnevõrra vähem arendada metsa-, puidu- ja paberi- ning gaasitööstust.

Ehituse ja tööstuse kiire kasvutempo nõuab eelolevatel aastatel ka tootmist teenindava transpordi intensiivset arendamist. Senisest veidi rohkem peab kasvama ringlussfääri osatähtsus, ja seda eriti kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise osas.

Põllumajanduses on teiste rahvamajandusharudega võrreldes kasvutempo kavandatud mõnevõrra madalam. Sellele vaatamata hakkab põllumajandus senisest paremini rahuldama nii sisemisi (seeme, söödad jm.), tööstuslikke kui ka mittetootmisalaseid vajadusi, s. o. põllumajandussaaduste osas väheneb tunduvalt kaubavahetuse negatiivne saldo.

Rahvamajandusharude eelolevateks aastateks kavandatud erinev kasvutempo muudab oluliselt rahvamajanduse struktuuri. Selgus, et endiselt kiiremini suureneb tööstuse ja ehituse osatähtsus, kusjuures põllumajanduse osatähtsus samaaegselt väheneb. Tööstuses suureneb keemia-, energia-, ehitusmaterjalide, tekstiilitööstuse jt. tööstusharude osatähtsus. Mittetootmisalase tarbimise ning sisse- ja väljaveo struktuuris kavandatud muutused (30 töötisharu lõikes) kutsuvad koguproduktis esile umbes 10%-lise sünteetilise struktuurinihke («ümbertõstetud toodangu hulga» suhe koguprodukti üldmahuga). Umbes niisama suur sünteetiline struktuurinihe toimub tööstusesiseselt 23 tööstusharu lõikes. Et oluliselt muutub toodangu struktuur harusiseselt, siis oleksid toodangu detailsema klassifikatsiooni alusel arvatatud struktuurinihked veelgi suuremad.

Teatavasti on praegu tootmise arendamisel probleemiks kujunenud tööjõu nappus. Kui möödunud ajavahemikul oli võimalik tööjõu mõningane ümberpaigutus ühest rahvamajandusharust teise (peamiselt põllumajandusest tööstusesse, näiteks ajavahemikul

1956—1967 vähenes vabariigi põllumajanduses töötajate arv rohkem kui 22% ning suurenes tööstuses samadel aastatel üle 50%), siis tänapäeval on iga rahvamajandusharu jaoks ka need reservid põhiliselt ammendatud. Ka tööviljakuse elanikkonna rakendatuse arvel ei saa töötajate arv oluliselt suurenedagi. Kui näiteks 1960. aastal moodustas kogu töötajate arv tööjõuressurssidest 85%, siis 1968. aastal moodustas see 95%¹. Samal ajal kasvab töötajate arv suhteliselt kiiremini mittetootmissfääris. Seega jääb eelolevatel aastatel igas rahvamajandusharus toodangu juurdekasvu peamiseks teguriks tööviljakuse tõus. Seda ongi tootmise kasvutempo prognoosimisel arvestatud.

Töötajate arvu mitteoluline juurdekasv eelolevatel aastatel on kavandatud kohalike ressursside arvel, kusjuures see juurdekasv jaguneb põhiliselt ehituse, transpordi ja side ning ringlussfääri vahel.

Tööstuses ei muutu töötajate arv eelolevatel aastatel oluliselt. Küll peaks toimuma töötajate mõningane ümberpaigutus ühest tööstusharust teise. Nii näiteks on prognoosides kavandatud töötajate arvu vähenemine metsa- ja puidutööstuses, suurenemine ehitusmaterjalide ja keemiatööstuses.

Ka põllumajanduses jääb töötajate arv prognooside kohaselt 1966. aasta tasemele või väheneb mõnevõrra. Seejuures peaks suurenema töötajate sisemise struktuuri muutumise arvel niisuguste spetsialistide nagu traktoristide, kombaineriite, mehaanikute ja autojuhtide osatähtsus.

Toodangu väärtuselise struktuuri perspektiivset muutumist iseloomustab prognooside kohaselt materiaalsete kulude osatähtsuse mõningane suurenemine rahvamajanduses tervikuna ja sealhulgas tööstuses, ehituses ja ringlussfääris. Suurelt osalt on see tingitud tootmise edasisest mehhaniseerimisest ja automatiseerimisest, s. o. amortisatsiooni osatähtsuse suurenemisest toodangu maksumuses. Nii näiteks ei muutu tööstuses jooksvate materiaalsete kulude tase üldse ja puhastoodangu osatähtsuse vähenemine on tingitud ainult amortisatsiooni osatähtsuse suurenemisest. Tööstusesiseselt on aga ühtedes harudes ette nähtud materiaalsete kulude osatähtsuse vähenemine, teistes suurenemine. Toodangu väärtuselise struktuuri prognoose 1966. aastaga võrreldes 8 tööstusharu lõikes iseloomustavad muutustegurid tabelis 4.

Jooksvate materiaalsete kulude kavandatud suurenemine on tingitud üldreeglina järgmistest asjaoludest:

- 1) tooteliikide struktuuri muutumine tööstusharusiseselt,
- 2) tootmise tehnoloogia muutumine,
- 3) kallimate materjalide mõju,
- 4) tootmise edasine spetsialiseerimine.

Selle kohta mõned näited: turbatööstuses suureneb briketi osa-

¹ Eesti NSV rahvamajandus 1968. aastal. Tallinn 1969, lk. 161.

Tööstustoodangu väärtuselise struktuuri muutustegurid (prognoosid) protsentides

Tabel 4

	Jooksvad materiaalsed kulud	Amortisatsioon	Puhastoodang
1. Masinaehitus ja metallitööstus	1,03	0,83	0,98
2. Kütuse- ja keemiatööstus	1,07	0,91	0,93
3. Energiatööstus	0,97	1,29	0,89
4. Metsa-, puidu- ja paberitööstus	0,96	1,11	1,04
5. Ehitusmaterjalide tööstus	1,07	0,82	0,94
6. Kergetööstus	1,03	0,78	0,95
7. Toiduainete tööstus	1,0	1,12	0,99
8. Muud tööstusharud	1,07	0,81	0,94
Tööstuse keskmine	1,0	1,15	0,98

tähtsus, põlevkivitööstuses — karjääriviisiline kaevandamine, õmblustööstuses hakatakse kasutama veidi kallimaid materjale, jalatsitööstuses süveneb spetsialiseerimine jne.

Ka ehituses on kavandatud 1966. aastaga võrreldes jooksvate materiaalsete kulude osatähtsuse mõningane tõus (muutustegur 1,06), mis põhiliselt on tingitud ehitustegevuse edasisest spetsialiseerimisest, industrialiseerimisest ja monteerimisastme tõstmisest (aasta-aastalt hakkab ehitus kasutama rohkem valmisdetaile). Mehhaniseerimisega kaasneb ka amortisatsiooni osatähtsuse suurenemine toodangu maksumuses (muutustegur 1,50).

Põllumajanduses ja tootmist teenindavas transpordis ning sides materiaalsed kulud prognooside kohaselt alanevad (muutustegurid vastavalt 0,98 ja 0,93).

Kui hinnata rahvamajanduse kui terviku materiaalsete kulude ja puhastoodangu taset, siis tundub olevat loomulik, et esimene perspektiivis tõuseb ja teine langeb (jooksvate materiaalsete kulude, amortisatsiooni ja puhastoodangu muutustegurid vastavalt 1,02, 1,05 ja 0,97). See suund esines ka möödunud aastatel ja on seletatav sellega, et tööstuse kui kõige suurema erikaaluga rahvamajandusharu osatähtsus koguproduktis tõuseb (koostatud prognooside kohaselt perspektiivis 1966. aastaga võrreldes umbes 3,5%), tööstuses on aga materiaalsete kulude osatähtsus teiste rahvamajandusharudega võrreldes kõrgem (1966. aastal oli tööstuses materiaalsete kulude tase 1,5 korda kõrgem kui põllumajanduses, 1,1 korda kõrgem kui ehituses, 3,7 korda kõrgem kui ringlussfääris jne.).

Amortisatsiooni osatähtsuse oodatav suurenemine eelolevatel aastatel on tingitud toodangu ja tootmis põhifondide kasvu vahekorras. Nimelt kujunes koostatud prognooside kohaselt põhifondide kasv toodangu kasvuga võrreldes nii rahvamajanduses tervikuna kui ka mõnes rahvamajandusharus (tööstus, ehitus) suuremaks. Seega tõuseb nendes rahvamajandusharudes mõnevõrra toodangu fondimahukus ja langeb fonditootlikkus. Tööstuses on fondimahukuse tõus osaliselt tingitud ka suurema fondimahukusega tööstusharude (energia- ja ehitusmaterjalide tööstus) eelisarendamisest.

Fonditootlikkus (avaldatud puhastoodangu ja põhifondide suhtena) kasvab põllumajanduses, tootmist teenindavas transpordis ja sides, langeb aga prognooside kohaselt rahvamajanduses tervikuna, sealhulgas tööstuses, ringlussfääris ja eriti ehituses. Järelikult võib tinglikult arvata, et viimastes on juurdetulevate põhifondide kasutamise tase madalam kui baasaastal (1966). Kui analüüsida fonditootlikkuse muutumist tööstusharude lõikes, siis selgub, et fonditootlikkus tõuseb neist viies — masinaehituses ja metallitööstuses, ehitusmaterjalide, kerge- ja toiduainete tööstuses ning muudes tööstusharudes ja alaneb kolmes — kütuse- ja keemia-, energia- ning metsa-, puidu- ja paberitööstuses. Et kolme viimase tööstusharu põhifondid moodustavad tööstuse põhifondidest ligi 50%, siis sellest tingitult alanebki fonditootlikkus tööstuses tervikuna.

Põhifondide intensiivne kasv eelolevatel aastatel kutsub esile tööfondivarustatuse suurenemise. Kiiremini kasvab tööfondivarustatus ehituses ja tööstuses, keskmiselt vastavalt 8,9 ja 6,6% aastas, aeglasemalt põllumajanduses (5,2), transpordis ja sides (5,2), ringlussfääris (4,8) ja materiaalse tootmise muudes harudes (2,7%).

Nagu öeldud, määrab toodangu väärtuseline struktuur asendusfondi ja elava tööga loodud uue väärtuse vahekorra. Eeltoodust nähtub, et prognooside kohaselt kujuneb asendusfondi osatähtsus ühiskondlikus koguproduktis eelolevatel aastatel 1966. aastaga võrreldes veidi suuremaks. Järelikult ennetab rahvamajanduses tervikuna ja mõnes tootmisharus kogutoodangu kasvutempo puhastoodangu kasvutempot. Antud tingimustes ei tähenda see majandusliku efektiivsuse langust, sest materiaalsete kulude osatähtsuse mõningane suurenemine on kompenseeritud elava töö kokkuhoiuga. Prognoosidest ilmneb perspektiivne puhastoodangu kasv ühe töötaja kohta kõigis rahvamajandusharudes (tabel 5). Tööstusharudest kasvab puhastoodang ühe töötaja kohta (ja vastavalt väheneb ka töömahukus) kiiremini kütuse- ja keemiatööstuses, toiduainete tööstuses, masinaehituses ja metallitööstuses ning muudes tööstusharudes (jõusööda tootmine, kohaliku tööstuse plastmasstoodete tootmine, polügraafiatööstus jt.).

Kui võrrelda puhastoodangu ja palga kasvu keskmiselt ühe

Tabel 5

Elava töö kasutamise taseme muutus (prognoosid) protsentides

	Puhastoo- dangu juurde- kasvutempo keskmiselt aastas ühe töö- taja kohta	1% töö- viljakuse kasvu kohta tuleb keskmise palga kasvu
Rahvamajandus kokku	5,5	0,56
sealhulgas:		
Tööstus	5,7	0,58
sellest:		
masinaehitus ja metallitööstus	5,9	0,70
kütuse- ja keemiatööstus	7,2	0,76
energiatööstus	4,2	0,36
metsa-, puidu- ja paberitööstus	4,5	0,62
ehitusmaterjalide tööstus	4,7	0,28
kergetööstus	4,8	0,56
toiduainete tööstus	6,1	0,43
muud tööstusharud	5,8	0,93
Põllumajandus	6,8	0,24
Ehitus	4,9	0,81
Transport ja side	5,4	0,72
Ringlussfäär	3,5	0,84
Materiaalse tootmise muud harud	2,8	0,74

töötaja kohta, siis selgub, et esimene ennetab tunduvalt teist kõrgis tootmisharudes. 1% tööviljakuse kasvu kohta tuleb keskmise palga kasvu rahvamajanduses tervikuna 0,56, sealhulgas tööstuses 0,58 ja põllumajanduses 0,24%. Mõnevõrra kõrgem on see näitaja ehituses, transpordis ja sides ning ringlussfääris — vastavalt 0,81, 0,72 ja 0,84%.

Prognooside alusel tehtud arvestused näitasid, et perspektiivis kulutatakse iga töötaja poolt loodud rahvatulu juurdekasvust tootmissfääri arendamiseks (ilma tootmiskäibefondide juurdekasvu arvestamata), s. o. töötaja keskmise palga ja ühe töötaja kohta arvestatud tootmispõhifondide juurdekasvuks suhteliselt vähem vahendeid kui möödunud aastatel. Kui arvestada kulutusi ka tootmiskäibefondide ja reservide juurdekasvuks, siis suureneb eelolevatel aastatel tunduvalt mittetootmissfääri (kultuur, haridus, tervishoid, teadus jm.) arendamiseks suunatatavate vahendite osatähtsus.

Eesti NSV majanduslike sidemete arenguprobleeme

L. TULP

Tänapäeval on majanduse arengu üldiseks seaduspärasuseks kõikide sotsiaal-poliitiliste formatsioonide tingimustes ühiskondliku tööjaotuse ja tootmise spetsialiseerumise pidev süvenemine kõikides maades. Ühiskondliku tööjaotuse käigus eraldub üha rohkem uusi tootmisfunktsioone omaette ettevõtteisse, laieneb detailide eraldatud tootmine. Samaaegselt tekivad tehnika progressi tulemusena uued tooted ja seega ka uued tootmisalad. Sageli paiknevad omavahel koopereerimissidemetega seotud tootmisliidid üksteisest eemal. Ülemaailmne nõudlus uuele toodangule toob kaasa selle turustamise rahvusvahelises ulatuses. See kõik on aluseks tihedate territoriaalsete sidemete pidevale arenemisele.

Sotsialismimaade, Eesti NSV kui nõukogude liiduvabariigi ja ka kapitalistlike riikide konkreetsete materjalide analüüsi alusel võib väita, et tänapäeva tehnika arengutaseme ja ühiskondliku tööjaotuse tingimustes on majandusliku arengu seaduspärasuseks see, et järjest suurem osa üksikutes riikides (vastavalt ka nõukogude liiduvabariikides) ning majandusrajonides toodetavast ühiskondlikust koguproduktist suunatakse rajoonidevahelisse majanduslikku vahetusse; samuti see, et riikide ja majandusrajonide väliskaubavahetuse kasvutempo ületab neis kohapeal toodetava ning tarbitava ühiskondliku produkti kasvutempo.

See tähendab, et riikide ja nende territoriaalsete üksuste (nagu liiduvabariik, majandusrajon või oblast) majanduslikus arengus tugevnevad tendentsid, mis väljenduvad kohaliku tootmise osatähtsuse vähenemises ja sisseveo osatähtsuse suurenemises kohaliku tarbimise katteallikana, samuti sisseveo ja väljaveo absoluutmahtude pidevas kasvus.

Eriti selgesti avaldub nimetatud seaduspärasus territoriaalselt ja kohaliku tarbimise mahult väikese riigi või majandusrajoni majanduse arengus. Selline on ka Eesti NSV. Nii kasvas Eesti NSV kogutoodang aastail 1956—1961 1,69 korda, väliskaubavahetuse (s. o. sisse- ja väljaveo) käive aga samal ajavahemikul 1,72 korda (võrreldavais hindades). Aastail 1961—1966 kasvas toode-

tud ühiskondlik koguprodukt Eesti NSV-s 1,7 korda, väliskaubavahetus aga 1,8 korda. Eesti NSV eksperimentaalse plaanilise tootmisharudevahelise maatriksbilansi (aastaiks 1961—1970) arvestustest selgub, et sel ajavahemikul: a) ületab Eesti NSV väliskaubavahetuse kasvutempo umbes 12% võrra vabariigi kogutoodangu ja umbes 19% võrra kohaliku tarbimise kasvutempo; b) suureneb väljaveo osatähtsus vabariigi kogutoodangu jaotuses (21%-lt 1961. aastal orienteeruvalt 28%-le) ja sisseveo osatähtsus vabariigi tootmisalases ning elanikkonna tarbimises (22%-lt orienteeruvalt 25%-le). Sama uurimistöö materjalidest näeme, et kui rühmitada meie vabariigis tarbitavad materiaalsed väärtused 150 tootmisalasse, siis on nendest ainult 18 tootmisala ehk 12% puhtalt kohaliku iseloomuga tootmisalad, s. t. tootmine ja tarbimine tasakaalustub vabariigi piirides (näiteks veemajandus, leivaküpsetus, turba ja soojusenergia tootmine, ühiskondlik toitlustamine, metsamajandus, koresöötade tootmine põllumajanduses). Kõik ülejäänud põhilised tootmisalad — kokku 132 ehk 88% üldarvust — on kas sisseveo või väljaveo kaudu seotud NSV Liidu teiste rajoonidega ja välisriikidega.

See kõik on tänapäeva tingimustes üldiseks tendentsiks ja iseloomulik Eesti NSV rahvamajanduse arengule.

Sealjuures tuleneb see seaduspärasus otseselt ka veel Eesti NSV rahvamajanduse struktuurist ja mitmetest spetsiifilistest arengujoontest.

Eesti NSV majandus on Nõukogude Liidu rahvamajanduse teravikliku organismi koostisosa. Kvalifitseeritud tööjõu olemasolu tõttu on meie vabariiki paigutatud terve rida üleliidulise tähtsusega tootmisalaid, mille ettevõtted on varustamise ja turustamise seisukohalt tihedalt seotud teiste NSV Liidu piirkondadega. NSV Liidu väliskaubanduse süsteemi kaudu arenevad majanduslikud sidemed järjest enam ka välisriikidega, eriti sotsialismimaadega. Eesti NSV territooriumil arendatavate üleliidulise tähtsusega tootmisalade suurettevõtete toodangu kasvutempo on suhteliselt kiirem ja toodangu juurdekasv suhteliselt suurem võrreldes vabariigi sisetarbimise suhteliselt väikese mahuga ja kohaliku tarbimise juurdekasvuga nende toodete osas. Selle tõttu läheb nende tootmisharude toodangu juurdekasv põhiliselt väljaveoks.

Üksikud tooteliigid ületavad tootmismahult kohaliku nõudmise ka sellepärast, et vabariigi ettevõtete spetsialiseerimise tase on küllaltki kõrge, toodetav sortiment on suhteliselt piiratud ja seda uuendatakse mõningates rahvatarbekaupu tootvates ettevõtetes ebapiisavalt. Selle tõttu realiseeritakse nn. sortimendi vahetuse näol väljapoole vabariiki suur osa nendegi tootmisharude toodangust, mida ei arvata üleliidulise tähtsusega tootmisharude hulka. Vabariigi elanikkonna vajaduste täielikuks rahuldamiseks ja häireteta tootmiseks on vaja aga sama tooterühma teist sortimenti, teisi artikleid, tüüpe, mudeleid ja mustreid sisse vedada. Eriti keh-

tib see kergetööstuse toodangu, tarbekeemia ja muude tarbekaupade kohta.

Väga oluliseks teguriks, mis tingib paljude tooraine- ja kütuseliikide ulatusliku sisseveo vajaduse, on Eesti looduslikud tingimused ja maavarade suhteline vähesus. Suure osa masinate, seadmete ja teiste tähtsate tootmisvahendite sissevedu on tingitud nende kohapealse tootmise majanduslikust ebaotstarbekusest, sest Eesti NSV sisetarbimine on väike.

Nii veetakse Eesti NSV tööstuses tarbitavast toorainest umbes 40—45% sisse väljastpoolt. Vabariigi kõikide rahvamajandusharude tootmisalasest tarbimisest (kütus, seadmed, masinad, tooraine, materjalid jne.) kaetakse umbes 26% sisseveo arvel.

Võime kindlalt väita, et Eesti NSV majanduse ja kultuuri arengule on majanduslikud sidemed eluliselt vajalikud. Nad on laiendatud taastootmise vältimatuks tingimuseks meie vabariigis.

Nõukogude liiduvabariikide majanduslikud sidemed nii materiaaltehnoloogilisel varustamisel kui ka valmistoodangu turustamisel realiseeruvad riigisisese sotsialistliku tööjaotuse põhimõtete alusel, ilma igasuguste väliskaubanduslike formaalsusteta.

Sotsialistliku tööjaotuse printsiipiaalseks eeliseks on see, et iga nõukogude liiduvabariik ja majandusrajoon saab plaanipäraselt kontsentreerida oma ressursid kohalikes tingimustes efektiivsete tootmisalade arendamisele. Seega võivad liiduvabariigid täiesti loobuda saaduste tootmisest, mida on majanduslikult otstarbekam saada plaaniliste hangetega Nõukogude Liidu teistest piirkondadest ja välisriikidest, eeskätt sotsialismimaadest. Sotsialistliku tööjaotuse eesmärgiks on kõikide rahvaste majandusliku mahajäämuse ja ühekülgse arengu likvideerimine ning nende arengutaseme tõstmine. Seda näeme ka Eesti rahvamajanduse arengus nõukogude aastail. Ei saa kuidagi nõustuda seisukohaga, mis püüab eitada rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse eeliseid. Suund autarkiale tähendaks vaid näilist majanduslikku iseseisvust, põhjustaks aga selliseid ühiskondlikke tootmiskulutusi ja töövõime langust ning toodangumahtude kasvutempo langust, mis lõppkokkuvõttes tähendaks konkurentsivõimet majanduslikus võistluses kapitalistliku süsteemiga.

Eriti suur on Eesti NSV-s väliskaubavahetuse taseme ja kohaliku tootmise taseme suhe masinaehituses, elektrotehnika-, raadiotehnika- ja aparaaditööstuses, kus kokkuvõttes toodangu sisseveo osatähtsus Eesti NSV tarbimise mahus on 75% ja väljaveo osatähtsus toodangust isegi 85%. Kui siinjuures veel silmas pidada, et need tööstusharud töötavad peaaegu täielikult sisseveetaval toorainel, siis tõuseb tooraine ja toodangu väliskaubavahetuse ja kohaliku tootmise suhe ligemale 155% -ni, mis on kõigi Eesti NSV agregeeritud tööstusharude kohta kõrgeim näitaja¹. M a s i n a e h i

¹ Analüüsitud on Eesti NSV rahvamajandust 30 agregeeritud tootmisharu, sellest 23 tööstusharu lõikes.

tus ja aparaaditööstus on Eesti NSV-s seega niisuguseks tööstusharuks, mis töötab täielikult sisseveetaval toorainel ja peamiselt üleliidulise ja välistarbija jaoks.

Nii näiteks realiseeritakse tehase «Volta» elektrimootorite toodangust 99% väljaspool vabariiki, peamiselt Ukrainas, Venemaal NFSV Keskrajonis, Taga-Kaukaasias ja Valgevenes ning paljudes välisriikides. Tehase «Ilmarine» tahmapuhuritest ja muudest katlaautomaatika toodetest läheb umbes 83% kindlatele tarbijatele väljaspool vabariiki — komplekteerimiseks teiste piirkondade katlatehastesse (näiteks Biiski Katlatehasele Lääne-Siberis, Taganrogi katlatehasele «Krasnoi Koteltšok» Põhja-Kaukaasias jne.). Välja saadetakse ka põhiosa Tallinna M. I. Kalinini nimelise Elektrotehnika Tehases toodetavaist elavhõbealaditest ja transformatoritest, mis lähevad põhiliselt komplekteeritavate sõlmedena Põhja-Kaukaasia Novo-Tšerkasski Elektrivedurite Tehasele. Eesti NSV kaablitööstuse toodangust realiseeritakse väljaspool Eestit 80% (põhiliselt lähedastes piirkondades), kusjuures sissevedu teiste kaubamarkide näol katab 70% vabariigi kaablitarbimisest.

Aparaatide toodangust veetakse vabariigist välja ligi 85%, sissevedu katab aga omatarbimise 70% ulatuses.

Sisseveetaval toorainel töötavad ka sellised nimetamisväärse väljaveomahuga Eesti NSV tootmisharud, nagu puuvillase riide tootmine, paberi- ja tselluloositööstus, kalatööstus¹, farmaatsia-, parfümeeria-, kosmeetika- ja õmblustööstus, mööbli, tikkude, villase ja linase riide, kummist mänguasjade, trikootaži ja jalatsite ning tubakasaaduste tootmine. Ka nendes tootmisharudes on valmistoodangu laialdase sortimendivahetuse ja tooraine sisseveotõttu väliskaubavahetuse mahu ja kohaliku tootmise mahu suhte üldkokkuvõttes suhteliselt kõrge ja majanduslikud sidemed teiste NSV Liidu piirkondadega väga tihedad.

Nimetatud tootmisalade, s. o. masinaehituse, aparaadi-, raadio- ja elektrotehnika- ning metallitööstuse, tekstiilitööstuse, puidu-, tselluloosi- ja paberitööstuse, kalatööstuse, õmblus- ja jalatsitööstuse, farmaatsia-, parfümeeria- ja kosmeetikatööstuse toodangu, tubakasaaduste ja kummist mänguasjade väljavedu moodustas 1966. aastal 60% Eesti NSV kogu väljaveost.

Eesti NSV kohalikul toorainebaasil arenevate üleliidulise tähtsusega tootmisharude toodangu osatähtsus Eesti NSV väljaveo kogumahu on umbes 20%. Väliskaubavahetuse ja kohaliku tootmise suhe on selles rühmas tunduvalt väiksem kui eespool nimetatud tootmisharudes, ja seda eeskätt tooraine sisseveo puudumise ja ka valmistoodangu sortimendivahetuse suhtelise vähesuse tõttu. Siia kuuluvad mitmed Eesti tra-

¹ Ookeani kaugpüüki ei saa lugeda kohalikul toorainel arenevaks tootmisalaks.

Eesti NSV tootmistase ja kaubalisus mõningate tähtsamate tootmisalade lõikes

Mootühik	Toodang iga elaniku koh- ta suurem võrreldes NSV Liidu keskmisega (korda)	Koht teiste liidu- vabariikide hulgas	Väljaveo osatäht- sus Eesti NSV toodan- gust ¹ (%)		Sisseveo osatähtsus Eesti NSV tarbimisest ¹ (%)	
			1961. a.	1966. a.	1961. a.	1966. a.
1. Elektrienergia kWh	2,04	1	49,0	63,1	5,0	13,0
2. Süsi ja põlevkivi (ki- visööle ümber arves- tatult) kg	1,43	3	12,6	10,0	6,0	6,0
3. Väävelhape mono- hüdraadis kg	4,00	1	30,0	30,0	2,8	3,0
4. Mineraalväetis kg	5,55	1	62,5	79,6	65,0	66,1
5. Tsement kg	1,50	1	30,0	43,5	19,0	1,1
6. Paber ja paberitoo- ted (arvestatult pa- berina) kg	6,36	1	60,0	74,1	18,0	2,0
7. sealhulgas paber kg	2,7	1	40,0	42,8	13,7	2,6
7. Mööbel rbl.	2,92	1	24,0	39,9		2,6
8. Aparaadid ja mõõte- riistad rbl.	2,14 ²	1	85,0	97,3	73,5	93,3
9. Puuvillane riie m sealhulgas valmis- riie m	3,45	1	89,0	89,6	63,0	61,8
10. Linane riie m	2,96	1	70,0	73,0	63,0	60,0
11. Trikoopesu tk.	2,22	4	76,0	80,0	40,0	76,3
12. Pealistrikotaaž tk.	2,00	3		40,0	29,0	
13. Kala ja kalatooted (tööstuslik) ³ kg	4,65	1	45,0	55,0	6,0	—
14. Või kg	3,24	1	37,0	41,0	—	—
15. Liha tapakaalus ja lihatooted (arvesta- tult lihana) kg	1,86	1	8,2	38,0	0,03	—
16. Piim ⁴ kg	2,26	1	6,1	11,4	—	—
16a. Täispiimatooted (arvestatud piima- na) kg	3,55	1	33,0	38,0	2,0	—
17. Nahkjaltsid paari	1,94	1	45,0	51,9	20,0	37,3
18. Villane riie m	1,82	2	75,0	57,0	71,0	60,0
19. Munad tk.	1,38	1	6,1	14,1	—	—

¹ Koos ekspordi ja impordi kogustega kaubavahetuses välisriikidega.² Võrreldes Vene NFSV-ga; võrreldes Ukrainaga 3,6 korda; võrreldes Leeduga 1,8 korda; võrreldes Armeeniaga, kes on teisel kohal, 1,6 korda.³ Toodangu tase kalapüügi järgi; sisse- ja väljaveo %-d kala ja konserve kohta kokku.⁴ Põllumajanduslik piim.

Tähtsamad kaubad Eesti NSV sisse- ja väljaveos 1966. a.

Kaup või kauba- grupp	%-des käibest	Tähtsamad sisse- ja väljaveo rajoonid
1	2	3
A. Sisse- vedu		
Sisseveorajoonid		
1. Suhkur	5,2	Edelarajoon (Ukraina NSV), Läti NSV, Leedu NSV
2. Jahu ja tera- vili	4,6	Volgamaa, Kasahhi NSV, Keskrajoon
3. Mustad me- tallid	4,5	Donetsi-Dnepri rajoon (Ukraina NSV), Uraal, Looderajoon
4. Puuvill	4,2	Usbeki NSV, import, Turkmeeni NSV
5. Tööstus- seadmed	3,3	Keskrajoon, Donetsi-Dnepri rajoon (Ukraina NSV), Uraal
6. Tumedad naf- tasaadused	3,2	Keskrajoon, Volgamaa
7. Villane riie	2,9	Keskrajoon, import, Läti NSV
8. Puuvillane riie	2,3	Keskrajoon, import, Looderajoon
9. Vill	2,2	Edelarajoon (Ukraina NSV), Donet- si-Dnepri rajoon (Ukraina NSV), Ka- sahhi NSV
10. Omlustoo- ted	2,2	import, Läti NSV, Keskrajoon
11. Kalalaevad	2,1	Lõunarajoon (Ukraina NSV), Loode- rajoon, import
12. Kemikaalid	2,1	Donetsi-Dnepri rajoon (Ukraina NSV), Keskrajoon, Looderajoon
13. Pealistrikoo- taaz	1,9	import, Looderajoon, Läti NSV
14. Värvilised me- tallid	1,8	Looderajoon, Keskrajoon, Uraal
15. Nahkjaltsid	1,6	import, Keskrajoon, Läti NSV
16. Heledad naf- tasaadused	1,7	Keskrajoon, Valgevene NSV, Loode- rajoon
17. Auto- ja moo- torrattakum- mid	1,6	Keskrajoon, Mustmulla-Keskrajoon, Armeenia NSV
18. Autod	1,5	Keskrajoon, Volga-Vjatka rajoon, Valgevene NSV
19. Siidriie	1,5	Keskrajoon, Leedu NSV, import
20. Aparaadid	1,4	Keskrajoon, Donetsi-Dnepri rajoon, Volgamaa

1	2	3
B. Välja- vedu		Väljaveorajoonid
1. Kala ja kala- saadused	10,2	Donetsi-Dnepri rajoon, Keskrajoon, Edelarajoon (Ukraina NSV), eksport
2. Puuvillane riie	9,1	eksport (Inglismaa), Keskrajoon, Looderajoon
3. Liha- ja liha- saadused koos konser- videga	5,2	eksport (Saksa DV, Tšehhoslovakkia SV), Looderajoon, Kasahhi NSV
4. Elektrienergia	4,6	Looderajoon, Läti NSV
5. Õmblustooted	4,1	Läti NSV, Looderajoon, Ida-Siber
6. Aparaadid	3,7	Keskrajoon, Looderajoon, Volgamaa
7. Või	3,2	eksport (Saksa DV, Tšehhoslovak- kia SV), Looderajoon, Armeenia NSV
8. Kondiitri- tooted	3,0	Looderajoon, Kasahhi NSV, Usbeki NSV
9. Villane riie	2,9	Keskrajoon, Looderajoon, Edelara- joon
10. Nahkjaltsid	2,7	Keskrajoon, Usbeki NSV, Loodera- joon
11. Paber ja pabe- ritooted	2,1	Keskrajoon, Looderajoon, Läti NSV
12. Piimatooted	2,0	Looderajoon, Keskrajoon, eksport
13. Eluskari	1,8	Moldaavia NSV, Usbeki NSV, Edela- rajoon
14. Mööbel	1,8	Looderajoon, Edelarajoon, Keskrajoon
15. Põlevkivi- keemiatooted	1,5	Volgamaa, Keskrajoon, Looderajoon
16. Elektrimoo- torid	1,4	Keskrajoon, Volgamaa, Põhja-Kau- kaasia
17. Puuvillane toorriie	1,3	Keskrajoon, Looderajoon, Gruusia NSV
18. Pooljuhid	1,2	Keskrajoon, Looderajoon, Volgamaa
19. Pealistriko- taaž	1,2	Keskrajoon, Looderajoon, Läti NSV
20. Tubakatooted	1,1	Looderajoon, Uraal, Volgamaa

Sisse- ja väljaveo struktuur 1961. ja 1966. a. (%)

	Sissevedu		Väljavedu	
	1961. a.	1966. a.	1961. a.	1966. a.
1. Must metallurgia	4,5	5,2	0,0	0,1
2. Värviline metallurgia	2,0	1,8	0,5	0,0
3. Kütusetööstus	2,4	6,8	3,8	2,3
4. Elektrienergia	0,2	0,3	2,4	4,6
5. Masinaehitus ja metallitööstus	23,6	22,9	19,4	19,1
6. Lihvimis-, grafiit- ja vilgukivitooted	0,1	0,1	0,0	0,0
7. Keemiatööstus	8,5	9,8	3,3	4,5
8. Metsa-, puidu- ja paberitööstus	3,9	3,0	5,6	4,9
9. Ehitusmaterjalide tööstus	0,6	0,5	1,0	2,0
10. Klaasi-, portselani- ja fajansitööstus	1,0	0,7	0,3	0,2
11. Kergetööstus	31,6	25,3	36,0	28,6
12. Toiduainete tööstus	13,5	14,9	20,2	25,8
13. Muud tööstusharud	2,1	1,9	4,5	4,6
14. Põllumajandus	5,4	6,2	2,3	2,5
15. Muud materiaalse tootmise harud	0,6	0,6	0,7	0,8
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0

ditsioonilised tootmisalad, nagu liha- ja piimatööstus, aga ka osalt alles arenemisjärgus olevate ja NSV Liidu Euroopa-osa rajoonidele väga tähtsate tootmisalade toodang, nagu põlevkivil baseeruv elektrienergia ja põlevkivikeemia (süntetilised pesemisvahendid, vaigud jne.), fosforiidijahu, tsement. Samuti arenevad põllumajanduses karusloomakasvatus ja tõukarja aretamine, mille toodangut järjest enam saadetakse väljapoole vabariiki, sealhulgas ka ekspordiks.

Eesti NSV kalakonservitööstus kasutab küll meie vabariigis kodusadamaid omavate laevadega püütavat kala, kuid siiski ei ole ookeanipüüki õige lugeda kohalikul toorainel baseeruvaks tootmiseks. Kalakonservitööstus tuleks lugeda Eesti NSV-s tööstusharuks, mis üha suuremal määral töötleb kaugelt hangitavat toorainet. Meie vabariigi merelise asendi ja kvalifitseeritud kaadri olemasolu tõttu on aga vabariigi kalakonservitööstus kindlasti üleliidulise tähtsusega tootmisharu.

Nõukogude rahvaste majanduslike sidemete lõppeesmärgiks on kaasa aidata majandusliku arengutaseme ühtlustamisele ja tõsta

rahva elatustaset kõikides rajoonides. Kõikide nende põhimõtete elluviimise ainuõige tee on tootlike jõudude arendamine kõikides rajoonides, s. o. kohapeal võimalikult paljude, nii üleliidulise kui ka kohaliku tähtsusega ja majanduslikult efektiivsete tootmisharude arendamine, millega kaasneb antud rajooni töötajate arvu ja palgafondi ning elanike tulude kasv, viimane on aga aluseks rajoonide kaubakäibe mahu planeerimisele. Iga rajooni elanikkonna elatustaseme sõltuvusse viimine sellest, kuidas antud rajooni elanikud võtavad osa ühiskondlikust tootmisest ja millised on nende töötulemused, on ülitähtis nõue. See vastab sotsialistlikule töö järgi jaotamise põhimõttele ning on suure poliitilise tähtsusega rahvussuhete arenemise ja nõukogude rahvaste omavahelise lähenemise seisukohalt.

NSV Liidu juhtivate majandusorganite poolt heakskiidetud NSV Liidu tootlike jõudude paigutamise ja majandusrajoonide kompleksse arendamise põhiprintsiibid nõuavad igas rajoonis eelkõige niisuguste tootmisalade arendamist üleliidulise tähtsusega tootmisharudeks, mille osas kohalikud summaarsed tootmiskulud (alates tooraine hankimise kuludest kuni valmistoodangu lõpliku tarbijani toimetamise kuludeni) on üldiselt väiksemad kui teistes «konkureerivates» rajoonides või üleliidulisest keskmisest.

Sellele põhinõudele vastaks Eesti NSV tingimustes eeskätt eespool nimetatud kohalikul toorainel baseeruvate tootmisharude kompleksne edasine eelisarendamine.

Sisseeveetava tooraine baasil töötavatest Eesti NSV tööstusharudest tuleb välja arendada üleliidulisteks tootmisharudeks eeskätt: a) efektiivse ekspordispetsialisatsiooniga tootmisalad (seda eriti Eesti merelise asendi ja eksportsadama olemasolu tõttu) ja b) tootmisalad, millel on lõpliku tootmise (lõpptoodangu) faasis üleliidulisest keskmisest paremad majandusliku efektiivsuse näitajad või milliseid on lõpliku tootmise faasis otstarbekas paigutada tarbimisrajoonidesse. Selle põhimõtte ja ka massilistest vedudest tingitud transporditöö kokkuhoiu seisukohalt on Eestis eriti head arenguperspektiivid c) niisugustel tootmisaladel, mille toodangu põhilise realiseerimistsoonina võiks olla — ekspordi kõrval — Vene NFSV Looderajoon (koos endise Põhjarajooniga) ja Keskrajoon, Balti liiduvabariigid, Valgevene, Ukraina ja üldse Nõukogude Liidu Euroopa-osa lähemad piirkonnad. Niisugused perspektiivikad tooterühmad on näiteks tarbekeemia ja farmaatsia, trikootaaž, õmblustooted, raadio- ja elektrotehnilised tooted, aparaadid, tubakatooted, viina- ja likööri tooted, puuvillane ja villane riie, mööbel, kondiitritoored, jalatsid, suveniirid jne.

Eesti NSV TA Majanduse Instituudi majanduslike sidemete sektoris tehtud Eesti NSV sisse- ja väljaveoga seotud transpordikulude arvestus 1966. a. kohta näitas, et vabariigi praegune tootmise ja väliskaubavahetuse harustruktuur tingib transpordikulud,

mis ulatuvad üldkokkuvõttes 2,7%-ni vabariigi väliskaubavahetuse üldkäibest.¹

See protsent pole kõrge, kuid absoluutsummas oli 1966. a. siiski küllalt märkimisväärne. Eesti NSV väliskaubavahetusega seotud transpordikulude kokkuhoid NSV Liidu territooriumil 1% võrra annaks rahvamajandusele 500 000 rubla säästu. Reservide olemasolu näitab kas või järgmine võrdlus. Me teame, et Eesti NSV on sunnitud sisse vedama palju raskekaalulise toodangu hulka kuuluvaid tooraineliike, masinaid, seadmeid. Järelikult peaks kohaliku toodangu õige sortimendivaliku puhul sisseveo transpordikulud (sisseveo ja väljaveo tasakaalu korral) ületama tunduvalt väljaveo transpordikulusid. Seega peaks sisseveo transpordikulude osatähtsus sisseveo üldmaksumuses olema tunduvalt suurem kui sama suhe väljaveos. Tegelikult on see suhe sisseveos vaid 0,3% võrra kõrgem kui väljaveos (sisseveos 2,8% ja väljaveos 2,5%). Järelikult ei ole vabariigi tootmisharujärgsel spetsialiseerimisel ja üleliidulise tähtsusega tootmisalade väljaarendamisel mitte alati valitud (transpordikulude alandamise ülesande suhtes) kõige otstarbekamat tootmisprofiili ja ratsionaalseid realiseerimisrajoone. Nii suguste raskekaaluliste toodete osatähtsus vabariigi väljaveos, mis veokulude tasemelt lähenevad metallide, kütteenete ja metsamaterjalide vastavatele näitajatele, on ilmselt veel suur.

Transpordikulude osatähtsus valmistoodangu väljaveo kogumahu on eriti suur (peale tooraine ja kütuse rühma kuuluvate vedelkütuse ja põlevkivi) veel põlevkivikeemiatööstuses, ehitusmaterjalide ja keemiatööstuses. Nende tööstusharude toodangu väljaveo ja järelikult ka väljaveo transpordikulude kogusumma pole aga siiski võrreldav masina- ja aparaadiehituse ning metallitööstuse omaga. Nn. masinaehituse ja metallitööstuse «muude» harude raskekaalulise toodangu väljaveodu vabariigist tingib kokku transpordikulusid umbes 1 734 000 rubla. Vabariigi kogu masinaehituse ja metallitööstuse (šifrid 1, 8, 9, 10 tabelis 4) toodangu väljaveodu ja tema tootmiseks vajaliku tooraine, seadmete, kütuse jms. sissevedu tingib transpordikulusid kokku umbes 6 miljonit rubla, sellest umbes 3,60 miljonit rubla metalli, kütuse, seadmete ja muude tootmisvahendite sisseveo arvel ning 2,43 miljonit rubla valmistoodangu väljaveo arvel. Selle tööstusharu arendamisega Eesti NSV-s seotud sisseveo ja väljaveo transpordikulud moodustavad 12% Eesti NSV kogu väliskaubavahetuse transpordikuludest ja 5,3% selle tööstusharu kasumist; nad võrduvad ligikaudu näiteks vabariigi kogu tselluloosi- ja paberitööstuse kasumiga ning on umbes 1,5 korda suuremad vabariigi lihatööstuse kasumist.

Võrdlus vabariigi teise hästi arenenud tööstusharuga — kerge-tööstusega — annab järgmise pildi:

¹ Sisse- ja väljaveo üldmaksumus tarbijahinnas.

	Masinaehituse ja metallitööstuse harude rühm	Kerge- tööstuse harude rühm
1. Tööstusharu osatähtsus (%):		
a) Eesti NSV tööstuse kogutoodangus	13	23,7
b) Eesti NSV ühiskondlikus koguproduktis	8,2	14,5
c) Eesti NSV-s toodetud rahvatulus	10,0	15,9
2. Sisse- ja väljaveost tingitud transpordikulude ¹ osatähtsus:		
a) tööstusharu puhastulus	5,0	1,1
b) Eesti NSV sisse- ja väljaveost tingitud transpordikulu kogusummas	11,8	5,8
3. Transpordikulude absoluutsuurus (rbl.):		
a) sisseveos:		
kütus	1 800 000	650 000
metallid	950 000	—
masinad, seadmed jne.	600 000	45 000
kergetööstuse tooraine	—	700 000
keemiatooted	240 000	300 000
muud	70 000	30 000
kokku	3 660 000	1 725 000
b) väljaveos:		
valmistoodang ja detailid	2 440 000	1 211 000
Kõik kokku	6 100 000	2 936 000

¹ NSV Liidu territooriumil.

Kui metallitööstuse ja masinaehituse rühm tervikuna tarbib umbes 15% Eesti NSV-s tarbitavast sisseveetavast kütusest, 60% sisseveetavaist metallidest, seadmetest ja instrumentidest ning 8% keemiatoodetest, siis kergetööstuse osatähtsus on vastavalt: kütus — 0,7%, seadmed — 1,2%, keemiatooted — 10%.

Komplitseeritud majanduselus ei saa muidugi neid põhiprintsiipe alati täielikult rakendada. Nii näiteks nõuab üldine defitsiit majanduslikult ka mitte kuigi efektiivselt valmistatava toodangu väljavedu (ja vastava tarbiva rajooni seisukohalt — sissevedu). Samuti tingib sisse- ja väljaveo kaubandusvõrgus pakutatavate kaupade sortimendi laiendamise vajadus.

Eespool toodud võrdlused ja vabariigi masinaehituse iseloomustus transpordikulude seisukohalt viitab siiski sellele, et meie vabariigis on tarvis hoolikalt valida kõigepealt selle tootmis-
haru sisemise struktuuri ja toodangu konkreetse nomenklatuuri

Transpordikulude osatähtsus tootmisharude sisse- ja väljaveo käivetes
 (1966. a. tootmise ja tarbimise maatriksbilansi järgi)

	Transpordikulud %-des		Koht kulu suuruse järjekorras	
	Sisseveo käibes	Väljaveo käibes	Sisseveos	Väljaveos
01 Tööstusotstarbelised metalltooted	2,1	4,7	11	13
02 Vedelkütus	8,2	8,0	18	15
03 Gaasitööstuse toodang	75,5	—	30	1
04 Turvas	13,8	—	24	1
05 Põlevkivi	11,0	25,9	22	25
06 Põlevkivikeemia	—	35,0	1	30
07 Elektri- ja soojusenergia	—	—	1	1
08 Elektrotehnika ja raadio-elektrotehnilised tooted	1,0	0,8	8	6
09 Aparaadiehitus	0,1	0,1	2	2
10 Masinaehituse muud harud	2,0	2,4	10	11
11 Keemiatööstus	13,6	6,8	24	14
12 Metsa- ja puidutööstus	8,2	3,2	17	12
13 Tselluloosi- ja paberitööstus	1,1	1,1	9	8
14 Ehitusmaterjalid ja klaas	3,1	32,0	14	29
15 Puuvillatööstus	0,6	0,4	5	3
16 Tekstiilitööstuse muud harud	0,2	0,5	3	4
17 Omblustooted	0,1	0,4	2	3
18 Kergetööstuse muud harud	0,2	0,5	3	4
19 Kala ja kalasaadused	0,9	0,7	7	5
20 Liha ja lihasaadused	0,2	0,2	3	2
21 Piim ja piimasaadused	0,6	1,0	5	7
22 Toiduainete tööstuse muud harud	2,5	0,7	12	5
23 Muude tööstusharude toodang	0,1	0,2	2	2
24 Taimekasvatussaadused	5,4	4,7	16	13
25 Loomakasvatussaadused	0,4	1,1	4	8
30 Materiaalse tootmise muud harud	0,8	8,0	6	15
Konkureerivad harud keskmiselt	2,0	2,5		
1 Metallid ja masinaehitus	2,9	2,0	13	10
2 Kütteaine	14,7	—	26	1
3 Keemiatööstus	4,8	—	15	1
4 Kergetööstus	0,6	1,7	5	9
5 Toiduainete tööstus	0,9	—	7	1
Mittekonkureerivad harud keskmiselt	5,5	2,0		
Kokku	2,8	2,5		

arengusuundi. Muidugi tuleb arvesse võtta NSV Liidu teiste liiduvabariikide ja majandusrajoonide ning kogu sotsialismi sõprusühenduse maade vajadusi, samuti NSV Liidu ekspordihuve, kuid samal ajal ei tohi tootmise territoriaalsel paigutamisel ignoreerida summaarsete rahvamajanduslike kulutuste kokkuhoiu nõuet, samuti liiduvabariikide ja majandusrajoonide tootmise majanduslikku efektiivsust.

Vabariigi territoriaalse tootmiskompleksi efektiivse tootmis-harustruktuuri valikule aitavad kaasa Eesti NSV tootmisharudevahelise maatriksbilansi materjalide alusel tehtud arvestused, mis iseloomustavad tootmisalade võrdlevat majanduslikku efektiivsust.¹ Arvestused on tehtud 30 agregeeritud tootmisharu lõikes. Selle töö tulemused näitavad järgmist pilti (tabel 5). Vastavalt tootmise ja tarbimise maatriksmudeli meetodikale on arvutatud vabariigi 30 agregeeritud tootmisharu lõikes töömahukuse, fondimahukuse, taandatud kulude taseme (omahind + 0,1 põhifondidest) ja mittekonkureeriva sisseveo² mahu täiskulukoefitsiendilõpptoodangu ühiku kohta.³ Eri näitajate täiskululiikide taseme hinnangute üldsummamana saadi kokkuvõtlikud tootmisharude võrdleva efektiivsuse kohad. Neid arvestusi täiendati järgnevalt puhastulu taseme ja ühele töötajale langeva puhastulu taseme täiskulukoefitsientidega. Nii saadi 30 agregeeritud tootmisharu iseloomustused mitme erineva majandusliku näitaja seisukohalt.

Nagu nähtub tabelist 5, on tootmisharude hinnangud ja paremusjärjestus erinevate näitajate järgi väga erinevad. See on ka loomulik, sest nende näitajate majanduslik sisu on erinev. Eriti tugevasti kõigub hinnang eri näitajate alusel põlevkivikeemia-tööstuse, elektrienergia tootmise, elektro- ja raadiotehnikatööstuse, puuvillatööstuse, õmblus- ja muu kergetööstuse, kala-, liha- ja piimatööstuse kohta. Need on keskmisest tunduvalt kõrgema või madalama mehhaniseerimisastmega tootmisharud, mistõttu nendes harudes on töö- ja fondimahukus tavaliselt väga erinevad.

Kokkuvõtliku hinde (tabel 5, veerg 6) leidmisel tekib küsimus, kas kõik arvestusse tulevad näitajad on üldhinde kujunemisel võrdse kaaluga, ja kui ei, siis millist tuleb rohkem arvestada. Kahtlemata peaks praegu kõige väiksema kaaluga olema mittekonkureeriva sisseveo näitaja, sest 30-harulise klassifikatsiooni korral paljud mittekonkureeriva sisseveo kaubad langevad arvestusest välja, sest agregeeritud tootmisharu piires esinevad nad kui

¹ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis on tehtud mõningad eksperimentaalsed ja esialgu veel küllaltki ligikaudsed ning üldistavad arvestused Eesti NSV tootmise ja tarbimise maatriksbilansside (1966.—1970. aastaks) materjalide alusel.

² 30-harulise rühmituse korral kuuluvad Eesti NSV mittekonkureeriva sisseveo hulka metallid ja teatud masinaliigid, kivisüsi, naftasaadused, keemilised kiudained, sünteetiline kautšuk, puuvill ja suhkur.

³ S. o. vastava kuluelemendi kogusumma ja vabariigi lõpptoodangu suhe.

Tootmisharud ja tooterühmad	Koht täiskulukoefitsientide järgi ¹						
	Töö- mahukuselt	Fondi- mahukuselt	Taandatud kulude tasemelt	Mittekon- kureeriva sisseveo tasemelt	Kokku (eelnevate koond- näitaja)	Puhastulu tasemelt	Puhastulu tasemelt ühe töötaja kohta toot- misharus
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Tööstusotstarbelised metalltooted	18	8	29	30	20	28	17
2. Vedelkütus	13	20	12	17	15	23	20
3. Gaasitööstuse toodang	27	28	25	12	21	8	4
4. Turvas	26	29	24	19	24	30	30
5. Põlevkivi	16	24	15	16	17	24—25	21
6. Põlevkivikeemiatööstuse toodang	7	19	5	11	5	16	11
7. Elektri- ja soojusenergia	8	27	8	14	12	18	8
8. Elektrotehnika- ja raadioelektroni- katööstuse toodang	3	15	13	29	14	10	10
9. Aparaadiehitus	6	9	11	24	8	6	5
10. Masinaehituse ja metallitööstuse muud harud	14	18	18	27	20	20—21	16
11. Keemiatööstuse toodang	10	12	9	20	9	7	9
12. Metsa- ja puidutööstuse toodang	19	11	17	15	15	12	13
13. Tselluloosi- ja paberitööstuse too- dang	17	14	14	13	13	15	14

1	2	3	4	5	6	7	8
14. Ehitusmaterjalid	24	22	26	25	23	22	18
15. Puuvillatööstuse toodang	1	13	4	28	7	5	1
16. Tekstiilitööstuse muude harude toodang	5	7	3	4	2	1—2	3
17. Õmblustooted	11	2	10	21	6	4	7
18. Kergetööstuse muude harude too- dang	12	5	6	5	3	3	6
19. Kala ja kalasaadused	9	21	7	18	11	19	15
20. Liha ja lihasaadused	22	3	21	8	10	17	23
21. Piim ja piimasaadused	20	10	20	9	14	20—21	26
22. Toiduainete tööstuse muude haru- de toodang	2	4	1	26	4	1—2	2
23. Muude tööstusharude toodang	15	16	16	22	16	9	12
24. Taimekasvatussaadused	21	25	19	6	17	29	28
25. Loomakasvatussaadused	23	23	22	7	18	13	22
26. Metsamajandus	30	30	30	3	22	11	24
27. Ehitus	25	6	23	23	19	26	27
28. Transpordi ja side teenused	28	26	28	10	21	24—25	29
29. Ringlussfääri harud	29	17	27	2	18	14	19
30. Materiaalse tootmise muud harud	4	1	2	1	1	27	25

¹ Tootmisharude kohtade numeratsioon algab iga näitaja puhul parimast.

konkureeriva sisseveo kaubarühma elemendid (näiteks suhkur, sool, kohv, tsitrusviljad, kemikaalid, enamik naftasaadusi, mitmed transpordivahendid ja seadmete ning aparaatide rühmad jne.). Ka kõikidel teistel näitajatel on oma puudused, eelkõige aga see, et nad iseloomustavad ühiskondliku tootmise efektiivsust ühekülgsest. See puudus on ka kõige sünteetilisemal näitajal — taandatud kulude näitajal. Selle näitaja määrab kindlaks põhiliselt omahinna tase, mille võrdlemine eri tootmisharude vahel pole metoodilisest seisukohast ja sisuliselt veatu (erinevatele tootmisharudele on omane erinev materjalide maksumuse ja muude tootmiskulude tase, erinev omahinna struktuur jne.).

Puudused üksikute näitajate ja kokkuvõtliku hinde arvutamisel kutsuvad esile vajaduse kujundada uus sünteetiline näitaja, mis majandusreformi nõudeid arvestades vastaks kõige rohkem tänapäeva sotsialistliku majanduse põhimõtetele. Et majandusreform seadis ettevõtte töö tulemuste efektiivsuse näitajana esikohale kasumi, millele territoriaalsete üksuste lõikes vastab kõige rohkem toodetud rahvatulu näitaja, siis viimasest lähtudes arvestatigi eespool nimetatud töös välja lisaks eelnevaile näitajaile ka Eesti NSV-s «loodud» puhastulu näitaja. Arvestades tööjõubilansi pingelisust, leiti see näitaja haruti ka ühe töötaja kohta. Tootmisharude kohad paremusjärjestuses muutusid selle näitaja alusel eelnevate näitajate kokkuvõtliku hindega võrreldes tunduvalt. Nii näiteks tõusis gaasitööstus 21-selt kohalt 4-ndale¹, elektrienergia tootmine 12-ndalt kohalt 8-ndale, elektrotehnika- ja raadiotehnika-tööstus 14-ndalt kohalt 10-ndale, puuvillatööstus 7-ndalt kohalt 1-sele; paremusjärjestuses langesid märksa tahapoole põlevkivi ja turba tootmine, põlevkivikeemiatööstus, kalatööstus, liha- ja piimatööstus, taime- ja loomakasvatuse, ehitus, transport ja side ning ringlussfääri harud.

Viimast sünteetilist näitajat — puhastulu taset ühe töötaja kohta antud tootmisharus — kasutati ka efektiivsuse põhinäitajana tootmisharude omavahelisel võrdlemisel ja Eesti NSV rahvamajanduse efektiivse tootmisharulise struktuuri prognoosimisel. Kuid siinjuures peab märkima, et see on vaid üks võimalikke valikukriteeriume, kusjuures liiduvabariigi tingimustes pole see kaugeltki mitte parim. Sellel probleemil peatume hiljem pikemalt. Nüüd aga tahaks märkida, et eespool toodud tootmisharude võrdleval hindamisel nimetatud erinevate näitajate alusel selgusid siiski kümme tööstusharu, milliseid võib kõikide näitajate järgi (välja arvatud mittekonkureeriva sisseveo näitaja²) hinnata paremusjärjestuses esimese kümne hulka.

Nendeks olid:

1. Põlevkivikeemiatööstus (sünteetilised pesemisvahendid jne.).
2. Elektrienergia.

¹ Vt. tabel 5, võrdle veergusid 6 ja 8.

² Vt. tabel 5. veerg 5.

3. Elektrotehnika ja raadioelektronika.
4. Aparaadiehitus.
5. Keemiatööstus (farmaatsia, väetised, tarbekeemia jne.).
6. Puuvillatööstus.
7. Tekstiilitööstuse muud harud (põhiliselt trikotaaž, villane ja linane riie, galanterii).
8. Õmblustööstus.
9. Kergetööstuse muud harud (jalatsi-, karusnaha-, nahatööstus).
10. Toiduainete tööstuse muud harud (alkohoolsed joogid, tubakasaadused, kondiitri- ja leivatooted).

Järgnevad tselluloosi- ja paberitööstuse ning nn. muud tööstusharud (peamiselt polügraafia). Kõik ülejäänud tootmisharud on üksikute näitajate poolest tunduvalt halvematel kohtadel. Sellest järeldub, et Eesti NSV tootmisstruktuuri perspektiivsel planeerimisel oleks majanduslikult efektiivsem¹ forsseerida eeskätt nimetatud tootmisalade väljaarendamist üleliidulise tähtsusega tööstusharudeks. Me näeme aga, et mitmed Eesti NSV kohalikul toorainel baseeruvad spetsiifilised tootmisalad, mille arendamine liidulisest keskmisest kõrgema tootmistaseme ja madalamate tootmiskulude tõttu on siin üleliidulise tähtsusega, nagu näiteks loomakasvatusel baseeruv liha- ja piimatööstus, kalatööstus jt., on jäänud märksa madalama efektiivsusega tootmisharude rühma hulka.

Siit tulenebki väga oluline põhimõtteline ja meetodiline probleem, mis puudutab tootmisharude võrdlemisel eespool rakendatud meetodilise võtte kasutatavuse ja näitajate numbrilise õigsuse küsimust, ja seda eriti ühe liiduvabariigi tingimustes. Sama probleem on juba palju aastaid vaidlusobjektiks rahvamajanduse tootmisstruktuuri optimeerimiskriteeriumide valikul.

Enamik nõukogude majandusteadlasi on jõudnud veendumusele, et tootmisstruktuuri efektiivsuse kriteeriumina kogu NSV Liidu ulatuses on sobivam kasutada toodetud rahvatulu (tingimusel, et rahvatulu määratakse väärtusele lähedastes hindades). Siinjuures oleks vaja täiendavalt märkida järgmist. Kui mingis riigis toodetud rahvatulu suurus peegeldab tootmise efektiivsust ja arenguvõimalusi, siis tarbitav rahvatulu näitab nende võimaluste tegelikku kasutamist rahvamajanduse arendamiseks ja elanikkonna heaolu tõstmiseks. Sotsialismi tingimustes tähendab see eeskätt kogu rahva elatustaseme tõusu. Sellepärast, lähtudes sotsialismi põhilisest majandusseadusest, peaks põhimõtteliselt olema ka liiduvabariigi tootmise ja kaubavahetuse struktuuri kavandamisel kriteeriumiks tema territooriumil toodetava ja tarbitava rahvatulu maksimeerimine viimase etteantud struktuuri juu-

¹ Lähtudes vabariigi toodangu töömahukuse vähendamise ja ühe materiaalse tootmise sfääris töötaja kohta toodetava rahvatulu maksimeerimise eesmärgist.

res (elanikkonna tarbimine, akumulatsioon, reserv ja riigikaitse). See on saavutatav suuremat rahvatulu andvate tootmisalade eelisarendamisega, tingimusel, et väliskaubandus ei anna kahjumit ja maksebilanss on vähemalt tasakaalus. Kuid NSV Liidu mingi konkreetse liiduvabariigi suhtes on olukord põhimõtteliselt teine. Ka liiduvabariigis erineb toodetud ja tarbitud rahvatulu väliskaubavahetuse saldo võrra. Viimane kujuneb aga kogu NSV Liidu ulatuses tsentraalselt suunatava tootmisharude territoriaalse paigutuse ja sisehindade poliitika tulemusel, kusjuures tal ei ole seda absoluutse majandusliku kriteeriumi funktsiooni, nagu see on ekspordi ja impordi saldol riigi väliskaubanduses. Mõnele liiduvabariigile on sõltuvalt tema tootmisharustruktuurist normaalne sisseveo ülekaal, s. o. negatiivne saldo, teistele aga väljaveo ülekaal, s. o. positiivne saldo (arvestades lõpliku tarbija hindades või tööstuse hulgihindades, s. o. koos käibemaksuga).

Nõukogude liiduvabariigid pole majandusliku vahetuse tulemuste osas «täielikult isemajandavad». Sõltuvalt üleliidulise alluvusega majandusobjektide ja mittetootmisalase tarbimise iseloomuga objektide rohkusest antud liiduvabariigi territooriumil ei pruugi tema tarbimise maht üldse sõltuda liiduvabariigi enda tootmise ja vahendite suurusest.

Teiseks sõltub liiduvabariigi sisse- ja väljaveo saldo suurus tugevasti kehtivatest hinnapoliitika alustest. Nende järgi on puhastulu ühe osa laekumine pikaajaliselt kinnistatud teatud kindlatele tootmisharudele ja toodetele, peamiselt kergetööstuse toodangule — kultuuri- ja luksuskaupadele, mööblile ja mõnedele toiduainetele (alkohoolsed joogid, tubakasaadused jne.). Seda suunda hinnapoliitikas ei mõjuta oluliselt siseturu nõudmise ja pakkumise vaherkord ega maailmaturu konjunktuuri muutused, mistõttu teatud majandusrajoonid on alaliselt eelisolukorras rahvatulu tootjatena. Rajoonid, kus eespool nimetatud tootmisharudel on suurem osatähtsus, toodavad näiliselt rohkem rahvatulu. Nimetatud tootmisharude toodangut massiliselt väljavedavatel rajoonidel (A) kujuneb positiivne saldo, neid kaupu massiliselt sissevedavatel rajoonidel (B) negatiivne saldo (muudel võrdsetel tingimustel). Et välja- ja sisseveo saldo võrdub antud territooriumi kogutoodangu ja kogutarbimise saldoga, siis näiliselt toodavad rajoonid (A) rohkem rahvatulu, kui nad tarbivad, ja rajoonid (B) tarbivad rohkem rahvatulu, kui nad toodavad. Tegelik olukord ei pruugi sugugi niisugune olla. Veel enam, üldreeglina on rajoonid (B) üleliidulises tööjaotuses spetsialiseerunud tähtsamate toorainete, energeetika, uute masinate ja seadmete tootmisele ning nad on seega NSV Liidu rahvamajanduse arendamise ja üldse tehnilise progressi kiirendamise seisukohalt palju suurema tähtsusega kui rajoonid (A). Viimastel kujuneb vaid rahalises väljenduses mõõdetava näitaja alusel parem tulemus, mis ei vasta hinnangule tegeliku ühiskondliku väärtuse ja ka tarbimisväärtuse seisukohalt.

Jättes siin kõrvale probleemi, mil määral ühel või teisel konkreetsel tootmisalal toodete hinnad peegeldavad nende ühiskondlike tootmiskulude taset, s. o. mil määral hinnad vastavad toodete ühiskondlikule väärtusele, toonitaksime veel järgmist. Maailmaturul on hinnakujundamise otsustavaks teguriks konkreetsete toodete nõudmise ja pakkumise vahekord. Hindade kõikumine turukonjunktuuri mõjul peegeldab nende toodete nõudmise rahuldamise taset, kusjuures hindade tõus on tõukejõuks tootmise laiendamisele, hindade langus aga tootmise vähendamisele. Sellises olukorras ei ole puhastulu osatähtsus toote hinnas püsiv. Just oma muutlikkuse tõttu on maailmaturul kujunev hind sobivaks orientiiriks riikidele tootmisstruktuuri ja toodangu sortimendi muutuste valikul. Suurema puhastulu saamise eesmärgil toimuv eksportartiklite nomenklatuuri valimine vastavalt hindade dünaamikale maailmaturul langeb põhimõtteliselt ühte maksimaalse rahvatulu tootmise taotlusega antud riigis. See on alaline eesmärk, kuid sõltuvalt maailmaturu hindade kõikumisest muutub toodangu nomenklatuuri valik, mis seda eesmärki taotleb.

Nõukogude liiduvabariikide tootmise ja kaubavahetuse struktuuri valikul selline indikaator-regulaator puudub. Et puhastulu erinev tase on hinnakujundamises pikaajaliselt kinnistatud teatud kindlatele tootmisaladele, siis tekib olukord, kus tootmisharude valikul maksimaalse puhastulu või toodetud rahvatulu alusel satuvad eelisolukorda kõikides liiduvabariikides ühed ja samad harud ning isegi ühed ja samad tooted. (Nendeks osutuvad põhiliselt eespool nimetatud tarbeesemed toorainet, energiat ja uut tehnikat tootvate harude kahjuks.) Niisugustes tingimustes, kus käibemaks laekub ainult teatavatelt tootmisaladelt, ei saa puhastulu absoluuttaset sisaldava näitaja abil tootmisharusid omavahel võrrelda, mis on vajalik liiduvabariigi tootmisharulise ja kaubavahetuse struktuuri optimeerimiseks.

Selle olulise puuduse all kannatavad kõik näitajad, mis sisaldavad kogu- ja ka realiseeritud toodangu mahtu või on leitud selle suhtes. Eriti tugevasti aga on mõjutatud sellest puhastulu näitajad, sest nendes on käibemaksu osatähtsuse erinevused haruti eriti märgatavad. Seda arvestades tuleks tootmisharude võrdlemisel õigema tulemuse saamiseks arvestada ainult seda puhastulu osa, mis on suuremal määral kohalikest tootmise efektiivsuse tegureist, s. o. tootmise organiseerimise tasemest. Selleks on kasum, mille taset, s. o. rentaablust, tuleks arvestada põhifondide suhtes (et seada tootmisharud ühesugustesse tingimustesse ka materjalide maksumuse erinevuste suhtes). Vastavalt sellele kujuneks võrdleva efektiivsuse näitajaks kasumi täiskulu koefitsient. Võib kasutada ka nn. «puhastatud rahvatulu» ehk «osalise puhasprodukti» näitajat, s. o. palga täiskulu koefitsienti pluss kasumi täiskoefitsient, kus käibemaksu summa on samuti arvestustest välja jäetud. Nagu selgub analüüsist, ei võeta sellega

Eesti NSV tootmisharustruktuuri juures arvesse rohkem kui $\frac{1}{3}$ puhasprodukti ehk rahvatulu summast ja ligi 14% tööstustoodangu väärtuselisest kogusest.¹ Sellepärast sobivad nimetatud näitajad ainult liiduvabariigi tootmisharude omavaheliseks võrdluseks, nende eelisvaliku määramiseks liiduvabariigi efektiivsema tootmise ja väljaveo harustruktuuri planeerimisel, juhul kui rahvamajanduse struktuuri optimeerimise üldkriteeriumiks on rahvatulu tootmise maksimiseerimine.

Rahvatulu tootmise ja tarbimise maksimiseerimist on otstarbekas ja põhimõtteliselt õige püstitada eesmärgiks riigi kui terviku majanduse arengu optimeerimisel. Olulist osa etendab seejuures riigi väliskaubanduse valuutaefektiivsus ja riigi maksebilansi seisukord. Nõukogude liiduvabariikide vahel selliseid suhteid (väliskaubandus, valuutaoperatsioonid, välislaenuid jne.) ei ole. Kaubavahetus teiste rajoonidega kujutab endast tegelikult ühe riigi erinevates paikades asuvate ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide turustus- ja varustusalaseid sidemeid. Sageli sõltub mingi kauba tee tarbijani veel vahelüli — suure tsentraalse kaubabaasi või hoidla-lao asukohast, millistest mitmed asuvad Moskvas või Leningradis. Finantsarveldused erinevais liiduvabariikides asuvate ostjate ja müüjate vahel toimuvad põhimõtteliselt analoogiliselt samas piirkonnas asuvate ostjate ja müüjatega. Liiduvabariikide sisse- ja väljaveo saldo ei täida majandusliku näitaja või reguleerija funktsiooni. Sellepärast pole liiduvabariik ka täies ulatuses isemajandav administratiiv-territoriaalne üksus ja rahvatulu tootmise maksimiseerimise kriteeriumi kehtestamine regionaalses lõikes viiks lõppkokkuvõttes kõikides rajoonides toodete hindade tõstmise õigustamisele. NSV Liidu rajoonidevaheliste majanduslike sidemete efektiivsuse tõstmise ja ühiskondlike summaarsete tootmiskulude vähendamise ülesanne seab aga tootjate ette igas rajoonis hoopis vastupidise, äärmiselt olulise majandusliku probleemi, nimelt loobuda oma toodete põhjendamatult kõrge rentaabluuse ja hindade määramise praktikast. Selle probleemi majanduslik sisu kaubavahetuse seisukohalt on järgmine. Iga liiduvabariigi ja rajooni väljavedu jaguneb majandusliku otstarbe järgi kaheks osaks: üks osa (peamiselt tarbekaubad) läheb NSV Liidu teistesse rajoonidesse elanikkonna isiklike ja ühiskondlike vajaduste katteks, teine osa (peamiselt tootmisvahendid) läheb teistesse rajoonidesse jooksvateks tootmisalasteks kulutusteks ja kapitaalvahetusteks. Eesti NSV toodangu väljaveo kogumahust läheb ligemale pool — 48% — teiste rajoonide jooksvateks tootmiskulutusteks ja kapitaalvahetusteks ning veidi üle poole — 52% — elanikkonna tarbimiseks (s. o. turufondi

¹ L. Kukke, Majandusliku efektiivsuse dünaamika uurimine maatriksbilansside andmeid kasutades. ENSV TA Toimetised, Ühiskonnateadused, 1969, nr. 1.

kaudu realiseerimiseks). Seega läheb ligi pool meie vabariigist väljaveetavast toodangust teiste rajoonide tootmisalasteks kulu-
tusteks tootmisvahenditena, s. o. tööriistadena, toorainena või
materjalidena, järelikult arvestatakse nende toodete hinda tarbi-
vates rajoonides sealse toodangu omahinna elemendina. Meie too-
dangu — tootmisvahendite — põhjendamatult kõrge hind tõstab
seega põhjendamatult tootmiskulusid ka tarbivates rajoonides ja
vähendab nende rajoonide ettevõtete toodangu rentaablust. See
täheb löppkokkuvõttes meie vabariigis toodetavaid tootmis-
vahendeid tarbivate rajoonide, ettevõtete ja elanikkonna asetamist
kunstlikult halvemasse olukorda — tootmiskulutuste osa suurenda-
mist ja rahvatulu osa vähendamist nendes rajoonides toodetavas
ühiskondlikus koguproduktis. Eesmärk on aga otse vastupidine —
vähendada ühiskondlikke tootmiskulusid kõikides NSV Liidu rajoo-
nides.

Muidugi võivad meie vabariigis toodetavaid tootmisvahendeid
tarbivates rajoonides asuvad ettevõtted seda küsimust lahendada
oma toodetele samuti kõrgema hinna taotlemise teel, mis aga
otseselt mõjutab elanikkonna elatustaset ja — nende toodete välja-
veo puhul — vähendab NSV Liidu ekspordi võimalusi.

Selle tõttu tuleb kasumi ja hinna kõrgelekrüvimist pidada rah-
vamajanduse seisukohalt kahjulikuks, sest see vähendab rajoonide-
vaheliste sidemete efektiivsust, rikub ekvivalentse vahetuse print-
siipi, kutsub esile rahvatulu tootmise taseme languse üksikutes
rajoonides ja järelikult ka rahvatulu üleliigse territoriaalse ümber-
jaotamise.

Kõike eeltoodut arvesse võttes võime teha järelduse, et üksiku
liiduvabariigi rahvamajanduse ja väljaveo harustruktuuri valik
on põhimõtteliselt õigem lähtuda tootmiskulude minimeerimise
kriteeriumist. Seda põhimõtet aga võib rakendada ainult NSV Liidu
rahvamajanduse regionaalseid proportsioone planeeriv tsentraalne
organ, eeldades, et tema käsutuses on andmeid võrreldavate toot-
misalade tootmiskulude regionaalsete erinevuste kohta. Liiduvaba-
riikides on andmeid teiste rajoonide kohta vaid üksikute tootmis-
alade osas (põllumajandus, kaevandavad harud, elektrienergia,
kütuse ja metallide tootmine). Mingi liiduvabariik ise saab lähtuda
ikkagi vaid oma territooriumil asuvate tootmisalade efektiivsuse
võrdlemisest.

Seega tuleb NSV Liidu kui terviku rahvamajanduse struktuuri
efektiivsuse tõstmisel silmas pidada rahvatulu tootmise ja tarbi-
mise maksimeerimise kriteeriumi. NSV Liidu territooriumi üksi-
kute osade, s. o. liiduvabariikide ja majandusrajoonide tootmise ja
väljaveo harustruktuuride optimeerimisel tuleb aga kasutada iga
liiduvabariigi ja rajooni spetsiifikast tulenevat, tootmiskulude
minimeerimise põhimõttest lähtuvat kriteeriumi.

Pingelise tööjõubilansiga rajoonides, nagu seda on Eesti NSV,
peab see näitaja olema seotud töömahukusega, mis arvestatakse

toodangu mahu suhtes ettevõtte hulgihindades, s. o. ilma käibemaksuta. Eesti NSV-s näiteks tundub olevat praegustes majanduslikes tingimustes otstarbekohane järgmise plaaniperioodi arvestustes (tööjõu defitsiidi kiiremaks lahendamiseks) valida eelisarendamiseks tootmisalasad ainult täistöömahukuse näitaja alusel, mis arvestatakse ettevõtte hulgihindades arvutatava lõpptoodangu suhtes. Seejuures on aga nõutav analüüs senisest tunduvalt vähem agregeeritud tootmisharude (Eesti NSV-s oleks sobiv näiteks 50 tootmisharu) lõikes. Kaugema perioodi tootmisstruktuuri planeerimisel oleks tõenäoliselt vajalik selle näitaja täiendamine (kombineerimine) põhifondide rentaabluse näitajaga.

Rajoonides, mis on spetsialiseerunud näiteks teatud spetsiifilise tooraine massilisele tootmisele kogu NSV Liidu jaoks ja kus töötlev tööstus vajab edasiarendamist, on otstarbekas valida kriteeriumi, mis stimuleeriks tootmisstruktuuri kompleksset täiustamist rahvatarbekaupade tootmise eelisarendamise abil.

Nõukogude liiduvabariikide ja nende rajoonide tootmisstruktuuri optimeerimise kriteeriumid tuleb järelikult valida nii, et nad vastaksid antud arenguperioodil teostatava majanduspoliitika nõuetele.

Kokkuvõttes tuleb toonitada, et majandusreform ja uus majanduse juhtimise süsteem seab senisest teravamalt üles ka liiduvabariikide majanduslike sidemete ratsionaliseerimise probleemi. Kuigi vastavate arvestuste tegemist raskendab sageli statistilise aruandluse puudulikkus või sobimatus, sunnib elu ise majandusliku analüüsi süvendamist ka selles suunas. Pärast vastava meetodika ja aruandlusmaterjalide korrastamist võib siin oodata huvitavaid ja seniseid seisukohti korrigeerivaid uudseid tulemusi.

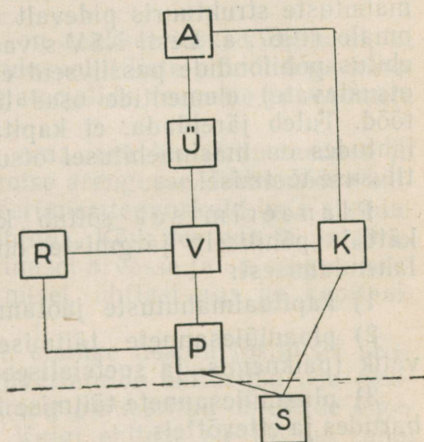
Ehituse efektiivsusest Eesti NSV-s

K. KASK, Ü. ROOMA

1. Ehituse koht ja ülesanded

Sõltumata tasemest võib majandussüsteemi juhtimist skemaatiliselt kujutada järgmise joonise abil.

Joonis 1. A — analüüs, Ü — tootmisülesanne, V — ülesande lahendamise tehnilised ja organisatsioonilised variandid, R — ressursid, K — kriteeriumid, P — ülesande täitmise plaanina kehtestatud variant, S — majanduslik stimuleerimissüsteem, mille all käesoleval juhul mõeldakse kõigi majanduslike regulaatorite kogumit, nagu hinnad, eraldised eelarvesse (ka maksud), plaaninäitajate ja kasumi jaotamise süsteem, palk, krediiditingimused, majanduslike sanktsioonide süsteem jne.

Katkendliku joonega on eraldatud majanduse juhtimise kaks faasi — planeerimine (ülesande püstitus) ja juhtimine (plaanitäitmise organiseerimine). Viimane neist koosneb veel hulgast elementidest, mida joonisel ei ole kujutatud, kuivõrd hiljem neid ei puudutata.

Ilmselt oleneb tootmise efektiivsus kõigepealt nii planeerimise kui ka juhtimise kvaliteedist. Nii näiteks jääb ainult paberile kõigi tootmisharude ja rajoonide osas tasakaalustatud tööjõubilanss, kui seda ei toeta vastavad majanduspoliitilised abinõud. Ja vastupidi — ebaefektiivse, madaldatud või vale arengusuunaga plaani täitmine tähendab sedasama mis optimaalse plaani mittetäitminegi.

Juhtitava taastootmisprotsessi üksikasjalikumaks kirjeldamiseks puudub siinkohal vajadus. Oluline on vahest ainult rõhutada seoseid K, V, P ja S vahel, mis kujutavad endast majandusseadustel rajanevat juhtimismehhanismi ning mida seoses majandusreformiga intensiivselt uuritakse ja arvestatakse. Meenutada võiks näiteks püüdu rakendada stimuleerimissüsteemi plaanide pingelisuse saavutamiseks. Jooniselt hakkab silma veel kriteeriumide osavõtt kõigist planeerimise ja juhtimise etappidest. Ainult ühtset eesmärki taotlevate kriteeriumide kasutamisel kõigil planeerimise ja juhtimise etappidel on efektiivsuse mõõtmine objektiivne.

Ehituse majandusliku efektiivsuse küsimuste puhul on kasulik veidi konkretiseerida ehituse ülesandeid ja osa taastootmisprotsessis. Kuivõrd ehitus koos masinaehitusega realiseerib kapitaal-mahutuste plaani, siis mõnikord püütakse ehituse osa kapitaal-mahutuste efektiivsuse tõstmisel suurendada, käsitledes seda kui haru, mis ainuüksi otsustab kapitaal-mahutuste efektiivsuse.

Kõigepealt tasuks meenutada, et ehituse osatähtsus kapitaal-mahutuste struktuuris pidevalt väheneb ja läheneb masinaehituse omale (1967. a. Eesti NSV-s vastavalt 54 ja 42%¹). Teiseks loob ehitus põhifondide passiivseid elemente ning aktiivsete (ja seega otsustavate) elementide osas langevad temale ainult montaažitööd. Tuleb järeldada, et kapitaal-mahutuste struktuuri aspektist lähtudes on masinaehitusel otsustav osa kapitaal-mahutuste efektiivsuse tõstmisel.

Planeerimisel sõltub kapitaal-mahutuste efektiivsus eeskätt ja põhiliselt järgmiste omavahel seotud küsimuste õigest lahendamisest:

- 1) kapitaal-mahutuste jaotamine rahvamajandusharude vahel;
- 2) plaaniülesannete täitmise organisatsiooniliste variantide valik (paiknemis- ja spetsialiseerimisülesannete lahendamine);
- 3) plaaniülesannete täitmise tehniliste variantide valik tootmisharudes ja ettevõtteis.

Nende otsuste langetamiseks kasutatavatel kriteeriumidel (näiteks erikapitaal-mahutuste või taandatud kulude suurus) on enamasti tegemist ka ehituskuludega. Ehituse osa kapitaal-mahutuste

¹ Kogu järgnev statistiline materjal, kui see pole eraldi osundatud, pärineb järgmistest Eesti NSV SKV väljaannetest: «Народное хозяйство Эстонской ССР в 1968 году», Таллин, 1969; Eesti NSV rahvamajandus 1967. aastal. Statistiline kogumik, Tallinn 1968.

efektiivsuse tõstmisel seisneb siin selles, et ehituse tehnika (projektlahendused, ehitusmaterjalid, ehitusmehhanismid ja tehnoloogia) ja organisatsiooni täiustamise tulemusena alandada oma toodangu tootmis- ja eksploatatsioonikulusid. See peab aga toimuma teatud ratsionaalsetes piirides, mille määravad tüüpiliste, majandusharu ja ettevõtte tasemel lahendatavate tootmise optimiseerimise ülesannete tulemused. Käesoleval juhul on nendeks objektide eksploatatsiooni- ja ehituskulude, viimaste ja ehituse kestuse ning ehituse arendamiseks tehtavate kapitaalvahutuste ja ehituskulude optimaalsed vahekorrad.

Teiste sõnadega, planeerimisel seisneb ehituse osa kapitaalvahutuste efektiivsuse tõstmisel selles, et ehitamise majandusliku efektiivsuse tõstmisega suurendada kapitaalvahutuste efektiivsust ja ühtlasi anda objektiivsed alused investeerimispoliitika ülaltoodud põhiküsimuste lahendamiseks.

Mis puutub ehituse funktsioonidesse planeeritud kapitaalvahutuste realiseerimisel, siis siin on ehitusel tõesti äärmiselt oluline osa täita, sest temast sõltub uute põhifondide (välja arvatud mittemonteeritavad seadmed ja masinad) tähtaegne ja kvaliteetne eksploatatsiooni andmine. Uute põhifondide osa on aga väga suur. Vabariigi põhifondide kasvu praeguse tempo juures moodustavad kuni viie aasta vanused põhifondid kolmandiku ja kuni kümne aasta vanused fondid ligi kaks kolmandikku põhifondide üldmahumusest.

Ehituse ülesanded selles osas on realiseeritavad eeldusel, et plaan on reaalne, vastavate majanduspoliitiliste abinõudega kindlustatud ja kooperaerimisseosed (materjalide, teenuste ja seadmete hanked) täidetud.

Samal ajal annavad ehitajad oma osa ka ehitusteaduse ja -tehnika ning tootmise organiseerimise arengusse. Ehitustööde käigus tehakse leiutusi ja ratsionaliseerimissetepanekuid, mis alandavad ehitus- ja montaažitööde omahinda. Kõik see uus ja progressiivne võetakse edaspidi projekteerimisel arvesse ja on seega üheks teguriks ehitusmahumuse alandamisel, ühtlasi aga ka kapitaalvahutuste efektiivsuse tõstmisel.

Niisiis, tootmise efektiivsuse ja elanike heaolu tõstmisel seisneb ehituse ülesanne investeringuvariantide ehitusliku osa efektiivsete lahendite väljatöötamises ning planeeritud objektide õigeaegses ja kvaliteetses ehitamises. Kuigi ehituse efektiivsus vahetult mõjutab kapitaalvahutuste efektiivsust, ei tähenda see veel seda, et viimane sõltub ainult ehitusest. Planeerimise faasis on kapitaalvahutuste efektiivsuse põhiprobleemiks ikkagi nende õige jaotamine.

2. Eesti NSV ehituse efektiivsuse analüüs

Selleks et hinnata ehituse efektiivsust Eesti NSV-s, analüüsime mõningaid tema majandusliku tegevuse tahke viimastel aastatel.

Alustame tootmise mahtu ja tempot iseloomustavatest näitajatest, mis on toodud tabelis 1. Võime märkida mõned küllaltki olulised tulemused: kapitaalmahutuste, uute põhifondide ning ehitus- ja montaažitööde kasvutempo on olnud kiire — keskmiselt 7—8% aastas, mis vastab ühiskondliku koguprodukti ja rahvatulu kasvutempole samal perioodil. On suurenenud töövõtu osatähtsus, sest viimase kasvutempo on olnud kiirem ehitus- ja montaažitööde üldmahu kasvutempost.

Samal ajal ei ole ehitus täitnud temale pandud plaaniülesandeid ei tööde mahu (9 aasta plaani täitmine 96%) ega ka tähtsate osas.

Nii jäi 1968. aastal eksploatatsiooni andmata 5 lasteasutust, parkümmend tööstusobjekti, 11% elamispiinast jne. Kuivõrd eksploatatsiooni andmise plaani täitmine on olnud nõrgem ehitus- ja montaažitööde ning kapitaalmahutuste plaani täitmisest, on selle tulemusena suurenenud lõpetamata ehituse osatähtsus tööde mahu. Ainult administratiivsete abinõude intensiivse rakendamisega planeerimisel suudeti seda 1964. ja 1965. aastal küll vähendada, kuid sellele järgnes uus lõpetamata ehituse osatähtsuse tõus, see aga tähendab investeringute kinnikülmutamist, nende efektiivsuse vähenemist. Et hoolimata uute võimsuste käikulaskmise hilinemisest on teised rahvamajandusharud oma ülesanded põhiliselt täitnud, siis näitab selline olukord kas plaanide tasakaalustamatust või küllalt suuri reserve teiste rahvamajandusharude plaanides.

Ei saa rahulduda ka ehituse enese planeerimisega. Tihtipeale on ehitusele kehtestatud ebareaalsed plaanid, mille täitmiseiga on toime tulnud ainult ühel aastal. Töövõtuplaanide keskmine pingelisus — 113%¹, eriti aga Ehitusministeeriumi süsteemis — 117%, on ilmselt olnud liialt kõrge, tööde maht oli ressursidega osaliselt katmata ja stimuleerimismehhanismiga toetamata. Pingelisuse kõikumine 9 aasta jooksul 110 kuni 119% piires, Ehitusministeeriumi süsteemis koguni 108 kuni 121% piires, kusjuures puudus igasugune seos pingelisuse ja tegeliku kasvutempo vahel (1964. a. näiteks 112 ja 16%; 1966. a. — 111 ja 2%), tõestab omakorda, et ehituse planeerimise meetodid jätavad soovida. Analooigiline on lugu põhifondide eksploatatsiooni andmise planeerimisega: kõige pingelisemale (1962. a.) ja kõige tagasihoidlikumale (1966. a.) plaanile vastab peaaegu võrdne vaegtäitmine, kusjuures pingelisus muutub veel suuremais piires (106 kuni 142%) kui töö-

¹ Kasutatud pingelisuse näitaja on äärmiselt elementaarne. Et aga seni puudub autoriteetne ja juurdunud meetodika ehituse võimsuse määramiseks, siis ei ole võimalik pingelisust mõõta võimsuse ja plaani suhtena.

Kapitaalvahutuste ning ehitus- ja montaažitööde dünaamika Eesti NSV-s

	1960. a.	1961. a.	1962. a.	1963. a.	1964. a.	1965. a.	1966. a.	1967. a.	1968. a.	Peri- oodi kesk- mine
Kapitaalvahutused ja põhifondid										
Kapitaalvahutused	100	111	114	124	135	145	147	165	185	
aastane juurdekasv (%)	...	11	3	8	11	7	10	12	12	8,0
Põhifondide eksploatatsiooni andmise üldmaht	100	110	125	136	151	151	149	170	178	
aastane juurdekasv (%)	15	10	14	9	11	—	—1	14	5	7,5
riikliku plaani täitmine (%)	82	81	84	92	94	87	85	90	89	88
plaani pingelisus ¹	120	140	142	111	128	108	106	111	121	121
Ehitus- ja montaažitööd										
üldmaht	100	116	114	119	128	138	146	163	170	7,2
töövõtu maht	100	109	114	124	144	158	161	176	190	8,6
aastane juurdekasv (%)	11	9	4	9	16	9	2	9	8	8,6
töövõtuplaani täitmine (%)	98	91	93	96	104	99	91	96	96	96
töövõtuplaani pingelisus ¹	113	119	112	114	112	110	111	113	113	113
s.h. Ehitusministeerium ²	121	120	108	110	117	116	120	117	121	117
lõpetamata ehituse osatähtsus ³	118	118	120	114	95	97	117	128	132	116

¹ Plaan %-des eelmise aasta tegelikust täitmisest.² 1960. ja 1961. aastal ENSV RMN.³ %-des aasta tööde mahust.

võtu tööde puhul. Sellise muutumise võib väikeses vabariigis esile kutsuda mõne suure objekti eksploatatsiooni andmine.

Ehituse mahuliste ülesannete vaegtäitmine on ühiskondliku tootmise efektiivsust alla kiskunud kaheti. Kõigepealt on planeeritud ehitustähtaegade ületamine aeglustanud investeeritud vahendite ringlust ja sellega seoses vähendanud kapitaalvahutuste efektiivsust võrreldes planeerituga. Teiseks tõi uute võimsuste hilinenud eksploatatsiooni andmine kaasa tootmise ebaefektiivse laiendamise (eeldades, et uued võimsused projekteeriti efektiivsemad kui vanad) vanade võimsuste arvel, sest, nagu eespool öeldud, teiste harude tootmisplaanid olid üldjoontes täidetud.

Siinjuures tuleb aga rõhutada, et jutt on plaanilistest ehitustähtaegadest. Ehkki viimaseid pahatihti ei täideta, on industrialiseerimine, eriti aga monteritavuse taseme tõus toonud kaasa plaaniliste tähtaegade lühenemise, seega vahendite ringluse kiirenemise ja objektide kiirema eksploatatsiooni andmise, millel on oluline tähtsus taastootmisprotsessi kasvutempo seisukohalt.

Teiseks oluliseks teguriks ehituse efektiivsuse hindamisel on ehituse toodangu kvaliteet. Kõigepealt sõltub see projektide efektiivsusest. Siin esinenud kroonilisi puudusi on viimastel aastatel asunud kõrvaldama. Kõige üldistavamalt tuleks nimetada majanduslike arvutuste puudumist või puudulikust. See avaldub õige mitmel kujul. Pahatihti on objektide eelarved madaldatud, sest nii on neid lihtsam lülitada kapitaalvahutuste plaani. Majandusliku efektiivsuse kriteeriumina valitses kaua aega jagamatult kapitaalvahutuste erikulu, mille tõttu kannatasid objektide eksploatatsioonikulud ja elamismugavused. Ehitati ainult kuni viiekorruselisi elamuid, korterite abiruumide pind oli napp ja hoonete soojapidavus madal, loomapidamishoonetes puudusid kaasaegsed tööde mehhaniseerimise võimalused, tööstusettevõtete projektides olid tootmise organiseerimise küsimused puudulikult läbi töötatud jne.

Siia kuulub ka koordineerimatus tööstus- ja elamukomplekside väljaehitamisel, mille tõttu ehitatakse näiteks ajutisi katlamaju või jälle dubleeritakse asjatult insenerivõrke ja abitootmise ettevõtteid.

Sagedasti on ehitustööde kvaliteet veel madal, mis omakorda vähendab ehituse efektiivsust, eeskätt eksploatatsioonikulude suurenemise kaudu.

Ehituse efektiivsuse kolmas komponent toodangu mahu ja kvaliteedi kõrval on ehitustööde efektiivsus. Seda iseloomustavad tabelis 2 toodud andmed.

Tabeli esimesed read näitavad elava töö kasutamise paranemist ehituses: tööviljakus on kasvanud küllalt kiiresti, isegi veidi kiiremini kui samal perioodil Eesti NSV tööstuses (1,54 korda).

Kuid tööviljakuse kasvust ehituses langes osa selle arvele, et seoses monteritavate detailide ja konstruktsioonide kasutamisega

	1960. a.	1964. a.	1965. a.	1966. a.	1967. a.	1968. a.
Tööviljakus ehitusorganisatsioonides	100	124	134	138	150	158
Tööviljakus ehitustööstuses ¹	100	122	127	143
Mehhanismidega varustatus ²	100	...	202	236	263	281
Elektrivarustatus ³	100	105	113	127
Töötasu	100	114	121	128	140	149
Tööviljakuse eeliskasv (%-des) vastaval aastal	+1	+5	+2	-3	±0	-1
Tegelik omahind ⁴	94,2	94,0	93,4	96,1	95,8	94,7
sellest: materjalid ja konstruktsioonid	54,6	55,2	55,1	55,6	57,0	56,6
põhitöötasu	18,8	15,4	14,6	14,4	13,4	13,4
mehhanismide ekspluateerimise kulud	4,5	6,8	6,7	7,4	7,2	7,0
muud otsekulud	3,9	3,6	3,8	4,2	3,9	3,9
lisakulud	12,4	13,0	13,3	14,4	14,3	13,7
Töötasu osatähtsus tegelikus omahinnas %	32	26	26	26	25	25
Fonditootlikkus	100	...	73	61	60	57

¹ Koos monteeritavate detailide tootmisel ehitusmaterjalide tööstuses kasutatava tööjõuga, millest on maha arvestatud vastava koguse traditsioonilise materjali valmistamiseks vajalik tööjõud.

² Masinate, seadmete, tööriistade ja tootmisinventari aasta keskmine maksumus ühe ehitus- ja montaažitöödel töötava töölise kohta.

³ Elektrienergiakulu ühe ehitus- ja montaažitöödel ning abikäitistes töötava töölise kohta.

⁴ Kõikates tööde ühe rubla eelarvelise maksumuse kohta.

kandus osa elavat tööd ehitusplatsidelt tehastesse. Tabelis on ühtlasi toodud töövilkakuse kasvu dünaamika, mis seda arvesse võtab (tingliku nimetusega «töövilkakuse ehitustööstuses»). Et monteeritavuse tase üha tõusis, siis suurenes ka nende kahe töövilkakuse näitaja erinevus: 1960. a. oli viimane esimesest 4% ja 1968. a. juba 13% madalam.

Vabariigi ehitajate töövilkakuse tase ületab üleliidulise keskmise ligi 7%, mida kinnitab ka töötasu (kõikides kululiikides kokku) madalam osatähtsus ehituskuludes Eesti NSV-s võrreldes NSV Liidu keskmisega — 1967. a. vastavalt 25 ja 34%. Osalt võib see olla tingitud toodangu struktuurist. Kliimaatiliste tingimuste tõttu on Eesti NSV-s hooned kapitaalsemad, s. t. materjalimahukamad. Kuid ehitus jääb meil ikkagi veel üheks töömahukamaks majandusharuks; töötasu osatähtsus Eesti NSV tööstuse tootmis-kuludes oli 1967. a. ainult 15,8%, põllumajanduses 1966. a. aruan-delise maatriksbilansi andmeil 17,8%.

Montaažehituse kõrval ja koos sellega on töövilkakuse kasvu aluseks olnud tööde mehhaniseerimine; mehhanismidega varustatuse kasvutempo on olnud kiire — 14% aastas. Mehhaniseerimise üldine tase on aga siiski veel madal. Vabariigi tööstuses on mehhanismidega varustatuse tase ligi 2,3 ja elektrivarustatus ligi 13 korda kõrgem kui ehituses. Ehituse elektrivarustatus vastas 1967. a. õmblustööstuse tasemele (!) ja oli põllumajanduse elektri-varustatusest ligi kaks korda madalam.

Töövilkakuse ja töötasu kasvutempo suhet, mis vaadeldaval perioodil on +1% aastas ehk niisama suur kui tööstuses, võib pidada normaalseks. Kuid viimastel aastatel esineb siin disproportsioon — töötasu kasv ennetab töövilkakuse kasvu, mille kaudseks tunnuseks on ka omahinnas töötasu osatähtsuse stabiliseerimine alates 1964. aastast. Muide, SDV-s on seda proportsiooni hoolega silmas peetud ja ajavahemikul 1960—1966 oli seal töövilkakuse eeliskasv koguni 6% aastas.

Ehitus- ja montaažitööde omahinna dünaamika ei paku midagi rõõmustavat. Kulud ühe rubla toodangu kohta on veidi suurenenud. Kogu põhitöötasu arvel saadud säästu on kasutatud kulude suurenemise katmiseks muude kululiikide osas. Osalt on see olnud tingitud ehituse industrialiseerimisest, mis toob kaasa mehhaniseerimisega seotud kulude suurenemise ja monteeritavate konstruktsioonide arvel ka materjalide kallinemise.

Kõige halvem on olukord ehituse fonditootlikkusega. Kaudselt vihjas sellele juba asjaolu, et mehhanismidega varustatuse kasvutempo on üle kahe korra kiirem töövilkakuse kasvutempost.

Põhifondide tootlikkus sõltub nii nende kasutamise ulatusest kui ka intensiivsusest. Kõigepealt tuleb öelda, et igasugune üleminek käsitsitöölt mehhaniseeritud protsessidele toob endaga alati kaasa fonditootlikkuse languse ja fondimahukuse tõusu. Ükski ekskavaator ei suuda fonditootlikkuselt võistelda labidaga juba

lihtsalt sellepärast, et labidatöö fondimahukus on kehtivate arvestuseeskirjade (labidas ei ole põhivahend, vaid väikevahend) järgi null. Teiseks võib fonditootlikkus langeda ka juba mehhaniseeritud protsesside puhul — uute mehhanismide kasutuselevõtmisel. Fonditootlikkuse langus toimub siis sel juhul, kui uue mehhanismi erimaksumus (hind võimsusühiku kohta) tõuseb. Erimaksumus tõus ei tähenda aga sugugi veel uue mehhanismi ebaefektiivsust, sest selle hindamisel tuleb arvesse võtta ka toodangu tootmiskulude ja ehitustähtaegade muutumist tema kasutamise tulemusena.

Üheks põhjuseks, miks fonditootlikkus Eesti NSV ehituses viimastel aastatel on langenud, tuleb niisiis pidada tööde mehhaniseerimistaseme tõusu. Käsitöö hääbumine ei toimu seejuures mitte ainult üksikute tööliikide piires, vaid ka tööliikide osatähtsuse muutumise tõttu. Monteeritava ehituse laienedes tõuseb sellise, praktiliselt ainult mehhanismide abil tehtava tööliigi osatähtsus, nagu seda on betoon- ja raudbetoonkonstruktsioonide montaaž. Nii laienes seoses täismonteeritavate loomapidamishoonete ehitamisega mehhanismipark ja suurenes mehhaniseeritud tööde osatähtsus eriti märgatavalt maaehituses.

Teiseks oluliseks fondide efektiivsuse teguriks on nende kasutamise intensiivsus. Kuigi ajavahemikul 1960—1968 kasvas mitmete tähtsamate ehitusmehhanismide keskmine tegelik töötundide arv aastas, moodustas see kahevahetuselisest tööajafondist 1968. aastal ekskavaatoritel 67%, buldooseritel 73%, tornkraanadel 81% ja autokraanadel 84%. Samal ajal näitavad Ehituse Organiseerimise Trusti poolt 1968. ja 1969. a. läbiviidud valikvaatlused, et põhiliste mehhanismide seisakud moodustavad keskmiselt 20% nende tööajast. Vahetuskoefitsiendi suurendamine 2-le ja seisakute vältimine võimaldaks seega tõsta fonditootlikkust 60% võrra. Sellise ülesande täielik realiseerimine ei ole nähtavasti esialgu mõeldav, kuid ta näitab, et mehhaniseerimise ekstensiivsest kasvust tekkivat fonditootlikkuse langust on võimalik oluliselt kompenseerida mehhanismide intensiivsema kasutamisega.

Fonditootlikkuse langust ja vastavat fondimahukuse kasvu võib veel analüüsida, kasutades kapitaalmahutuste suhtelise efektiivsuse mõõdupuud — taandatud kulusid. Kuid nagu nägime, on ehitus- ja montaažitööde omahind vaadeldud perioodil veidi tõusnud ja fondimahukus kasvanud. Selle tulemusena on taandatud kulud ühe rubla ehitus- ja montaažitööde kohta suurenenud 96,9 kopikalt 1960. aastal 99,0 kopikale 1968. aastal ehk 2,2%.

Vaadeldud ajavahemikku võib iseloomustada kui stabiliseerumisperioodi pärast ehituse märgatavat tõusu viiekümnendate aastate keskpaiku. Vastavate direktiivide põhjal elluviidud ehituse industrialiseerimise poliitika avaldas algul positiivset mõju. Ehituse kasvutempo oli aastail 1956—1958 16% aastas, tööviljakus kasvas nende kolme aasta jooksul rohkem kui kolmandiku võrra. Ehitus- ja montaažitööde omahind, mis veel 1955. a. ületas eelar-

velise maksumuse, moodustas 1958. aastal 95,6% sellest. Ehitus oli muutunud rentaabliks majandusharuks.

Hiljem kasvutempo stabiliseerus ja kuuekümnendate aastate keskpaiku hakkasid ilmema juba üksikud liialdused ehituse industrialiseerimise abinõudes, mis pidurdasid ehituse efektiivsuse tõusu.

Resümeerime peamised puudused, mis ülalpool fikseeriti:

- 1) plaaniliste ülesannete krooniline vaegtäitmine;
- 2) projektide puudulik majanduslik põhjendatus;
- 3) põhifondide efektiivsuse langus;
- 4) ehitus- ja montaažitööde omahinna tõus;
- 5) disproportsioon tööviljakuse ja töötasu kasvutempo vahel.

Nende nähtuste põhjuseks on omakorda terve rida puudusi majanduse juhtimises, mida vaatleme tema kolme komponendi — planeerimine, kriteeriumid ja stimuleerimine — järgi.

Ehituse planeerimisel ja projekteerimisel tuleb senise praktika olulisemateks puudusteks lugeda:

1) ebareaalsed plaaniülesanded, mis omakorda on tingitud asjaolust, et kapitaalvahutused on tasuta, ning majandusharude ja ettevõtete ambitsioonidel on ainult administratiivsed tõkked;

2) samal põhjusel tekib kapitaalvahutuste killustatus paljude objektide vahel, mis viib normatiivse ehituskustuse ignoreerimisele ja vahendite külmutamisele. Omakorda põhjustasid killustamist objektide madaldatud eelarved;

3) plaaniarvutuste töömahukuse ja suvaliste otsuste tulemusena ei võrrelda variantlahendusi ei projekteerimisel ega planeerimisel;

4) samadel põhjustel esineb plaanide tasakaalustamatus nii ressurssidega kui ka üksikute ehituskomplekside osas (näiteks kommunaalehituse ja insenerivõrkude mahajäämus elamu- ja tööstuskomplekside väljaehitamisel);

5) esineb majanduslikult põhjendamatuid tehnilise progressi suundi, nagu monteeritavusega ülepakkumine, ehitusmehhanismide pargi ebaotstarbekas struktuur (väikemehhaniseerimise mahajäämus) jne.

Äsjatoodud ühise nimetaja alla viies võime konstateerida planeerimisel ja projekteerimisel tehtavate otsuste puudlikku majanduslikku põhjendamist.

Tihedalt eelnevaga seoses on mõningate ebaõnnestunud kriteeriumide kehtimine, plaaninäitajate vastuolulisus. Ehitus- ja montaažitööde üldmahtu loeti olulisemaks objektide eksploatatsiooni andmise ülesandest. Tööde mahust sõltus palgafondi suurus, selle suhtes arvutati ka tööviljakuse näitaja, mida peeti üheks olulisemaks kriteeriumiks. Tööde mahu forsseerimiseks oli ehitajatel kasulik teha materjalimahukamaid töid, venitades objekti lõpetamisega seotud töömahukaid töid, mis viis omakorda killustamisele ja objektide tähtaegade venitamisele.

Majanduslikest kriteeriumidest loeti olulisemaks omahinna

alandamise ülesande täitmist tööde mahult. Ka seda näitajat oli hõlpsam saavutada materjalimahukate toorehitustööde täitmisel.

Kapitaalmahutuste erikulu kriteeriumi kahjulikust toimest oli juba juttu. Analoogiliselt toimisid näiteks koefitsient K_1 (elamispinna ja üldpinna suhe) elamuehituses ja monteeritava raudbetooni erikulu, orienteerides projekteerijaid ehitusmaksumuse maksimaalsele alandamisele ekspluatatsioonikulude ja elatismugavuste kahjuks või jälle monteeritavuse taseme ebaratsionaalsele tõstmisele. Sisuliselt tähendas see kehtiva kapitaalmahutuste efektiivsuse meetodika ja üldse efektiivsuse arvutuste ignoreerimist.

Stimuleerimissüsteemi osas peab kõigepealt rõhutama ehituse hinnapoliitikat, mille tõttu ehituse hinnad olid madalamad väärtusest ja ehituses loodud lisaprodukt realiseeriti tema toodangu kasutajate juures. Hindadesse kalkuleeritud madala rendtaabluse (2,5%) tõttu puudusid võimalused ehitusorganisatsioonide tootmis- ja majandusliku tegevuse materiaalseks stimuleerimiseks. Organisatsioonidele eraldati vahendid tootmise arendamiseks ja elukondlik-kultuurilisteks vajadusteks riigieelarvest. Nende kasutamise efektiivsust ei stimuleeritud, sest organisatsioonide kasumi kujunemist ei seostatud nende käsutuses olevate tootmisfondide kasutamise intensiivsusega — fonditootlikkusega. Töötajate individuaalseks stimuleerimiseks puudusid ettevõttele üldreeglina omavahendid. Objektide tähtaegse käikulaskmise eest makstava preemia määr oli madal ega suutnud stimuleerida ehituse forsseerimist vastuoluliste kriteeriumide tingimustes. Kokku moodustas kõigist allikaist töötajale makstavate preemiate osatähtsus Eesti NSV Ehitusministeeriumi ehitusorganisatsioonides 1968. a. ainult 7—8% kogu töötasust. Samuti ei vastanud ehitajate palk kaua aega nende töötingimustele, olles kuni 1960. aastani madalam tööstustöölise palgast. Saksa Demokraatlikus Vabariigis aga näiteks ületas see tööstustöölise keskmise palga 1960. aastal 5%, 1966. aastal aga juba 8% võrra.

Siinkohal tuleks märkida, et stimuleerimismehhanism võib olla paralüeeritud planeerimise defektide tagajärjel. Ressurssidega täielikult katmata plaanide tõttu sattusid mõnede ehitusmaterjalide ja konstruktsioonide tootjad «monopolisti» olukorda. Sellistes tingimustes ei rakendanud ükski tarbija-ehitusorganisatsioon tema suhtes hanketingimustes (tähtajad, kvaliteet) ettenähtud sanktsioone.

Teiseks analoogiliseks näiteks on plaanide sagedane muutmine, nende kohaldamine oodatava täitmisega planeeritava aasta kestel, mille tulemusel plaaninäitajad kaotavad oma stimuleeriva jõu.

Projektide majanduslike parameetrite kvaliteet kannatab peamiselt selle pärast, et ei tellija ega projekteerija ei kanna materiaalselt vastutust projekteeritud tehniliste ja majanduslike parameetrite reaalsuse eest. Pealegi on seni võimalused projekteerijate materiaalseks stimuleerimiseks ökonoomsete ja reaalsete projektide

ees, näiteks uue tehnika premeerimise korras, äärmiselt kesised. Piiratud preemiafond kulub põhiliselt selleks, et hüvitada projektide tähtajalist valmimist.

Projekteerijate senine — ja seejuures puudulik — majanduslik stimuleerimine toimub seega koguselise näitaja (tähtaegne esitamine) alusel. Projekti kvaliteet on praktiliselt stimuleerimata.

3. Ehituse planeerimismeetodite parandamisest

Siinkohal ja järgnevas osas vaadeldakse mõningaid võimalusi ehituse planeerimissüsteemi ja stimuleerimismehhanismi muutmiseks, mille eesmärgiks on eespool analüüsitud takistuste kõrvaldamine, et tõsta veelgi ehituse efektiivsust.

Enne aga peatume mõnel ehituse kui tootmissüsteemi eripäral, mida ehituse juhtimissüsteemi täiustamisel tuleb arvestada. Üheks ehituse spetsiifiliseks jooneks on tema toodangu suhteliselt lai nomenklatuur, eriti üldehitusorganisatsioonides, millele lisandub suhteliselt suur erinevus tootmistingimustes. Ilmselt peab seetõttu nii kriteeriumide püstitamisel kui ka stimuleerimismehhanismi väljatöötamisel taotlema ettevõtteväliste tegurite maksimaalset elimineerimist.

Teiseks iseärasuseks on ehitamise suur töömahukus, mille tõttu peab nähtavasti eriti stimuleerima selle vähendamist ja vastava mehhanismidepargi loomist.

Kolmandaks vääriks rõhutamist suured, õigemini stabiliseerunud tootmiskulud, mille tõttu nende alandamist tuleks forsseeritult stimuleerida.

Ja lõpuks ei saa ignoreerida ehitusmaterjalide tööstuse ja ehituse tihedat tootmisseost, sest esimese toodangu efektiivsuse kriteeriumide mõõtmine peab toimuma ehituse toodangus.

Ehituse planeerimise ja stimuleerimise ebarahuldav olukord on juba pikemat aega olnud teadlaste ja praktikute diskussiooni objektiks. Nende probleemide lahendamise põhisuunad on nüüd antud partei ja valitsuse vastavates määrustes 1969. a. maist.

Et need direktiivid saavad kindlaks määrata ainult üldsuunad, mille konkretiseerimine jääb vastava meetodilise ja instruktiivse materjali hooleks, vaatleme algul neid suundi ning seejärel püüame kirjeldada mõningaid soovitavaid konkreetseid abinõusid ehituse planeerimise täiustamiseks.

Ettenähtud põhilisteks täiendusteks on:

- 1) viie aasta plaanide tähtsuse tõstmine, mis peavad olema ehituse jooksva planeerimise aluseks;
- 2) variantlahenduste lubamine projekteerimisel;
- 3) normatiivsete ehitustähtaegade muutmine plaanidirektiiviks, sest objekti finantseerimine on lubatud ainult nende piires;
- 4) plaaniülesannete täielik kaetus materjalide, ehitusorgani-

satsioonide võimsuste ja ehitatavate objektide tehnoloogiliste seadmetega;

5) projektide ja tehnilise arengu suundade majandusliku efektiivsuse põhjendamine.

Kui sellele lisada veel tuntud direktiivid raalide kasutamisest planeerimisel ja projekteerimisel, siis saame täieliku abinõude kompleksi, mille elluviimine peab oluliselt tõstma ehituse plaanide kvaliteeti.

Toodud postulaadid on kahtlemata vajalikud ja õigeaegsed. Nende elluviimine nõuab aga veel mitmete eeltingimuste loomist ja konkreetsete abinõude väljatöötamist.

Üheks selliseks on Eesti NSV TA Majanduse Instituudis välja töötatud ehituse perspektiivse planeerimise süsteem, mis rajaneb äsjatoodud põhimõtteil ning majandusmatemaatiliste meetodite ja raalide kasutamisel.

Kõigepealt tuleb rõhutada, et planeerimismeetodite kavandatud täiustamine nõuab informatsioonibaasi laiendamist.

Et välja töötada ehitusvõimsuste arendamise regionaalne viie aasta plaan, täpsemalt selle variandid, selleks on vaja kõigi rahvamajandusharude viie aasta plaane territoriaalses lõikes. Selleks on aga omakorda vajalikud kõigi majandusharude ettevõtete perspektiivplaani projektid.

Teiseks tuleb välja töötada ehituse tehnilise arengu variandid, sest optimaalne planeerimine eeldab variantlahendusi ja ühe või teise tehnilise abinõu saatuse peaks eeskätt otsustama tema majanduslik efektiivsus.

Perspektiivplaani koostamisel on kaks olulisemat ülesannet, kus ehituse spetsiifilised huvid tuleb kooskõlastada vabariigi rahvamajanduse kui terviku huvidega. Nendeks on ehitustähtjad ja universaalsete ressursside, nagu tööjõud, kapitaalmahutused, transport, metall, kütus, puit jt., jaotamine.

Ehituse üheks iseärasuseks on tema toodangu üksikute liikide tootmistsükli erinev kestus. Sellega seoses on üheks olulisemaks ehituse planeerimise ülesandeks saada rütmiline plaan. Ehituse huvides on ehitus- ja montaažitööde ühtlane kasvutempo ning sellele vastavad ehitustähtjad. Järelikult peab ehituse rütmilise plaani saavutamiseks olema plaani koostamisel võimalik nihutada ehitustähtaegu või vähemalt osa neist.

Teine tähtis ülesanne — ressursside jaotamine — on eriti oluline. Peale selle, et ehitusele eraldatavate ressursside struktuurist sõltub ehitusprogrammi tehnoloogiline struktuur, s. t. objektide ehitamiseks valitav variant, tulenevad selle ülesande lahendamisest järgmised seosed, mis iseloomustavad planeerimisprotsessi vältimatut iteratiivsust. Nendeks on:

1) ehituse toodangu hinnad, seega suurel määral ka kogu rahvamajanduse kapitaalmahutused sõltuvad valitud ehitusvariantidest;

2) erinevad variandid nõuavad erineval määral materiaalseid ressursse, mis omakorda esitab erinevaid nõudmisi neid ressursse tootvatele harudele, see aga kutsub esile ehitustööde ulatuse muutmise;

3) erinevad variandid nõuavad erineval määral kapitaalmahutusi ehitusvõimsuste loomiseks.

Ehituse perspektiivse planeerimise süsteem ise koosneb kuuest etapist ja hõlmab ehituse ja ehitusmaterjalide tööstust.

Esimese etapi ülesandeks on saada esimese lähendusena ehitusorganisatsioonide ühtlaselt kasvavad ehitusmahud. Etapp jaguneb kaheks alletapiks, millest esimeses töötatakse välja kontrollarvud tellijatele — majandusharudele, teises aga toimub ehitusmahtude «silumine» rütmilisuse huvides, valmimistähtaegade nihtamise teel. Tõketeks on kogemuslikult ette antud ja majandusharude esialgseid nõudmisi arvestavad maksimaalselt võimalikud ehitusmahud.

Teises etapis toimub ressursside ja toodangu mahu tasakaalustamine ning optimaalsete ehitusvariantide määramine. Tõketeks on ehitusele ja ehitusmaterjalide tööstusele määratud ressursside limiidid.

Kahe eelneva etapi läbiviimise tulemusena on olemas küllaldane informatsioon, et kolmandas etapis kontrollida, kas ehitusorganisatsioonide võimsused vastavad eelnevates etappides seatud ülesandele.

Neljandas etapis kujundatakse ehituse kõik perspektiivplaani osad raalil.

Viies etapp kujutab endast vabariigi ehituse plaani kooskõlastamist NSV Liidu rahvamajanduse plaaniga, milles täielikult või osaliselt korratakse eelnenud etappe, kuid uute, kooskõlastatud andmete alusel.

Kuuendas etapis koostatakse lõplikul kujul ehitusorganisatsioonide ja ehitusmaterjalide tehaste perspektiivplaanid.

Etapid ja nende vahelised üleminekud kujutavad endast kolme tüüpi ülesandeid.

I ja III etapis lahendatakse tasakaalustamisülesanded.

II ja VI etapis lahendatakse optimiseerimisülesanded.

IV etapis ja üleminekutes toimub informatsiooni ümberrühmitamine.

Analoogilised ülesanded tuleb lahendada aastaplaanide koostamisel, ainult otsuste vabadus on siin palju väiksem, sest ollakse seotud olemasolevate ja käikuminevate võimsustega materiaalsete ressursside osas ning ülemineva ehitusvaruga. Eesti NSV-s koostatakse sellist meetodikat Eesti NSV Ehituskomitee Ehituse Teadusliku Uurimise Instituudis.

Kui siia lisada, et eespool nimetatud määrustes rõhutatakse korduvalt majandusliku efektiivsuse arvutuste tähtsust ja juba on täidetud sealsamas antud ülesanne kinnitada kapitaalmahutuste

majandusliku efektiivsuse määramise uus tüüpmeetodika, siis tuleb loota, et kõige lähemal ajal paraneb tunduvalt ehitusplaanide kvaliteet. See on aga ühtlasi eelduseks ehituse efektiivsuse tõusule.

4. Materiaalse stimuleerimise arengusuunad ehituses

Eespool nimetatud määrustes on antud ka mõjusama materiaalse stimuleerimise süsteemi loomise põhisuunad. Kõige üldisemaks ehituse n.-ö. kollektiivseks ergutamisevahendiks kujuneb uus eelarveliste hindade süsteem, mille kohaselt ehitus- ja montaažitööde eelarveline maksumus suureneb keskmiselt 30%. Sellest moodustab eelarveline kasuminorm 6%. Koos hinnareformiga laieneb ka ministriumide ja teiste keskasutuste õigus diferentseerida alluvate ehitusorganisatsioonide eelarvelise kasumi, fondimaksu ja lisakulude normatiive ning kasumi jaotamise korda. Selle tulemusel läheneb ehituse plaaniline omahind tegelikult vajalikele tootmiskuludele. Suurenenud kasuminorm aga väljendab täpsemalt ehituses tegelikult loodava lisaproduktsiooni suurust, võimaldades ühtlasi luua pideva vahekorra riigieelarvega.

Objektide tähtaegse valmistamise materiaalseks stimuleerimiseks oli juba varem osaliselt kasutusel arvelduste kord, mille järgi väiksemate objektide eest tasutakse alles nende valmistamisel. Nüüd nähakse ette selle korra oluline laiendamine. Sellega korrigeeritakse oluliselt ehituse eesmärke, kuna ka ehitusorganisatsiooni kasumi kujunemises ja arvestuses toimus vastavalt üleminek uuele arvelduskorrale ning objekti käikulaskmine muutus töövõtjale majanduslikult kasulikuks.

Lisaks arveldusele lõpetatud toodangu eest soodustab objektide õigeaegset käikurakendamist seisest kaks korda kõrgem ekspluatatsioonipremia määr. Ka tootmisvõimsuste ennetähtaegsest käikurakendamisest tekkivast täiendavast kasumist tuleb üks osa üle anda töövõtjale.

Teiseks majandusliku stimuleerimise objektiks on tootmiskulude vähendamine.

Ehituses loodava kasumi regulaarne jagunemine riigieelarve ja ehituse vahel toimub fondimaksu kaudu. Viimane seostab kogukasumi ettevõttefondide suurusega arvutusliku kasumi vahendusel. Ehituse tootmisfondide efektiivsema kasutamise tagab ka tootmise laiendamise vajaduste katmine nii tootmise arendamise fondist kui ka krediidi arvel.

Töötajate individuaalne stimuleerimine toimub uue majandussüsteemi tingimustes peamiselt kasumi arvel, kusjuures kasumi kujunemine on seostatud objektide käikuandmisega ning tootmisfondide kasutamise efektiivsusega. Eraldised ettevõttefondidesse sõltuvad kasumi suurusest, millega tekib seos stimuleerimisfondide suuruse ja realiseeritava toodangu mahu vahel.

Tööjõu pideva puuduse leevendamiseks tõstetakse tööliste tariifi-palgamäärasid ning madala- ja keskmisepalgaliste insener-tehniliste töötajate töötasu 20—30% võrra.

Koos ehitusplaanide tasakaalustamise nõudega peaks uus hangete põhimäärus, mille kohaselt käikulastavate objektide hangete mittetäitmise eest ulatub leppetrahv kuni 12% päevas, oluliselt parandama ehituse materiaal-tehnilist varustamist.

Nagu toodud lühiülevaatest nähtub, on kehtestatav materiaalse ergutamise süsteem küllalt sihipäraselt kooskõlastatud ehituse põhieesmärkidega. Alljärgnevalt esitame ehituse stimuleerimissüsteemi arengusuundi, nagu need näivad kujunevat vastavalt seniste eksperimentide tulemustele ning teoreetilistele uurimistele.

Uus arvelduste kord, mis näeb ette, et tellijad tasuvad valmisobjekti eest või (suurte ehituskomplekside puhul) selle lõpetatud osa eest, on järeleproovitud vahend. Kuid selle stiimuli efektiivsus sõltub sellest, kuidas ta on seostatud ehitusorganisatsiooni tegevusega, kellest oleneb objekti õigeaegne käikulaskmine. Ehituses reformi juurutamise meetodiliste juhiste projektis ja ka reformi juurutamisel tööstuses on see stiimul seostatud ettevõtte kollektiiviga materiaalse ergutamise fondi kaudu. On aga võimalusi ka tugevama toimega stiimulite rakendamiseks. Vabariigi kolhoosidevahelistes ehitusorganisatsioonides (KEK) on kehtestatud liini insener-tehniliste töötajate tasustamise süsteem, mille puhul progressiivsete lisatasude osatähtsus (peamiselt plaanide pingelisuse ja objektide käikurakendamise eest) moodustab kuni 75% nende põhitöötasust. Sellega on saavutatud olukord, kus kõrgema keskmise töötasu puhul riiklike ehitusorganisatsioonidega võrreldes on liini tehnilise personali töötasu osatähtsus ehitus- ja montaažitööde maksumuses ometi 10—20% väiksem kui analoogilistes riiklikes ehitusorganisatsioonides (MEK).

Ehituse suhteliselt hilisem uuele süsteemile üleviimine pakub teatud eeliseid vahekorras teiste majandusharude ettevõtetega, kus uus süsteem on juba juurutatud. Seepärast võib eeldada, et hankelepingute täitmist tagavad sanktsioonid hakkavad senisest efektiivsemalt mõju avaldama. Siiski tuleb selles valdkonnas veelgi rohkem kooskõlastada ehituse ja teda teenindavate ettevõtete huve.

Reformi esialgsel arengustaadiumil ei lahendata projektide efektiivsuse küsimust. Peamiseks projekteerijate töö efektiivsuse kriteeriumiks jääb ikkagi dokumentatsiooni tähtaegne üleandmine. Ka arveldus valmisprojekti või lõpetatud projekteerimisjärgu eest ei muuda olukorda oluliselt paremaks, sest hinnangu projekti kvaliteedile peab tellija või ehitaja andma ühe kuu jooksul pärast vastuvõtmist. Puudused, mis projektis ehituse käigus või ekspluateerimisel avastatakse, projekteerijate töö majanduslikku tulemust ei mõjuta. Samuti kehtivad kõigis teistes ehitusega tihedalt seotud ettevõtetes ja organisatsioonides, nagu mehhani-

seerimisbaasid, monteeritavate ehitusdetailide tehased jt., omad spetsiifilised tootmise efektiivsuse kriteeriumid, mille järgi toimub ka premeerimine. On tõenäoline stimuleerimissüsteemi edasiarendamine tasemele, mis tagaks kõigi ehitusega seotud ettevõtete huvi ehitustegevuse tulemuste vastu.

Reformi juurutatakse praegu ehituses vastavalt ehituse väljakujunenud administratiiv-organisatsioonilisele struktuurile. Üleminek toimub trustide ja esmaste ehitusorganisatsioonide tasemel. Seega säilib esialgu ehituse tootmisvõimsuste ja ressursside kyllustamine samal territooriumil töötavate sama profiiliga suhteliselt nõrkade ehitusorganisatsioonide vahel. Ühtlasi ei ole kehtiva süsteemi puhul materiaalselt stimuleeritud haru kui terviku seisukohalt optimaalsete otsuste tegemine.

Ehitusorganisatsioonide suurte isemajandavate koondiste väljakujundamise (territoriaalsel või allharu printsiibil) rahvamajanduslik efektiivsus on üldtunnustatud. Selle elluviimist on seni takistanud ametkondlikud huvid väikeste hajutatud objektide ehitamisel. Ametkondlik vastuolu ehitusorganisatsioonide kontsentreerimisele on nähtavasti lahendatav sobiva fondimaksu kehtestamisega.

Stimuleerimissüsteemi mehhanism toimib reformi käesoleval etapil mõnevõrra paralleelselt administratiivsete juhtimismeetoditega. Nii säilitatakse esialgu ülaltpoolt kinnitatavate plaaninäitajate hulgas ka rida selliseid, mis ei väljenda otseselt ehituse lõplikke rahvamajanduslikke eesmärke, vaid suunavad organisatsioonide tootmis- ja majandusliku tegevuse n.-ö. harusiseseid parameetreid, nagu töötajate palgafond, tehniline progress ja materiaal-tehniliste ressursside jaotamine. Majanduslike hoobade edasise täiustamise tulemusel on seda laadi näitajate määramisest ilmselt võimalik ja otstarbekas vabaneda.

Arvutuste töömahukust silmas pidades saab palgafondi planeerida ainult vastav organisatsioon ise, kusjuures ta peab arvestama ühelt poolt vajadust kindlustada end tööjõuga, teiselt poolt aga tööjõu efektiivset kasutamist, ehituse plaanilist omahinda jt. kitsendavaid tegureid. Siin võib osutada kokkuhoiustiimulite intensiivistamiseks kasulikuks ka tööjõumaksu kehtestamine. Sellistes tingimustes saab arvatud palgafondi korrigeerimine kõrgemal seisva organi poolt toimuda ainult enam või vähem suvalise hinnangu alusel, mille tulemuseks on disproportsioonid tootmises. Palgafondi reglementeerimise vajalikkust põhjendatakse elanikkonna ostujõu ning pakutavate kaupade ja teenuste mahu vaheliste proportsioonide säilitamise vajadusega. Kuid otstarbekalt kehtestatud majanduslike hoobade abil on võimalik sedasama saavutada, kusjuures palgafondi jaotumine organisatsioonide vahel on lähedane optimaalsele.

Tehnilise progressi näitajate määramine ülaltpoolt oli ka enne reformi formaalne, seda ei põhjendatud majanduslike arvutustega

ega organisatsioonide reaalsete võimalustega. Teatanud organisatsioonide tehnilise progressi võimalikud suunad ja materiaalsed ressursid, peaksid kõrgemalseisvad organid jätma rakendatavate abinõude mahu ja konkreetse iseloomu esmaste organisatsioonide endi otsustada, sest nende abinõude juurutamise peab tagama organisatsioonide huvi tootmise efektiivsuse tõstmise vastu.

Kõige rohkearvulisemalt säilib esialgu kinnitatavaid näitajaid materiaal-tehnilise varustamise alal. Eeldades aga, et haru optimaalne plaan tagab ressurside üldise piisavuse, siis saab tootmisfondide fondeeritud jaotamisest vabaneda ning üle minna hulgimüügile fondimaksu reguleeriva toime abil, sest viimane hõlmab ka käibefonde. Oluline reguleeriv funktsioon on siin ka kapitalmahutustel omavahendite ja krediidi arvel.

Esialgu on ette nähtud ettevõtte käsutusse jäävate vahendite jaotamine kolme eraldi fondi. Sellist omavahendite kasutamise õiguste administratiivset kitsendamist püütakse teoreetiliselt põhjendada taastootmisprotsessi erinevate momentidega, samuti vahendite erinevate tekkeallikatega. See kõik aga ei tee vajalikuks ette määrata täielikult isemajandavale organisatsioonile, kui palju vahendeid ta võib plaaniperioodil üheks või teiseks otstarbeks kasutada. See võib ainult takistada taastootmisprotsessi normaalsel kulgemisel. Näib põhjendamatu ka kartus, et organisatsioon võib täieliku isemajandamise tingimustes kulutada omavahendid täielikult näiteks töötajate materiaalseks stimuleerimiseks.

Majandusreformi kirjeldatud arengusuunad ei kutsu majandusteadlaste hulgas esile sisulisi lahkavusi, sest need aitavad kaasa ehituse rahvamajandusliku efektiivsuse tõusule organisatsioonide initsiatiivi ergutamise kaudu. Täienduste elluviimiseks on aga vaja otsusele jõuda mitmete teoreetiliste seisukohtade üle. Alljärgnevalt peatume mõnedel tähtsamatel probleemidel.

Selleks et materiaalsed stiimulid ehituse administratiivset juhtimist efektiivselt soodustaksid, on vaja:

a) viia organisatsiooni kasum ning sellest oma käsutusse jääva osa suurus sõltuvusse organisatsiooni tootmistegevuse tulemustest;

b) viia töötaja töötasu sõltuvusse tema töö rahvamajanduslikust efektiivsusest.

Tähtis osa esimesena toodud eesmärgi saavutamisel on ehituse hinnapoliitikal.

1969. a. 1. jaanuarist kehtestatud ehituse eelarvelised hinnanormatiivid kujundasid soodsa vahekorra ehituse hindade ja tootmiskulude vahel. Selline olukord aga ei kesta stabiilsete hinnanormatiivide puhul kuigi kaua.

Eelkõige suureneb töötajate töötasu, millest oli juttu eespool. Sellele järgneb põhivahendite ümberhindamine ja uute amortisat-

siooninormide kehtestamine. Peale selle on 1. juulist 1967 tööstuses alanud hinnareformi käigus ette näha üleminekut paindlikele hindadele, limiithindade kehtestamist jne.

Ehituse hindade ja tootmiskulude vahel lähemal ajal tekkiva vastuolu lahendamiseks pakuvad majandusteadlased mitmesuguseid mooduseid, mis sisuliselt koonduvad kahe põhivariandi ümber:

a) säilitada püsivad hinnad ja erinevus tootmiskuludest katta kompensatsioonidega,

b) loobuda stabiilsetest hindadest ja muuta neid vastavalt tegelikult kujunevaile tootmiskuludele; kapitaal mahutuste dünaamika jälgimiseks ja sellega seotud plaaniarvutusteks muuta aga hinnad võrreldavateks koefitsientide süsteemi abil.

Raske on anda lõplikku hinnangut ühe või teise variandi kasuks, kuid kompensatsioonide kasutuselevõtmine, nii nagu see toimus kuni 1. jaanuarini 1969, ei õigusta ennast organisatsioonide majandusliku tegevuse planeerimise ja analüüsi seisukohalt.

Ühtset seisukohta ei ole saavutatud ka ehituse hindade küsimuses. Nagu öeldud, on uue majandussüsteemi raames jäetud keskorganitele laialdased õigused arvestada esmaste organisatsioonide erinevusi tootmistingimustes, diferentseerides eelarvelisi lisakulude ja kasumi normatiive ning fondimaksu määrasid. Samuti on kõrgemalseisvatel organitel õigus diferentseerida eraldisnormatiive ettevõttefondidesse. Selliste laialdaste õiguste andmine keskorganitele organisatsioonide majanduslike normatiivide n.-õ. materiaalse stimuleerimise hoobade diferentseerimiseks näitab juba iseenesest, et hinnakujundamisel ei eeldatudki ehituse eelarveliste hindade vastavust organisatsioonide tegelikele objektiivsetele tootmiskuludele.

Paljud majandusteadlased on seisukohal, et normatiivide ja kasumi jaotamise korra diferentseerimise esitatud tee on töömahukas ja ei taga sellegipoolest tootmistingimuste iseärasuste küllaldast arvestamist. Selle asemel soovitatakse ehituse hinna diferentseerimist vastavalt organisatsiooni objektiivsetele tootmiskuludele. Sealjuures oleksid kasumi, fondimaksu ja ettevõttefondide moodustamise normatiivid kõigile ehitusorganisatsioonidele ühtsed. Ehitusorganisatsiooni seisukohalt oleksid kõige sobivamaks lahenduseks diferentseeritud hinnad, mis aga sisuliselt tähendaks individuaalseid hindu igale objektile. Niisuguste hindade kehtestamine osutuks küllaltki raskeks. Sellega kaasneksid raskused kapitalmahutuste planeerimises, sest objekti hinda saaks määrata alles pärast konkreetse töövõtja määramist.

Ka nende vastandlike seisukohtade lõplik hindamine on ilma eksperimentaalse kontrollimiseta võimatu. Esimese meetodi puhul, mille tegelik rakendamine on sanktsioneeritud majandusreformiga, on küllaltki keerukas nende tegurite väljaselgitamine, mis

olulisemalt mõjutavad tootmiskulude suurust, ning tegurite mõju kvantitatiivne määramine. Silmas pidades ehitusorganisatsiooni majandusliku tegevuse tulemuse sõltuvust küllalt suurest arvust ettevõtte poolt mittejuhitavatest teguritest ja organisatsioonide suurt arvu, on siin otstarbekas kasutada paljutegurilise regressioonanalüüsi meetodit.

Nagu öeldud, võib keskorgan diferentseerida ehitusorganisatsioonide kõiki majanduslikke näitajaid. Tekib küsimus, kas see on aga praktiliselt vajalik. On ilmne, et tegureid, mis võivad mõjutada näiteks negatiivselt organisatsiooni kasumit, tuleks arvestada ka ettevõttefondide moodustamisel. Ilmselt on võimalik organisatsiooni objektiivsete tootmistingimuste arvestamiseks diferentseerida ainult ühte majanduslikku näitajat või normatiivi, jättes teised ühtseteks kogu ehituses.

Selliseks diferentseeritavaks normatiiviks näib kõige enam sobivat fondimaks, millega viimasele antakse kaks põhifunktsiooni:

- 1) tootmisfondide kasutamise efektiivsuse tõstmine,
- 2) ehituses loodud kasumi jaotamise reguleerimine riigi ja ettevõtte vahel selliselt, et — arvestades organisatsiooni objektiivset osa kasumi kujunemisel — kindlustada vahendite suunamine riigieelarvesse ja ettevõtte fondide moodustamine, samuti kõigi vajalike operatsioonide sooritamine ettevõttes kasumi arvelt.

Et organisatsiooni arvutuslik kasum oleks suurem või võrduks tema toodangu hinnas ettenähtud keskmise arvutusliku kasumiga, peab organisatsiooni fonditootlikkus olema kõrgem või võrduma keskmise fonditootlikkusega, mida arvestati fondimaksu osatähtsuse kalkuleerimisel ehituse hindades. Praktikas on organisatsiooni fonditootlikkus keskmisest kas suurem või väiksem. Sellist olukorda tingivad üldiselt needsamad põhjused, millest sõltuvad organisatsioonides hindade ja tegelike objektiivselt vajalike tootmiskulude erinevused.

Järelikult, kui on kindlaks määratud efektiivselt toimiv keskmine fondimaksu normatiiv, tuleb teda diferentseerida organisatsioonide vahel vastavalt nende normaalselt võimalikule fonditootlikkusele. Viimane määratakse sõltuvalt organisatsiooni objektiivsetest tootmistingimustest. Eesti NSV TA Majanduse Instituudis on tehtud uurimus (Ü. Rooma), kus korrelatsioonanalüüsi abil on määratud organisatsiooni tööst sõltumatu kuue teguri mõju. Selle töö tulemustest selgub, et normaalne, s. t. konkreetseid tootmistingimusi arvestav fonditootlikkus erineb keskmisest +42% kuni —44% võrra. Järelikult on objektiivsete tootmistingimuste arvessevõtmine äärmiselt vajalik, sest ühtse normatiivi puhul paralüüsib suur fondimaksu erinevus kasumi jaotamise stimuleeriva mõju.

Esitatud meetod muidugi ei garanteeri, et eriolukordades ei

osutu vajalikuks määrata üksikuile organisatsioonidele kõrgemaid stimuleerivaid normatiive, näiteks nn. majandusliku riski puhul, eriti pingelise plaani juures, riiklikult tähtsate objektide ehituse forsseerimisel, erakordselt pingelise tööjõubilansi puhul jm. põhjustel. Ehituse rentaabluse eeldatava taseme juures pärast hinnareformi ei ole ette näha vaba kasumijäägi tekkimist kasumi planeerimisel. Siiski võib eeldada selle tekkimist hästi töötavatel organisatsioonidel. Kui vaba kasumijääki otstarbekalt jaotada riigieelarve ja ettevõtte vahel, on seda võimalik kasutada täiendava materiaalse stiimulina.

Organisatsiooni töötajate töö efektiivsuse ja nende töötasu suuruse õige seostamine on võimalik ainult organisatsioonides endas. Selleks on aga vajalikud ka majanduslikud võimalused ja õiguslikud alused. Esimesed tagatakse uue majandussüsteemi ning ehituse hindade ja töötasude reguleerimisega. Vaatleme lähemalt töötasu diferentseerimise juriidilist aspekti. Praegu moodustab ehituse töötajate töötasust põhiosa garanteeritud töötasu. Lisatasude ja preemiate maksmise võimalused küll kasvavad vastavalt eeltoodud majanduslikele võimalustele, kuid kasvab ka garanteeritud töötasu, ehkki võib-olla mitte samas proportsioonis. Põhimõtteliselt on aga ilmne, et stimuleerimissüsteem toimib seda sihipärasemalt, mida suurema osa progressiivne lisatasu moodustab töötajate põhitöötasust. Siin väärib jällegi meenutamist kolhoosidevaheliste ehituskontorite liini tehnilise personali kogu töötasusüsteem. Ka töölistele makstavad lisatasud tööde kvaliteedi eest võivad vabariigi kolhoosidevahelistes ehitusorganisatsioonides ulatuda 50%-ni põhitasust. Progressiivsete lisatasude ja premeerimissüsteem töötatakse välja igas organisatsioonis iseseisvalt ning seda võib muuta ja täiendada igal aastal. Selle tulemusena on nendes organisatsioonides saavutatud märksa suurem tootmise efektiivsus kui analoogilise profiiliga riiklikes organisatsioonides.

Kirjeldatud lisatasude ja premeerimissüsteemi rakendamiseks puuduvad riiklikel ehitusorganisatsioonidel õigused ka pärast majandusreformi juurutamist. Reformi edasiarendamise käigus oleks aga otstarbekas selliste õiguste andmine vähemalt eksperimentaalselt.

Reformi käesoleval arengujärgul on võimalik suurendada töötajate huvi organisatsiooni töö rahvamajandusliku efektiivsuse vastu ettevõttesisese isemajandamise otstarbeka organiseerimise abil. Selle (nähtavasti vanemtöödejuhataja töödejaoskonna tasemel) süsteemi efektiivse rakendamise eelduseks on seni kehtivate mitmete premeerimise eeskirjade ja kriteeriumide asendamine ühtse tootmise lõppeesmärkide saavutamist stimuleeriva premeerimissüsteemiga. Näib ebaloogiline premeerida töötajaid eraldi, näiteks uue tehnika juurutamise või materjalide kokkuhoiu eest ja hiljem veelkordselt nende abinõude rakendamisest saadud täiendava kasumi kasvu eest.

Ehituse majandusliku stimuleerimissüsteemi täiustamise kavade analüüs näitas, et asume selle protsessi algul, et on vaja lahendada terve rida olulisi probleeme.

*

Ehituse efektiivsuse tõstmise võtmeks kaasajal on selle asjaolu tunnetamine, et ka ehituse planeerimisel ja juhtimisel kehtivad objektiivsed majandusseadused, et ebareaalsete plaaniülesannete püstitamine ja nende täitmise organiseerimine administratiivsete meetoditega tekitab olulisi häireid taastootmisprotsessis, et on vaja tõsiselt arvesse võtta ehituse majanduslikke huve.

Kuid ehituse osa ühiskondliku tootmise efektiivsuses tõuseb oluliselt siis, kui koguseliste kriteeriumide kõrval (tähtajad, mahud) on mõjusalt stimuleeritud ka kvaliteet. Projekti ja objekti hind peab edaspidi sõltuma tema efektiivsusest.

Praegu elluviimisel olevad abinõud on aga sellegipoolest oluliseks panuseks ehituse efektiivsuse tõstmisesse.

О некоторых достижениях и задачах территориальной организации производства в Эстонской ССР

В. ТАРМИСТО

Резюме

Дать оценку рациональности территориальной организации хозяйства союзной республики (экономического района) весьма сложно. Обычно пользуются традиционными методами, т. е. ограничиваются качественным анализом основных принципов и факторов размещения. Широкое использование математических методов тормозится тем, что в распоряжении ученых еще нет достаточно качественного методического и технического аппарата, который отвечал бы сложности и объему необходимых при этом расчетов.

В данной работе сделана попытка дать оценку территориальной организации производства в пределах только одной отрасли народного хозяйства Эстонской ССР — промышленного производства в целом. Автор исходил из следующих критериев: 1) региональные особенности использования природных ресурсов; 2) региональные особенности использования трудовых ресурсов; 3) степень территориальной централизации, концентрации и расчлененности промышленности; 4) региональные различия в уровне развития производственной и непроизводственной сфер; 5) масштабы и характер различий между городом и деревней.

При изучении региональных особенностей использования местных природных ресурсов затронут следующий вопрос: как в аспекте рациональности размещения производства следует оценивать высокую территориальную концентрацию производства и населения в местах значительной концентрации полезных ископаемых? Например, в сланцевом бассейне в Эстонской ССР.

На наш взгляд, рациональным, с точки зрения размещения, следует считать использование таких топливных и сырьевых запасов, независимо от их местоположения, которые нетранспортабельны и на определенной территории или на определенном этапе развития имеют такое значение, что их добыча или про-

мышленная переработка оказывается рентабельным и необходимым для народного хозяйства.

Но такая оценка действительна только в том случае, если, во-первых, на данной территории (республики, экономического района) нет других конкурирующих по запасам, качеству, условиям разработки, транспортировки и другим предпосылкам месторождений полезных ископаемых и, во-вторых, если при развитии промышленности учтена необходимость создания для населения приемлемых условий жизни. Таким образом, концентрацию поселений вблизи места разработки и переработки нетранспортабельных полезных ископаемых следует считать целесообразной, тем более, что сосредоточение производства у месторождений нетранспортабельных полезных ископаемых при существующем уровне техники и технологии оказывается, как правило, экономически оптимальным решением. Отсюда вытекает, что, например, размещение промышленности и населения в сланцевом бассейне Эстонской ССР следует считать принципиально рациональным с точки зрения территориальных пропорций производительных сил республики, хотя в аспекте местных микропропорций здесь и наблюдаются существенные недостатки.

В целом, развитие производственных комплексов, основанных для использования полезных ископаемых республики, следует считать рациональным. При этом, однако, имеет место ряд недостатков локального характера (недостаточное использование полезных ископаемых на западно-эстонских островах, нерациональное использование многих месторождений гравия и песков, недостатки в размещении производства щебня и др.), ликвидации которых в дальнейшем должно быть уделено должное внимание.

При территориальной организации производства, исходя из использования рабочей силы, возможны два варианта: а) обеспечение производства рабочей силой; б) приближение производства к месту сосредоточения трудовых ресурсов.

Перемещение рабочей силы, как известно, стоит дорого (затраты на одного работающего на основном производстве вместе с расходами на подъемные составляют до 10 000 руб.).

В послевоенный период в Эстонии преобладает промышленность над размещением рабочей силы, особенно над ее территориальной концентрацией, выступает в весьма острой форме, несмотря на наличие сравнительно густой и равномерной сети городских поселений.

В результате этого в некоторых более крупных городах северной Эстонии численность населения росла высокими темпами и сократилась в 14 малых городских поселениях, главным образом в южной Эстонии. Это подтверждает тезис, согласно которому вследствие неравномерного развития промышленности в одних городских поселениях наблюдается дефицит рабочей силы, в других — ее избыток, тогда как из третьих уходит даже

часть необходимой здесь рабочей силы. Подобные явления следует считать нерациональными с точки зрения народного хозяйства в целом.

В обеспеченности промышленности рабочей силой, несмотря на небольшие размеры республики, наблюдаются существенные региональные различия. Это обусловлено, во-первых, сравнительно высокой территориальной концентрацией промышленности и, во-вторых, постоянным недостатком рабочей силы (как в городе, так и в деревне).

В результате этого экстенсивное развитие производства в любой части республики (особенно создание и расширение предприятий с более высокими ставками заработной платы, в частности предприятий союзного подчинения) вызывает известную миграцию рабочей силы. Значительное перемещение рабочей силы в так называемых старых промышленных районах (к числу их относится и Эстония) требует от народного хозяйства еще больших расходов, чем на территориях с менее развитым хозяйством, и, следовательно, является нерациональным.

Что касается приближения промышленности к рабочей силе, то необходимо отметить, что установить, какая часть промышленности республики размещена с целью ее приближения к рабочей силе, нелегко. По экспертной оценке эта часть на определенном этапе развития республики была довольно значительной. В какой-то степени это обусловило даже излишнюю территориальную раздробленность промышленности, что следует считать нерациональным.

С другой стороны, практически во всех районах республики рабочая сила в настоящее время занята в общественном производстве относительно равномерно. Это большое достижение рационального размещения производства.

В условиях Советской власти в концентрации, территориальной концентрации и централизации промышленного производства достигнуты значительные результаты. Численность промышленно-производственного персонала на одно предприятие возросла в среднем более чем в 7 раз по сравнению с 1959 годом, значительно сократилось количество мелких разрозненных производственных единиц, увеличилась концентрация промышленности в немногочисленных промышленных центрах и узлах. Однако, несмотря на указанные достижения, территориальная централизация и концентрация производства как средство рационализации размещения промышленности до настоящего времени использовались в республике недостаточно. Под территориальной централизацией производства мы понимаем объединение разрозненных производственных единиц в территориально компактные предприятия. Под территориальной концентрацией мы понимаем сосредоточение промышленности в более крупных

промышленных центрах и узлах (районах) и увеличение их удельного веса в промышленности данной территории.

Для оценки рациональности размещения промышленности следует установить, в какой степени территориальная централизация или рассредоточение влияет на эффективность развития народного хозяйства. Исследования, проведенные в Институте экономики АН ЭССР с применением математических методов, позволяют утверждать, что только концентрация и территориальная централизация мясной, молочной, хлебопекарной, льнообрабатывающей и деревообрабатывающей промышленности могут дать экономический эффект в 1,7 млн. руб. в год.

Концентрация производства и сокращение числа географически рассредоточенных мелких производственных единиц может дать годовую экономию на одну сокращенную единицу в среднем в мясной промышленности — 71 000 руб., в молочной — 3000 руб., в хлебопекарной — 3800 руб., в льнообрабатывающей — 18 000 руб. и в деревообрабатывающей промышленности — 3800 руб.

Если же учесть и экономический эффект от оптимальной территориальной концентрации, то экономия, получаемая от территориальной реорганизации промышленности, была бы значительно больше.

Хотя часть предложений по повышению степени территориальной централизации промышленности уже осуществлена на практике, современную территориальную централизацию промышленности все же нельзя еще считать достаточной. В настоящее время в 340 с лишним промышленных предприятий республики, находящихся на самостоятельном балансе, входит около 2000 географически разрозненных производственных единиц. С другой стороны, имеет место значительная территориальная концентрация — по валовой продукции более 40% промышленности приходится на долю одного только Таллина. В то же время остальная часть промышленного производства территориально весьма раздроблена. Она размещена более чем в 600 городских и сельских поселениях.

Более значительная территориальная централизация и концентрация промышленности в Эстонской ССР позволяет в некоторой степени уменьшить острый дефицит в рабочей силе и создает условия для более рационального использования рабочей силы, особенно в промышленности.

Одним из важнейших критериев рациональности размещения производства следует считать отсутствие существенных региональных различий в уровне благосостояния и культурного обслуживания населения. На наш взгляд, в более широком смысле рациональным можно считать лишь такое размещение производства, если одновременно с достижением его экономической эффективности будут решены и вопросы удовлетворения потреб-

ностей населения в сфере материального благосостояния и культуры. Уровень материального благосостояния и культурного обслуживания, особенно на таких небольших территориях, как Эстония, должен быть по возможности более или менее одинаковым, несмотря на региональные различия в уровне материального производства.

В последние годы достигнуты большие успехи в нивелировании уровня материального благосостояния и культурного обслуживания на территории республики. Но до сих пор имеют место существенные недостатки. Например, несмотря на относительно высокий уровень развития промышленности Таллинского подрайона и сланцевого бассейна (в северной Эстонии по сравнению с южной на одного жителя приходится в 1,6—2,0 раза больше промышленной продукции), уровень развития непродуцированной сферы, особенно сферы обслуживания, на душу населения здесь по многим показателям отстает от среднего по республике.

Довольно значительные колебания в уровне материального благосостояния жителей республики вызваны не объективными причинами, а недостатками в размещении производительных сил и в территориальном планировании и управлении народным хозяйством.

Одним из признаков рационального размещения производства является, без сомнения, уменьшение существенных различий между городом и деревней. Мы согласны с теми авторами, которые утверждают, что приближению сельскохозяйственного производства к промышленному в настоящее время препятствует излишняя территориальная концентрация промышленности, в частности в легкой, пищевой и местной промышленности.

Одним из показателей, свидетельствующих в некоторой степени об исчезновении различий между городом и деревней, является, безусловно, уменьшение различий между кооперативной (колхозной) и государственной (совхозной) собственностью. Как показывает практика, за период 1950—1967 гг. значительно сократились производственные различия между колхозами и совхозами Эстонии. Уменьшение различий между колхозами и совхозами в уровне механизации, электрификации и интенсивности производства можно считать процессом, показывающим постепенное превращение сельского хозяйства в развитую форму индустриального производства.

С другой стороны, признаком сглаживания различий между городом и деревней является уровень материального благосостояния и культурного обслуживания населения. Данные по Эстонии показывают, что в республике в течение последних 17 лет уровень материального благосостояния и культурного обслуживания в городе и на селе значительно нивелировался, следовательно, повышение этого уровня в сельской местности шло более быстрыми темпами, чем в городе. Особенно много сделано в

сфере общественного питания, а также по снабжению населения радиоприемниками и телефонной связью. Средняя сумма сбережений (в сберкассах) сельского жителя превышает среднюю величину сбережений городского жителя. Деревня опередила город и по средней стоимости бытовых услуг. Однако уровень деревни все еще отстает от уровня города по многим показателям. Отсюда следует вывод, что для ликвидации различий между городом и деревней в области рационализации размещения производства республики может быть сделано еще многое.

Из всего сказанного явствует, что, несмотря на в общем положительные результаты, достигнутые при решении практических задач размещения производства в Эстонии за годы Советской власти, в республике имеются еще значительные возможности и резервы, особенно для рационализации размещения промышленности. Отсюда следует, что в условиях отраслевого управления промышленностью необходимо уделять большее внимание теоретическим и практическим вопросам территориальной организации производства, в частности вопросам территориального планирования и управления народным хозяйством.

Темпы роста сельскохозяйственного производства после мартовского Пленума ЦК КПСС и территориальное размещение производства в колхозах и на государственных сельскохозяйственных предприятиях

Э. ВИНТ

Резюме

В работе рассмотрены меры по интенсификации сельскохозяйственного производства и результаты, полученные в республике, а также углубление специализации в сельском хозяйстве ЭССР после мартовского Пленума ЦК КПСС 1965 г.

После мартовского Пленума были созданы новые организационные условия, материально-техническая база сельского хозяйства республики укрепились, в развитии производства были достигнуты значительные успехи. Со второй половины 1967 г. на полный хозрасчет были переведены все совхозы, а с 1969 г. и все учебно-опытные хозяйства. Для всех коллективных и государственных хозяйств республики были установлены единые закупочные цены.

В целях развития сельскохозяйственного производства и повышения его эффективности партия и правительство приняли различные экономические и организационные меры. Произведены дополнительные затраты на развитие производства, шире стали использоваться удобрения и техника, внедрена более передовая технология, усовершенствована организация производства, углублена специализация хозяйств, повысилась квалификация и материальная заинтересованность работников. При организации производства во все большей степени учитывались природные и экономические условия, более целесообразно использовались средства производства и рабочая сила.

В результате всего этого в республике сельскохозяйственное производство становится все более мощным, увеличилось количество продукции, получаемой с единицы площади, повысилась экономическая эффективность.

По сравнению с 1964 г. в 1968 г. в сельском хозяйстве республики было использовано на 49,4% энергетических мощностей, тракторов (в пересчете на 15 л. с.) — на 42,2%, зерновых ком-

байнов — на 32% и грузовых машин — на 25,8% больше. Количество электродвигателей выросло на 80,4%, потребление электроэнергии — на 94,8%, минеральных удобрений — на 36,8%. Среднегодовой темп роста энергетических мощностей составлял 10,5%. Количество тракторов увеличивалось в среднем на 7,3% в год, грузовиков — на 5,8%, зерновых комбайнов — на 7,2%, количество минеральных удобрений — на 8%. В 1968 г. механические двигатели составляли 99% энергетических мощностей. На 100 га посевной площади 247 и на одного работающего в сельском хозяйстве приходилось 14 лошадиных сил энергетических мощностей. При доении 99% совхозных и 95% колхозных коров применялась механическая дойка. Число механизаторов возросло с 1964 г. по 1968 г. на 29,6%, тогда как общее число работников сельского хозяйства сократилось на 10,5%. В 1968 г. механизаторы составили 16% всех работников сельского хозяйства.

После мартовского Пленума 1965 г. значительно увеличился объем мелиоративных работ. Больше половины сельскохозяйственных угодий нуждается в мелиорации и почти 25% обрабатываемой земли — в осушении. Площадь осушенных земель в 1968 г. составляла 25% сельскохозяйственных угодий, а осушенная с помощью дренажа площадь — 14,5% сельскохозяйственных угодий. В последние годы осушалось по 30 000—40 000 га в год, в том числе почти 90% — дренажом.

Около 35% сельскохозяйственных угодий для обеспечения более высокой урожайности нуждается в известковании. За последние годы было известковано почти 70 000 га в год, т.е. 15% кислых почв.

После мартовского Пленума в колхозах, совхозах и на других государственных предприятиях повысилась урожайность, увеличилась продуктивность животноводства, возросла валовая продукция растениеводства и животноводства. Средняя урожайность с га в колхозах, совхозах и других государственных предприятиях в 1968 г. составляла: зерно — 22,3 ц, картофель — 193 ц, овощи — 185 ц, кормовые корнеплоды — 406 ц, кукуруза (на силос) — 300 ц и многолетние полевые травы — 30,6 ц. Сравнение данных за 1961—1964 гг. и за 1965—1968 гг. показывает, что в среднем урожаи зерновых и бобовых возросли на 56,5%, озимых зерновых — на 31,6%, яровых зерновых — на 68,2%, овощей — на 30,9%, картофеля — на 41,7%, кормовых корнеплодов — на 78,8%, кукурузы (на силос) — на 19% и многолетних полевых трав — на 17,4%.

Увеличилось поголовье животных за 1964—1968 гг.: крупный рогатый скот — на 23,5%, коровы — на 8,8%, свиньи — на 18,3% и птицы — на 80%. Средний удой в 1968 г. составил 3191 кг, а яйценоскость кур — 240 яиц. Продуктивность молочного скота повысилась на 26,7%, яйценоскость кур — на 47,2%.

После мартовского Пленума валовая продукция растение-

водства и животноводства в колхозах, совхозах и на других государственных сельскохозяйственных предприятиях увеличилась: зерно — на 36,6%, мясо (в убойном весе) — на 46,2%, молоко — на 34,3%, яйца — на 104,4%. Среднегодовой прирост производства зерна составлял 8%, мяса — 10%, молока — 7,7%, яиц — 19,5%. Таким образом, вместе с укреплением материально-технической базы росло и производство сельскохозяйственных продуктов.

По сравнению с 1964 г. колхозы стали затрачивать на производство одного центнера продуктов в растениеводстве, в зависимости от культур, на 26—50% и в животноводстве — на 34—60% меньше рабочей силы. Благодаря улучшению материально-технического снабжения сельскохозяйственного производства, росту интенсивности производства и лучшей организации работы производительность труда в колхозах и совхозах возросла на 42,1%.

Несмотря на то, что в растениеводстве и в животноводстве основные работы механизированы, некоторые трудовые процессы еще выполняются вручную.

Установление новых закупочных цен на продукты сельского хозяйства в 1968 г. повысило рентабельность реализации продукции в совхозах на 40,9% и по всей товарной продукции — на 39,2%. В колхозах соответствующие показатели составляли в среднем 35,5% и 35,9%. После мартовского Пленума все колхозы, совхозы и другие сельскохозяйственные предприятия работали с прибылью.

Это средние показатели по республике. По районам имеют место существенные различия как в снабжении хозяйств средствами производства, так и в уровне производства и экономических результатах ведения хозяйства. Уровень производства и эффективность ведения хозяйства наиболее высоки в северной и центральной Эстонии.

После мартовского Пленума сельскохозяйственное производство стало более специализированным. Каждое хозяйство в зависимости от конкретных условий имеет теперь одну или две ведущие отрасли производства. Это позволяет организовать производство на высоком техническом уровне и сделать его достаточно доходным.

Часть совхозов, расположенных в окрестностях более крупных городов и промышленных центров, специализируется на овощеводстве как в открытом грунте, так и в парниках. Производство овощей в республике приближено к пунктам скопления городского населения. В республике создана сеть специализированных семеноводческих совхозов и колхозов — всего 81 хозяйство. Некоторые из хозяйств более широко специализировались на плодоводстве. Льноводство сконцентрировано вблизи фабрик по первичной обработке льна. Для производства яиц построе-

ны две мощные и экономически эффективные птицефабрики. Кроме того, в каждом районе есть одно-два птицеводческих хозяйства. Производство яиц размещено в соответствии с территориальным размещением городского населения, однако в окрестностях Таллина оно должно быть несколько расширено. Необходимо расширение производства бройлеров на базе имеющейся птицефабрики и специализированных птицеводческих хозяйств.

В республике сложилось три типа животноводческих хозяйств: 1) хозяйства, занимающиеся выращиванием крупного рогатого скота и свиноводством; 2) хозяйства, специализированные на выращивании крупного рогатого скота и птицеводстве; 3) хозяйства, занимающиеся только выращиванием крупного рогатого скота. В каждом хозяйстве, исходя из местных условий, занимаются также одной или двумя отраслями товарного растениеводства — семеноводством, льноводством, овощеводством или плодоводством. Продажа зерна выгодна для всех хозяйств. Отдельную группу составляют хозяйства более узкой специализации — птицефабрики, звероводческие и теплично-парниковые хозяйства, не имеющие других товарных отраслей производства.

Результаты показывают, что в хозяйствах первых двух типов производство велось более интенсивно, чем в хозяйствах, специализированных на выращивании только крупного рогатого скота. В первых хозяйствах в расчете на единицу площади валовая и товарная продукция, валовой доход и прибыль более высоки, здесь также выше рентабельность товарной продукции и фондоотдача основных средств производства.

В 1966 г. хозяйства, специализированные только на выращивании крупного рогатого скота, составили 4,7% сельскохозяйственных предприятий республики (571 хозяйство); хозяйства по выращиванию крупного рогатого скота и свиноводства — 72%, по выращиванию крупного рогатого скота и птицеводству — 1,6%, по выращиванию крупного рогатого скота и овцеводству — 0,2%. 18,2% хозяйств занималось выращиванием крупного рогатого скота, свиноводством и птицеводством, 2,8% — выращиванием крупного рогатого скота, свиноводством и овцеводством. Выращиванием крупного рогатого скота, свиноводством, овцеводством и птицеводством занималось 0,5% хозяйств. Кроме того, к узкоспециализированным хозяйствам относятся птицефабрики, звероводческие и парниково-тепличные хозяйства, в которых не имелось других товарных отраслей производства.

Колхозы, совхозы и другие государственные сельскохозяйственные предприятия специализируются в последние годы главным образом в основных и дополнительных отраслях хозяйства. В дальнейшем будет иметь место углубление и совершенствование специализации и повышение интенсивности производства с учетом конкретных природных и экономических условий.

В ближайшие годы, несмотря на достигнутые результаты, в

центре внимания останутся увеличение валовой продукции зерна, повышение урожайности всех культур, особенно многолетних трав, а также развитие животноводства как на основе повышения продуктивности, так и увеличения поголовья животных. При оснащении хозяйств средствами производства должны в большей степени учитываться различия в природных условиях производства. Большое внимание должно уделяться повышению качества продукции как растениеводства, так и животноводства с тем, чтобы на существующем уровне производительных сил во всех колхозах, совхозах и на других государственных сельскохозяйственных предприятиях добиться снижения себестоимости сельскохозяйственной продукции и повышения рентабельности хозяйств.

О проблемах моделирования народного хозяйства республики

Ю. ЭННУСТЕ

Резюме

Региональная экономика народного хозяйства республики рассматривается как комплексная условно изолированная подсистема всего народного хозяйства.

При определении критерия развития народного хозяйства республики необходимо иметь в виду следующие требования:

а) Развитие экономики должно осуществляться в интересах народного хозяйства всей страны, причем для одного района (одной республики) основным показателем эффективности является эффективность товарообмена.

б) Пропорции производственной и непроизводственной сферы должны оптимально удовлетворять непроизводственным нуждам населения региона.

в) Планы развития должны обеспечивать балансовые требования по всем средствам как в отношении текущего, так и единовременного потребления (капитальные вложения). Под средствами подразумеваются ресурсы (природные, рабочая сила и т. д.), мощности, незавершенные капитальные вложения, продукты, услуги и т. д.

Требования а) и б) противостоят одно другому: увеличение активного сальдо товарообмена региона могло бы происходить за счет уменьшения производимых в регионе непроизводственных затрат, и наоборот. Таким образом, в общей постановке задачи развития региона оба показателя с соответствующими коэффициентами весов следовало бы вводить в целевую функцию. Однако, во избежание возникновения практических трудностей, один из этих показателей целесообразно вводить в ограничения задачи, другой — оставлять в целевой функции. Получается два класса моделей, каждый из которых имеет свою область применения.

Задачи, в которых целевой функцией служит максимизация

уровня и структуры производимых в регионе затрат для производственных целей (при этом необходимо обеспечить определенный уровень активного сальдо товарообмена и балансовые требования), подходят для планирования районов страны, имеющих сравнительно отсталую непродовольственную сферу и низкий уровень жизни. Задачи другого класса, максимизирующие активное сальдо товарообмена региона при условии обеспечения определенного уровня и структуры непродовольственных затрат, а также балансовых требований, целесообразно применять при наличии более высокого уровня жизни и региональных богатств. В работе рассматривается лишь последний случай.

В заключение предлагается моделирование требований сбалансированности средств для текущего производства и для развития производственных мощностей. Учитываются временные сдвиги капитальных вложений, т. е. капитальные вложения должны опережать ввод в действие соответствующих мощностей.

Анализ структуры производства Эстонской ССР

Л. КУККЕ

Резюме

В статье рассматриваются методические вопросы исследования динамики производительности общественного труда, анализируются пропорции и экономическая эффективность промышленного производства Эстонской ССР за 1961—1966 гг., даются некоторые прогнозы образования рациональной структуры народного хозяйства республики на предстоящие годы. Анализ произведен на базе отчетных межотраслевых балансов 1961 и 1966 годов, а также на основании сбалансированных вариантов прогнозов народного хозяйства на последующий период времени, составленных в виде динамических многовариантных межотраслевых балансов.

Экономическая эффективность общественного производства тесно связана с изменением темпов и пропорций народного хозяйства.

Уровень производительности общественного труда наиболее общим образом характеризуется величиной национального дохода, созданного в среднем одним занятым в материальном производстве. Однако этот показатель следует рассматривать совместно с анализом динамики затрат живого и общественного труда. Для повышения производительности общественного труда необходимо, чтобы прирост национального дохода, созданный одним занятым, был больше, чем средний прирост заработной платы занятого в материальном производстве плюс затраты на прирост основных производственных фондов в расчете на одного занятого. Лишь в этом случае обеспечен прирост производственных оборотных фондов и резервов, а также дальнейшее развитие отраслей непродуцственной сферы.

Изменение структуры промышленной продукции Эстонской ССР за период 1961—1966 гг. характеризуется, прежде всего, ростом удельного веса продукции машиностроения, энергетики и

химии, а также строительных материалов. В течение 5 лет в стоимости продукции увеличилась доля амортизации, уменьшился удельный вес текущих материальных затрат и заработной платы. Улучшилась структура основных фондов. Быстрый технический прогресс вызвал понижение фондоотдачи как в промышленности в целом, так и в ряде промышленных отраслей. В то же время возросла чистая продукция в расчете на одного занятого. Менее половины прироста национального дохода, созданного в среднем одним занятым в промышленности, было использовано для повышения средней заработной платы и прироста основных фондов в расчете на одного занятого в промышленном производстве.

Направления развития народного хозяйства предстоящих лет должны удовлетворять следующим требованиям:

обеспечение роста непродуцированной сферы и улучшение его структуры;

учитывание роли научно-технического прогресса для повышения производительности труда;

учитывание предусмотренной в разрезе годов численности рабочей силы, спрогнозированной, исходя, в основном, из местных ресурсов;

обеспечение организационного осуществления темпов роста продукции отраслей и т. д.

По прогнозам в валовой продукции республики вырастает удельный вес промышленности и строительства. В промышленности следует в первую очередь развивать химическую, приборостроительную, радиоэлектронную и электротехническую, энергетическую и сланцевую отрасли, а также промышленность строительных материалов.

При осуществлении варианта с наиболее оптимальной структурой достигается большой экономический эффект, т. е. при одинаковом числе занятых будут сэкономлены основные фонды и производиться больший национальный доход.

В последующие годы в республике основная часть прироста продукции будет достигнута за счет повышения производительности труда. Быстрыми темпами возрастает чистая продукция в целом и в расчете на одного занятого. Это позволит наряду с расширением общественного производства заметно увеличить средства для форсированного развития областей непродуцированной сферы.

Проблемы развития экономических связей Эстонской ССР

Л. тульп

Резюме

В условиях современного уровня развития техники и общественного разделения труда закономерностью экономического развития является то, что все большая доля производимого в отдельных странах (соответственно в союзных республиках СССР) и экономических районах совокупного общественного продукта направляется на международный и межрайонный экономический обмен, а темпы роста внешнего товарообмена стран и экономических районов превышают соответствующие темпы роста производства общественного продукта в них.

Особенно сильно эти закономерности проявляются в малых по территории и объему местного потребления странах и экономических районах. К таковым относится и Эстонская ССР. Научные прогнозы показывают, что эти тенденции сохранятся и в будущем. Следовательно, в потреблении союзных республик будет сокращаться доля продуктов местного производства и возрастать значение ввоза; одновременно неуклонно будут возрастать абсолютные размеры объема ввоза и вывоза.

Эта общая закономерность, являясь важным фактором развития национальных хозяйств, будет в то же время неуклонно углублять экономическую взаимозависимость стран и районов, все более превращая фактор сотрудничества в экономическую необходимость и неизбежность.

Значительный объем ввоза в ЭССР (покрывающий около 30% всего объема производственного и непроизводственного потребления в республике) вызван в значительной мере ввозом из других районов СССР различных видов сырья, машин, оборудования и приборов, составляющих 72% общего объема ввоза в ЭССР. Используются они в сфере производственного потребления.

В процессе общесоюзного территориального разделения труда

в Эстонской ССР развивались и впредь будут развиваться наиболее эффективные, исходя из критерия максимизации производства национального дохода на одного занятого в сфере материального производства, отрасли: электроэнергетика, электро- и радиотехника, приборостроение, химическая промышленность (синтетические моющие средства, фармацевтические изделия, минеральные удобрения), деревообрабатывающая промышленность, хлопчатобумажная промышленность, некоторые отрасли текстильной промышленности (трикотажная, шерстяная и галантерейная) и легкой промышленности (швейная, обувная, меховая, кожаной галантереи), отрасли пищевой промышленности¹ (табачные и кондитерские изделия, алкогольные напитки, консервы, рыбпродукты), производство целлюлозы и бумаги, жидкого топлива.

Поскольку уровень производимого в районах национального дохода в большой степени зависит от политики ценообразования, он не может быть единственным критерием выбора отраслей в структуре территориальных экономических связей одного района или союзной республики СССР. Кроме того, технический прогресс позволяет в будущем в значительной мере изменить соотношения эффективности между различными отраслями производства. Учитывая это, а также постоянный спрос других районов СССР и мирового рынка, в перспективе, кроме вышеназванных, целесообразно развивать в Эстонской ССР следующие, базирующиеся на местном сырье, отрасли общесоюзного значения: мясную и молочную, фосфоритную и цементную промышленности.

По части вывоза продукции сельского хозяйства экономически выгодным для республики является развитие племенного скотоводства.

¹ Исходя из вышеназванного критерия, среди отраслей пищевой промышленности низкоэффективным является производство мясных и молочных продуктов.

Об экономической эффективности строительства в Эстонской ССР

К. НАСЬК, Ю. РООМА

Резюме

Задачи строительства в повышении эффективности капиталовложений заключаются в следующем:

- 1) обеспечить органы, планирующие инвестиции, объективной информацией о реальных сроках строительства и удельных капиталовложениях;
- 2) своевременно и качественно выполнять плановые задания, причем условиями выполнения являются реальность планов строительства и действенная система экономического стимулирования;
- 3) повышать эффективность строительства (совершенствовать технику, технологию и организацию строительства).

Эффективность строительства в Эстонской ССР рассматривается в трех аспектах: выполнение количественных заданий, качество продукции и эффективность самого строительного производства.

Анализ экономических показателей строительства позволяет указать на следующие отрицательные явления:

- 1) хроническое невыполнение плановых заданий;
- 2) слабая экономическая обоснованность проектных решений;
- 3) снижение фондоотдачи;
- 4) повышение себестоимости строительного-монтажных работ;
- 5) диспропорция между темпами роста производительности труда и заработной платы.

Эти явления — следствие недостатков в управлении строительством. При проектировании и планировании строительства основными недостатками следует считать:

- 1) нереальные плановые задания;
- 2) распыление капиталовложений при одновременном несоблюдении нормативных сроков возведения объектов;

3) отсутствие повариантного планирования и проектирования (из-за трудоемкости расчетов);

4) несбалансированность ресурсов и задач и отставание строительства инженерных сетей и коммунальных объектов в пределах крупных комплексных строек;

5) необоснованность некоторых направлений технического прогресса (излишества в применении сборного железобетона, отсутствие средств малой механизации).

Обобщая вышеизложенное, можно сказать, что плановые и проектные решения экономически слабо обоснованы.

С этим тесно связано использование некоторых неудачных критериев (объем работ, нормативы удельных капитальных вложений, коэффициенты K_1 и K_2 , удельный расход сборного железобетона), множество плановых показателей и их противоречивость.

По системе стимулирования отметим следующие недостатки:

1) установление цен на продукцию строительства ниже ее стоимости, что сильно ограничивает возможности материального стимулирования;

2) недостаточный удельный вес премий в зарплатке строителей (в Минстрое ЭССР в 1968 году — 8%);

3) несоответствие уровня зарплаты условиям работы строителей;

4) качество проектов материально практически не стимулируется ни у заказчиков, ни у проектировщиков;

5) несбалансированность планов парализует систему санкций, ибо против поставщиков дефицитной продукции потребители санкций не принимают.

При совершенствовании системы планирования и стимулирования нельзя забывать о следующих особенностях строительства — широкая номенклатура и большие различия в условиях производства, что требует строгого учета факторов, не зависящих от строителей. Особо следует стимулировать снижение трудоемкости и себестоимости строительного-монтажных работ.

К существенному улучшению системы планирования и стимулирования строительства должно привести претворение в жизнь постановлений партии и правительства от августа 1969 г. В статье рассматриваются некоторые конкретные мероприятия по осуществлению указаний, вытекающих из этих постановлений.

Опыт работы над созданием системы перспективного планирования с применением ЭВМ и ЭММ в Институте экономики АН ЭССР показывает необходимость расширения информационной базы. Составление оптимального плана требует повариантных заданий по: 1) региональному распределению объема строительного-монтажных работ; 2) срокам ввода объектов; 3) способам возведения объектов.

Более детально разработанная система описывается в статье К. Каська.¹

В части материального стимулирования указанными выше постановлениями расширяется система расчетов за готовый объект, повышаются прибыль от продукции строительства и размеры премирования за ввод. Важным мероприятием в экономическом стимулировании повышения эффективности строительства является введение платы за фонды. В статье высказывается мнение, что плата за фонды может быть использована в двух целях: как стимул повышения фондоотдачи и как регулятор, учитывающий различия конкретных условий производства в строительных организациях. Предлагается метод дифференциаций платы за фонды.²

Учет различия условий производства в ценах строительной продукции нецелесообразен. Он значительно усложняет планирование капитальных вложений, ибо цены объектов можно устанавливать только после определения конкретного подрядчика и формирования его плана.

Для повышения эффективности материального стимулирования строителей за напряженность темпов и интенсификацию производства в статье дан анализ системы труда в Межколхозных строительных конторах ЭССР и выдвинуто предложение использовать этот опыт в системе Минстроя ЭССР.

При дальнейшем развитии хозяйственной реформы следовало бы разработать межотраслевую систему материального стимулирования, которая заинтересовала бы обслуживающие строителей отрасли (транспорт, проектирование, прокат механизмов) в повышении эффективности строительства путем соответствующих показателей их работы.

Анализ показателей плана приводит к заключению, что их число в дальнейшем следует сократить и дать организациям право самим определять фонд зарплаты, мероприятия по техническому прогрессу и пр. Предполагается также создание единого фонда стимулирования и развития.

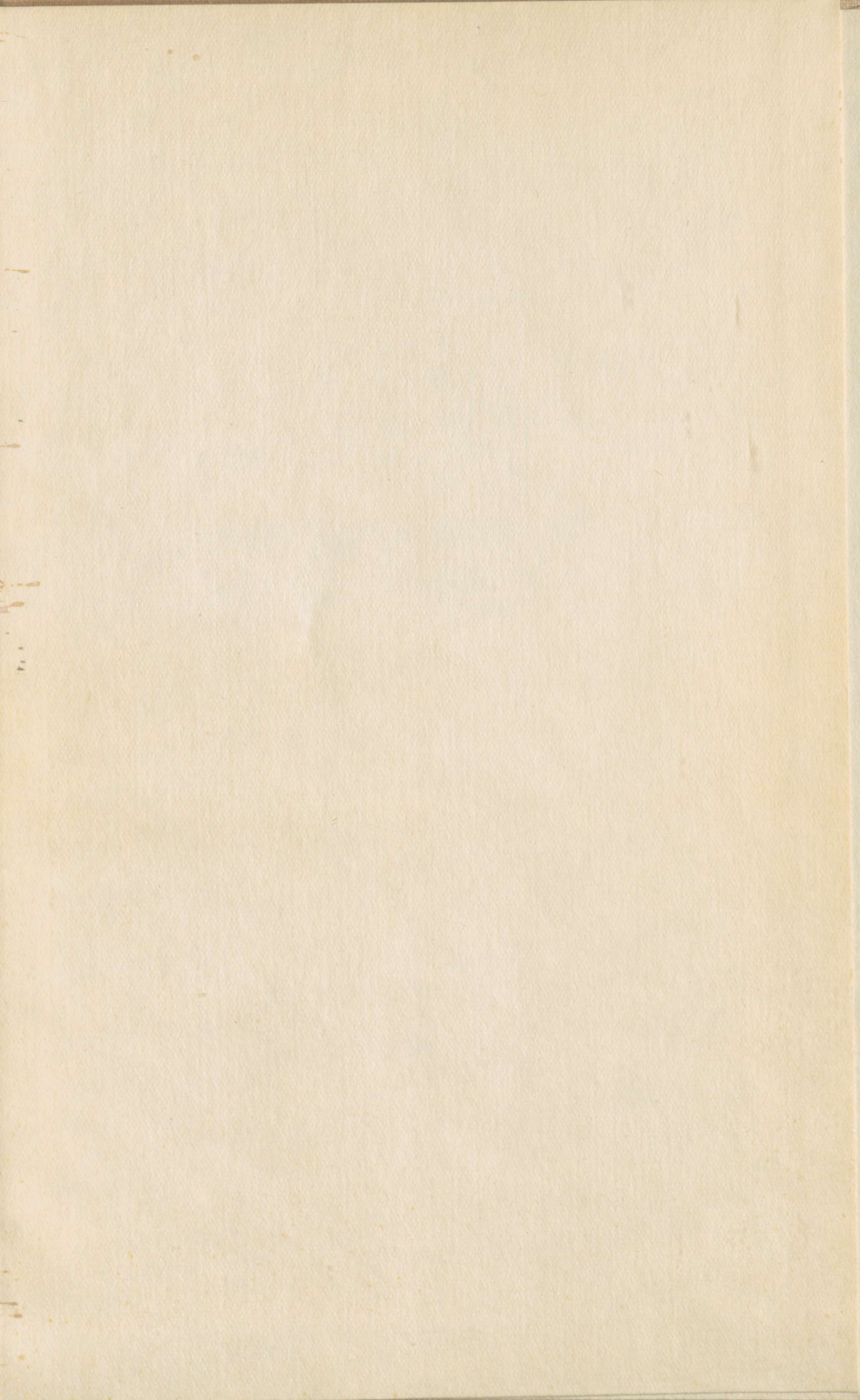
В заключение подчеркивается важность низового хозрасчета как обязательного элемента системы материального стимулирования.

¹ «Постановка задач и основное содержание системы перспективного планирования строительства» в сб. «Вопросы экономики строительства» ИЭ АН ЭССР и НИИ строит-ва Госстроя ЭССР. Таллин, 1969 (ротапринт).

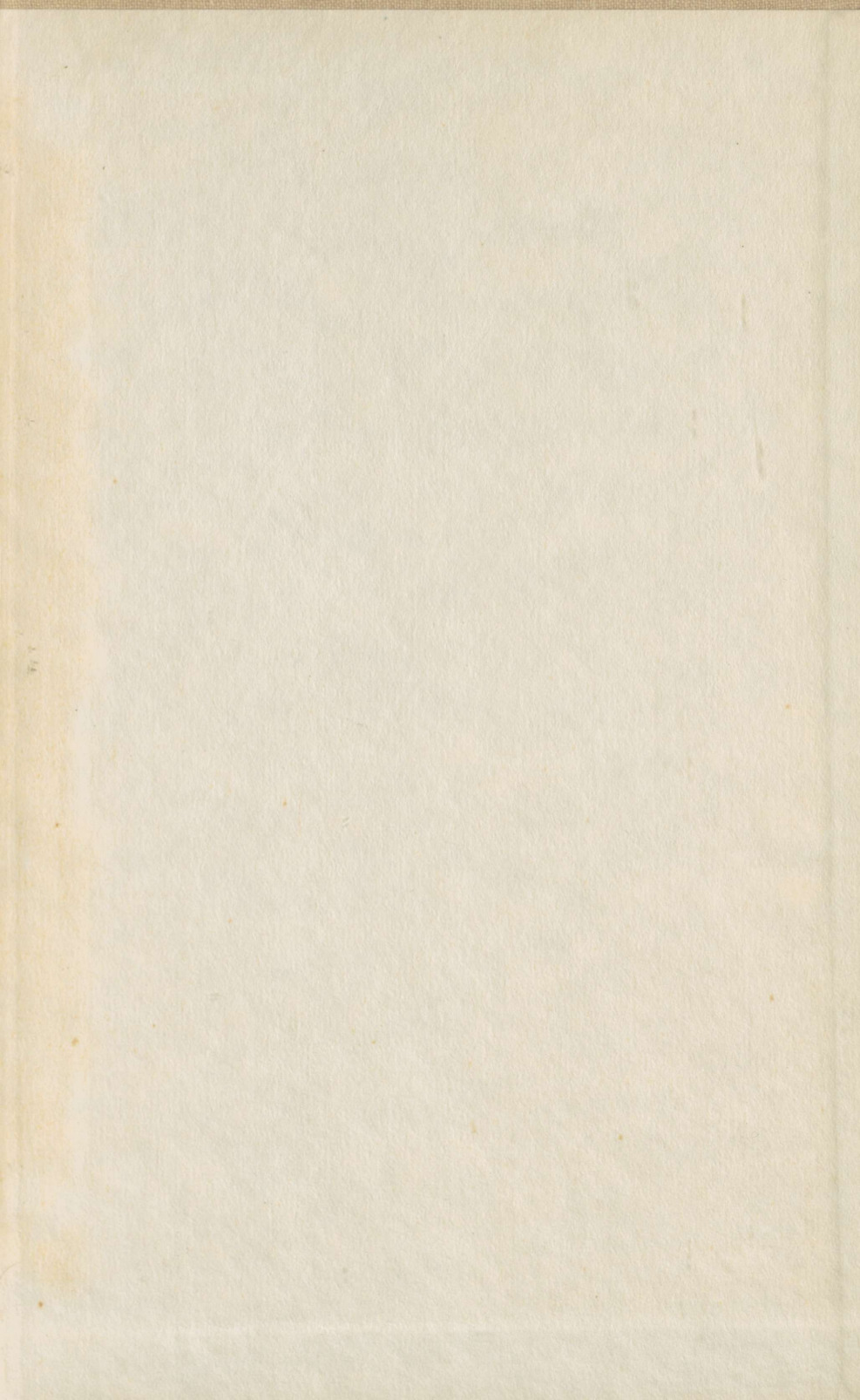
² Ю. Роома, «Методика определения нормативной фондоотдачи строительного-монтажных организаций и дифференциация платы за фонды». Институт экономики АН ЭССР, 1969. Проект (рукопись).

Sisukord

Eessõna	3
Mõningatest tootmise territoriaalse organiseerimise tulemustest ja ülesannetest Eesti NSV-s (V. Tarmisto)	5
Põllumajandusliku tootmise kasvutempo pärast NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumit ning tootmise territoriaalne paiknemine vabariigi kolhoosides ja riikiikes põllumajandusettevõtetes (E. Vint)	53
Vabariigi rahvamajanduse modelleerimisest (Ü. Ennuste)	113
Eesti NSV tootmise struktuuri analüüs (L. Kukke)	125
Eesti NSV majanduslike sidemete arenguprobleeme (L. Tulp)	147
Ehituse efektiivsusest Eesti NSV-s (K. Kask, Ü. Rooma)	169
Резюме	
О некоторых достижениях и задачах территориальной организации производства в Эстонской ССР (В. Тармисто)	191
Темпы роста сельскохозяйственного производства после мартовского Пленума ЦК КПСС и территориальное размещение производства в колхозах и на государственных сельскохозяйственных предприятиях (Э. Винт)	197
О проблемах моделирования народного хозяйства республики (Ю. Эннусте)	202
Анализ структуры производства Эстонской ССР (Л. Кукке)	204
Проблемы развития экономических связей Эстонской ССР (Л. Тульп)	206
Об экономической эффективности строительства в Эстонской ССР (К. Каск, Ю. Роома)	208

(18)

A-30801

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00431786 5

A-30801

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00431786 5

Eesti NSV rahvamajanduse aktuaalseid probleeme

esti NSV

rahvamajanduse

aktuaalseid

probleeme